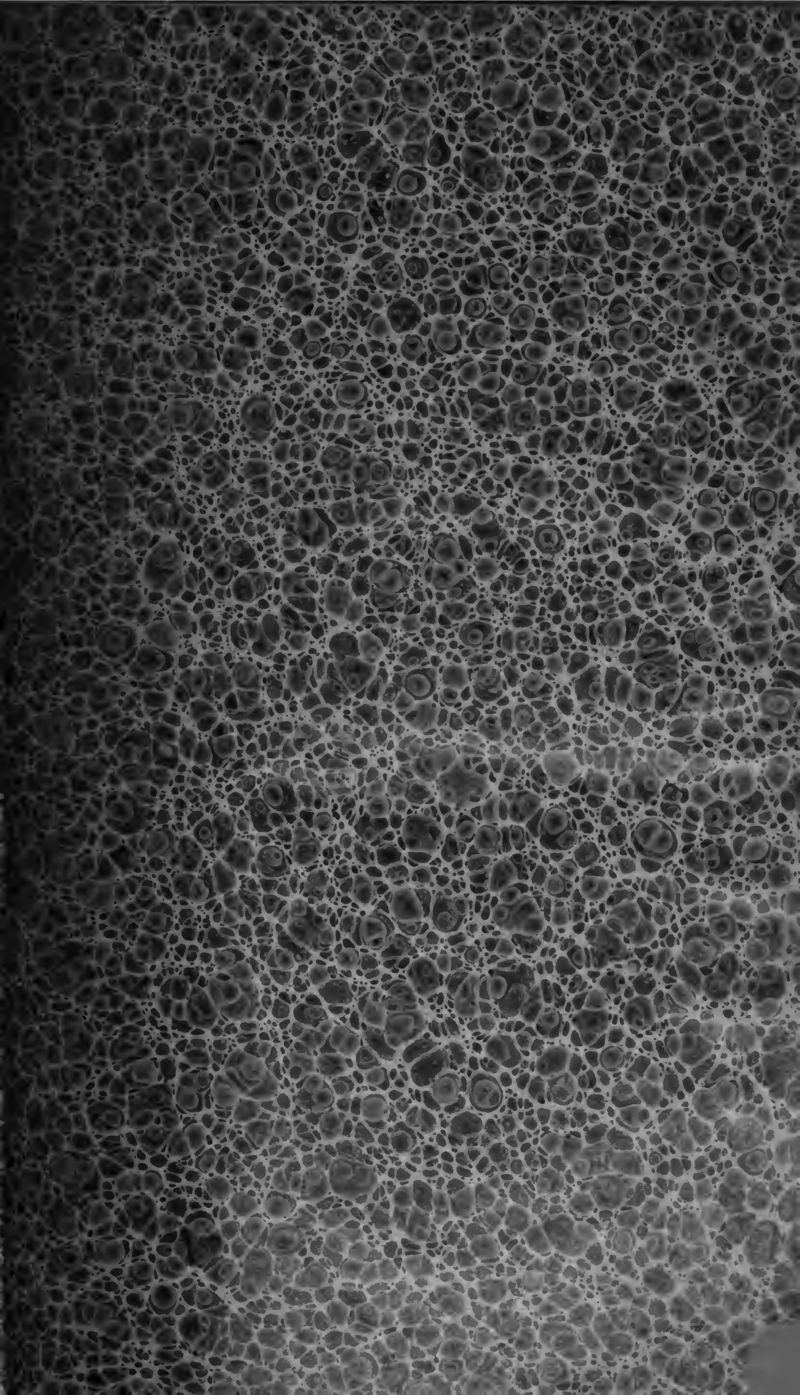

NEÊRLAND'S

BEDEDAGEN

EN

BIDDAGSBRIEVEN.

NEÊRLAND'S

BEDEDAGEN

EN

BIDDAGSBRIEVEN.

DOOR

N. C. KIST.

EERSTE DEEL.

OORSPRONG, LOTGEVALLEN EN TOESTAND DER CHRISTELIJKE BIDDAGSVIERING, BIJZONDER IN NEDERLAND.

TE LEIDEN,
BIJ S. EN J. LUCHTMANS.

1848.

VOORREDE.

Zelden slechts kan het gebeuren, dat een geschrift het licht ziet, toegewijd aan een onderwerp, hetwelk nimmer en op geenerlei wijze vroeger behandeld werd. — Dat zulks met den arbeid het geval is, waarvan het Eerste Deel ons geletterd publiek nu wordt aangeboden, heeft zeker iets, dat mij ter aanmoediging was, maar niet minder ook, wat mij bezwaart, of althans minder aangenaam aandoet. Al mag ik toch hopen, den lezer niet te zullen bezig houden met hetgeen langs velerlei andere wegen hem reeds kan bekend zijn; ik moet ook vreezen, hem lastig te vallen met hetgeen door niemand tot hiertoe der aandacht schijnt waardig gekeurd.

Ik durf niet beslissen, in hoe verre de volstrekte veronachtzaming, waarover de Christelijke Biddagsviering, zoo in het algemeen als wat betreft Nederland, zich te beklagen heeft, werkelijk in de laatstgenoemde oorzaak moet worden opgezocht. Maar verzekeren mag ik, dat, voor zoo veel dit het geval was, het geheel ten onregt heeft plaats gehad; terwijl ik aan het hier medegedeeld onderzoek gewis niet zoo vele goede uren zou hebben besteed, had het belang der zaak,

zelfs in meer dan één opzigt en bij toeneming, mij daartoe niet aangespoord.

Indedaad bevreemdend is het, dat eene instelling, even oud en eerwaardig, als tegelijk nieuw en nog heden op prijs gesteld, en welke reeds der niet-Christelijke wereld, vooral echter der Christelijke, door alle eeuwen heen, belangstelling en eerbied heeft ingeboezemd, nimmer toch, zoo veel mij bekend is, de stof van opzettelijke nasporing heeft uitgemaakt; ja dat, niet alleen de algemeene Kerkelijk-historische Wetenschap, *maar zelfs die der* Christelijke Archaeologie, *of die het* Kerkelijk leven *der vroegere Christenheid kennen doet, niet dan ter loops haar heeft aangeduid. Maar meer dan bevreemdend mag het genoemd worden, dat vooral in Nederland, waar de Biddagsviering, meer dan ergens elders in waarde gehouden, bovendien met de lotgevallen van Kerk en Staat steeds zoo innig verbonden geweest is, toch evenmin de lust tot een opzettelijk onderzoek door haar is gaande gemaakt; zoodat zelfs vooroordeelen hier konden wortel schieten, welke getuigen, dat men met haren oorsprong, haren aard en hare bedoeling hoogstgebrekkig bekend was.*

Wat mij betreft, ik werd tot zulk een onderzoek uitgelokt, — ongeveer reeds een twintigtal jaren is het geleden — toen de begeerte naar het herstel eener Biddagsviering, welke men bij uitnemendheid nederlandsch *en* voorvaderlijk *noemde,*

met volle kracht bij velen ontwaakt was. Bij de vragen toch, welke hierbij zich opdeden, had vooral ook de Geschiedenis, naar ik meende, hare taak te vervullen. Ook bleek het mij spoedig, dat die zoogenaamde oud-vaderlandsche Biddag geenszins zoo oud-vaderlandsch was, als hij wel scheen, maar veeleer eene afwijking en verbastering van hetgeen vroeger hier plaats vond, toen de regel gold, dat slechts in buitengewone omstandigheden een dag van algemeene verootmoediging of dankzegging werd uitgeschreven.

Reeds vroeger heb ik deze en gene uitkomst mijner nasporing, door voorlezing, briefwisseling en gesprek, nu en dan aan anderen medegedeeld; en ik mag vermoeden, dat, vooral ook door den toenmaligen President der Algemeene Synode, hetgeen de geschiedenis had aan het licht gebragt, destijds niet zonder invloed gebleven is. Zooals ik thans, in het praktische deel van mijnen arbeid, van de lessen der ondervinding, in het belang der toekomstige Biddagsviering en van het Christelijk leven in Nederland, gepoogd heb gebruik te maken, hoop ik te zullen medewerken, dat het wegvallen eener gezette jaarlijksche *Biddagsviering niet meer als een ramp zal worden beschouwd, maar veeleer de overtuiging verlevendigd, dat het schijnbaar geleden verlies, door hetgeen aanvankelijk reeds daarvoor in de plaats trad, eene aanwinst is, en dit nog meer en meer worden kan.*

Doch heeft het praktisch belang der zaak het eerst mij tot dit onderzoek geleid en aangespoord: iets anders was er, dat aan dit onderzoek steeds nieuwe aantrekkelijkheid voor mij bijzette.

Reeds maakte ik gewag van den innigen band, door welken de Nederlandsche Biddagsviering, alle tijden door, met de geschiedenis van Nederland zelf, gelijk met die der Nederlandsche Hervormde Kerk, verbonden geweest is. De geheele gang der belangrijke gebeurtenissen, die op het gebied van Staat en Kerk hier voorvielen, vaak zelfs de innerlijke en verborgen drijfveren der daden, en niet slechts de uitwendige, maar ook de zedelijke toestand der Natie spiegelen op eigenaardige wijze in de Nederlandsche Biddagsviering zich af. Hare geschiedenis is daardoor tevens die van het Vaderland en der vaderlandsche Kerk. Zelfs doet zij ons deze bezien en kennen van een geheel eigen standpunt; en al is het daarom ook, slechts van ééne zijde: van ééne zijde toch, die te belangrijker is, naarmate zij anders minder is opgemerkt.

Vooral zijn het onze Biddagsbrieven, welke deze dienst ons bewijzen. Zoo als zij, in eene onafgebroken reeks, de toestanden en lotgevallen van Staat en Kerk, de kleine zoowel als de groote, ter sprake brengen, en telkens, geheel in het karakter en in de taal van den tijd, op naïve,

vaak roerende wijze, den indruk van het oogenblik wedergeven, zijn deze Biddagsbrieven, als historische gedenkstukken, onze meeste belangstelling waardig. En waren zij tot hiertoe veelal in het stof en achter het slot der Archieven verholen: door ze aan het licht te brengen wordt, ter nadere kennis der geschiedenis van ons Land en Volk, in vele opzigten althans, eene nieuwe bron ontsloten.

Behoef ik nog te zeggen, dat dit vooral den niet geringen arbeid mij heeft ligt gemaakt, dien ik, veelal in uitgespaarde uren, aan de geschiedenis onzer Biddagsviering heb mogen besteden. En zoo God mij leven en krachten schenkt, zal dit ook verder mij aanvuren, om, in het andere Deel *van dit werk, mede voor een goed gedeelte reeds afgedrukt, eene zoo veel mogelijk* volledige, *schoon, door afsnijding van het overbodige, ook* beknopte, verzameling der Nederlandsche Biddagsbrieven *aan mijne Landgenooten aan te bieden.*

Ik gevoel, mijn arbeid zal veel te wenschen overlaten. Maar anderen, hoop ik, zullen het gebrekkige aanvullen; gelijk ik nu reeds mijnen dank hier breng aan zoo velen, die mijne pogingen hebben begunstigd, en zoowel mij hielpen vinden, hetgeen ik zocht, als opmerkzaam maakten op hetgeen ik anders welligt had voorbijgezien.

Leiden, December 1848. N. C. K.

INHOUD.

TWEEDE HOOFDSTUK.

EERSTE TIJDPERK.

TWEEDE TIJDPERK.

DERDE TIJDPERK.

VIERDE TIJDPERK.

DERDE HOOFDSTUK.

De plaat *van de twee aenbidders* tegen over bl. 207.

INLEIDING.

Er is, in hetgeen op kerkelijke inrigting, openbare eerdienst en kerkelijk leven betrekking heeft, welligt geen punt te noemen, aangaande 't welk thans meer onbepaaldheid van denkbeelden en meer onzekerheid heerscht, ja, waaromtrent men, vooral in Nederland en in de Nederlandsche Hervormde Kerk, zoo zeer in weêrspraak en als in strijd met zich zelf geraakt schijnt, dan aangaande de viering van een' Jaarlijkschen Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag.

Wie kent niet, hetzij nog uit eigen ervaring, hetzij uit de berigten van anderen, den plegtstatigen ernst en de vrome naauwgezetheid, met welke de viering van zulk een' dag, niet lang nog geleden, in Nederland gewoonlijk plaats greep? Wie weet niet tevens, wat hoogen prijs men er aan hechtte, dat telken jare, op gezetten tijd, door s'lands Hooge Overigheid zulk een verbodsdag plegtig werd afgekondigd? — Met hoe veel

belangstelling en heilige vreugd werd de uitschrijving er van te gemoet gezien en ontvangen! Die zoogenaamde *Biddags-brief*, waarin de Overigheid den toestand en de behoeften van land en volk blootlegde, en te kennen gaf, wat zij als bijzondere stof van volksblijdschap of verootmoeding, van schuldbelijdenis, dankzegging en smeekgebed wenschte te hebben opgemerkt — die Biddagsbrief was een verschijnsel, 't welk, meer dan eenig ander, telkens aller aandacht tot zich trok. Deszelfs inhoud ging van mond tot mond; en gelukkig hij, die er een exemplaar of copie van kon magtig worden, om er zijn gemoed tot de regte biddags-stemming door op te leiden, en hem, als een dierbaar iets, bij de Biddags-brieven van vroegeren tijd te bewaren. Eene voorafgaande plegtige godsdienstoefening diende voorts tot ernstige voorbereiding voor den plegtstatigen dag. Zelfs ontbrak het niet aan opzettelijk daartoe ingerigte geschriften, om de huisgezinnen der Christenen, nopens de gepaste werkzaamheden *voor*, *op*, en *na* het houden van een' Algemeene Dank-, Vast en Biddag, het noodig onderrigt mede te deelen (1). En nu die Biddag zelve? Men hield hem heilig boven alle andere dagen. Schier waren de tempels te klein voor den meer dan gewonen toevloed. Ook de meest nalatige kerk-

(1) Zie onder anderen: *Catechetische huisonderwijzing voor de huisgezinnen der Christenen nopens de gepaste werkzaamheden voor, op, en na het houden van eene Algem. Dank-, Vast- en Bededag. Middelburg* 1782. kl. 8°.

gangers lieten op dezen dag door niets zich terughouden. Driemalen ging men naar het heiligdom op. Zelfs bleef men, onder vasten en bidden, van de ééne buitengewoon langdurige godsdienstoefening tot de andere, in het tempelgebouw over. Bij voorkeur uit de Boeken des Ouden Verbonds gekozene teksten en de wenken, door den brief van uitschrijving gegeven, waren de leiddraad, volgens welke de Leeraren zegen en vloek, door land en volk, gedurende eén geheel jaar van den Heer ondervonden, openlegden; de steeds aanwassende ongeregtigheden der Natie bestraften; tot schuldbelijdenis, verootmoediging en volksbekeering opwekten; en voor èn met het volk mededogen en vergiffenis in zak en assche afsmeekten. Vaak honderdvoudige giften aan de armen, en eene doodelijke stilte, allerwege in de huizen, zoowel als op straten en wegen heerschende, getuigden van den heiligen ernst, waarmede men den verbodsdag tot werken der liefde gelijk tot vrome oefening afzonderde. En de godsdienstoefeningen op den eerstvolgenden dag des Heeren dienden tot ernstige nabetrachting van den doorgebragten heiligen vierdag.

Zóó werden, nog bij veler menschen heugenis, in Nederland Jaarlijksche Dank-, Vast- en Biddagen gevierd. Sedert, gedurende langen tijd geschorst of althans veelzins gewijzigd, kwamen zij van lieverlede in onbruik. En een enkele in de laatste jaren buitengewoon gevierde Biddag, zoowel als de gedenkdag van Waterloo, scheen slechts te dienen, om althans eene flaauwe herinnering der

1 *

Biddagen van den ouden tijd in het geheugen terug te roepen.

Het zal geene opzettelijke aanwijzing behoeven, dat de oorzaak dezer verandering in de plaats gehad hebbende groote staatkundige omkeering, zoowel als in de geheel veranderde betrekking der Kerk tot den Staat, althans voor een goed gedeelte te zoeken zij. Maar deze is toch niet de eenige oorzaak. Ook de denkwijze aangaande zulke Jaarlijksche Dank-, Vast- en Bededagen is grootelijks verschillend van die, welke vroeger in ons vaderland de meest algemeen heerschende mag genoemd worden.

Het is zoo, vele waarlijk godsdienstige leden der Nederlandsche Protestantsche Kerkgenootschappen, bepaaldelijk van dat der Hervormden, zijn en blijven ten hoogste ingenomen met het denkbeeld van zulk eenen, gelijk men hem noemt, Oud-Vaderlandschen Biddag. Ja, zij betreuren het in gemoede, zij beschouwen het als een der teekenen van droevig verval in onze dagen, dat de Biddags-viering niet meer gelijk in vroeger tijd plaats heeft. Maar niet minder groot ook is het aantal van hen, die, schoon de godsdienst op hoogen prijs stellend, — en zulken alleen mogen wij hier in aanmerking nemen — evenwel aan die Bededagen geene of slechts geringe waarde hechten; ja, die dezelven als eene, met den echten Evangelischen geest weinig overeenstemmende, navolging van den grooten Joodschen Verzoendag beschouwen.

Zijn deze laatsten te veroordeelen? Maken zij

zich aan verachting van het Heilige schuldig? En is integendeel het gevoelen van diegenen het ware, die op de jaarlijksche gezette viering van een' Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, als eene eerwaardige, oud-vaderlandsche godvruchtige en noodzakelijke instelling, aandringen? — Wij hebben ons voorgesteld, om voor geen dezer beide tegen elkander overstaande gevoelens partij te kiezen. Maar wij roepen de hulp der Geschiedenis in, opdat deze bij ons oordeel ons voorlichte nopens eene vraag, welke gewis niet onbelangrijk mag geacht worden; gelijk zij dan ook in de laatste jaren tot velerlei overweging en tot onderhandelingen tusschen het Kerkbestuur en de Hooge Regering herhaaldelijk aanleiding gegeven heeft. Wij meenen bovendien, dat de geschiedenis der Bededagen over menig ander niet onbelangrijk punt in de lotgevallen van Kerk en Staat in ons Vaderland, wel eens een even weldadig als onverwacht licht verspreiden zal.

Ik ontveins het niet, zoodra, reeds voor vele jaren, het denkbeeld mij toelachte, om met de Geschiedenis raad te plegen, ten einde nopens de vraag naar den oorsprong, de invoering, de lotgevallen, den aard en de strekking der jaarlijksche algemeene Dank-, Vast- en Bededagen, vooral in ons Vaderland in gebruik, tot zekerheid te geraken, — meende ik de hulpmiddelen, welke dit onderzoek konden gemakkelijk maken, allerwege in overvloed te zullen aantreffen. Indien al dit onderwerp vroeger tot geene opzettelijke nasporingen en geschriften had aanleiding gegeven,

dacht ik althans, behalve vele berigten en wenken, vooral ook de gedenkstukken daartoe betrekkelijk niet schaars en zonder groote moeite te zullen aantreffen. Ik kan echter naauwelijks uitdrukken, hoe zeer deze verwachting mij heeft te leur gesteld. Niet slechts is er, zoo veel ik heb kunnen te weten komen, over dit onderwerp nimmer iets opzettelijks geschreven; maar zelfs bij die schrijvers, welke, hetzij de Algemeene, hetzij de Kerkelijke Geschiedenis van ons Vaderland behandeld hebben, is over hetzelve weinig en vaak niets te vinden. Brandt en Wagenaar, evenzeer als van Meteren en Hooft, maar inzonderheid Bor, mogen hier en daar van gevierde Biddagen gewag maken, naar aanleiding der belangrijke rol, welke ook deze vaak in de lotgevallen van Staat en Kerk vervuld hebben: — maar tot kennis van den oorsprong en de geschiedenis der instelling zelve leveren zij slechts weinige hulpmiddelen op. En in de, overigens zoo veel en zoo veel goeds bevattende, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, welke wij aan de Heeren Ypeij en Dermout te danken hebben, wordt deze belangrijke en de Hervormde Kerk in Nederland veelzins kenmerkende instelling, op eene indedaad onbegrijpelijke wijze, geheel met stilzwijgen voorbijgegaan.

Eén vaderlandsch schrijver maakt op het gezegde eenigermate eene uitzondering. Ik bedoel den geleerden kenner en beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis, Petrus Nieuwland, in zijn leven Predikant bij de Hervormde Gemeente te s' Hage. Want schoon ook in een opstel van dezen, geti-

teld: *Over de zweemsels van Dank-, Vast- en Bededagen bij de oude volken* (1); niets bepaalds over den oorsprong of de geschiedenis der Bededagen in Nederland wordt aangetroffen, blijkt er toch uit, dat hij aan eene geschiedkundige nasporing ten aanzien dezer instelling in het algemeen gedacht heeft.

Iets vooral trof ik bij dezen aan, hetwelk te meer mijne aandacht trok, dewijl het ook mij reeds sedert lang voor den geest was en bezig hield. In den aanhef namelijk van het genoemde stuk zegt hij: »onder de dingen, die mij bewonderen is, dat (daar de boekhandelaar de kunst verstaat, om door allerlei soort van verzameling zijne winst en voordeel te doen) niemand tot hiertoe met zijne aandacht gevallen is, om de Nederlandsche wereld *eene volledige verzameling* te bezorgen *van alle de Biddags-brieven van het begin der instelling in ons Gemeenebest tot op heden toe.* Liefhebbers van oude stukken zouden er graag naar zijn, en trouwens de inteekening is het gereede middel, om zich schadeloos te stellen." Zoo veel mij bekend werd, intusschen, is ook deze door Nieuwland gegeven wenk zonder eenig gevolg gebleven. Mij versterkte hij in het reeds vroeger opgevat voornemen, om eene zoo veel mogelijk volledige verzameling der in Nederland uitgeschreven Biddags-brieven voor mij zelven bijeen te brengen, en tevens om die in het belang der Ge-

(1) Het komt voor in zijne: *Lectiones Historico-Ecclesiasticae, ofte vermakelijkheden uit de Kerkgeschiedenis* ('s Hage 1779) bl. 404 vv.

schiedenis, van ons Vaderland zoo wel als der Nederlandsche Hervormde Kerk, zoo mogelijk algemeen bekend te doen worden. Niet slechts toch staan de telkens gewijzigde geest en vaak ook de lotgevallen der *Kerk,* maar tevens niet minder de toestand en de behoeften van den *Nederlandschen Staat*, in deze Biddagsbrieven met kenmerkende trekken uitgedrukt. Ja, men kan ze aanmerken als een jaarlijksch openlijk *Manifest* der Hooge Landsregering, waarin deze, met meerdere of mindere openhartigheid, de burgers en ingezetenen met den toestand des lands en hare eigene uitzigten en wenschen bekend maakte. Die Biddagsbrieven bekleedden alzoo in Nederland, in vele opzigten, vroeger de plaats, welke in onze dagen de zoogenaamde *Troonrede* heeft ingenomen. En werd er al op dezelve door geene Tweede Kamer een, in geheime of openbare zitting overwogen, *officieel* antwoord gegeven; aan minder of meer *officieuse* antwoorden ontbrak het gewisselijk niet. Luide sprak, uit duizende monden, de volks-stem hare goed- of afkeuring uit. Die stem weêrgalmde dan wel eens, tot niet geringe ergernis van de *Heeren der Wet*, ook van de kansels in de heilige plaatsen. Die stem vooral sprak niet zeldzaam in menigvuldige blaauw-boekjes en strijdschriften. Enkele malen, helaas! heeft zij tot ergerlijke tooneelen van tweedragt en volksberoerte aanleiding gegeven.

Genoeg dan reeds, naar ik meen, om, van een algemeen historisch standpunt, het belang te doen gevoelen, hetwelk eene volledige verzameling der

Nederlandsche Biddags-brieven hebben kan. En gewis, niet alleen aan »de graagte der liefhebbers van oude stukken," gelijk NIEUWLAND zich uitdrukt, zal ik voldoen, door hun zoo veel mogelijk zulk eene verzameling voor te leggen; maar meer nog hoop ik hierdoor aan de wetenschap zelve, bepaaldelijk aan de geschiedenis des Vaderlands, zoowel als aan die der Vaderlandsche Kerk, eene dienst te zullen bewijzen.

Doch afgezien ook van hetgeen mij of anderen, meer in het algemeen, in deze Biddags-brieven belang kan doen stellen, was het vooral de geschiedenis zelve der Nederlandsche Dank- Vast- en Bededagen, welke tot opsporing en kennisneming dier Biddags-brieven mij noodzaakte. Onder de bronnen toch van zulk eene geschiedenis, bekleeden zij natuurlijk de eerste plaats. En nadat mij gebleken was, dat aangaande den oorsprong, de viering en de geschiedenis der Bededagen in Nederland; nergens iets meer opzettelijks gevonden werd, bleef mij, wilde ik eenigermate het mij voorgestelde doel bereiken, niets anders over, dan hetgeen niet voor de voeten lag verder te zoeken, en de niet geringe moeite mij te getroosten, welke aan het opsporen, het aandachtig gadeslaan en vergelijken, vooral het eigenhandig afschrijven, van oorspronkelijke besluiten en andere echte bescheiden, waaronder zoo vele schier önleesbare stukken, in ruime mate verbonden was.

Zoo ontstond dan mijn tweeledige arbeid, welks doel en inhoud ik in den titel van het onderhavige werk gepoogd heb uit te drukken. De *Bid-*

dags-brieven, met de noodige beknoptheid en verkortingen, maar toch met behoud van alles wat hunnen inhoud en vorm meest eigenaardig kenmerkt, medegedeeld, zullen den inhoud van het *Tweede Deel* uitmaken. In dit *Eerste Deel* ontvangt de lezer de slotsom van een naauwgezet historisch onderzoek, waarbij het mij te doen was, om de instelling en het gebruik van Dank-, Vast- en Bededagen onder de Christenen, zoo veel mogelijk in derzelver geheel te doen overzien. Maar hiertoe was het noodig, om aan de uiteenzetting van hetgeen op Nederland en de Nederlandsche Hervormde Kerk meer uitsluitend betrekking heeft, datgene vooraf te doen gaan, hetwelk de Algemeene zoo wel als Kerkelijke Geschiedenis, tot kennis van den oorsprong en de vroegere lotgevallen dezer instelling aanbiedt; terwijl ook, 't geen de Nederlandsche Biddagsviering regtstreeks betreft, uit meer dan één oogpunt zal moeten worden gadegeslagen.

Eerst schetsen wij dan den oorsprong en de lotgevallen der instelling van Dank-, Vast-, Boet- en Bededagen, *deels* in het algemeen, zoowel bij niet-Christenen als Christenen, *deels* wat betreft hare invoering en haar gebruik in het nog Roomsch-Katholieke Nederland.

Dan zullen wij pogen, de geschiedenis der Biddagsviering in Nederland, sedert den tijd en onder den invloed der Kerkhervorming en in haren naauwen zamenhang met de lotgevallen van Kerk en Staat, *in vier tijdperken* te doen overzien.

Eindelijk werpen wij nog een' blik, zoowel op de *buitenlandsche* Biddagsviering, als op haren *toekomstigen toestand in Nederland;* om alzoo uit de algemeene Biddags-geschiedenis gevolgtrekkingen en opmerkingen af te leiden, door welke zij ook als leermeesteres van onzen leeftijd kan optreden.

EERSTE HOOFDSTUK.

Onderzoek naar den oorsprong van Dank-, Vast-, Boet- en Bededagen, en derzelver invoering in Nederland.

Het is met de Bededagen gelegen gelijk met vele andere verschijnselen, welke in de geschiedenis onze aandacht tot zich trekken en den lust tot onderzoek prikkelen. Terwijl men hunnen oorsprong naspoort, klimt men van lieverlede in de geschiedenis al hooger en hooger op, tot men, ondanks zich zelven, eindelijk zich diep in de oudheid verplaatst ziet.

Dikwijls, ik erken het, heeft men, 't geen door den nood wel eens wordt opgelegd, uit eigen lust overdreven; en niet ten onregte is vaak de vroegere gewoonte gegispt, volgens welke het eene *conditio sine qua non* scheen geworden te zijn, om, bij eenig meer algemeen geschiedkundig onderzoek, zoo mogelijk met de stam-ouders van ons geslacht een' aanvang te maken. — Zelfs scheen men, door zóó te handelen, het regt verkregen te hebben, om, waar het op de hoofdzaak in het

onderzoek aankwam, den knoop dies te ligtvaardiger door te hakken.

Maar hetgeen meermalen misbruik was, is daarom niet altijd te laken. De tegenwoordige nasporing althans bragt ons al spoedig de grenzen voorbij, welke den aanvang der Nederlandsche Hervormde Kerk aanwijzen. Ook door de vroegere Roomsche en zelfs de Oud-Christelijke *Kerk* zetteden wij onze wandeling voort, zonder nog het einde te vinden van den draad, dien wij toch zoo gaarne in deszelfs geheel wilden volgen. En voor dat wij het bijna wisten, zagen wij ons reeds in de oude, niet-christelijke wereld verplaatst, bij Romeinen en Grieken, bij Joden en Oosterlingen, waar namelijk de sporen van geheel en al soortgelijke instellingen, als die der latere Dank-, Vast-, Boet- en Bededagen, niet schaars te ontdekken zijn.

In dit eerste Hoofdstuk van onze Geschiedenis stellen wij ons daarom voor, hetgeen bij deze *niet-Christelijke Volken*, zoowel als bij *de vroegere Christenheid*, bepaaldelijk ook *in ons vaderland*, te dezen aanzien wordt aangetroffen, met de noodige beknoptheid uit een te zetten.

I.

Sporen van Dank-, Vast-, Boet- en Bededagen bij niet-christelijke Volken.

Het Joodsche Volk.

Wanneer men, bij het onderzoek naar den oorsprong van oud-christelijke gebruiken, ook op niet-christelijke volken de aandacht vestigt, dan denkt men onwillekeurig in de eerste plaats aan hetgeen bij het Joodsche Volk heeft plaats gehad; dewijl dáár meestal de beginselen zich schuil houden van hetgeen men onder de Christenen aantreft. Nergens gewis komt dit meer te pas, dan ten aanzien der christelijke Dank-, Vast-, Boet- en Bededagen. In de geschiedenis toch van het Joodsche Volk, treffen wij gedurig de vermelding aan van zulke plegtige Verbods- en Boetedagen, op welke het volk, in buitengewone omstandigheden, zich voor den Heer verootmoedigde, en 't zij door vasten en weê-geklag, ontferming, uitkomst en redding afsmeekte; 't zij door dankzegging, gebeden en vrolijke offerhanden, zijne goedheid en ontferming loofde.

Reeds in Israëls oudste geschiedenis, in de dagen van Mozes, zijn daarvan eenige sporen bewaard (1). Vooral echter onder het bestuur van

(1) Zie b. v. *Exod.* IV: 31. XVII: 15. XVIII: 12.

JOSUA en de Rigteren zijn de voorbeelden van zulke dagen niet schaars te ontdekken (1). Van JOSUA bezitten wij, mag ik mij zoo uitdrukken, den oudsten Biddags-brief (2). Inzonderheid verdient de Verbodsdag, welke door SAMUEL te Mispa werd uitgeroepen, onze aandacht. Deszelfs beschrijving drukt geheel de diepe verootmoediging uit, met welke het gansche volk zulk een' dag in onthouding, geween en rouwgeklag, onder smeekgebeden en offerhanden doorbragt, en zij doet ons zien, dat men volksbekeering als het groote doel van zulk een' dag zich voorstelde (3). Ook in de opvolgende geschiedenis van het Joodsche volk vinden wij zulke dagen gedurig terug. Schoon is de beschrijving van dengenen, dien Juda's vrome Koning JOSAFAT afkondigde, toen, door tallooze vijanden omringd, het gansche volk, ook de zonen, de vrouwen en zelfs de kleine kinderen, naar den Tempel te Jerusalem zamenvloeiden, om zich voor het aangezigt des Heeren te stellen; en schoon en roerend is het gebed, hetwelk de Koning zelf, voor en met de geheele vergadering, aan den Voorhof van het Huis des Heeren uitstortte (4). Nog in lateren tijd ontbreken zulke voorbeelden in Israëls Geschiedenis niet. Immers, toen ESRA zich gereed maakte, om met een gedeelte der gevan-

(1) Zie *Jos.* VII: 6—9. XXIV: 1—28. *Rigt.* II: 1—5. X: 10. XX: 23, 26. XXI: 2.

(2) *Jos.* XXIV: 1—28.

(3) 1 *Sam.* VII: 5, 6. Verg. de aant. van V. D. PALM, en P. HOFSTEDE, *Bijzonderh. der H. Schrift.* I D. bl. 151 vv.

(4) Zie II *Kron.* XX: 1—18 en 26.

genen Israëls, uit Babel naar Jerusalem op te trekken, riep hij aan de rivier Ahava een' vasten uit, en dáár verootmoedigde men zich voor den Heer, om van Hem een' voorspoedigen overtogt af te smeeken (1).

Het allerminst mogen wij hier den beroemden grooten Ninevitischen Boetedag onopgemerkt voorbij zien. Dus vinden wij hem beschreven: »En de mannen van Ninevé geloofden aan God; en zij riepen een' vasten uit en zij kleedden zich in rouwgewaad van hunnen grootsten af tot hunne geringsten toe. Toen dit woord tot den Koning kwam, stond hij op van zijn zetel, en hij ontdeed zich van zijnen vorstelijken mantel, en hij bedekte zich met rouwgewaad, en hij zat neder in de assche. En men deed uitroepen en zeide te Ninevé, op bevel des Konings en zijner grooten, zeggende: dat menschen noch vee, runderen noch schapen, eenig voedsel smaken; dat men ze niet ter weide brenge, noch water te drinken geve! Dat alles met rouwgewaad bedekt zij, menschen en vee; en dat men tot den Heer roepe met macht; en dat elk zich bekeere van zijnen boozen weg en van het geweld, dat in zijne handen is! Wie weet, die God mogt tot inkeer komen, dat het Hem berouwde; en Hij den gloed Zijnes toorns afwendde, zoodat wij niet omkwamen! En God zag hunne werken, dat zij zich bekeerden van hunnen boozen weg; en het berouwde God, dat Hij gesproken had van hun dat

(1) *Ezra* VIII: 21—23.

onheil te doen overkomen" (1). Al blijft het namelijk veelzins moeijelijk te bepalen, hoe veel of hoe weinig historische waarheid er bij het schoone en leerzame verhaal, in het Boek JONA vervat, ten grondslag ligt: althans het berigt van Nineve's verootmoediging is blijkbaar geheel als uit het leven gegrepen. En moge het nu twijfelachtig zijn, of wij ons hier werkelijk en geheel in den geest en de zeden van een oostersch en heidensch volk verplaatst vinden, ja, veeleer waarschijnlijk, dat de Israëlitische dichter de kleuren voor zijn tafereel vooral van zijne eigene vaderlandsche gewoonten en instellingen zal ontleend hebben; dies te meer opmerking verdient het ook, dat hier, levendiger en krachtiger dan schier ergens elders, het kenmerkende en eigenaardige van eenen Israëlitischen Verbodsdag is uitgedrukt; en geen wonder dan tevens, dat juist de zoo treffende schets van dezen Ninevitischen Biddag, met de uitkomst daaraan beschoren, op de latere Christelijke wereld, ja op de Biddags-viering in Nederland, niet zonder grooten invloed gebleven is.

Maar behalve deze meer buitengewone Vast- en Boetedagen, — welke in oogenblikken van gevaar en nood werden uitgeroepen (2), of wanneer, door een of ander gepleegd misdrijf, eene openlijke boetedoening werd gevorderd (3), — vinden wij in de

(1) *Jona* III: 5—10.

(2) Zie ook, *Jeremia* XXXVI: 6—9; *Joël* I: 14. II: 15. Voorts 1*Mak.* III: 44—54. IV: 24. 2*Mak.* XIII: 10—17. *Judith* IV: 9—15. VI: 18—21.

(3) Op deze gewoonte steunde ISÉBEL's raadslag tegen NABOTH: 1 Kon. XXI: 8, 9.

Mosaïsche inrigting een' zekeren dag vermeld, die bij het onderzoek, waarmede wij ons bezig houden, in hooge mate onze aandacht mag tot zich trekken. Ik bedoel dien éénen dag in het jaar, den tienden der zevende maand, welke boven alle andere heilige dagen heilig geacht werd; den dag, op welken, onder plegtigheden van geheel bijzonderen aard, verzoening geschieden moest voor de ongeregtigheden en zonden des volks; den dag, welke daarom *de dag der verzoeningen*, of *de Groote Verzoendag* genaamd is (1). In hoeverre echter deze Joodsche Verzoendag met hetgeen in de Christelijke Kerk later plaats greep te zamenhangt, en of hij inzonderheid op de vastgestelde jaarlijksche Dank-, Vast- en Bededagen der Nederlandsche Hervormde Kerk invloed gehad hebbe, zullen wij beter eerst in het vervolg onzer geschiedenis kunnen doen in het oog vallen.

Grieken.

Wanneer wij van de Joden onzen blik naar andere volken der oudheid heen wenden, dan trekken inzonderheid *de Grieken* onze aandacht. Immers ook bij hen worden wij naar godsdienstige gebruiken en plegtigheden heen gewezen, niet

(1) יום הכפרים Zie *Levit.* XVI. XXIII: 26—32. *Num.* XXIX: 7—11. Verg. over denzelven LUNDIUS, *Joodsche Heiligd.* B. V. c. 18, 19. PAREAU, *Antiquitas Hebraea*, p. 417 seqq. STRAUSS, *Helon's Bedevaart*, IV Deel. bl. 122 vv. en de Schrijvers daar aangehaald bl. 246 vv. Vooral BÄHR, *Symbolik des Mosaïschen Cultus*, II B. s. 664 ff. en WINER *Bibl. Realwörterbuch* in v. *Versöhnungsfest.*

ongelijk aan die, welke wij gewoon zijn Boet-, Vast-, Dank- en Bededagen te noemen.

Zoo menig tooneel staat er reeds bij Homerus geschetst, wanneer de hoog geklommen nood, of ook vrees voor de toekomst, het volk, Trojanen zoowel als Grieken, met gebeden en offergaven, naar de vertoornde Goden henendreef! Zoo deden de Achiven om Apollo te verzoenen en het pestvuur af te weren, hetwelk hunne legerscharen vernielde (1). En zoo deden op hunne beurt de Trojanen, toen Hector, alleen van de Goden zijne hulp verwachtende, zijne moeder dus smeekende toesprak:

» Maar gij, trek zelve aan 't hoofd der achtbre Trojaninnen,
Met reukwerk in de hand, om Pallas gunst te winnen,
En leg 't voortreflijkst stuk van heel uw kleederpracht,
Of wat ge uit al dien schat als dierst en kostlijkst acht,
Heur Godheid in den schoot. Vergeefsch zyn heldenspieren;
Het is van 't Godendom, zoo krijgers zegevieren.
Maar smeek, mijn Moeder, smeek, en zeg haar 't offerbloed
(Indien ze uw beê verhoort, den vijand vlieden doet,
En zich ons kroost erbarmt en weerelooze vrouwen)
Van zes paar rundren toe, nog vrij van zeel en touwen.
Verlies geen oogenblik."

en zij zich stelde

. . . . » aan 't hoofd van d'achtbren vrouwenstoet
In plechtige ommegang. — Met statelijken spoed
Bereikenze op den burcht, die Trojes Oostzij veiligt,
Den Tempel, aan Minerf, der volken schuts, geheiligd.
Theano opent haar, als Pallas Priesterin,
De deur des Tempels; zij, Antenors gemalin!

(1) *Iliad.* I. v. 443—457.

Al schreiend strekken zij haar opgeheven palmen
Naar 't beeld der Godheid uit, met saamgemengeld galmen,
En vrouw Theano legt het offer op haar kniën,
En smeekt haar: Schutsgodes, wier outer ik bedien!
Verheven Godheid! o! Verhoor ons aller smeeken!
Wil Diomedes speer (dit smeeken we u) verbreken;
En werp hem neder voor de poort die hij bestookt!
Zoo worde u 't rundrenbloed op 't outer toegerookt!
Wij biên u 't offer aan van tweewerf driepaar stieren,
Van 't juk nog ongerept, om onzen dank te vieren;
Erbarm u onzer, en der vruchten van onze echt! —
Zoo sprak zij; maar de beê werd door Minerf ontzegd" (1).

Meer andere diergelijke voorbeelden kon ik hier bijvoegen (2), ware niet het aangevoerde reeds tot ons oogmerk voldoende.

Doch ook bij grieksche dichters van lateren tijd trekt iets dergelijks niet zelden nog onze aandacht. Onder anderen op het meesterstuk van Sofokles, den *Oedipus Tyrannus*, mogen wij ons beroepen. Het onderwerp toch, waarvan deze schoone voorstelling uitgaat, is eene pest, welke Thebe verwoest, terwijl het volk, met tranen, gebeden en offerhanden, vruchteloos der Goden toorn poogt af te wenden.

Zoo wordt het onder anderen sprekende ingevoegd.

» O Godlijk drietal, dat ik smeek!
Zo me ooit in 't barnen der gevaren
Uw onwaardeerbre bijstand bleek;
Ruk aan, in dit mijn zielsbezwaren.

---

(1) *Iliad.* VI. 279 en 266 vv. volgens de vertaling van Bilderdijk in: *Affodillen* II D. bl. 44 v.

(2) Zie b. v. *Iliad.* II. v. 412 vv. VII. 313 vv. 480 vv.

Heeft me ooit vóorheên uw hand gered,
Mijn' ongevallen perk gezet,
Verschijn thands op mijn kermend snikken:
Ontelbre rampen, die ik lij',
Verzwakken, ja verslinden mij
In deze onzalige oogenblikken" (1).

Slechts mogen wij niet voorbijzien, dat de bron, waaruit wij hier putten, poësie is en geenszins geschiedenis. Want, al durven wij niet stellig beslissen, hoe veel bij dit tafereel alleen aan het dichterlijke gevoel ontleend zij, en hoe weinig integendeel uit de werkelijkheid en uit het leven der Grieksche menschheid genomen: zeker is het, dat deze teekening van de pest te Thebe, door Sofokles, merkelijk afsteekt bij die van de pest te Athene, welke door zijn' tijdgenoot, den geschiedschrijver Thucydides, is te boek gesteld (2). Deze toch zegt ons, hoe de algemeene ramp wel te weeg bragt, dat men nu om geene vrees voor Goden en om geene wet van menschen langer zich meende te moeten bekommeren (3); maar zij meldt ons niets van die algemeene verslagenheid des gemoeds, welke in volksverootmoediging en het toevlugt nemen tot de almagt en de ontferming der Godheid zich kennen doet, en ook daarin alleen nog heul, troost en redding uit den nood zich meent te mogen voorspellen. — Bovendien

(1) Naar de vertaling van Bilderdijk, in zijnen: *Edipus, koning van Thebe; Treurspel, het oorspr. van* Sofokles *nagevolgd.* (Amsterd. 1779). bl. 49.

(2) Thucyd. *Bel. Pelopon.* L. II. c. 53.

(3) „θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπεῖργε." l. l.

kunnen wij de opmerking hier niet terughouden, dat in de opgevolgde lotgevallen, in de gebruiken, en zelfs in de taal en spreekwijzen van het beschaafde Griekenland, zoo veel ik heb kunnen nagaan, niets of weinig zich voordoet, hetwelk aan de tafereelen beantwoordt, door de Grieksche zangers, gelijk wij zagen, ons uit vroegeren tijd opgehangen. — Zoo schijnt dan de ontwikkeling en veredeling van het godsdienstig gevoel, helaas! geen gelijken tred gehouden te hebben met de reuzenschreden der hooggeroemde Grieksche beschaving!

Romeinen.

Maar het is vooral bij een ander volk der klassieke oudheid: het is bij de, in godsdienstigheid boven de Grieken uitmuntende, *Romeinen*, dat wij het verschijnsel, hetwelk ons bezig houdt, niet slechts in de poësie, maar in het leven en in de geschiedenis aantreffen. Door eenen meer vromen en meer ernstigen zin gedreven, zochten zij, door buitengewone onheilen getroffen, de oorzaak daarvan in de verkeerdheid en zonden, waaraan de menschen zich schuldig maakten en over welke het misnoegen der Godheid in volksrampen zich openbaarde. Dan vereenigde men zich onwillekeurig in boetedoening en rouwgebaar, in gebeden en offerhanden, als waardoor men verzoening hoopte te vinden van de gramschap der Goden.

Groot is dan ook het aantal van vastgestelde plegtigheden en gebruiken, welke hieruit bij de

Romeinen zijn voortgevloeid (1). Bij elk gevaar, dat dreigde, bij iedere toekomst, welke men met bezorgdheid of belangstelling tegenging, nam men tot openbare gebeden (*Supplicationes*) de toevlugt; en verkeerde het Vaderland in nood, dan werd hierbij de gewone klederdragt en ieder sieraad door de burgeren afgelegd en het zwarte rouwgewaad verving ook het purper der Raadsleden. Dan strooide men asch op het hoofd, ja, tot uitdrukking van diepe smart misvormde men zelfs het aangezicht. Alle regtshandel stond dan stil, hetgeen een *Justitium* heette. Winkels, zoowel als plaatsen van openbaar vermaak, werden gesloten. Zondoffers werden geslacht, van dieren ten vloek gewijd (*Devota*), of zelfs van menschen, met wier bloed men de wraak der Goden poogde te stillen. Tot hetzelfde oogmerk dienden openlijke maaltijden (*Lectisternia*), voor de Goden aangerigt, op welke ook de gevangenen, van hunne boeijen bevrijd, werden toegelaten. Vooral ook zocht men hoop en troost in plegtige geloften, den Goden toegezegd. Dikwerf verbond men zich, om alles wat in de aanstaande lente geboren zou worden, menschen en dieren, aan de Goden ten offer te zullen brengen; hetgeen men dan een *Ver Sacrum*, eene *Heilige Lente*, noemde. Eerst in vervolg van tijd, toen meer menschelijke gevoelens doordrongen, zonderde men de kinderen hier-

---

(1) Zie PITISCUS, *Lexic. Antiq. Rom.* in vv. *Supplicatio*, *Luctus*, *Justitium*, *Devotus*, *Lectisternium*, *Ver Sacrum*, cet.

van uit, of men zond die over de grenzen, opdat zij in de gelofte niet zouden begrepen zijn.

Zoo sterk werkten bij het oude Romeinsche volk het gevoel en de denkbeelden, die ook bij de Boet-, Vast- en Bededagen ten grondslag liggen; en in deszelfs geschiedenis staan er proeven van opgeteekend, die wij niet zonder aandoening vernemen. — Zoo was het, volgens het verhaal van Livius (1), na den ongelukkigen slag bij *Thrasymene*. »Met de Goden moest men beginnen" dit was toen het gevoelen van Q. Fabius Maximus, »zou er nog hoop zijn op behoud, te midden van eenen nood, die meer aan verzuim in de godsdienst, dan aan nalatigheid of lafhartigheid in krijgszaken te wijten was!" En toen men dan ook, op de stem des Dictators, vóór alle dingen de Sibyllijnsche boeken geopend en de Goden geraadpleegd had, werden er, dezen ter eer, tallooze offers geslacht, en buitengewone plegtigheden gevierd, en de bouw van nieuwe Tempels voorgenomen, ja, door het geheele volk *eene Heilige Lente* den Goden toegezegd. — Maar zoo was het vooral, volgens het verhaal van denzelfden geschiedschrijver (2), toen, na den noodlottigen slag bij *Cannae*, de Republiek meer dan ooit in een' hoopeloozen toestand scheen te verkeeren. De algemeene verslagenheid en het openlijk rouwbedrijf waren toen zoo groot, dat de Senaat tusschen beiden trad, om aan dezelve paal en perk

(1) *Hist.* L. XXII. c. 9 et 10.
(2) l. l. c. 56 et 57.

te stellen en om te verhoeden, dat zij aan de gemeene zaak niet nog grooter nadeel berokkenden. Maar terwijl men niet slechts, gelijk vroeger, de Sibyllijnsche Boeken opensloeg, maar gezanten naar Delphi afzond, om dáár nog hoogere Godspraak te raadplegen, besloot men inmiddels de verzoening der vertoornde Goden, zelfs door opzettelijke menschenoffers, te beproeven. — En zoo was het niet minder in nog veel lateren tijd, toen de asch van GERMANICUS, met wiens dood men het Gemeenebest voor verloren achtte, naar Rome werd overgebragt. Ook toen werd eene openlijke rouw bedreven, waarvan het verhaal, bij TACITUS, ons medegevoel gaande maakt (1). Ook toen stonden openlijke bedrijven en de geheele regtshandel stil. Zij maakten plaats voor de uitdrukking der diepe smart, die allen had aangegrepen en allen ter nedersloeg, maar die ook den naijverigen en hardvochtigen TIBERIUS in de oogen stak, zoodat hij dezelve beteugelde door een Edict, waarin hij het volk beval de openlijke bezigheden en spelen wederom te hervatten, en zich te troosten en te sterken met de gedachte: dat groote mannen wel sterven, maar dat de Republiek onsterfelijk is!

Bij de medegedeelde voorbeelden, voegen wij eindelijk nog een merkwaardig getuigenis van TERTULLIAAN. Deze beroept zich juist op de boetplegtigheden der Heidenen, en bepaaldelijk op die zijner volksgenooten, de Romeinen, ter ver-

(1) *Annal.* L. III. c. 1—6.

dediging van hetgeen te dezen aanzien, in zijnen tijd, ook onder de Christenen ingang vond. »Zij die de Goden dienen," zoo schrijft hij, »door derzelver beelden te eeren of hunne altaren te versieren en uur op uur te begroeten, worden gezegd daardoor heul en redding aan te brengen. Want, ook de Heidenen erkennen den ganschen pligt der verootmoediging. Wanneer toch de strakke Hemel een jaar van droogte te weeg brengt, dan moet men blootsvoets gaan, dan leggen de Magistraatspersonen het purper af, zij keeren de bondelpijlen achterwaarts, verordenen gebeden, en doen een plegtig offer plaats hebben" (1). — Nog iets anders voegt hij er bij, dat bijzonder onze aandacht trekken mag, en waarop wij ook nog nader zullen moeten terugkomen. »In sommige volkplantingen," zegt hij, »is het bovendien eene *jaarlijksche* plegtigheid, dat men in zakken gekleed en met assche bestrooid, den Goden smekingen ten offer brengt; dan blijven de badstoven en de drinkhuizen tot aan de negende ure gesloten; slechts één eenig vuur brandt er dan openlijk bij de Altaren, en zelfs met geen water mogen de drinkschalen gevuld worden. Het is als of er een Ninevitische Boetedag plaats vindt" (2)!

---

(1) *De Jejuniis* c. 16. »Unde et qui in idolis comendis et in aris ornandis et ad singulas horas salutandas [Diis] adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem ταπεινοφρόνησιν ethnici agnoscunt. Cum stupet coelum et aret annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro avertunt, precem indigitant, hostiam instaurant."

(2) l. l. »Apud quasdam vero colonias praeterea annuo ritu saccis

— Uit deze plaats bemerken wij, dat er onder de heidensche bevolking van het Romeinsche Rijk, vooral naar het schijnt in het over-godsdienstige Afrika, stammen gevonden werden, bij welke vastgestelde Boetedoeningen in zak en assche ook *jaarlijks* plaats grepen. Ook uit deze heidensche bron schijnt gevloeid, hetgeen er gelijksoortigs in later tijd onder de Christenen ingang vond.

Andere volken.

Niet slechts in de gewijde zoowel als in de klassieke oudheid, maar ook bij *andere niet-christelijke* volken treffen wij allerwege godsdienstige gebruiken en plegtigheden aan, welke bij ons tegenwoordig onderzoek onze opmerkzaamheid waardig zijn.

Zoo is het in het verre oosten, met de *Chinezen.* Ook zij plegen, van oude tijden af, inzonderheid bij aardbevingen of andere volksrampen, in opzettelijk daartoe ingerigte heilige oefeningen van schuldbelijdenis en boete, verademing en troost te zoeken (1). En zoo is het in het verre westen, met de oude inwoners van *Peru* en *Mexico.* Want

---

velati et cinere conspersi idolis suis invidiam supplicem objiciunt, balnea et tabernacula in nonam usque cluduntur; unus in publico ignis apud aras, aquae nec in lancibus; Niniviticum credo justitium." Verg. *Jona* III: 6 en 7, hierboven aangevoerd.

(1) M. MARTINIUS *Sinicae Hist.* Dec. I. p. 75 et passim. Zie vooral een belangrijk berigt aangaande een' Chineeschen Bededag, uit de Reisberigten van FERD. PINTO, medegedeeld door PFANNER, in *System. Theol. gent. purioris*, p. 344.

ook dáár hebben de reizigers soortgelijke Boetedoeningen en blijken van volks-verootmoediging onder buitengewone rampen aangetroffen (1).

Vooral ook de belijders des *Islams* komen hier in aanmerking. Zij hebben niet slechts hun jaarlijksch groot en klein *Bairam-feest* en vooral de groote vasten der *Ramadhan* (2); maar bij buitengewoone onheilen nemen zij nog bovendien tot buitengewone boetedoeningen, optogten en andere plegtigheden hunne toevlugt, ten einde den goddelijken toorn te stillen en dreigende gevaren af te wenden. Merkwaardig is hetgeen van dezen aard in het jaar 1716 voorviel. De Sultan betuigde openlijk zijne vrees, dat God de roede zijns toorns gebruiken zoude, om hem en zijn volk te tuchtigen, ja, om hem met de zijnen in de handen zijner vijanden, de Christenen, te doen vallen. Daarom verklaarde hij zijnen ernstigen wensch, dat de toorn Gods door de processie van den grooten Mohamet nog mogt gestild worden, en hij beval dat een iegelijk, in de elfde week van dat jaar, des maandags en vrijdags ten strengste zou vasten; dat de Mufti met alle zijne onderhebbende geestelijken, in hairen zakken gekleed en met neêrgeslagen oogen, een' omgang doen zoude, den inwoners van Mecca luidkeels toeroepende: God sta zijn volk bij! dat voorts het graf des Profeets

(1) Zie Meiners, *Allgem. krit. Geschichte d. Religionen*, II B. S. 141 ff.

(2) Zie Herbelot, *Bibl. Orient.* i. vv. *Beiram* et *Ramadhan;* en d'Ohsson, *Tableau general de l'Empire Ottoman*, T. II. p. 1. suivv.

met de graven van nog twaalf andere Heiligen openlijk zou worden ten toon gesteld; dat inwoners en vreemdelingen rondom dezelve zeven malen al weenende in plegtigen optogt gaan zouden; dat de Priesters het volk zouden voorhouden de groote rampen, onder welke de Hooge Porte gebukt ging; en dat in deze dagen van boetedoening alle openbare vermakelijkheden moesten gestaakt worden! Ja, nog merkwaardiger zijn de omstandigheden, onder welke, op bevel van denzelfden Turkschen Keizer, in het volgend jaar eene soortgelijke openlijke boetedoening herhaald werd. Toen namelijk moesten er insgelijks processiën naar de tempels en moskeën onder het zingen van klaagliederen plaats hebben, waarbij de geestelijkheid de heiligdommen binnentredende riep: open ons de poorten uwer genade! Maar, die processiën moesten ieder vergezeld zijn van zeshonderd personen in boetklederen met bloote hoofden en voeten, van drie honderd mannen in gewaden met bloed bestreken en met asch bestrooid; en van honderd boetelingen die met messen zich de armen en het aangezicht kwetsten; terwijl er op elken vierde-mijls afstand een ezel en een Jood moest gedood worden (1)!

Eindelijk moeten wij hier nog van onze eigene heidensche voorouders, de oude *Noordsche* en *Germaansche volkstammen*, gewagen. Want ook onder dezen schijnt het eene heilige gewoonte ge-

---

(1) Zie NIEUWLAND, t. a. pl. bl. 410 vv.

weest te zijn, dat zij, door den nood geperst, tot buitengewone godsdienstige plegtigheden en offerhanden, zelfs van menschen, hunne toevlugt namen, ten einde eigene schuld te boeten, en den toorn uit te blusschen der Godheid, welke zij vereerden (1). Zoo bragten de *Sweden*, volgens de *Ynglinga Saga* (cap. 18), tijdens een' grooten hongersnood, nadat andere offerhanden te vergeefs beproefd waren, hun' eigen geliefden koning Dômaldi, als een' anderen Oedipus, ten offer aan Odin (2). En zoo wordt de laatste bittere strijd, welken de *Hermonduren*, onder Nero's regering, met de *Chatten*, over het bezit van een' als heilig geachten stroom (de Sale?) gevoerd hebben, door Tacitus (3) op eene wijze verhaald, welke genoegzaam aantoont, dat de beide elkander vijandige stammen, alleen van de door hen ingeroepen hulp hunner Goden en de plegtige geloften, aan dezen opgedragen, de overwinning verwacht hebben. Doch de overwinning, den Hermonduren gunstig, werd der Chatten ondergang, omdat beiden *wederkeerig*, in geval van zegepraal, de overwonnenen aan hunne Goden, Mars en Mercurius (*Zio* en *Wuotan*), hadden toegewijd; zoodat der laatsten gelofte zich nu, niet tegen den vijand, maar tegen hen zelven keerde (4). — Ik acht het vermoeden

(1) Zie Joh. Magnus, *Hist. Septentr.* L. I. c. 10. Vooral J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, 2e Ausg. 1er B. S. 37 ff.

(2) Bij Grimm, a. a. O. S. 40.

(3) Tacit. *Annal.* XIII. c. 57.

(4) »Sed bellum Hermunduris prosperum, Chattis exitio fuit, quia diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere: quo voto equi viri,

niet onwaarschijnlijk, dat het overschot der Chatten den vroeger uitgeweken broederstam der Batavieren, juist bij deze gelegenheid, naar Nederland is gevolgd (1).

Van vele andere volken der oudheid kon ik nog gewagen (2), doch het medegedeelde is reeds genoeg, om te doen zien, dat iets soortgelijks althans, als in onze Boet-, Vast-, Dank- en Bededagen in het oog valt, van de vroegste oudheid af, ook den volken, die buiten het Christendom leefden, geenszins vreemd gebleven is. In hoe verre hierin de oorsprong te zoeken zij, van hetgeen dienaangaande later onder de Christenen plaats greep, zullen wij gelegenheid hebben te doen opmerken, nu wij, bij hetgeen de vroegere geschiedenis der Christelijke Kerk ons bij ons onderzoek aanbiedt, opzettelijk onze aandacht moeten bepalen.

---

cuncta victa occidioni dantur. Et minae quidem hostiles in ipsos vertebant." De verklaring der min duidelijke woorden, door GRIMM (a. a. O. II Th. S. 999) gegeven: »man darf nicht annehmen, dass *von beiden theilen*, am wenigsten dass von den Hermunduren dem Mars, von den Chatten dem Mercur gelobt worden war; dann stände der schluss müssig;" schijnt mij niet boven bedenking verheven; dan toch kon er van geene *minae hostiles* sprake zijn, en TACITUS zou niet »*diversam* aciem," maar *adversam*, geschreven hebben.

(1) Zie HADR. JUNII, *Batavia*, p. 3 sq. Verg. LIPSIUS, *ad Tacit.* (l. l.) en WAGENAAR, *Vad. Hist.*, I. bl. 12. De laatsten, aan de Batavieren zelven denkende, meenden JUNIUS op eene chronologische feil te betrappen, daar toch de Batavieren reeds lang vóór NERO's tijd, en dus vóór den genoemden slag aan de Sale, hier gevestigd waren. — Zoo als wij de zaak voorstelden, vervalt dit bezwaar.

(2) Verg. over de Egyptenaren, HERODOT., *Hist.*, II. 40. IV. 186.

II.

Oorsprong der Dank-, Vast-, Boet- en Bededagen onder de Christenen.

Jezus en de Apostelen.

Zoo natuurlijk het is, dat wij, bij ons onderzoek naar den oorsprong der Boet-, Vast-, Dank- en Bededagen onder de Christenen, met de vraag beginnen: of misschien Jezus zelf, of zijne Apostelen, deswegens iets hebben aangeduid? of anders in de Schriften des Nieuwen Verbonds, op eenigerlei wijze, reeds zulke dagen vermeld worden? — zoo overbodig zal het ook zijn te betoogen, dat de instelling van zekere aan vasten tijd gebonden Dank-, Boet- of Bededagen onder de Christenen, geenszins aan Jezus of de Apostelen haren oorsprong verschuldigd is. De gedachte zelfs daaraan is in de Schriften des Nieuwen Verbonds niet te ontdekken. Veeleer hebben de Apostelen tegen het onderhouden van dagen en maanden, of gezette jaarlijksche Godsdienstige feesten, met ernst gewaarschuwd. Ja, zij noemen dit een terugkeeren tot de arme en zwakke eerste beginselen, boven welke de belijders van het Evangelie moesten verheven zijn, en dat ook niet dan nadeelig kon terug werken op die vrije, redelijke en geestelijke Godsvereering, welke, aan tijd noch plaats ge-

bonden, door het Evangelie, in tegenoverstelling tegen Jodendom en Heidendom, is aan het licht gebragt (1). Niet echter, als ware hierdoor, over alle in later' tijd in de Christelijke Kerk vastgestelde wekelijksche of jaarlijksche godsdienstige feesten en vierdagen, het oordeel uitgesproken. Maar het behelst toch eene ernstige, blijvende en voor de Christenheid van alle tijden noodige waarschuwing, om deze Feesten, niet als eene aan het Christendom noodwendig verbonden Goddelijke, maar alleen als eene vrije en menschelijke instelling, aan te merken; eene waarschuwing vooral, om dies te ernstiger een iegelijk voor zich zelf toe te zien, dat zulke dagen niet tegen den boven aangeduiden geest van het Evangelie of tot bijgeloof misbruikt worden (2). Van daar dan ook, dat, toen de Hervorming den oorspronkelijken geest van het Evangelie in het leven terug riep, men, inzonderheid ook in Nederland, niet dan schoorvoetende tot het aanhouden ook der dusgenoemde hooge Christelijke Feesten is overgegaan (3); ja, dat de *Zondags-viering* zelve menig

(1) *Gal.* IV: 9, 10. *Col.* II: 16. De Apostel bedoelt en veroordeelt hier gewis niet alleen het onderhouden van Joodsche Feesten door Christenen; maar in het algemeen de onevangelische meening, als of de Godsdienst aan bijzondere tijden gebonden zij. Vergel. *de Christelijke Kerk op Aarde*, 2e dr. I D. bl. 146 vv. (*Verh. v. Teylers Godgel. Gen.* XXX D. bl. 119 vv.)

(2) Ik behoef wel niet aan te toonen, op hoe velerlei wijze dit misbruik, niet slechts in de *Katholieke* en latere *Roomsche*, maar zelfs in de *Protestantsche Kerk*, is ingeslopen en plaats heeft.

(3) Zie *Chr. Kerk op Aarde*, I D. bl. 332 vv. II D. bl. 131 vv.

vroom en verlicht gemoed geheel in strijd scheen met het evangelische grondbeginsel, als hetwelk alle onderscheid der dagen had opgeheven en wilde, dat men, zoowel dagelijks het Woord Gods zou hooren, als dagelijks arbeiden (1).

Doch genoeg om er van overtuigd te zijn, dat vastgestelde Boet- en Bededagen geenszins eene vrucht zijn van het evangelisch onderwijs; en geen wonder dan ook, dat wij in de vroegste eeuwen des Christendoms de sporen dezer instelling geheel en al vruchteloos zoeken.

Maar iets anders is het, wanneer wij, bij Boet-, Vast- en Bededagen, alleen aan de zoodanige denken, die niet op vastgestelde tijden plaats grepen, maar tot welke men dán zich vereenigde, wanneer een oogenblikkelijk gevaar of dreigende nood het christelijk-godsdienstig gemoed meer dan gewoonlijk tot vasten en bidden aandreef. Bevelen of verordeningen deswegens staan in de Schriften des Nieuwen Verbonds wel niet geschreven; maar de zaak zelve zoeken wij er niet te vergeefs. Een voorbeeld er van zien wij althans, toen onder Herodes Agrippa die vervolging tegen de Christenen te Jeruzalem opstak, in welke, nadat reeds Jacobus gedood was, ook Petrus in den kerker geworpen werd, zoodat der geheele Gemeente een'wisse ondergang, naar het scheen, boven het hoofd hing. Toen immers,

(1) Zie: *Petrus Bloccius. Eene bijdrage tot de inwendige Geschied. der Ned. Kerkhervorm.*, *en eene proeve van haren onafhankelijken oorsprong en hare zelfstandigheid*; in *Ned. Archief voor Kerkel. Gesch.*, II D. bl. 108—110.

werd, gelijk wij lezen: »van de Gemeente een gedurig gebed tot God voor hem gedaan" (1). En dat wij hierbij geenszins aan het meer gewone gebed te denken hebben, hetwelk de Christen zoo gaarne, 't zij in zijne binnenkamer, of in de gewone bijeenkomsten met anderen vereenigd, voor den medebroeder uitstort, maar aan eene meer buitengewone oefening des gebeds, tot welke de hooggeklommen nood, thans allen gelijkelijk en gezamenlijk aandreef: dit kan genoegzaam daaruit blijken, dat, toen Petrus, door de hand des Heeren uit zijnen kerker uitgered, in het midden van den nacht zich naar het huis van Maria heenbegaf, hij ook toen nog de Gemeente vergaderd en biddende aantrof, om de wonderdadige uitkomst harer buitengewone gebedsoefening nu in hem te aanschouwen (2).

Gaarne noemen wij dit een' *Bededag*. Hij was, zoo veel ons bekend werd, de *eerste Biddag* dien Christenen vierden. En hij trekt te meer onze aandacht, dewijl hij daar vóór ons staat, zoo zigtbaar met den Goddelijken zegen gekroond, en als eene opwekking voor alle volgende tijden, om, wanneer de nood klimt, of buitengewone rampen dreigen, overeenkomstig de inspraak des gemoeds en in den geest van het Evangelie, met elkanderen in buitengewone oefeningen van verootmoediging en van gebed troost en heul en uitkomst te zoeken.

---

(1) *Hand.* XII: 5.
(2) *Hand.* XII: 12 vv.

Het medegedeelde intusschen is tevens het eenige voorbeeld van dezen aard, dat wij, met eenige zekerheid, in de Schriften des Nieuwen Verbonds kunnen aanwijzen. Heeft men nog verder hier of daar iets gemeend te ontdekken, dat naar eenen Bededag zweemt (1): wij kunnen niet anders zien, of het is zonder genoegzamen grond, dat men daarbij aan Bededagen heeft willen denken.

Maar gelijk het gewis aan menigvuldige aanleiding tot dezelve niet heeft ontbroken, zal ook, al staat het niet uitdrukkelijk vermeld, het natuurlijke gevolg wel niet zijn achterwege gebleven. Bij het ondervinden van algemeene onheilen, zulke vooral, die de geheele Gemeente betroffen, zullen de Christenen der Apostolische eeuw, evenzeer als die van opvolgende tijden, met meer dan gewonen nadruk, het woord op zich hebben toegepast: *roept mij aan in den dag der benaauwdheid, en ik zal er u uithelpen* (2)! gelijk buitengewone voorregten, hun te beurt gevallen, ook tot buitengewone gemeenschappelijke dankzeggingen zullen genoopt hebben. Al mogten dan ook meer regtstreeksche bewijzen ontbreken, wij kunnen het wel als bewezen aannemen, dat reeds de vroegste Christelijke Kerk, of laat mij liever zeggen de vroegste Christelijke Gemeenten, buitengewone plegtstatige en gemeenschappelijke oefeningen, 't zij van verootmoediging en smeekgebed, 't zij van godgewijde

(1) NIEUWLAND haalt als zoodanig nog aan: *Hand.* I: 14. II: 42. IV: 24. XVI: 16. XX: 36. XXI: 5. t. a. pl. bl. 424.

(2) *Psalm* L: 15.

dankzegging, kenden, die, zonder voorafgaande beraadslaging of uitschrijving, als uit eene oogenblikkelijke opwelling geboren werden, en die de kiem hebben uitgemaakt, uit welke de latere menigvuldig gewijzigde Christelijke instelling der Boet-, Vast-, Dank- en Bededagen ontsproten is.

Tertulliaan.

Boet- en Vasttijden.

Werkelijk blijkt het ook, dat, althans ten tijde van Tertulliaan, het eene niet ongewone zaak was onder de Christenen, om in tijden van nood en gevaar buitengewone Boet- en Bededagen te houden, ten einde »den toorn Gods af te bidden of Zijne bescherming en gunst te verwerven" (1). Zij deden dit echter meestal slechts geheel uit eigene vrije beweging, door op sommige dagen een' halven vasten te houden, en zelfs, geheel van brood en water te leven, naarmate ieder dit voor zich zelf noodig keurde (2); of anders werd er ook wel eens door de Bisschoppen aan de geheele Gemeente een vasten voorgeschreven, hetzij ter verootmoediging, wanneer een of ander bezwaar of gevaar de gemeente drukte; of zelfs om hetgeen door

---

(1) » Ad exorandam Dei iram, impetrandam tutelam ejus aut gratiam." *De Jejuniis*, c. 12.

(2) » Stationum semijejunia interponentes et vero interdum pane et aqua victitantes, ut cuique visum est." l. l. c. 13.

vasten bespaard werd ten behoeve der gemeente aan te wenden (1).

Het is echter nog iets anders vooral, hetgeen hierbij onze aandacht verdient. TERTULLIAAN namelijk maakt, als Montanist, van zulke Boet- en Bededagen melding, wel niet om ze geheel af te keuren of te veroordeelen, maar toch, om derzelver ongenoegzaamheid en willekeur en ondoelmatigheid te doen in het oog vallen. Gelijk geheel zijn geschrift, waaruit wij dit ontleenen', de strekking heeft, om de streng Montanistische denkwijze, tegen over de Christelijke vrijheid, op welke de Christenen zich vooral ook ten aanzien van *het vasten* beriepen, met overdreven ijver en in scherpe bewoordingen te verdedigen; zoo veroordeelt hij inzonderheid de willekeur, welke bij deze meer buitengewone oefeningen van gebed en verootmoediging plaats greep. Maar hemelhoog verheft hij daarentegen de onder de Montanisten, door den Geest, gelijk hij zegt, ingevoerde gewoonte, niet slechts om op alle destijds reeds gebruikelijke vierdagen (*dies stationum*) te vasten, of om die vasten steeds tot den avond uit te strekken, maar vooral, om nog daarenboven twee weeken in het jaar als algemeene en plegtstatige *Boet-* en *Vasten-tijden* (*Xerophagiae*) (2), af te zonderen (3). Te regt zegt NE-

---

(1) » Bene autem quod et Episcopi universae plebi mandare jejunia assolent; non dico de industria stipitum conferendarum, ut vestrae capturae est; sed interdum et ex aliqua sollicitudinis Ecclesiasticae causa." l. l. Verg. NEANDER, *Antignosticus. Geist d. Tertullianus.* s. 287 ff.

(2) De *Xerophagiae* zijn hetgeen de Franschen *jours maigres* noemen.

(3) » Spiritus Sanctus, cum in quibus vellet terris et per quos vellet

ANDER (1), dat TERTULLIAAN, bij dezen strijd, in zijn boek *de Jejuniis*, tegenover de Evangelische vrijheid gevoerd, eene slechte zaak te verdedigen had. Maar hij deed het dan ook, voornamelijk door beroep op hetgeen bij de Joden en zelfs bij Heidenen plaats greep (2); en dit laatste beroep meent hij door de opmerking gewettigd: dat ook in het bijgeloof steeds een oorspronkelijk goed en godsdienstig beginsel ten grondslag ligt (3); — eene opmerking gewis, die wel eene groote waarheid in zich sluit, maar bij welke alles van de juiste toepassing afhangt (4), en die daarom in de handen van een' overdreven Asceet, als TERTULLIAAN, een gevaarlijk wapen is (5).

---

praedicaret, ex providentia imminentium, sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundialium plagarum, qua Paracletus, id est advocatus, ad exorandum judicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat; puta, nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiae disciplinam." *De Jejuniis*, c. 13.

(1) *Antignosticus. Geist d. Tertullianus*, s. 280.

(2) Zie de plaats *de Jejun.* c. 16 boven reeds aangevoerd.

(3) » Ex veritate mendacium struitur, ex religione mendacium compingitur."

(4) Verg. NEANDER, *a. a. O.* s. 292. f.

(5) » Das Gefühl der Entfremdung von Gott, die daraus hervorgehende Angst, das Bedürfniss nach Erlösung ist ja gewiss das wahrhafte, das hier zum Grunde liegt. Das Gefühl der Entfremdung von Gott würde nicht richtig verstanden, die Befriedigung des Bedürfnisses nicht auf dem rechten Wege gesucht. Daher Fasten, Casteiungen und so mannichfache Arten äusserliche Werke, durch welche man die Sundenschuld tilgen, den Gott, von dem man sich entfremdet fühlte, mit sich versöhnen zu können meinte. Das Christenthum aber gab dem Menschen den Frieden mit Gott, befriedigte das tief gefühlte Bedürfniss und stiess so Alles das um,

Niet minder verdedigt hij die vastgestelde en plegtstatige *Boet- en Vasttijden* door de vonden van zijn spitsvindig vernuft, of zelfs door de droomen eener verhitte verbeelding. Hij meent b. v., dat zijne tegenstanders, die, met beroep op het Woord van God of de Overlevering, zulke vastgestelde Boetetijden verwierpen, aan tegenstrijdigheid met zich zelven zich schuldig maakten. Daar zij namelijk, door uit eigen beweging, ook buiten de dagen van het Paaschfeest of diergelijken, ten teeken van verootmoediging in gevaar of nood, zoodanige heele of halve vasten zich lieten welgevallen, welke in Gods Woord niet zijn voorgeschreven, moesten zij nog veel meer aan den Geest Gods gehoorzaam zijn, nu hij zulke plegtstatige Vast- en Boetetijden aanbeval (1). Hij beschuldigt dan ook die tegenstanders, dat zij God en Zijnen Geest paal en perk

---

was aus der Nichtbefriedigung dieses Bedürfnisses hervorgegangen war. Fasten und Enthaltungen wieder gesetzlich vorschreiben hiess also allerdings: den Satzungen der Welt die Menschen wieder dienstbar machen."

(1) »Praescribitis constituta esse solennia huic fidei scripturis vel traditione majorum, nihilque observationis amplius adjiciendum, ob illicitum innovationis. State in isto gradu, si potestis. Ecce enim convenio vos et praeter Pascha jejunantes, citra illos dies, quibus ablatus est Sponsus, et stationum semijejunia interponentes, et vero interdum pane et aqua victitantes, ut cuique visum est. Denique respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. Movistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae non sint constituta obitis. Quale est autem, ut tuo arbitrio permittas, quod imperio Dei non das? Plus humanae licebit voluntati, quam divinae potestati? Ego me seculo, non Deo liberum memini. Sic meum est ultro officium facere Domino, sicut indicere illius est. Non tantum obsequi ei debeo, sed et adulari. Illud enim imperio ejus, hoc arbitrio meo praesto." *De Jejuniis*, c. 13.

stelden, door deze Zijne nieuwe inrigting te wederstreven. Even goed ware het, nu den geheelen Geest als overbodig te loochenen. Zij waren toch reeds rijk en verzadigd; over geene misdrijven zich beschuldigende, die door Vasten zouden moeten worden uitgedelgd; geene nieuwe kennis door openbaringen behoevende, voor welke men zich door onthouding kon vatbaar maken; en geene vervolgingen duchtende, die door Boet- en Bededagen moesten worden afgewend (1). Ja, hij bedekt zijne eigenlijke meening niet, dat het doel der nieuwe inrigting niet zoo zeer was: » het verbidden van den Goddelijken toorn, of het verwerven Zijner hoede en gunst; maar veeleer: het zich zelven wapenen tegen den dag des kwaads, die komen kon; het als van buiten leeren van den kerker; het oefenen van honger en dorst en etenloosheid; opdat de Christen zóó den kerker binnentrede, als hij er behoorde uit te gaan; niet om er straf te verduren, maar tucht; niet om er de wreedheid der wereld, maar zijnen eigen' pligt te leeren kennen; en om dies te moediger uit den kerker

---

(1) » Sed rursus palos terminales figitis Deo, sicut de gratia, ita de disciplina; sicut de charismatibus, ita et de solemnibus; ut proinde officia cessaverint, quemadmodum et beneficia ejus, atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia et hic: Lex et Prophetae usque ad Joannem! Superest ut totum auferatis, quantum in vobis tam otiosum. Jam enim et in ista specie ditati saturatique regnatis, non delicta incusantes, quae jejuniis elimentur, nec revelationum scientia indigentes, quae Xerophagiis extorqueantur, nec bella metuentes, quae stationibus discutiantur." *De Jejuniis*, c. 11, 12.

den strijd tegen te treden, naarmate hij als het ware geen vleesch meer overig heeft, dat aan de folteringen kan voedsel geven, niets, dan eene uitgedroogde huid, van welke de nagelen der wilde dieren als van hoorn terug stuiten, geen bloed, dewijl het reeds is vooruit gezonden als ballast der ziel, en deze zelve naar de straffe reikhalst, dewijl zij vastende den dood reeds van zoo nabij onder de oogen zag" (1).

Op zulke gronden dan werden die *vastgestelde jaarlijksche Boet- en Vasten-tijden*, welke wij in de III[de] Eeuw, uit den boezem der Montanistische ascetiek, het eerst onder de Latijnen en bepaaldelijk in Afrika zien opkomen, in de Christelijke Kerk, van de eene zijde aangedrongen, van de

---

(1) » Ut ab Joanne Paracletus obmutuisset, ipsi nobis Prophetae in hanc maxime causam exstitissemus: jam non dico ad exorandam Dei iram, nec ad impetrandam tutelam ejus aut gratiam, sed ad praemuniendam per nosmet ipsos novissimorum temporum conditionem, indicentes omnem *ταπεινοφρόνησιν*, cum carcer ediscendus, et fames ac sitis exercendae et tam inediae quam anxii victus tolerantia usurpanda sit, ut in carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset; non poenam illic passurus, sed disciplinam; nec seculi tormenta, sed sua officia; eoque fidentior processurus ad certamen e custodia, nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam; cum sola et arida sit cute loricatus, et contra ungulas corneus; praemisso jam sanguinis succo, tamquam animae impedimentis, properante jam et ipsa, quae jam saepe jejunans, mortem de proximo norit." *De Jejuniis*, c. 12. Teregt teekent RIGALTIUS hierbij aan: » Quam gravis hic Paracleticus doctor, cum istis jejuniis tam austeris! Sane miror in fibris exsanguibus et corneis tantum ingenii, tantum amoenitatis, tantum elegantiarum!"

andere bestreden. Voor als nog behield het beginsel der Christelijke vrijheid de overhand; ofschoon de merkwaardige invloed, welken diezelfde Montanistische geest op de leer, de inrigting en de gebruiken der geheele westersche kerk veelzins, en tot in onze dagen toe, had, bepaaldelijk ook ten aanzien van zulke vastgestelde plegtstatige Boet- en Vastentijden, in het vervolg telkens op nieuw ons zal in het oog vallen.

Waarschijnlijk is die invloed, vooral door het gezag van Tertulliaan, al aanstonds in eene meerdere gestrengheid en plegtstatigheid zigtbaar geworden, waarmede men ook die *buitengewone dagen van verootmoediging* vierde, tot welke een oogenblikkelijke nood, of eene op zich geladene schuld, somwijlen opriep. »Naarmate wij grootelijks misdreven hebben, moeten wij ook grootelijks weenen," zegt daarom Cypriaan (1). Slechts behooren wij onder het oog te houden, dat de gedrukte toestand, in welken de Christelijke Kerk, tot in het begin der IV[de] Eeuw toe, meestal verkeerde, uit zijnen aard velerlei beletselen opwierp, zoo al niet tegen het vermenigvuldigen, dan toch tegen het meer openlijk en plegtstatig vieren van Boet- en Bededagen; van welke wij anders ook, bij de gelijktijdige Schrijvers, gewis meer gewag zouden gemaakt vinden. Tertulliaan althans wil het doen voorkomen, als of vooral ook vrees voor het heidensche Oppergezag en voor het opwekken van deszelfs toorn, zijne

(1) *De Labsis*, c. 35. »Quam magna delinquimus, tam granditer defleamus!"

tegenstanders van de meer plegtstatige Vast- en Boete-tijden, zoo als hij die wenschte, afkeerig maakte (1). En in zoo verre zeker, zal hij hierin wél gezien hebben, als de meer bezadigden onder de Christenen, met welke hij te doen had, het *den Keizer te geven, wat des Keizers is*, met het *Gode geven, wat Godes is*, volgens de les des Heeren, zoo veel in hen was, poogden te vereenigen; terwijl geestdrijvers integendeel, zoo als de Montanisten, het eerstgenoemde, tot schade der Christenheid, maar al te veel uit het oog verloren.

Evenwel er is nog eene andere opmerking, welke hier een belangrijk licht ons kan bijzetten. Wij zijn die aan Cypriaan verschuldigd. Deze namelijk heeft ergens den verschillenden indruk geschetst, dien de aardsche rampen bij den Heiden en bij den Christen te weeg brengen, en bij deze gelegenheid onwillekeurig, zoowel het eigenlijk karakter van een' Christelijken Biddag doen uitkomen, als de reden verklaard, waarom wij, uit die vroegere tijden, zoo weinig van der Christenen Biddagen vernemen. »Kunt gij nog meenen," zoo spreekt hij den Heiden Demetrianus toe, »dat wij met u op gelijke wijze den tegenspoed des levens verduren, daar gij immers ziet, dat die tegenspoed, door u en door ons, zoo verschillend gedragen wordt. Bij u is er een ongeduld, altijd

(1) »Quomodo in nobis — unitatem Jejunationum et Xerophagiarum et Stationum denotatis? nisi forte in Senatus Consulta, et in principum mandata coïtionibus opposita delinquimus." *De Jejuniis*, cap. 13.

vol van luid geschrei en morrend weegeklag; bij ons eene krachtige, godsdienstige onderwerping, die steeds rustig en blijde in God, geen vreugd of voorspoed hier voor zich vordert, maar zacht en stil, en tegen alle stormen der wereld bestand, den tijd van Gods beloften tegenziet. Wij zijn derhalve daarom nog niet aan u gelijk, omdat wij, in deze wereld en in het vleesch nog verkeerende, ook met u de lasten der wereld en des vleesches dragen moeten. Immers, daar alleen in het gevoel der smart straf kan gelegen zijn, blijkt het ten klaarste, dat hij in uwe straf niet deelt, dien gij ziet, dat niet gelijkelijk met u door de smarte wordt aangedaan. Bij ons leeft eene kracht der hoop en eene vastheid des geloofs, waardoor wij, ook onder de schokken eener ten ondergang neigende wereld, het hoofd steeds boven houden, onze moed onbeweeglijk blijft, onze onderwerping zelve vrolijk is, en wij altijd van de gunst onzes Gods verzekerd zijn. — Laat de wijnstok bedriegen, en de olijfboom te leur stellen, en het gras wegsterven op het uitgedroogde veld: wat schaadt dit den Christen, welken het Paradijs roept en de vreugd van het hemelsche koningrijk tegenlacht? Altijd springen zij op in den Heer, zich verheugende in hunnen God, en het kwade en de tegenheden dezer wereld des te moediger dragende, naarmate zij toekomstige goederen tegenzien. — En toch, tot afkeering van vijanden, ter verkrijging van vruchtbaarheid, ter afwending of leeniging van rampen, storten ook wij gebeden en smeekingen uit, dagen en nachten ons vereenigende in het vurig gebed, om

voor uwen vrede en uw heil ootmoedig Gods ontferming in te roepen" (1)!

Het spreekt wel van zelf, dat naarmate zulk eene zienswijze of zulk eene zielsstemming bovendreef, er ook eene groote klove aanwezig bleef, tusschen de *Biddagen* der Christenen, en de dusgenoemde *supplicationes* en *zwarte dagen* der Heidenen. Zulk een openlijk rouwmisbaar, als een Heidensch *Justitium* kenmerkte, of, gelijk CYPRIAAN het noemt, zulk »een luid geschrei en morrend weegeklag (*impatientia clamitosa semper et querula*)", als in hunne Boetedagen zich hooren deed, was der Christelijke ook buitengewone Bededagen nog geheel en al vreemd. En zagen wij vroeger, dat er *uitwendige* omstandigheden medewerkten, om die Bededagen *of* zeldzamer *of* minder in het oog loopend te maken; nu zien wij, dat bovendien eene meer edele, eene dieper liggende, eene *inwendige* oorzaak daartoe het hare heeft toegebragt. Daarom kan het ons niet bevreemden, dat de Christenen van dezen tijd, ook in buitengewone omstandigheden, veelal zich vergenoegden met die vurige, maar eenvoudige, gebeden en dankzeggingen, tot welke zij in hunne gewone zamenkomsten, zonder openlijk gedruis, zich met elkander vereenigden; hetzij om hun gevoel van erkentenis uit te storten, hetzij om algemeene en bijzondere nooden eerbiedig op te dragen aan hunnen hemelschen Vader.

(1) CYPRIANUS, *ad Demetrianum*, c. 18, 19, 20. ed. GOLDHORN, II. p. 220.

Doch wij zijn, in ons overzigt, reeds tot aan de tijden genaderd, toen, niet slechts die uitwendige beletselen wegvielen, maar ook inwendige oorzaken medewerkten, om aan de zienswijze der Christenen, ook ten aanzien der Bededagen, eene geheel andere rigting te geven.

Konstantijn de Groote.

Het was met de tijden van Konstantijn *den Grooten,* toen Rome's oude Godsdienst van lieverlede hare plaats aan de Christelijke inruimde, en toen de Christelijke Kerk met den Romeinschen Staat als vereenzelvigd werd, dat de geheele uitwendige staat des Christendoms eene verandering onderging, welke veelzins op deszelfs inwendigen toestand terugwerkte (1). Velerlei oorzaken gaven toen aanleiding, dat Joodsche en niet minder ook Heidensche begrippen onder de Christenen ingang vonden en meer en meer heerschappij verwierven. En van toen aan zien wij ook in de Christelijke Kerk gewoonten en instellingen stand grijpen, welke tot de invoering van vastgestelde algemeene Boet-, Vast-, Dank- en Bededagen den weg gebaand hebben.

---

(1) Zie mijne *Diss. de Commutatione, quam auctore Constantino M. Societas subiit Christiana.* Traj. ad Rhen. 1818.

Grieksche Kerk.

Litaniën.

De eerste blijken hiervan ontmoeten wij in de Grieksche Kerk. Sedert de vierde eeuw, namelijk, kende men dáár eene bijzondere soort van plegtige smeekgebeden, welke meestal, ten minste in de daarop volgende eeuw, ook met statelijke optogten (*Processiën*) vergezeld gingen, en tot welke men in buitengewone omstandigheden of rampspoedige tijden, ten teeken van schuldbelijdenis of verootmoediging voor God, de toevlugt nam. Men noemde dezelve *Litaniën* (Λιτανεῖαι): eene benaming, die vroeger wel aan allerlei soort van gebeden gemeen was, doch welke, sedert dien tijd, van deze buitengewone Boet- en Bidoefeningen, uitsluitend gebezigd, vervolgens ook op de Latijnsche en Westersche Kerken, in deze bijzondere beteekenis, is overgegaan (1).

Den oorsprong en aard dezer kerkelijke plegtigheid kennen wij niet naauwkeurig. Maar in eenen brief, door BASILIUS *den Grooten*, aan de Geestelijkheid der Kerk van Nieuw Caesarea, in het jaar 375 geschreven, wordt eene omstandig-

---

(1) Zie DU CANGE, *Gloss. ad script. med. et inf. Graec.* in v. *λιτή*, et *Gloss. med. inf. Latinit.* in v. *Litaniae.* Te bevreemden is het, dat in den *Thesaurus* van SUICERUS, het woord *λιτανεῖα* te vergeefs gezocht wordt. Vergel. voorts BINGHAM, *Orig. Eccles.* T. V. p. 21 sqq. BOEHMER, *Jus Eccles. Prot.* T. III. p. 76 sq. AUGUSTI, *Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeologie*, X B. S. 26 ff.

heid vermeld, welke ons ten minsten den *lateren* oorsprong dezer plegtstatige gebeden, zoowel als den hoogen prijs, welke men reeds destijds op dezelve stelde, duidelijk zien doet. Basilius, namelijk, tracht in dezen brief de bezwaren te ontzenuwen, welke de Kerk van Nieuw Caesarea tegen vele, aldaar nieuwelings ingevoerde, kerkelijke plegtigheden, inzonderheid ook de *Vigiliën*, inbragt. »Gij zegt," dus schrijft hij, »ten tijde van onzen grooten Bisschop Gregorius, bestond dit alles niet; — maar," antwoordt Basilius, »toen waren er immers ook de *Litaniën* niet, welke gij echter nu in waarde houdt" (1). Daar de bedoelde Gregorius, de Wonderdoener bijgenaamd, tegen het einde der derde eeuw overleed, blijkt uit deze plaats duidelijk genoeg, dat het in zwang raken der *Litaniën* in de eerste helft der vierde eeuw moet hebben plaats gehad, en dat zij met den grootelijks veranderden toestand der Christelijke Kerk,

---

(1) Basilii M. *Ep.* 207 (63) *ad Clericos Neocaesareenses*, Tom. III. p. 311. *ἀλλ᾽ οὐκ ἦν, φησι ταῦτα, ἐπὶ τοῦ μεγάλου Γρηγωρίου· ἀλλ᾽ οὐδε αἱ λιτανεῖαι, ἃς ὑμεῖς νῦν ἐπιτηδεύετε.* — Intusschen blijkt uit deze plaats niet, zoo als Augusti (*a. a. O.* s. 29.) schijnt aan te nemen, dat de *Litaniën* toen reeds ook in *Processiën* bestaan hebben. Vergelijk de noot der *Edit. Benedict.* ad l. Basilius geeft alleen te kennen, dat hij, ofschoon de *Litaniën* niet afkeurende, maar integendeel die zelf vierende, toch daarin van hen verschilde, dat *zij* menschelijke woorden, *hij* integendeel woorden des Geestes bezigde, ten einde God te verzoenen (*καὶ ἡμεῖς οὐδὲν ἕτερον, ἢ λιτανεύομεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· πλὴν ὅσον οὐκ ἀνθρωπίνοις ῥήμασιν, ὥσπερ ὑμεῖς, ἀλλά τοῖς λογόις τοῦ πνεύματος τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐξιλεούμεθα*). Overigens hebben plegtstatige optogten (*Processiën*) spoedig reeds een voor-

in het tijdvak van Konstantijn, naauw te zamen hangen.

Dat zij intusschen eerlang algemeen in gebruik gekomen zijn, getuigt onder anderen eene plaats bij Chrysostomus, welke ik ook daarom hier aanvoere, dewijl zij ons de gelegenheid kennen doet, bij welke men tot deze Litaniën de toevlugt nam, gelijk ook eenigermate de wijze, waarop zij gevierd werden. Dezelve komt voor in eene der schoonste zijner homiliën, in het jaar 399 te Konstantinopel, waarschijnlijk op den Paaschdag, uitgesproken, en opzettelijk ingerigt, om zijne gemeente te bestraffen, dewijl velen uit dezelve, drie dagen geleden, op de voorbereiding voor het heilige feest, en nadat zij, daags te voren, tot afsmeeking van eene groote bezoeking, in statelijke gebeden voor God zich hadden verootmoedigd, de plegtige godsdienstoefening hadden verwaarloosd, om renspelen en zedelooze tooneelvertooningen bij

naam bestanddeel dezer Litaniën uitgemaakt. Het oudste berigt echter, mij bekend, is uit den tijd van Chrysostomus, toen, namelijk, de Arianen te Konstantinopel het eerst zulke optogten hielden, en Chrysostomus dezelve met de regtzinnigen navolgde; zoodat de ontmoeting der beide biddende en zingende scharen zelfs tot bloedige tooneelen aanleiding gaf. Zie Socrat. *Hist. Eccles.* L. VI. c. 8, en Sozom. *Hist. Eccles.* L. VIII. c. 8. Vooral de Latijnsche Kerk maakte de *Processiën* tot hoofdzaak, en zoo de woorden *Litania* en *Processio* tot synonyma. De oorsprong schijnt ook het meest met vroegere Romeinsche gebruiken zamen te hangen. Verg. Pitiscus in v. *procedere*, du Cange in v. *processio.* Doch wij moeten hierop later terugkomen.

te wonen (1). »Is dat te dulden? Is dat te verdragen?" zoo roept de redenaar uit. »Hoe zullen wij nu in het vervolg God ons genegen maken? Hoe zijnen toorn over ons kunnen verzoenen? Toen voor drie dagen die ontzettende stortregens nederstroomden, die alles met zich sleepten, die, om zoo te spreken, van voor den mond des landbouwers de tafel wegroofden, de gevulde airen neersloegen, al zijn overig gewas, door overvloed van nat, dreigde te zullen vernielen; toen hielden wij Litaniën en smeekingen, en onze geheele stad liep als een stroom naar de plaatsen der Apostelen (2), om den Heiligen PETRUS, en ANDRÉAS, en PAULUS, en TIMOTHEUS, tot onze voorspraken te kiezen. Straks daarop, toen de toorn gestild was, staken wij den Bosporus over (3), de golven verachtende, om naar onze groote voorgangers heen te snellen, PETRUS den steun onzes geloofs, PAULUS het vat der verkiezing, ten einde de heilige plegtigheid te voltooijen, en hunnen bijstand te verheffen en de zegeteekenen der overwinning, welke zij over de booze geesten behaalden. Gijlieden echter, hoe, zijt gij, noch verschrikt door den schrik der onheilen, noch geleerd door de groote uitredding der

---

(1) JOH. CHRYSOSTOMI *homilia adversus eos, qui, Ecclesia relicta, ad circenses ludos et Theatra transfugerunt. Opp.* edit. MONTF. L. VI. p. 273.

(2) Dat is, naar de beroemde kerk der twaalf Apostelen, door KONSTANTIJN *den Groote* gebouwd.

(3) De Kerk van Petrus en Paulus was aan de overzijde van den Bosporus gelegen.

Apostelen, dat gij zoo straks, slechts één dag daar na, hebt gedanst en gejubeld, terwijl gij uwe eigene ziel, door uwe driften gevangen, liet wegslepen? Wildet gij den loop van redelooze dieren zien, waarom dan niet liever die onredelijke driften in u, toorn en begeerlijkheid, ingespannen, en ze het aangename en ligte juk der wijsgeerte opgelegd, en ze bestierd door de gezonde rede, en ze heengevoerd naar de kroon uwer hoogere roeping, uwen loon niet van schande tot schande, maar van de aarde naar den Hemel rigtende? Want deze wijze van wedloopen alleen verbindt met het aangename eene hoogst heilzame strekking. Doch, terwijl gij hetgeen u zelven betreft ligtzinnig gaan liet zoo als het wilde, waart gij neergezeten om de overwinning van anderen te beoordeelen, en liet zoo groot een' dag, in ledigheid, in ijdelheid en in zonde, verloren gaan!"

Wij bemerken uit deze plaats, dat het, op het einde der vierde eeuw, onder de Grieksche Christenen eene aangenomene gewoonte of instelling was, om bij het treffen van eenig bijzonder onheil, in opzettelijke daartoe ingerigte Boet- en Smeekgebeden, waartoe men zich in de tempels vereenigde, of in statelijken optogt naar andere henen toog, bewaring en redding te smeeken; en dat men zoo ook, na de afwending des gevaars, een' plegtigen *Dankdag* vierde, om gezamenlijk voor die uitkomst des Heeren goedheid te loven. Het moet ons echter treffen, deze instelling, om zoo te spreken reeds bij hare geboorte, met zoo veel bijgeloof vermengd te zien, als wij zulks hier,

zelfs bij eenen Chrysostomus, ontdekken; daar men althans Apostelen, als voorspraken bij God, meende noodig te hebben, en ook aan de tusschenkomst van dezen, en aan hunnen zegepraal over de booze geesten, de uitredding toeschreef. — De tot allerlei bijgeloof overhellende geest des tijds, in welken deze anders natuurlijke en betamelijke gewoonte het eerst onder de Christenen ingang vond, en de troebele Heidensche bron, uit welke men dezelve voornamelijk overnam, mag ons dit raadsel oplossen.

Buitengewone Christelijke Dank- en Vier-dagen.

Naar aanleiding van hetgeen wij bij Chrysostomus aantroffen, maakten wij ook reeds met een enkel woord van plegtige Christelijke *Dankdagen* gewag, wanneer men, voor eene of andere verblijdende uitkomst, in welke men den vinger van Gods almagt en goedheid opmerkte, met een' verruimden geest den Heere buitengewone lof-offers toebragt. Het was wederom sedert Konstantijn *den Groote*, dat deze vrome gewoonte onder de Christenen een openbaar karakter verkregen heeft; en het is de geschiedenis van dezen grooten Keizer zelve, in welke ons het allereerste voorbeeld daarvan geschreven staat. Eusebius heeft ons het berigt van dezen *eersten openbaren christelijken Dankdag* bewaard. Met eenig regt immers mogen wij aldus de plegtigheid noemen, van welke hij, bij het vermelden der overwinning, door Konstantijn, ten jare 312 in de nabijheid van Rome,

op Maxentius behaald, gewag maakt (1). »Gelijk God, ten tijde van Moses", dus schrijft hij, »Farao's wagenen en zijn heir in zee heeft geworpen, — zoo is ook Maxentius, met zijne soldaten en de lijfwacht, die hem verzelde, in de diepte gezonken als een steen, wanneer hij vlugtende voor de goddelijke magt, die Konstantijn verzelde, de rivier (de Tiber), die voor zijn weg lag, overtrok, welke hij, met schuiten aaneengehecht, — ten werktuig van zijn' eigen ondergang gemaakt had. Als toch de brug was losgeraakt, hield de overtogt op en de schuiten gingen eensklaps met de daarop zijnde menschen naar den grond, en wel bijzonder de allergodlooste dwingeland het eerst — gelijk de Heilige Godspraken voorzeiden: *als lood in geweldige wateren* (Exod. XV : 10); zoodat zij, die door Gods toedoen de overwinning wegdroegen, te regt, gelijk diegenen, welke bij Gods grooten knecht Moses waren, het zelfde dat zij oulings over den godloozen dwingeland zongen, was het niet met woorden, ten minsten met ter daad, zongen in deze woorden: *Laten we den Heere zingen — het paard en zijn ruiter heeft hij in de zee geworpen. — O Heer! wie is als Gij onder de Goden? wie als Gij — wonder doende* (Exod. XV: 1, 2 en 11)? Konstantijn deze en dergelijke lofzangen Gode, den opperbevelhebber en auteur der overwinning, met daden hebbende toegezon-

(1) Euseb. *Hist. Eccles.* L. IX. c. 9. volgens de vert. van v. d. Meersch. Vergel. *de Vita Const.* L. I. c. 38—40.

gen (1), deed in zegepraal zijne intrede binnen Rome; terwijl hij eenparig van den ganschen Raad — benevens het Romeinsche volk, met kinderen en vrouwen, als hun Verlosser, Heiland en Weldoener, met blijde oogen, in toejuichingen en onverzadelijke vreugde, met hart en ziel werd ontvangen. Maar de Keizer, eene godzaligheid hem als ingeschapen bezittende, liet zich in 't geheel niet door deze toejuichingen vervoeren; — maar diep getroffen door 't gevoel van Gods hulpe, belaste hij terstond het zegeteeken van 't zaligmakende lijden in de hand van zijn standbeeld te stellen; en op het beeld — dit opschrift in de latijnsche taal: Door dit zaligmakende teeken, het kenmerk van ware dapperheid, heb ik uwe stad van 't juk des dwingelands verlost en in vrijheid gebragt, en den Raad en 't volk van Rome de vrijheid hebbende bezorgd, heb ik hen in de oude luister en heerlijkheid hersteld." Wel heeft het vermoeden eenigen schijn, dat Eusebius het vroeger gebeurde in zijnen geest kan hebben gekleurd, en Konstantijn hier laten handelen, zoo als deze in later' tijd zou gedaan hebben. Maar de uitdrukkingen, welke de naauwkeurige Eusebius,

(1) »ὥστε εἰκότως εἰ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν, ὁμοίως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωυσέα, τοὺς παρὰ θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτά δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὧδε πως ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν· »ᾄσωμεν τῷ κυρίῳ κ. τ. λ. Ταῦτά γε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφά τε καὶ ἐμφερῆ Κωνσταντῖνος τῷ πανηγεμόνι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ θεῷ αὐτοῖς ἔργοις ἀνυμνήσας κ. τ. λ. cf. annot. Heinichen. a. l.

zoowel ten aanzien der zegevierende krijgslieden, als van KONSTANTIJN zelven, hier bezigt, zijn toch daartoe te stellig (1). Immers alleen ten aanzien van 't geen men eigenlijk gezongen hebbe, spreekt hij onzeker; terwijl overigens ook het slot van zijn berigt, aangaande het godsdienstige karakter van KONSTANTIJN's geheele handelwijze bij deze gelegenheid, geenerlei twijfel overlaat.

Bij deze ééne proeve kunnen wij nog eene andere voegen. Het was namelijk twaalf jaren later (324), dat KONSTANTIJN op zijnen laatsten tegenstander, LICINIUS, de nog grootere zegepraal wegdroeg, welke eindelijk aan de Christenheid en de gansche wereld den langgewenschten vrede verschafte. Geen wonder, dat toen vooral vrolijke offers van lof en dank ten hemel stegen. EUSEBIUS heeft ze der vergetelheid ontrukt. »Alle vrees" zoo schrijft hij, »werd uit de menschen weggenomen. Zij vierden blijde dagen met bijeenkomsten en feesten. Alles was met het licht (des geluks (2)) vervuld; en die te voren neerslagtig waren, aanschouwden elkander met ontfronste aangezigten en blijde oogen. In de steden en op het land had men reien en lofgezangen, waarmede zij God, den Opperkoning boven alles, gelijk hun geleerd was, en na Hem den godvruchtigen Keizer en zijne godgeliefde kinderen, loofden" (3). Dat hier een waarlijk *alge-*

(1) *ὧδε πως ἀνυμνεῖν κ. λέγειν*. en *ἀνυμνήσας*.
(2) »*ἦν δὲ φωτὸς ἔμπλεα πάντα.*" Verg. HEINICHEN ad EUSEB. l. l.
(3) Zie EUSEB. H. E. L. X. c. 9. volgens v. D. MEERSCH, en EUS. *de vita Const.* L. II. c. 19. Verg. BINGHAM *Orig. Eccles.* v. IX. p. 169. s.

meen Christelijk Dankfeest, het *allereerste*, dat gevierd is, beschreven wordt, zal wel geen nader betoog behoeven. In hoeverre het door bepaalde verordeningen bestuurd en geregeld werd, meldt echter de geschiedenis niet.

Eindelijk trekt nog een *buitengewoon Christelijk Dankfeest*, 't welk juist eene eeuw later, in het jaar 424, door Keizer Theodosius II te Konstantinopel gevierd is, onze aandacht. Na den dood van Honorius, namelijk, had zijn eerste staatsdienaar, Joannes, ingrijpend in het wettige regt van Theodosius, als Keizer van het Westen zich opgeworpen. Een lange bange strijd scheen nu op handen. Maar ziet, als door een wonder, maakt de legermagt van Theodosius van Joannes zetelplaats, Ravenna, zich meester, en tevens aan het gezag des Tyrans en aan zijn leven een einde. Theodosius ontvangt te Konstantinopel het berigt der zegepraal, juist terwijl hij met het volk de renspelen in den Circus viert. Diep getroffen deelt de Keizer aan de vergaderde menigte aanstonds de blijmare mede. »Welaan," zoo spreekt hij, »nu deze »ijdelheid laten varen en naar den Tempel heen»gesneld, om Gode, wiens hand alleen ons deze »uitkomst bereid heeft, onzen dank te betalen!" Zijn woord vindt weêrklank. Men heeft geene oogen meer voor de spelen. Neen, psalmgezang stijgt op uit den schouwburg! en midden door de renbaan heen, begeeft de menigte, met den Keizer aan het hoofd, in godsdienstigen optogt zich naar de plaats des gebeds. De overige bevolking sluit zich aan de lofzingenden aan. De geheele

stad is een Tempel. En in de heilige plaats gekomen brengen allen den ganschen dag dáár verder in dankgebed en lofzangen door. — Dus luidt het berigt van SOCRATES (1). Minder dan eenig ander, naar ik meen, mogt het in de geschiedenis, waarmede wij ons bezig houden, ontbreken.

Jaarlijksche Gedenkdagen.

Aan hetgeen wij daar mededeelden is ten naauwsten eene andere gewoonte verknocht, welke wij mede het eerst bij de Grieksche Christenheid aantreffen. Ik bedoel die, om gedenkwaardige gebeurtenissen, in welke Gods almagtige maar tevens bewarende hand bijzonder zigtbaar was, ook door *jaarlijksche gedenkdagen*, voortdurend in dankbare en godsdienstige gedachtenis te bewaren.

Dat ook de straksgemelde groote gebeurtenis, welke op het lot der wereld en van het Christendom van zoo magtigen invloed geweest is, tot zulk een jaarlijksch Christelijk feest zal hebben aanleiding gegeven, is te regt vermoed (2) en het mag, wat den leeftijd van KONSTANTIJN of zijne zonen betreft, voor niet onwaarschijnlijk worden gehouden (3). Een zeker blijk echter daarvan heb ik nergens aangetroffen.

Maar het schijnen vooral plaatselijke gebeurtenissen geweest te zijn, welke sommige bijzondere

(1) SOCRAT. *Hist. Eccles.* L. VII. c. 13. Verg. LE BEAU, *Hist. du Bas-Empire* (Par. 1827). T. VI. p. 2. ss.

(2) BINGHAM l. l. p. 170.

(3) Z. PELLICCIA, *Eccl. Chr. politia* ed. RITTER, I. p. 293.

gemeenten tot het vaststellen van zulke jaarlijksche gedenkdagen geleid hebben. Van dien aard althans zijn de beide voorbeelden, die ons voor oogen kwamen. Het eene betreft Alexandrië. Dáár toch had, volgens het berigt van Sozomenus (1), jaarlijks op den 20 Julij (XII Kal. Aug.), eene godsdienstige feestviering plaats, welke men den geboortedag, dat is den verjaardag, der Aardbeving (2) noemde. Zij was toch aan de statelijke herinnering der geduchte aardbeving toegewijd, welke vergezeld van een' buitengewonen zeevloed, ten tijde van Juliaan, bijna den ondergang der stad had veroorzaakt. De eerst zoo ver teruggeweken zee, dat de zon zelfs de diepten bescheen, had daarop met zulk een geweld, niet alleen het geheele omliggende land, maar ook de stad overdekt, dat zij visschen en schepen tot zelfs op de daken der huizen achterliet (3). Uit dankbaarheid voor die uitredding, heiligde men hare herinnering en vierde men jaarlijks dezen dag, niet alleen door

---

(1) Sozom. *Hist. Eccles.* L. VI. c. 2.

(2) *γενέσια τοῦ σεισμοῦ.* Deze bij den eersten opslag bevreemdende benaming is wel ontleend van de jaarfeesten der H. Martelaren en die ter gedachtenis van de wijding der Bisschoppen, welke men *γενέθλια*, *γενέσια*, *Natalis* enz. noemde; maar zij bewijst, daar zij hier zelfs van eene *aardbeving* gebezigd wordt, dat men ook dáár aan het denkbeeld van *geboorte*, of *geestelijke geboorte*, niet te veel hechten mag. Slechts het eenvoudige en populaire denkbeeld van *jaardag* of *gedenkdag* wordt er door uitgedrukt. Zoo was het reeds van ouds met den *Natalis Solis*, of *Invicti* enz. Zie Suiceri Thes. in. v. *γενέθλια.* Verg. ook Moll, *Gesch. v. h. kerk. leven d. Christen.* II D. bl. 215 vv.

(3) Amm. Marcellin., L. XXVI. c. 10.

vreugdelichten in de geheele stad te ontsteken, maar vooral door den Allerhoogste met dank- en smeekgebeden te prijzen.

Een ander voorbeeld van dezen aard is aangaande de kerk van Konstantinopel bewaard gebleven. Jaarlijks, op den 24 Sept., vierde men ook dáár een feest, mede aan de gedachtenis toegewijd eener aardbeving, welke onder Keizer ZENO veertig dagen lang de prachtige stad geteisterd en vooral de H. Tempels verwoest had (1). Aangaande de viering van hetzelve worden ons echter geene bijzonderheden medegedeeld.

Aan soortgelijke plaatselijke vierdagen zal het waarschijnlijk ook elders niet ontbroken hebben. Immers de geschiedenis is gewoon zoodanige bijzonderheden slechts met karige hand te boeken. Maar des te meer zijn ook de weinige wenken, welke zij als bij toeval bewaard heeft, bestemd en geschikt, om het voorledene, in een genoegzaam duidelijk beeld, ons voor de aandacht te roepen.

Latijnsche Kerk.

Vastgestelde Jaarlijksche Boet- en Bededagen.

Nadat wij van de buitengewone Boet-, Vast-, Dank- en Smeekgetijden der Grieksche Christenen

(1) »Hunc formidolosum diem Byzantii celebrant VIII Kal. Octobris." Zie het *Chronicon* van MARCELLINUS *Comes*, in *Magn. Bibl. Patrum*, T. VI. p. 366. Edit. Col.

gesproken hebben, gaan wij tot die der Latijnen over.

Het was namelijk omstreeks denzelfden tijd, of althans niet veel later, dat de *Litaniën* der Grieken, als eene buitengewone kerkelijke plegtigheid, ook onder de Christenen in het Westen ingang vonden. Maar opmerkelijk is het, dat deze zelfde plegtigheid hier zoo spoedig reeds een geheel eigen karakter heeft aangenomen. De Latijnsche kerk, steeds met de neiging bezield, om godsdienstige gebruiken, welke zij overnam, niet slechts met de meest mogelijke plegtstatigheid te onderhouden, maar die tevens ook, zoo veel in haar was, aan vastgestelde onveranderlijke regels te binden, heeft ook, terwijl zij de *Litaniën* der Grieken invoerde, den haar eigenen praktischen zin geenszins verloochend. Eerlang toch zien wij deze dáár op een' nieuwen leest geschoeid en, — gelijk TERTULLIAAN reeds wenschte en aan de Grieksche Kerk integendeel vreemd gebleven is, — in *vastgestelde jaarlijksche boetdagen* herschapen. Hoe dit is toegegaan, verdient te meer onze opmerking, dewijl twee voorname plegtige instellingen der Roomsche kerk, de *Dies Rogationum* en de *Litania Septiformis*, daaraan derzelver oorsprong verschuldigd zijn. Op beiden moeten wij hier de aandacht vestigen.

Dies Rogationum.

Het is CLAUDIANUS MAMERTUS (1), omstreeks het

(1) Niet MAMERCUS. » Mamertus etiam dicitur ab Hilario Papa et Lu-

midden der V^e eeuw Bisschop van Vienne in Gallie, die tot de verandering, over welke wij spreken, de eerste aanleiding gegeven heeft. Hiermede echter beweren wij niet, dat hij de *Litaniën*, de buitengewone boet- en smeekgebeden der Grieken, onder den naam van *Rogationes*, het eerst in de Latijnsche kerk zou hebben overgebragt. Er zijn toch duidelijke blijken voorhanden, dat zulke *Litaniën*, of *Rogationes*, reeds voor den tijd van MAMERTUS in het Westen bekend waren (1). Merkwaardig onder anderen is het getuigenis van SIDONIUS APOLLINARIS, Bisschop van Clermont in Auvergne, en tijdgenoot van MAMERTUS (2). In een' brief, aan dezen gerigt, noemt hij hem wel den insteller der *Rogationes*, en hij gewaagt zelfs met ophef van het vermogen, 't welk deze ge-

---

cido, Avito, Gregorio Tur. et aliis. Qui Mamercum scribunt, a libris antiquis discedunt, et a vocis origine." SIRMONDI not. ad Sidonium p. 70. vergel. over hem SAXII, *Onom. Lit.* P. I. p. 517. en OELRICHS, *Comm. de Script. Eccl. Lat. cur.* HEEREN, p. 312 sqq.

(1) Zie BINGHAM, *Orig. Eccl.* T. V. p. 21 sq. AUGUSTI, *Denkw. u. d. chr. Archäologie*, T. X. s. 30 ff.

(2) Belangrijk is het: *Vita Sidonii*, *Episcopi Arvernorum*, vóór zijne *Opera cur.* SIRMONDI, edit. sec. Par. 1652. Uit een aanzienlijk Rom. geslacht in Gallie, muntte hij door geboorte niet minder uit, dan door geleerdheid. Hij had de dochter van AVITUS tot vrouw, en werd, *Praefectus urbi* zijnde, tot Bisschop verkozen. Ook AVITUS, zijn schoonvader, verwisselde de keizerlijke waardigheid met die van Bisschop van Placentia. — Men heeft wel eens gevraagd, wáár zoo vele aanzienlijke Romeinsche geslachten gebleven zijn? Het aangevoerde geeft althans voor een gedeelte op deze vraag het antwoord. De Latijnsche Clerus nam dezelve op, en die geslachten, althans derzelver namen, gingen te niet — in het *Coelibaat*. Zie over Sidonius, SAXII *onom. lit.* T. I. p. 513. en OELRICHS, l. l. p. 315 sqq.

had hadden, om de stad, door den hemel aan zijne zorg toebetrouwd (*Vienne*), als een ander Ninevé, voor de schrikkelijkste onheilen te behoeden (1); maar in een' anderen brief, in welken hij hetzelfde getuigenis herhaalt, zegt hij uitdrukkelijk, dat ook vroeger plegtige smeekgebeden (*Supplicationes*) pleegden ingesteld te worden, meestal om te overvloedigen regen of droogte af te bidden. Deze smeekgebeden echter beschrijft hij als zulke, die ongeregeld, flaauw en zeldzaam gehouden werden. Hij noemt ze vervelend en verlamd, omdat het niet verboden gebruik van spijs en drank te veel de aandacht der biddenden stoorde; terwijl in die, integendeel, welke Mamertus had ingevoerd, de gebeden met Psalmgezang, met geween, en vooral met vasten vergezeld gingen (2).

---

(1) C. Sollii Sidonii Apollinaris *Epist.* L. VII. *Ep.* 1. *Sidonius domino Papae Mamerto.* Edit. Sirm. p. 171. » Rumor est Gothos in Romanum solum castra movisse. Huic semper irruptioni nos miseri Arverni janua sumus. — Sed animositati nostrae tam temerariae, tamque periculosae, non nos aut ambustam murorum faciem, aut putrem sudium cratem, aut propugnacula vigilum trita pectoribus confidimus opitulatura: solo tamen *invectarum te auctore Rogationum* palpamur auxilio: quibus inchoandis instituendisque populus Arvernus, etsi non effectu pari, affectu certe non impari coepit initiari, et ob hoc circumfusis necdum dat terga terroribus."

(2) Sidonii Apollin. *Ep.* L. V. Ep. 14. *Sidonius Apro suo.* Hij noodigt in denzelven dezen vriend, om van de baden van *Bajae* in de stad terug te komen, bij gelegenheid der *Rogationes:* » quarum nobis solemnitatem," zegt hij, » primus Mamertus, Pater et Pontifex, reverendissimo exemplo, utilissimo experimento, invenit, instituit, invexit. Erant quidem prius (quod salva fidei pace di-

Het blijkt dus hieruit, dat Mamertus geenszins het eerst de Litaniën der Grieken in het Westen heeft overgebragt, maar dat hij aan eene, dáár reeds vroeger ingevoerde, gewoonte eene nieuwe rigting, een' meer plegtstatigen, maar tevens vasten en onveranderlijken vorm gegeven heeft.

Door andere oude berigten, wordt ons dit niet alleen bevestigd, maar ook nader opgehelderd; zoodat het blijkt, dat Mamertus de insteller geweest is der zoogenaamde *dies rogationum*, of der drie boet- en bededagen, welke in de Roomsche Kerk, vóór het feest der Hemelvaart, in de week tusschen de zondagen *rogate* en *exaudi*, jaarlijks plegen gevierd te worden.

Het berigt, voornamelijk door mij bedoeld, is ons nagelaten door Alcimus Avitus, kleinzoon van den keizer van dezen naam, en tweeden opvolger van Mamertus in het bisdom van Vienne (1); en het komt voor in eene leerrede, welke, op het

ctum sit) vagae, tepentes, infrequentesque, utque sic dixerim oscitabundae supplicationes, quae saepe interpellantium prandiorum obicibus hebetabantur, maxime aut imbres, aut serenitatem deprecaturae, ad quas (ut nil amplius dicam) figulo pariter atque hortulano non oportuit convenire. In his autem, quas suprafatus summus sacerdos nobis et protulit pariter et contulit, jejunatur, oratur, psallitur, fletur. Ad haec festa, cervicum humilitarum et sternacium civium suspiriosa contubernia, peto, et si spiritalem animum tuum bene metior, modo citius venies, quod non ad epulas, sed ad lachrymas invitaris. Vale."

(1) Mamertus wordt door hem genoemd: »*Praedecessor meus et spiritualis mihi a baptismo pater, S. Mamertus Sacerdos, cui ante paucos annos pater carnis meae, accepto (sicut Deo visum est) sacerdotio, in tempore successit.*" Mamertus overleed omstreeks het jaar 470; Avitus werd Bisschop in het jaar 490.

door Mamertus ingestelde feest gehouden, opzettelijk ingerigt is, om die instelling in geheugenis te bewaren (1). Hij spreekt daar uitvoerig van de verschrikkelijke teekenen en onheilen, wier herinnering, gelijk hij zegt, nog bij velen zijner toehoorders levendig was. Zij bestonden in brand, in aardbeving, en in eene raadselachtige vermenigvuldiging van wilde dieren, zoo dat zij 's nachts tot in de straten der stad doordrongen, en alom schrik en vreeze onder de inwoners verspreidden (2). Dit alles had reeds gedurende langen tijd plaats gehad, tot dat het Paaschfeest aanbrak, op het welk het volk, als een tijdstip van uitkomst door de goddelijke barmhartigheid, al zijne hoop gevestigd had. Maar ziet, juist in den aan feestelijke godsdienstplegtigheden toegewijden nacht, welke den Paaschdag voorafging, ontsteekt vuur van den hemel den Koninglijken burg, en deszelfs brandende top bedreigt de geheele stad met vernieling. Gestoord is nu de heilige plegtigheid, welke redding zou aanbrengen; want een ieder

---

(1) Alcimi (Ecdicii) Aviti, *Archiepiscopi Viennensis*, *homelia de festo Rogationum et prima ejus institutione*; in: *Monumenta S. Patrum orthodoxographa* (Bas. 1569), p. 1777 sqq. Zie over Avitus: Saxii *Onom. lit.* P. II. p. 8. *Anal.* p. 530. Oelrichs l. l. p. 325 sqq.

(2) »Et quidem terrorum temporis illius causas, multos nostrum adhuc recolere scio. Siquidem incendia crebra, terrae motus assidui, nocturni sonitus, cuidam totius urbis funeri prodigiosum quiddam minitabantur. Nam populosis hominum conventibus domestica silvestrium ferarum species obversabatur. Deus viderit, an ludificans oculis, an adducta portentis." l. l. p. 1777.

ontvlugt den tempel, om voor het behoud van zich en het zijne te zorgen. MAMERTUS alleen blijft, in vurige smekingen en geween, voor den altaar. En zijn gebed wordt verhoord. Dé vlam wordt, als door zijne tranen, uitgebluscht (1). Nu keert ook het volk naar den tempel terug. En in het vroom gemoed van den Bisschop ontkiemt de gedachte en rijpt het besluit, om, door het zelfde middel van verootmoediging en boete, 't welk nu reeds deze uitkomst gegeven had, ook zoo vele andere nog drukkende onheilen af te wenden. Vóór het ophanden zijnde feest der Hemelvaart (2) roept hij het volk, gedurende drie dagen, tot gemeenschappelijk vasten en bidden en plegtige omgangen op. Het gelukt hem in allen eene heilige geestdrift te wekken. En de uitslag is boven wenschen. Want alle onheilen en rampen worden als door de hand Gods weggevaagd. — Nu klinkt wijd en zijd de mare dezer drie daagsche verootmoediging, met de haar vergezellende uitredding. De naburige kerken volgen het gegeven voorbeeld. Het wordt eene vaste jaarlijksche instelling, meer en meer ook door de kerken buiten Gallie, overgenomen, ja in het geheele Westen met naauwgezetheid gevierd (3). En

(1) »Flumine lachrymarum permissam ignibus potestatem, incendio abscedente, compescuit." l. l. p. 1778.

(2) RUPERTUS (l. infra c.) geeft voor deze tijdsbepaling als reden op: »ut tamquam abeunti in coelum Domino ac dicenti: petite et accipietis, humanae miseriae commemoratio triduanis supplicationibus ambitiosius ingereretur."

(3) SIDONIUS, in den aangehaalden brief, p. 173, drukt zich dus uit:

mogt de kerk van Viènne zich op de eer beroemen, der Christenheid een geneesmiddel te hebben toegediend, hetwelk in de uitkomst door velen beproefd bevonden was; geen wonder, dat de spreker hieruit hare verpligting afleidt, om in de behartiging der instelling, welke zij aan alle de overige kerken had medegedeeld, ook alle andere ten voorbeeld te strekken (1).

Het geen wij bij AVITUS lezen, wordt door een groot aantal min of meer gelijktijdige schrijvers bevestigd. De geschiedschrijver GREGORIUS *van Tours* (2), zoo wel als zij, die over de kerkelijke plegtigheden opzettelijk handelen, verhalen den oorsprong dezer instelling op dezelfde wijze (3). De Kerkvergadering van Orleans, in het jaar 511 gehouden, bekrachtigde door hare uitspraak, hetgeen reeds de gewoonte had ingevoerd,

»qua devotione placatus inspector pectorum Deus, fecit esse obsecrationem vestram vobis saluti, ceteris imitationi, utrisque praesidio."

(1) »Omnes attendant, quod Ecclesia, quae misit aliis formam institutionis, multipliciter debitrix est ostendendae alacritatis, et prima debet esse conpunctionis officio, quae in re tam necessaria omnibus facta est mater exemplo." De rede van AVITUS behelst verder opwekkingen tot gezindheden, als op zulke dagen van verootmoediging betaamden.

(2) GREGORII *Tur. Hist.* Lib. II. c. 34.

(3) Zie onder anderen, FLACCI ALCUINI *lib. de divin. officiis. Opp.* ed. FROB. II. p. 486. AMALARIUS FORTUNATUS *Ep. Trev. de Ecclesiast. officiis*, L. I. c. 37. WALAFRIDUS STRABO, *de rebus Ecclesiasticis*, c. 28. RUPERTUS *Abbas Tuit. de divinis officiis*, Lib. IX. c. 5. in M. HITTORPII, *Auctario ad Biblioth. vet. Patrum* (ed. DE LA BIGNE), Paris. 1624. p. 263, 366, 693 et 1028.

en schreef de viering der drie genoemde dagen voor het Hemelvaartsfeest, als jaarlijksche Boet- en Vastendagen, aan alle kerken voor (1). En ofschoon ook sommige, vooral Spaansche kerken, van wege het ongewone, dat de heugelijke herinnering, aan de dagen tusschen het Paasch- en Pinksterfeest verbonden, door boete en vasten zouden gestoord worden (2), die viering tot na den Pinksterdag verschoven, dezelve vond echter langzamerhand algemeenen ingang; en de Latijnsche kerk, in onderscheiding der Grieksche (3), heeft dan ook de instelling der *Dies Rogationum*, dat is van drie het Hemelvaartfeest voorafgaande Boet- en Bededagen, tot op den huidigen dag behouden (4).

Roomsche Litanie.

Uit het medegedeelde zien wij, hoe de gewoonte, om in buitengewone tijden en rampen tot buitengewone godsdienstige oefeningen van verootmoediging en boete de toevlugt te nemen, in de Latijnsche kerk al spoedig in eene *stationaire*,

---

(1) Mansi, *Collect. Concil. ampliss.* T. VIII. p. 355.

(2) » Hispani, propter hoc, quod scriptum est: Non possunt filii sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus; infra quinquagesimam Paschae recusantes jejunare, litanias suas post Pentecosten posuerunt." Walfr. Strabo, *de rebus eccles.* l. I. p. 694.

(3) Zie Leo Allat. *de domin. hebdom. Graec.* c. 23. p. 1456. » Rogationes triduano ante adscensionem Domini Graecis ignotae sunt."

(4) Pelliccia *de Chr. Eccles. politia*, ed. Ritter, T. I. p. 318.

jaarlijks wederkeerende plegtigheid ontaard geworden is. De geschiedenis dier zelfde kerk levert daarvan nog een ander, niet minder merkwaardig voorbeeld. Ik bedoel de zoogenaamde *Zevenvoudige Litanie*, de *Litania Septiformis*, welke ook de *Roomsche* of *de groote* genoemd wordt. Naar aanleiding eener geheel en al soortgelijke omstandigheid, als de *Dies Rogationum* aan Mamertus, heeft de *Roomsche Litanie* aan Gregorius *den Groote* haren oorsprong te danken (1). Eene ontzettende overstrooming namelijk had, in het jaar 590, te Rome, gelijk in andere gedeelten van Italie, schrikbarende verwoestingen aangerigt, gevolgd door eene pestziekte, welker woede duizenden, en daaronder ook den Paus Pelagius, ten grave sleepte. Gregorius, reeds tot opvolger bestemd, maar toen nog Diaken, roept in de algemeenen verslagenheid het volk tot verootmoediging en boete op (2). Het dringen van den nood duldt geen uitstel. Reeds de volgende dag (d. VII *Kal. Maji*), op welken het feest van den H. Markus inviel, wordt tot de voorgenomen plegtigheid afgezonderd. De geestelijken, de leken, de monniken (toen nog niet onder de geestelijkheid gere-

(1) Paulus *Diac. de Gest. Longob.* Lib. III. c. 11. Gregor. *Turon. Hist. Franc.* Lib. X. c. 1. Walafr. Strabo, *de offic. Eccles.* c. 28. l. l. p. 693.

(2) *Oratio* S. Gregorii *ad plebem de mortalitate; Op. om.* T. I. p. 1660. Edit. Ben. Eenigzins verschillend in Greg. *Turon. Hist.* l. l. Naar het mij voorkomt geeft de laatste eene oudere, echte recensie. Hij heeft nog niet: *Litania Clericorum exeat* cet. maar eenvoudig: *Clerus egrediatur* cet. — *Litania* en *Processio* waren, ten tijde van Paus Gregorius, nog geene woorden van ééne beteekenis.

kend), de godgewijde maagden, de gehuwde vrouwen, de weduwen, en de kinderen, trokken in afzonderlijke processien uit de zeven Parochiekerken, met derzelver Priesters aan het hoofd, naar den tempel der H. Maagd, de straten met hunne smekingen, hun geween, en het angstig geroep van *Kurie Eleison* vervullende. Volgens een geloofwaardig ooggetuige, vielen onder den plegtigen optogt, binnen één uur tijds, niet minder dan tachtig den geest gevende neder (1). Maar niet te vergeefs vuurde GREGORIUS den ijver der biddende aan. De Goddelijke barmhartigheid gaf uitkomst. De sterfte hield op. En de *Zevenvoudige Litanie*, het redmiddel in dezen nood, bleef wederom als een gewoon jaarlijksch feest van verootmoediging, op elken 25 April, den feestdag van den H. Markus te vieren, in de Roomsche kerk, als eene heilige instelling over (2).

---

(1) »Adserebat diaconus noster qui aderat, in unius horae spacio, dum voces plebs ad Dominum supplicationis emisit, octoginta homines ad terram corruisse et spiritum exhalasse." GREG. *Tur.* l. l. p. 461. Verg. PAULI, *diac.* l. l.

(2) Zie ALCUIN., FORTUNAT., STRABO, l. l. Vergel. voorts BINGHAM, T. V. p. 26 sqq. AUGUSTI, a. a. O. §. 31 ff. Waarom zij de *Litania major* genoemd is, schijnt niet met zekerheid te kunnen gezegd worden. Zie BINTERIM, *Denkwürdigk. der chr. kathol. Kirche*, IV B. 1. Th. s. 572 ff. De benaming echter moet reeds van vóór den tijd van GREGORIUS dagteekenen. Verg. het *Calendarium Antiquum Eccles. Romanae*, in MARTENE et DURAND, *Thesaurus novus Anecd.*, T. V. p. 77. — Zie ook eene *Homilia ven.* BEDAE *in Litania Majore*; l. l. p. 363 seqq.

Buitengewone Bededagen.

Het kon niet anders, of het invoeren van zoodanige vastgestelde jaarlijksche Boet- en Bededagen, gelijk dit in de Latijnsche kerk plaats greep, moest ten gevolge hebben, dat men aan soortgelijke dagen, naar aanleiding van buitengewone gelegenheden verordend, minder behoefte gevoelde. Intusschen heeft ook de Latijnsche Christenheid de zoo natuurlijke gewoonte, welke oorspronkelijk bij haar ingang vond, om, vooral bij algemeene volksaangelegenheden, in buitengewone plegtigheden van algemeene verootmoediging en gebed, heul en troost te zoeken, geenszins geheel uit haren schoot verbannen. Onder anderen kan tot bewijs hiervoor dienen de Biddagsbrief, indien ik hem zoo mag noemen, waarmede de Frankische Koning PEPYN, in het jaar 764, zijn volk, wel niet onder rampen tot verootmoediging, maar onder zegeningen tot algemeene dankzeggingen opriep (1). Zijn opvol-

(1) Zie BALUZII, *Capitularia Regum Francorum*, T. I. p. 186. Waaruit wij hem hier mededeelen. » PIPINI *Regis constitutio generalis de letaniis faciendis pro ubertate terrae, data* A. DCCLXIV." » PIPINUS gratia Dei Rex Francorum, Vir Illuster, Domino sancto Patri Lullo Episcopo. Cognitum scimus sanctitati vestrae qualem pietatem et misericordiam Deus fecit praesenti anno in terra ista. Dedit tribulationem pro delictis nostris, post tribulationem autem magnam atque mirabilem consolationem sive abundantiam fructus terrae, quem modo habemus. Et ob hoc, atque pro aliis causis nostris opus est nobis illi gratias agere, quia dignatus est servos suos consolari per ejus misericordiam. Sic nobis videtur,

ger, KAREL *de Groote*, nam zelfs, in het jaar 805, een besluit, dat men, bij het ontstaan van hongersnood, pest, of andere onheilen, zijn bevel niet zou behoeven af te wachten, om met openbare smekingen tot Gods barmhartigheid zich te wenden (1). En toen LODEWIJK *de Vrome*, in het jaar 817, te Aken eene groote vergadering van Bisschoppen en Edelen zamenriep, om met dezelve over de verdeeling des Rijks tusschen zijne drie zonen, en de benoeming van den oudsten hunner, LOTHARIUS, tot zijnen opvolger in de Keizerlijke waardigheid te raadplegen, achtte hij het noodig, door een driedaagsch vasten en bidden, den zegen des Almagtige over deze plegtige handeling af te smeeken (2). Zoo, eindelijk, maken

---

ut, absque jejunio indicto, unusquisque Episcopus in sua Parochia litanias faciat, non cum jejunio, nisi tantum in laude Dei, qui talem nobis abundantiam dedit: et faciat unusquisque homo sua eleemosyna et pauperes pascat. Et sic providere faciatis et ordinare de verbo nostro, ut unusquisque homo, aut vellet aut nollet, suam decimam donet. Valete in Christo."

(1) »De hoc si evenerit fames, clades, pestilentia et inaequalitas aëris, vel alia qualiscunque tribulatio, ut non exspectetur nostrum edictum, sed statim deprecetur Dei misericordia." ap. BALUZIUM l. l. p. 725.

(2) Zie *Charta divisionis Imperii inter Lotharium, Pippinum et Ludovicum, filios Ludovici Pii Imp.* apud BALUZIUM, l. l. p. 574. »Necessarium duximus," zegt daar de Keizer, »ut jejuniis et orationibus et eleemosynarum largitionibus apud Deum obtineremus, quod nostra infirmitas non praesumebat. Quibus rite per triduum celebratis, nutu omnipotentis Dei, ut credimus, actum est, ut et nostra et totius populi nostri in dilecti primogeniti nostri Hlotarii electione vota concurrerent." Waarmede men vergelijken moet de woorden van den ouden Kronijkschrijver, aan-

de Kronijkschrijvers ook van een buitengewoonen Algemeenen Dank- en Biddag gewag, die in 879 door de Friesen zal gevierd zijn, bij gelegenheid der gedenkwaardige overwinning, welke zij, bij Norden, op de Noormannen behaald hadden (1).

Politieke Bededagen.

De aangevoerde voorbeelden, vooral de beide eersten, hebben dit eigenaardigs, dat de oproeping tot zulke buitengewone godsdienstplegtigheden van het wereldlijke gezag uitgaat. Geen wonder, zij behooren tot dat merkwaardig Frankische tijdperk, toen men nog niet geleerd had, dat de Kerk den Staat omvat, en men er integendeel aan gewoon was, dat Koningen en Vorsten over Kerk en Godsdienst, somtijds zelfs wat al te willekeurig, beschikten (2). Waarschijnlijk kon-

gehaald bij Baluzius, l. l. Tom. II. p. 1080. »In ipsa aestate jussit (Ludovicus imp.) esse ibi conventum magnum populi de omni regno vel imperio suo apud Aquis sedem Regiam. — Et manifestavit eis mysterium consilii sui, quod cogitaverat ut constitueret unum de filiis suis Imperatorem. — Tunc tribus diebus jejunatum est ab omni populo et litania facta. Post haec imperator Clotarium, qui erat major natu, imperatorem elegit, ac per coronam auream tradidit ei Imperium, populis acclamantibus et dicentibus: vivat Imperator Clotarius! Facta est autem laetitia magna in populo die illo. Et ipse Imp. benedixit Dominum, dicens: Benedictus es Domine Deus noster, qui dedisti hodie ex semine meo consedentem in solio meo, videntibus oculis meis."

(1) Z. Schotanus, *Gesch. van Friesland*, bl. 72.

(2) Z. *Nederl. Archief voor K. G.*, III D. bl. 434. Verg. Ellendorf, *die Karolinger u. die Hierarchie ihrer Zeit*, Essen 1838.

den daarvan nog andere voorbeelden uit hetzelfde tijdvak worden aangevoerd. Maar straks zullen wij eenige soortgelijke, zelfs uit veel lateren tijd, ofschoon nog vóór de kerkhervorming, vooral op eigenen bodem ontmoeten.

Kerkelijke Bededagen.

Meer gemeen integendeel zijn zulke voorbeelden van deze buitengewoone Bid- en Boete-ofeningen, bij welker verordening vooral de Kerk en hare bestuurders den toon geven. Zij zijn in de geschiedenis schier van ieder Bisdom te vinden. De afzonderlijke bisschoppen toch namen, voor derzelver dioecesen, zeer dikwijls tot dit middel hunne toevlugt. Onder anderen in de handelingen der Bisschoppen van Toul ontmoette ik de vermelding van zulke buitengewone Litaniën, bij gelegenheid van pest, hongersnood of onvruchtbare tijden van wege de kerk verordend, bijna op iedere bladzijde (1). Van gemengden aard is het voorbeeld, van soortgelijke plegtigheid, hetwelk mij, bij den Luikschen kronijkschrijver Cornelius Zantvliet, in het oog viel. Ook om het zonderlinge mag het hier worden medegedeeld.

In het jaar 1254 heerschte zulk eene droogte, dat alle vruchten der aarde dreigden weg te ster-

---

(1) Zie: *Acta Tullensium Episcoporum;* bij Martene et Durand, *Thesaurus novus Anecdot.* T. III. p. 993 sqq. Bv. in onvruchtbaren tijd, l. l. p. 1020; bij pest, l. l. 1022; bij groote sterfte, l. l. 1062; in groote droogte, l. l. 1087.

ven. De geestelijkheid en het volk van Luik verordenden daarom eene driedaagsche Processie blootvoets, met vasten en bidden. Nadat men echter reeds één' dag hiermede vruchteloos bezig geweest was, viel eenen Geestelijken een gezigt ten deel, waar hij hem geopenbaard werd, dat de Koninginne des Hemels, tegen het verhooren dezer gebeden zich halstarrig verzette; en wel om deze geheel en al vrouwelijke reden, dat men, in de voorgeschrevene gebeden, van haar geene opzettelijke melding gemaakt had. Op aanraden van den monnik was men zoo wijs, het verzuim te herstellen; en nu had de godsdienstige plegtigheid spoedig eene gezegende uitwerking (1).

Kruistogten.

Zelfs de woeste zeden der Kruisvaarders verhinderden niet, dat het prangen van den nood, op deze togten, vaak tot buitengewone plegtigheden van boete en verootmoediging, door vasten en bidden, aanleiding gaf. Zoo was het vooral, toen het uitgeputte kruisleger, onder BOHEMOND, in het jaar 1098, binnen het kort te voren veroverde Antiochïe, op zijne beurt, door het heir van KERBOGA, tot het uiterste gebragt was. Toen er geene keus meer overig scheen, dan tusschen den hongerdood en dien door het zwaard van

(1) Zie: CORN. ZANTVLIET, *S. Jacobi Leod. monachi Chronicon ab A.* 1230—1461; bij MARTENE et DURAND *Collect. ampliss. vet. script. et monument.* T. V. p. 78.

den vijand, brengen zij eenen dag in verootmoediging en gebeden, en het gebruik des Avondmaals door; en hierdoor als met kracht uit de hoogte, gesterkt, besluiten zij, hetgeen onmogelijk scheen te beproeven. Onder het zingen van den 68en Psalm vallen zij, ofschoon tot schimmen uitgeteerd, het talrijke en krachtige vijandelijke leger aan; en ziet, zij behalen eene der schitterendste overwinningen, welke in de geschiedenis der kruistogten staan aangeteekend (1).

Generale Processiën.

Het mag onze opmerking niet ontgaan, dat de Boet-, Bid- en Dankdagen, welke de Latijnsche kerk uitschreef of vierde, in de latere middeleeuwen ook eene nieuwe benaming verkregen hebben. Men noemde ze toen *Generale Processiën*, en drukte dus eigenaardig datgene uit, wat destijds, bij zulke buitengewone oefeningen, 't zij van openbare verootmoediging of van dankbetooning, geheel en al hoofdzaak geworden was. Maar tevens kenmerkt die benaming het geheel uitwendig, zinnelijk en werktuigelijk karakter, 't welk, met de geheele eerdienst, ook de biddagsviering had aangenomen. Ook op de anders meer vrije

(1) WILHELMUS TYRIUS, *Hist.*, Lib. VI. in BONGARSII *Gest. Dei per Francos;* p. 721 sqq. N. G. VAN KAMPEN, *Gesch. d. Kruistogten*, I Deel. bl. 199. verv. Zie ook GILONIS *Par. de exped. Hierosol.* L. IV. bij MARTENE et DURAND, *Thesaurus*, l. l. p. 246:
» *Pluribus exemplis, ubi spes est reddita vitae,*
» *Tertio jejunant omnes sicut Ninevitae.*

en oogenblikkelijke uitlatingen van het, bij openbare droefheid of vreugd, godsdienstig bewogen gemoed, had dit zinnelijke en werktuigelijke karakter zijnen stempel ingedrukt. Zij werden met uiterlijken praal omhangen, zoowel als in vastbepaalde onveranderlijke vormen gekneld; en zóó de Christelijke Bid- en Dankdagen geheel in statelijke omgangen, of *Processiën*, herschapen en opgelost.

De eerste invoering van zulke *Processiën* bij de Litaniën der Christenen, durven wij uit geen eigen Christelijk beginsel afleiden (1). Blijkbaar hangt zij met vroegere gebruiken zamen, welke men, vooral sedert de IVe eeuw, uit het Heidendom in het Christendom overbragt. Vooral schijnen de plegtige optogten der Romeinsche Magistraats-personen en Keizers naar den Tempel,

(1) De Roomsche kerk doet zulks, door aan de Processiën in het algemeen een' Apostolischen oorsprong toe te kennen, en het opgaan *twee aan twee*, of *bij paren*, van de zending der Apostelen door Christus af te leiden, of ook van den plegtigen intogt in Jerusalem, of van hun opgaan naar Galiléa na de verrijzenis; van waar zelfs de plaats, werwaarts de Processie heentoog, wel eens *Galilaea* genaamd werd. Z. Rupertus, *de Div. Off.*, L. II. c. 8. Ook Moll (t. a. pl. bl. 219) zoekt, met Binterim en anderen, dien oorsprong in een Christelijk element; 't zij dan in de nachtelijke optogten der Christenen bij begrafenissen, of in het gewone opgaan naar het bedehuis, 't welk men, volgens Tertull., *ad Uxorem*, L. II. c. 4, wel eens *procedere* noemde. Doch ook bij de begrafenis-optogten volgde men vroegere heidensche gebruiken, en van derzelver zamenhang met de eigenlijke *Processiën* blijkt bovendien niets. En al ware het *procedere*, voor *ter kerke gaan*, in het kerkelijk spraakgebruik werkelijk opgenomen, 't geen volstrekt niet blijkt, ligt er tusschen dit *procedere* van het individu, en de *Processiën*, die na de IVe Eeuw zijn ingevoerd, nog eene diepe klove.

daarop van invloed geweest te zijn, gelijk dan ook de kerkelijke benaming van *Processiën* in de Latijnsche Kerk van dezelve ontleend is (1). Maar de sedert de XIIe eeuw met kerkelijk gezag bekrachtigde Transsubstantiatie-leer, en de hooge vereering, aan het nu bij uitnemendheid dus genoemd *Sacrament* bewezen, zetteden, naar het schijnt, de kroon op het werk. Omgangen en optogten met het Hoogwaardige werden van nu aan het toppunt van alles, wat de Roomsche eerdienst als heilig en verdienstelijk en Gode welgevallig had aan te wijzen. Zij werden ook uitsluitend als het groote geneesmiddel aangemerkt, tot hetwelk men onder rampen en in gevaar de veilige toevlugt nemen kon; zoowel als het Gode meest welgevallig offer van dank en erkentenis, 't welk men Hem, bij het ondervinden van buitengewonen zegen, kon toebrengen. Zij sloten dan ook alles, wat men aan de Biddagsviering verbonden achtte, geheel en al in zich. Van hier dat vroegere benamingen: *Stationes*, *Supplicationes*, *Rogationes*, *Exomologeses*, *Litaniae* of *Letaniae* enz., met welke de Latijnsche kerk tot hiertoe hare Biddagsviering pleeg aan te duiden, van nu aan werden verouderd. Want, al bleven zij nog, in

---

(1) Zie boven bl. 50 aant. en AUGUSTI a. a. O. s. 22 ff. Zij heetten *Processus* en *Processiones*, waarvan de Byzantijnen, zoo wel in kerkelijken als in burgerlijken zin, *πρόκεσσα* en *πρόκενσα* maakten. z. BALUZII, *Coll. vet. monum.*, T. IV. p. 53. Teregt zegt J. A. SCHMIDIUS, *Lex. Eccles.* in v. *Processio:* »vox a processionibus Imperatorum — in Ecclesiam transiit." Zie voorts de Schrijvers aangeh. bij FUHRMANN, *Handworterb. d. Kg.* op *Processionen.*

andere bepaalde beteekenissen, in de Roomsche eerdienst over: in die van *Buitengewone Bededagen* hebben zij, juist sedert de XIIIe en XIVe eeuw, dat is sedert de invoering der Processiën met het Hoogwaardige, aan de nieuwe benaming: *Generale Processiën*, hare plaats geheel en al ingeruimd. Althans eene verordening, juist van INNOCENTIUS III, levert daarvan een der eerste mij bekende voorbeelden op. Een daarbij verordende *maandelijksche Bededag voor de herwinning van het Heilige land*, wordt hier eenvoudig met den naam van *Processio Generalis* bestempeld (1). Sedert ging die benaming geheel in het kerkelijk spraakgebruik over; waarvan, hetgeen wij nu nog hebben in het midden te brengen, ons het bewijs zal leveren.

(1) »Singulis mensibus semel fiat *Generalis Processio* — pro liberando terram sanctam." Zie HARDUINI, *Coll. Concil.*, T. VII. p. 5. Er wordt echter in die verordening nog met voorzigtigheid bijgevoegd: »Proviso prudenter ut semper in ipsa processione verbum salutiferae crucis cum diligenti exhortatione populo proponatur; Orationi vero Jejunium et eleemosyna conjungantur, ut his quasi alis facilius et celerius ipsa volet oratio ad piissimas aures Dei, qui nos clementer exaudiat in tempore opportuno." Verg. BINTERIM, a. a. O. S. 390. AUGUSTI, a. a. O. S. 46 ff.

III.

Biddagen in Nederland.

Het onderzoek, waarmede wij tot hiertoe ons bezig hielden, heeft ons reeds gemeenzaam gemaakt met de gedachte, dat vóór den tijd der kerkhervorming, niet minder dan ná denzelven, Boet-, Vast-, Dank- en Bededagen, al is het dan onder een' anderen naam, in Nederland zullen gevierd zijn. Werkelijk kunnen wij ook van *Roomsche Biddagen*, en zelfs van *Roomsche Biddagsbrieven*, in Nederland gevierd en uitgeschreven, spreken. Met de mededeeling van hetgeen ons deswegens uit den tijd, die het naast de kerkhervorming voorafging, is voorgekomen, zullen wij daarom dit Hoofdstuk besluiten. Het zal ons tevens gelegenheid geven, om den geleidelijken overgang der instelling van Bededagen uit de Roomsche in de Hervormde kerk te doen in het oog vallen.

Roomsche Bededagen en Biddagsbrieven der XVe en XVIe eeuw.

Het kan mijne bedoeling wel niet zijn, onder bovenstaanden titel, een zoo veel mogelijk volledig verslag te geven der Biddagsviering, zoo als die, nog vóór den tijd der Kerkhervorming, in Nederland plaats vond. Slechts wilde ik, in enkele ter mijner kennis gekomene proeven, zoo wel in het

algemeen doen zien, dat het aan zulk eene Roomsche Biddagsviering in Nederland geenszins ontbroken heeft, als meer bijzonder ook den geest en de wijze doen uitkomen, die haar vooral hebben gekenmerkt.

Ten aanzien van het eerste heb ik ondervonden, dat, hoe meer ik zocht, hoe meer ik, ook vond; zoodat ik wel eens aarzelde, mijne nasporingen te dezen aanzien, op meer uitgebreide schaal, dat is door het raadplegen van plaatselijke Archieven (de eenige bron, uit welke de geschiedenis der Biddagsviering in die dagen vloeit), nog verder voort te zetten. De stof toch wies mij al spoedig als boven het hoofd; en bij de gelijksoortigheid van hetgeen ik vond, waardoor het gevondene de aangewende moeite minder scheen te beloonen, vertoonde zich toch hetgeen ik aantrof steeds in eenig nieuw, meer of minder belangrijk historisch licht, waardoor ik spijt gevoelde niet van alles te kunnen partij trekken.

Wat het andere, den geest en aard der Biddagsviering, betreft, is het mij voorgekomen, dat een zekere geleidelijke gang daarin bespeurd wordt; zoodat, behoudens het Roomsche karakter der Biddagsviering zelve, als geheel in eene Processie-plegtigheid opgelost, toch de afkondiging derzelve, meer en meer, vooral in de XVIde Eeuw, een' toon aanslaat, die van lieverlede nadert aan dien, welken wij in de uitschrijvingen na de Hervorming gewoon zijn te hooren, en althans eene sterk gekleurde afscheiding, tusschen de laatste

Roomsche Biddagsbrieven en de vroegste Hervormde, weinig of niet te bespeuren is.

Doch het aangemerkte zal, voor den lezer zoowel als voor mij, het gemakkelijkst uit een en ander voorbeeld zigtbaar worden. Daartoe is het, dat ik, in de eerste plaats, de afkondiging van twee of drie Generaal-Processiën, die juist op eene eeuw afstands van elkander verwijderd zijn, in haar geheel hier mededeel. Wat hierdoor nog niet duidelijk mag geworden zijn, zal de greep, in een paar Archieven gedaan, ons nader uiteen zetten.

Het oudste voorbeeld levere de afkondiging van een' *Lofdag*, den 6 Sept. van het jaar 1466, te Dordrecht gevierd, ter gelegenheid der overwinning van Hertog Filips op de Luikenaars, bepaaldelijk van het stormenderhand innemen der stad *Dinant* door het leger onder Prins Karel, en de wrede tuchtiging, toen door die stad ondervonden (1). Dus luidt zij:

» Lofdagh in behoeff d. Hert. v. Borg. o. g. h."

» Alzo die heren van den Raden in Hollant, wt beveel van myn gen. heer, alhyer geschreven eñ ernstelyck bevolen hebben, dat men ter eere Gods en om God te loven en te dancken, van zyne gracie eñ grote victorie, dat hy ons gen. heer eñ zynē edelen eeniger zoen, den Grave vā Charlois mit haer geminde geselschap verleent heeft, op hare vianden van Dynant, binnen den dorden daege Generael pro-

(1) Dezelve is door Dr. Schotel, uit een oud Dordtsch *Klepboek* mij medegedeeld. Verg. over de gebeurtenis zelve: Wagenaar *Vad. Hist.* IV D. bl. 86.

cessie soude doen mitten waardigē H. Sacrament en God van Hemelryck ootmoedelyck loven eñ dancken eñ des avonts overal schoenvueren en vreugde eñ blyscap bedryven soude. Zo vercondigen die G. L. van der stede wt beveel hem gedaen, gelyck voers. is, dat men op morgen processie gaen zal mitten H. Sacrament, en bevelen een ygelicken, dat hy de processie doegdelycke volge eñ dancke eñ love God Almachtich, en dat diegenen die daertoe geschikt eñ geordineert zyn, elck in synre gebuerte schoenvueren doe maeke, en dat sy manierlycke vreugde en blyscap bedryve, en dat elck mensch in zyn gebeurte tot zynen vuer wel zie, opdat er geen scade van den vuur gescie, en dat hem een ygelyck hyeran alsoe quyte, dat hy des nyet te begrypen en sy oft tot geen schade en koem."

Het andere voorbeeld, ontleend uit het *Buerspraeck-boeck* der stad Utrecht, is van den 18 Mei 1566. De afkondiging der Generaal-Processie, voor de bewaring van het zuiver Christen-geloof, eendragtigheid tusschen de Prinsen der Christenheid, en bescherming derzelven tegen den Turk, is van dezen inhoud:

» des Saturdags den 18 Sept. 1566."

» Myn heren de Stadthouder, scout, burgerm. eñ scepeñ der stadt van Utrecht doen te wetene van Cō Mat' wegen onsē alre gen. Heren, datmen als morgen Processie Grael houden sal mittet Eerweerdighe h. Sacrament ome Godt almachtich an te bidden, dat hy duer zyn goedertierenheyt in zyn heylige Kercke Christengeloue wilt bewaren, en vrede eñ eendrachticheyt verlenen den Princen der Christenheyt, en zyn gelovich volck vand wreden Turck beschermen eñ bewaeren wille; en men sal als mergen vroich ind Domkercke te zes uren prediken, gebieden daerome een yegel. datse dieselve processie devotelick naevolgen eñ dat nyemants

voor noch besyde derselver processie angae opt verboeren van Een Kar. Gulden tot behoeff diese bekuert" (1).

Nog kan ik, als pendant tot de lofdags-afkondiging over de verovering van Dinant, hier bijvoegen den uitschrijvingsbrief van een' soortgelijken dag in 1553, ter gelegenheid van het stormenderhand innemen der sterke stad Terouanne. Men weet hoe deze stad door het Keizerlijke leger toen uitgemoord en eerlang ten gronde toe geslecht werd (2). De brief, dien wij van elders overnemen (3), getuigt dan ook van het belang, 't welk men in deze overwinning gesteld heeft. Hij heeft dit eigenaardigs, dat hij gerigt is aan de Abdisse van Coninkxvelt. De afkondiging echter zal algemeen geweest zijn. Dus luidt zij:

» De Heere van Beveren — Stadhouder-Generael over Hollandt, Zeelandt en Vrieslandt. Eerwaerdige en goede Edele zeer voorsichtige vrouwe! Op huyden zyn wy by mis-

---

(1) Eene andere Utrechtsche afkondiging eener Generaal Processie, van 27 April 1566: »Omme God alm. oitmoedelick te bidden dat zynder Godl. goedertierenheyt believe over zyn volck bermhertich ende genadich te wesen, eñ die Catholyke religie in enicheyt ende waerachticheyt des geloofs te bewaeren ende augmenteren, eñ dieselve van alle beroerte ende divisie te behueden," cet. zie men als Bijlage medegedeeld door Prof. ROYAARDS, achter de: *Geschiedenis der Herv. in de Stad Utrecht;* in *Ned. Archief voor Kerk. Gesch.* V D.* bl. 446.

(2) WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. V. bl. 387.

(3) Hij is uit de verzameling van den Heer BEELDSNYDER medegedeeld in het *Historisch Tijdschrift, uitgeg. door Prof.* L. G. VISSCHER, N°. 1. 1841. bl. 3. Naar ik meen, is dit *Tijdschrift* in 1842 gestaakt.

sive van de Ma^t. van die Coninginne, gedateert den xxi deser maent Junij, geadverteert van t innemen van Therowanen met gewapender handt, ende dat mits dezen dezelfde steden gebracht is onder die onderdanichheyt van de K. Ma^t., aen welcke victorie de welvaert van den landen grotelix hangt, sonderlinge van den Lande van Vlaenderen ende Artoys die deur de voors. stede ende de luyden van Oerloge daerinne geweest, grotelix benaut ende beschadight zyn geweest, — ende dat alle ondersaten van zyne Ma^t. hem daerinne behoeren te verblyden, ende ons heere God almachtich te dancken ende te loven, waeromme U Eerw. by desen mede adverteren, ende, volgende der voorsc. Ma^t. gelyefte, wel expresselicken ordonneren, dat ghy en den uwen, in alle kercken, cloesters en godshuizen doet doen sermoen ende *Processie Generale*, ende t gemeene volck vermanen, dat zy God Almachtich loven ende dancken, biddende Zyn Godlicke genaede, dat hy deur Zyn barmharticheyt die K. Ma^t. ende zyne voorsc. landen ende ondersaten voorts in goede prosperiteyt ende welvaert conseruere ende bewaere. Eerwaerdige ende goede Edele zeer voorsichtige vrouwe, van des te doen en syet in gheene gebreecke, ende ons heer God zy met u. Gescreven in den Hage den xxiii junij anno 1553."

(was get.) J. Jurtyctissen.

Ter nadere toelichting van het onderwerp, dat wij behandelen, mogen wij vooral de

Roomsche Biddagen in Gelderland

niet met stilzwijgen voorbijgaan. De onvermoeide en verdienstelijke geschied-vorscher, Mr. G. van Hasselt, heeft, in eene zijner verzamelingen (1),

(1) *Geldersche Oudheden*, *verzameld door Mr.* G. van Hasselt.

uit verschillende geldersche archieven de proeven bijeen gevoegd, hoe vooral ook in dat gewest iedere buitengewone omstandigheid, van droefheid of vreugd, tot het uitschrijven van Bid- of Dankdagen aanleiding gegeven heeft. Inzonderheid schijnt het tijdvak van Karel *van Egmond,* achtsten Hertog van Gelder, daarin vruchtbaar geweest te zijn. Deze anders ijverige aanhanger der Roomsche Kerk kende echter daarbij geen hooger gezag, dan het zijne, zoodat de door hem uitgeschreven Bededagen of Generaal-Processiën, in den meest eigenlijken zin Politieke Bededagen waren.

Reeds toen deze Vorst, na zijn ontslag uit de Fransche gevangenis, in 1492, zijn Hertogdom wederom poogde magtig te worden, en daarover met den Duitschen Keizer en den Bisschop van Keulen te Bonn onderhandelde, schreef hij uit deze stad aan de Regering van Arnhem: » Begerende guetlick van u, dat gy in onsen affwesen, twelck wij vermoeden nyet lang vertrecken sall, vlytlyck toesien, ind oick onsen kleynen Steden, ind anderen vrunden ons vierdells van Arnhem, troestelick wesen wilt, ind beschicken malck synen haefischen mont halde, ind baven all den Almechtigen Gade vlytlick gebeden werde, om alle saicken voirtaen ten besten to vuegen" (1).

Eerste Deel. Te Arnhem, bij *Moeleman* 1806. bl. 498 vv. Meer is er van deze verzameling niet verschenen. Vroeger had hij reeds zijne *Arnhemsche Oudheden* in 4 deelen uitgegeven.

(1) ter aangeh. pl. bl. 498 en 499.

Hetzelfde deed hij uit Roermoende, in het jaar 1507, toen hij in eenen oorlog met Oostenrijk, Braband en Holland gewikkeld, na het ontvangen van Fransche hulpbenden, op het punt stond om van nieuws den veldtogt te openen. » Begeren dairomme," zoo schrijft hij, » mit ernst, dat gy aldair in onse Stat in allen Kercken ende Conventen laet beschicken, dat men GOT Almechtich mit Missen ind anderen Gebede, Processiën ainrope, so lange wy to Velde weeren, om tot rust ind vrede te komen" (1).

Naar veelvuldige aanleiding van voor- of van tegenspoed heeft hij, in volgende jaren, denzelfden maatregel meermalen herhaald. Toen hij, in het jaar 1522, in den Frieschen oorlog voordeelen behaald had, schreef hij den 10 Junij uit Arnhem, aan de Regering van Elburg: » Opdat ter Almechtige GOTT van der groter victoriën, ons onlancx verleendt, gedanckt ind gelaefft, voir tydich weder, vur koirngewass ind allen anderen fruchten, ind eyne rustlicke vrede, syne Gotlicke genade verleent warden moige, is onse guetlicke begeren, gy drie vrydaige neestkomende, id weerdige heylige Sacrament mit behoirlicker devotien laten dragen willen, dair aen sall ons, behalven loon van GOTT, sunderlinge dencklich geschien" (2). In het jaar 1524 schreef hij dergelijke Processiën voor met het heilige Sacrament:

(1) ter aangeh. pl. bl. 500.
(2) t. a. p. bl. 501.

»ter eeren des Almechtigen Gaits ind synre gebenedider Moder, om eyn generaell vrede in desen Landen ind durch Gaits kerstenheit to verkrygen" (1). In het jaar 1529 deed hij hetzelfde: »Umb tydich weer ind etzlicke ander noetturftige saicken, der Christlicker geloeven ind gemeyne wailfart aintreffende, van Got to erlangen" (2). En in het jaar 1537, gebood hij: »omb sonderlynghe saicken", dat dezelfde plegtigheid, gedurende drie achtereenvolgende zondagen, in alle zijne landschappen zou plaats hebben (3).

Zeer opmerkelijk vooral is de Biddagsbrief, dien hij in het jaar 1523 uitschreef, toen hij met verschillende tegenspoeden te worstelen had, en veelvuldige oorlogen, vooral die tegen de Turken, te gelijk met andere rampen, de Christenheid en ook deze landen benaauwden (4). De groote overeenkomst, welke tusschen dezen Roomschen Biddagsbrief, en die welke na de Hervorming in ons vaderland werden uitgeschreven, in meer dan een opzigt, plaats heeft, noopt mij denzelven in zijn geheel hier mede te deelen:

»Kairll enz."

»Lieve getrouwe! Soe men opentlick siet ind merkt, dat der toern des Almechtigen Gades durch die gantze Kryes-

(1) t. a. p. bl. 503.
(2) t. a. p. bl. 504.
(3) t. a. p. bl. 505.
(4) t. a. p. bl. 502.

tenheit om onser aller sunde wille gespreydt is, daer durch die Torck dat Kerstenbloet geweltlich onder sich brengt ind auerfloedich verstort, ind daer beneven alle Kersten-Fursten ind Landen onder sich twijsten ind oirlogen. Oick ontijdige wederen ind waeteren sich dagelicx erheven, dair mede die vruchten verdorven werden, dair van die Kerstenmijnschen leven ind oeren noetturfft hebben solden. Opdat wij dan den Gotlicken toern verbidden moigen, hebben wij averdraigen syne gotlycke barmharticheit mit beden ind andere guede wercken oitmoidelycken t'doen aenroepen, ind daeromb ordiniert, drije Processiën mitten werdigen heijligen Sacrament, drye vryedaegen nae malckanderen to laeten geschien in allen steden, kercken ind cloisteren onser alynger Lantscappen, nae inhalt der ingelachter cedule, diewelcke gy uwen Pastoir, off dair sulx behoirt, presentieren wilt, omb sich aldair nae weten te richten. Is dairomb onse guetlicke gesynnen, dat gy u dairna richten ind stellen wilt, dat die drie Processiën woe vursz. oitmoedelicken mit innicheit gehalden moigen werden, opdat der Almechtige GODT eijn gemeijn vrede der gantzer Krijestenheydt ind insonderheyt desen Landen, ind oick wailfairt ons ind onser armer ondersaeten barmhertlick geven ind verleenen wil, opdat die Gotlicke wraeck van ons ind onser Lantscappen gekeert mach werden. Hijer wilt u GOT ten eeren ind ons to gevallen guetwillich ind neerstich inne bewysen, als wij ons des genselick tot u versien."

» Gegeven in onser Stat Arnhem op den 6 dach Augusti, nostro sub secreto, anno 1523."

(get.) » CHARLES"

(lager stond)

» H. VAN AMSTEL."

Om dezelfde reden verdient nog een andere Roomschen Biddagsbrief, in Gelderland afgekondigd (1), onze aandacht. Deszelfs strekking is,

---

(1) t. a. p. bl. 506 verv.

om voor Keizer Karel V, bij zijn vertrek uit de Nederlanden, nadat hij van de regering ten behoeve van zijnen zoon Filips afstand gedaan had, eene voorspoedige reis naar Spanje af te smeeken. Hij is uitgeschreven te Arnhem, 28 September 1556, door de Raden des Konings in Gelderland en gerigt aan den Amptman in Overbetuwe H. van Gendt. Waarschijnlijk komt het mij voor, dat hetzelfde ook in andere Nederlandsche gewesten zal hebben plaats gehad. Maar dies te meer verwondering baart het, dat, nopens deze eigenaardige omstandigheid, welke met het merkwaardige vertrek van den Keizer gepaard ging, zoo veel ik heb kunnen nagaan, nergens elders eenig berigt te ontdekken is. Hij is van den volgenden inhoud.

» Erentfeste und Frome, besunder guede Frundt! Durch vuytdruckelick bevel der Con. Maj^t^. van Spaengnen, Engeland etc. onses allergen. Heeren sollen wij nijet verhalden und van wegen syner Maj^t^. ordonneren wy V, dat, alsoe die Rs. Keys. Maj^t^., syner Maj^t^. Heer und Vader, und oick onse allergenedichste Her, nu onlancx hebben die commoditeyt van goeden windt sich op die reysse ter zee nae Spaengnen ergeven, und dan den gueden voirtganck aller zaken van die gracien des Almechtiges Heeren dependeeren, und syn Con. Maj^t^. oick niet en twyffelt alle derselver onderdanen en syn mit haer begerende, dat Zijne Keys. Maj^t^. mit gueden voirspoet syn reyse volbrengen moige: — ghij aen allen Prelaten, gheestelicke persoonen, Pastorien, Cloisteren ende Conventen in den ampt uwes bevehels geseten und gelegen verfueght, dat sy und yeder van oen int syne op 't forderlicxt tot sullicken corten en bequamen dage als sy adviseren sullen sich schicken om generale en solempnele

Processien te doene mitten werdigen heyligen Sacramente ende dat die ondersaten sich stellen in state van gracien, doende Abstinentie, Bedingen, Aelmoessen, Suffragien ende andere deuchdelicke wercken, den Almechtigen Heere aengenaem wesende, hem oitmoedelick biddende, dem persoen hoichst berumpter Keys. Majt. te bewaeren, denselven verleenende een guede ende geluckselige reyse, ende dieselve met haeren geselschap geleydende ter havene ende plaetse, dair sy tho wesen begeert, und dat ghy eenen yederen vermaent, dermaeten sich hyer inne to employeeren und bevlietigen, als syne Keys. Majt. tegens oen, overmits groote sorchfoldicheyt lieffde und sunderlinge affectie ende genegentheyt, die sy altyts soe wael to oen als to oire beschermenisse, ruste und waelfaeren gedraegen, verdient heefft. V den Almechtigen Heeren bevehelende. Gescreven tot Arnhem den 28 Septembris 1556."

Roomsche Biddagen te Leiden afgekondigd.

Dat Gelderland met zijne menigvuldige afkondigingen van Processiën-Generaal geenszins eene uitzondering was op den regel, is mij nergens duidelijker dan uit het Archief der Stad Leiden gebleken. In de daar bewaarde oude *Aflesingboeken* is eene doorgaande reeks van soortgelijke afkondigingen vervat, die, 't zij van de stads regering 't zij van de hooge overigheid uitgegaan, zoowel voor de geschiedenis in het algemeen, als voor het onderzoek, dat ons bezig houdt, van geen gering belang mogen geacht worden. Vooral in het eerste opzigt spijt het mij daarom, dat ik ze hier niet alle kan mededeelen. Voor onze bijzondere bedoeling echter kan reeds het geven van

eene en andere proeve zijne nuttigheid hebben. Wij kiezen daartoe bij voorkeur: deels de oudere, die tot den tijd behoren, waarin de genoemde Afleesboeken een aanvang nemen, dat is tot den aanvang der XVIde eeuw; deels de nieuwste, die, eene halve eeuw later, aan de onmiddelijk daarop gevolgde afkondigingen van Hervormde Bededagen zich aansluiten.

De eerste afkondiging eener Gen. Processie, welke in het Afleesboek voorkomt, betreft den, in het voorjaar van 1505, door Koning FILIPS van Castiliën, graaf van Holland, met nieuwe kracht geopenden gelderschen krijg, welke met het strenge en langdurige beleg der stad Bommel geopend werd, en in Julij van dat jaar door een verdrag met Hertog KAREL van Gelder eindigde (1).

»T gerechte hebbē geord. dat mē up pmdach naest comende processie generael doen eñ draghen sal mitten heyligen Sacramente om Gode v. d. Heemelryck te bidden dat hy onsen H. wilde verlienen victorie eñ voirspoet in synē oirloghe daer hy tegen syne quaetwillēñ van Gelre in den velde is eñ hebbē noch voirt geordonneert datsē voirt an alle wekē des vrydaghes daer an volgende in alle die prochie kerckē elck ind syñ draegē sel tzelve" (2).

(1) Zie WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. IV. bl. 327—330. *N. Archief voor Kerk. Gesch.* V D. bl. 261; waar r. 8 van onder, in plaats van: *najaar* van 1505, *voorjaar* moet gelezen worden.

(2) »Ofgelesen IIIJ Junij 1505". Zie *Afleesingsboek A*, beginnende met het jaar 1505 en eindigende met 1528, fol. ii.

De tweede en derde afkondiging, van 13 Nov. 1505 en 10 Jan. 1506, hebben op de spanning betrekking, welke, sedert den dood van Koningin Isabella, tusschen Filips en zijnen schoonvader Ferdinand, Koning van Arragon, ontstaan was, en de daarmede zamenhangende reize naar Spanje, welke eerstgenoemde, na lange voorbereiding, eindelijk den 10 Jan. 1506 aanvaarde (1).

» Alsoe tot kennisse van den gerechte gecomẽ is, dat die K. vã Arragon zeer groote victorie tiegẽ den Sarrasynẽ eñ andere ongeloouige gehadt heeft, twelck de K. vã Arragon onsen H. heft laetẽ wetẽ, zoe hebben tgerecht geordonneert, dat mẽ een vrydach acht dagen processie gael doen sal mitten h. erw. Sacrament, beueleñ dat een yegelick te kercke cõẽ eñ deuotilick die processie volghen, biddeñ God vã Hemelryck dat onse K. een goede voorspoet selver hebben mach in den crygh eñ dat God hẽ verleenen wil een goet bequaem weer eñ windt, dat hy mit lust ouercomen mach iñ die" cet. (2).

» Ierst te lesẽ die brieuẽ van den Raidt eñ van den K. — Naevolgende de welche tgerecht geordonneert hebbẽ dat men op morgen doen eñ dragẽ sel processie grael mitten heyligen eerwaerdigen Sacrament eñ voort alle maents opt ijer vrydach vand toecomẽ maenden, eñ dat mẽ all vrydagen in den drien prochie-Kercken elck in den synẽ doen sel processie om der Kerckhoeuẽ of binnen om der Kercke nae gelegentheyt van den dage eñ weder, gedurende dese tegenwoirdige voyagie, gelyck men gedaen heft in de ierste voyagie

(1) Zie Wagenaar, t. a. pl. bl. 330—336.
(2) »Ofgelesen den xiii Nov. D. XVc. vijff." Z. *Afleesingsboek A.* fol. iiij.

vā Spanghiē, die onse K. gedaen heft. Beuelende eenē ygelick dat sy te seluen processie-dagē comē ter kercken eñ die processie deuotelic volgen, biddend God van hemelryck om salicheyt en voirspoet van ousen K. eñ dat God onsen K. geleyden wil tot behouder hauene eñ bescermen hem eñ alle sȳ geselscap vañ alle dangier, en voirt louen en dancken God van Hemelryck van den goeden vrienscop en alliancie gemaeckt eñ gesloten tusschen onsen H. eñ dē K. vā Arragon sin schonvader van enige cleyne differēten die zy tegen malcander gehad hebben cet." (1).

De volgende afkondigingen van October 1508, en Jan. 1509, betreffen den nieuwen krijg, die nu, na den dood van Filips, onder Keizer Maximiliaan, als voogd van Prins Karel, tusschen Gelderland en Holland gevoerd werd, terwijl eene pestziekte destijds Holland teisterde, en de ontruiming van eenige Hollandsche plaatsen door de Gelderschen, welke na den vrede van Kamerijk, 10 Dec. 1508 gesloten, eindelijk plaats had (2).

»Hebben tgerecht geordon. dat, om God van Hemelryck te bidden om pays eñ vrede, om tydich weer eñ wint, eñ voirt dat God van Hemelryck ons wil bewarē van pestilencien ende plagen, men doen sel op morgen generale processie mitt heylighen eerwairdighen Sacrament, gebieden eenen yegelick dat hij up morgen ter kercke come eñ theylige eerw. Sacrament deuotelick volge alst behoirt" (3).

(1) »Afgel. x Jan. D^e vi." z. *Afleesingsb. A.* fol. v.

(2) Wagenaar, bl. 357 vv.

(3) »Actum Octobr. 1508." *Afleesingsboek A.* fol. xviii verso.

Dankdag na den vrede van Kamerijk 1509.

» Alsoe die van den gerechte geadverteert sy̅ dat die vianden eñ quaetwilleñ ons aldergenad. Heer en dese lande, der sy.... iñ.... gelegen hebben, geruymt zy̅n eñ.... pays tusschen den Roomschen Keyser en onzen Gen. Heer an de een syde ende den K. v. Frankryk, Heer Karel van Gelre etc. van de andere..... tgerecht geordonneert dat men ter eere Gods en tot een teycken van blyscap in alle Kercken beyen eñ luyden sal en den auond vieren maecken en up dynsdach naestcomende processie cet." (1).

Uit de beide nu volgende afkondigingen, van April 1509 en Aug. 1510, zien wij dat Holland in deze jaren met watervloed is bezocht geweest en, onder anderen door eene dijkbreuk bij Sparendam, gedurende twee zomers voor de zee heeft opengelegen.

» Tgerecht hebben geordonneert om God van Hemelryck te bidden om gracie dat twater wt die landē comen mach en die dycken gestoopt mogēn werden soe dat men die landen gebruycken en besayen mach, eñ omdat God die plaeghen van den pestilenciē van ons trecken wil eñ den lande houden in rust en vrede, Dat men up morghen doen sel Processie Generael mitt heyligen Sacrament, gebieden dairomme dat een yeghelick te kercke come en theylighe Sacr. deuotelick volghen, God van hemelryck biddende om gracie als dat behoirt" (2).

» Alsoe die van den gerechte geadverteert sy̅ dat die dyck tusschē Amsterdam ēn Sparēdam dicht ghemaect en gestopt

---

(1) »Ofgel. 18 Jan. A. De IX." z. *Afleesingsb. A.* fol. XX.

(2) »Ofgel. d. xxj April D. IX." Zie l. l. fol. xxij.

is, wairvan mē onse Heer Godt grotelicken behoirt te dancken eñ te loeuen, hebben dairouer die gerechte geord. als dat men up morghen doen sel een misse van den drievoudicheyt eñ dat men doen sel processie-Generael mitten heyl. eerw. Sacrament, Ghoède van hemelryck louende en danckende van syner gracie cet." (1).

De Biddags uitschrijving van 2 Mei 1512 is van bijzonderen aard. Zij had plaats, naar aanleiding van het instorten van den toren der Pieterskerk, om God te danken, dat daarbij niemand was omgekomen (2).

»Tgerecht hebben geordonneert dat om God van hemelryck te louen eñ te dancken dat het vallen van Sinte Pieters Thoern dat God be . . . . neymant doir syn godliche gracie doet gebleuen off zonderling gequetst is, eñ om God dair vierlyck voir te bidden dat hy ons wil verleenen rust eñ vrede ēñ welvaren en . . . . inde stat, men vp morgē doen sal generael processie mitten heyligen erwairdig Sacrament eñ gebieden dat een ygelick ter kercke come eñ theylige erwairdige Sacrament deuotelick volghen God van hemelryck louende eñ biddende, alst dat behoirt en te dancken vā syn Godlich gracie eñ genade" (3).

De groote verlegenheid, in welke Holland in het begin des jaars 1513, bij vernieuwden krijg, door den voorspoed der Geldersche wapenen gebragt

(1) »VII m. Augusti A. X." l. l. fol. XXVI.

(2) Zie over die gebeurtenis ORLERS *Beschr. der Stadt Leyden*, 2e dr. bl. 94 vv. VAN MIERIS, *Beschr. der Stad Leyden*, I D. bl. 25. *Archief voor Kerk. Gesch. inz. v. Nederl.* I D. bl. 187.

(3) »Maji A. XII°.» Zie *Afleesingsboek A.* f. 32 verso.

was, staat uitgedrukt in de nu volgende afkondiging:

»Tgerecht hebben geordonneert dat om God van Hemelryck te bidden om gracie dat tlandt van Hollant mach bliuen ond...... eñ om rust eñ vrede te gecrigen, mẽn doen sel processie generael mittẽ heyligen sacrement eñ voirts alle vrydage elck in syn prochie Kercke, gebied dat een yegel. de processie vors. devotelick volge" cet. (1).

De volgende afkondiging van 2 April 1513, waartoe, naar het schijnt, het voortduren van denzelfden neteligen toestand van Holland aanleiding gaf, is vooral merkwaardig van wege de daarbij aangewende poging om de destijds veldwinnende minachting van het H. Sacrament te keer te gaan. Te meer is dit het geval, dewijl er bij is aangeteekend, dat deze vermaning op nieuw gedaan werd den 11 Nov. 1518. Dus luidt zij:

»'t Gerecht doen een yegel. weten, dat men vp morgen doen zal processie gnael eñ dat men dat eerw. h. Sacrament om̃e dragen sal eñ voirt altyd vpten eersten sonnendach vand maent. Beuelen dairom̃e dat een yegelicken mit grote reuerentien en deuocie twaerde h. Sacrament volgen eñ mit vieriger inniger begerten bydden, dat den Almachtigen God zyn Godl. gracie wil nedersenden, eñ verlenen ons payss, getydich weder, neringe eñ weluaren; eñ want dat eerw. heyl. Sacrament inde voorg. processiën zeer cleyne eere ende wairdicheyt bewesen is, God betert, eñ een yegelick schuldich is nae syn uyterste vermogen dat H. Sacrament te eerẽ te louen eñ veneratie te doen, soe hebben die van den gerechte

(1) »Ofgel. 6 Jan. A. XIII." *Afleesingsb. A.* fol. 34 verso.

geordon. dat van nu vortaen allen generael processien, die men alhier binnen den stede doen sel, een yegelick van den broederscappen die men hout binnen den drie prochiekercken, comen sullen inder processie voort H. Sacrament mit sulcken toertsen als hem elcx geordonneert is en hiernae gescreuen staet, en dat vpte verboernisse van een duysent stiens te verbeuren tot elcken reyse.

Voert soe gebieden tgerechte dat een ygelicken van de voirs. broederschippen ouermannen voirs. mit hoer toertsen comen in Sinte Pieters Kercke eer eñ voir dattet eerw. H. Sacrament vuyter Kercke gaet, eñ dat sy elcx devotelick eñ mannelicken mit hoer barnende toertsen voir 't H. Sacrament gaen eñ alsoe 't heylige Sacrament ind der processie eeren eñ wederom̃ in Sinte Pieters Kercke comen sonder vuyt de processie te gaen ende dit al opte peyne en boete voirs." Actum den tweeden dach in Aprille A. xiij (1).

Meer dan andere nu volgende afkondigingen, trok die van 15 October 1522 mijne aandacht. Zij verordent een' Algemeenen Bededag bij gelegenheid der verheffing van Paus Adriaan VI, met vurige smeekingen, dat »voors. H. Vader mach volhouden in zijn doeghdelyck voernemen" om »die H. Kercke in goeder maniere te reformeren."

» Alzoe doer die voersienicheyt Goids onse H. Vader de paeus Adrianus de zeste vpten lesten dach van Augusti ll. binnen der Stadt van Roemen gecroent geweest is, dair inne alle goede Kristen menschen hem behoren te verblyden, byzonder doer zyn rechtvaerdicheyt, doechden en wysheyt,

(1) *Afleesingsb. A.* fol. xxxv. Dan volgt de lijst der Broederschappen, zijnde er zestien alleen in de Pieters Kerk, en even zoo veel of weinig minder in elke der beide andere. Bij elke Broederschap is het aantal toortsen aangeteekend, welke zij dragen moest.

want hy mit alre naersticheyt dagelicx arbeyt õ payse vrede eñ eendrachticheyt te maken onder den Kristen princẽ eñ Goids vianden te wederstaen, den ongelouigen te resisteren, alle ongeloue en ketteryen te exstirperen eñ die H. Kercke in goeder maniere te reformeren tot salicheyt eñ welvaren der gantsche Kristenheyt. Ende vp dat onsen voors. H. Vader mach volhouden in zyn doechdel. voernemen, daer toe hy behoeft die gracie Goids, zoe hebben wy Heeren van de gerechte geordon. dat men vp morgen doen zal processie Generael mitten H. Eerw. Sacramente. Beuelen daerom̃ dat een yegelicken mit deuocie eñ vyerighe gebeden t H. Sacrament willẽ volgen eñ bidden den Almachtigen God, dat hy doer syn Godl. ontfarmharticheyt onsen voirs. H. Vader wil geuen gracie te uolbrengen zyn doechdelick voernemen eñ dat God Alm. wil verlenen getydich weer" enz. (1).

Om niet eensklaps tot het in de laatste plaats aangeduid tijdsgewricht over te springen, laten wij twee afkondigingen van Generaal-processiën volgen, welke op den 20 Dec. 1554 en den 31 Julij 1567 geschied zijn. De eerste is van dezen inhoud:

» Achtervolgen zekere missiue van d. Hove v. Hollandt soo hebben myn heeren van den gerecht deser stede gheordonneert als dat men op sonnendage naestcomende houden zal processie generael mitten Heylige Sacramente begeerende zeer hartelicken dat een yegelicken dezelve processie deuotelicken willen volgen. Danckende God almachtich van zyne weldaden, bidden oeck dezelve zyne godlick mogentheyt om

(1) Zie *Afleesingsb. A.* fol. lxij verso. Op fol. lxiij verso volgt eene opmerkelijke afkondiging tegen gevaarlijke nieuwigheid-zoekers; gelijk op fol. lxj verso was voorafgegaan eene publicatie van 2 Meij 1522: » dat nyemands broeder Maerten Luther en beschermen, onderhouden of fauoriseren mach in woerden of in wercken cet."

payse eñ vrede, ende beuelen alle de hoomans van de broederschippen ende susterschippen, dat zy luyden mit hoeren toertsen comen inde voirsc. processie naevolgd dordonnancie voirtyts daervan ofgelesen, bevelen voirts eeñ yegelicken daer die voors. processie voerby lyden ende passeren zal, dat zy luyden haer straeten stroijen mit molm sandt eñ anders, byzonder int op ende afgaen van de bruggens, zulcx dat doer dien verhoet mach worden tpericule van vallen" (1).

De andere luidt dus:

» Alsoe myn Heeren den Schout Burgerm̃. eñ regierders dezer stede onlancx ontfangen hebben missive van Ha. Ho. Hartoginne van Parme Plaisance en Regente ende Gouvernante over dese Nederlanden des Co. ons. alregn. Heere, daerby sy deselve geadvertiert heeft, dat syne Ma[t] apparaet doet maecken om̃e herwerts over te schepe te comen, om̃e in dezelve syn Ma[ts] Nederlanden upten universalen staet een selnerhands ordre eñ remedie te stellen. Soe ist dat myn Heeren vañ gerechte een yegelick by desen daervan adverteren eñ belasten dat een yegelick hem sal vougen om God den Heere te bidden voor de geluckige overcomst van zyne Ma[t] eñ voor gemeenen payse rust ende vrede van Zyner Ma[ts]. landen eñ dat men tot dien eynde op morgen processie generael sal houden mitten H. Sacrament, uyt ende innegaende tot in Sinte Paucraes prochie kercke" (2).

De reden, waarom wij nu de afkondiging van 9 Nov. 1570 laten volgen, ligt vooral in den toon, welke daarin wordt aangeslagen, en de meerdere gelijkvormigheid met de Hervormde Biddagsbrieven, welke wij daarin bespeuren.

---

(1) Zie *Afleesingsb.* B, beginnende 9 Mey 1528 en eyndigende 22 April 1570, fol. 202.

(2) Zie *Afleesingsb. B.* fol. 298.

» Ofgelesen den IX Nouembris An. XVᶜLXX."

Alsoe Godt den Heere up het menschelick geslachte merckelyck vergrampt es eñ te beduchten es dat zyne God. Maᵗ zyn gramschap breder zal moegen gebruycken, eñ men behoordt zyne Mayestaet met bidden vasten eñ andere deuote eñ deuchdelicke wercken ende Goddelicke diensten tot barmhertieheydt te verwecken en een yegelick hem behoordt tot betering syns leuens te schicken: Soe est dat die van den gerechte deser Stede geordonneert hebben eñ ordonneren by desen dat men up Sondage eerstcoem. zal dragen processie generael metten H. eerwaerdigen Sacramente, eñ dat daeromme een yegel. hem vouge tot betering zyns levens eñ omme vp Sondage eerstkoem. die voors. processie mit alder Reuerentie eñ deuotie te uolgen eñ God den Heere Almachtich te bidden omme zyn gratie ende genade eñ omme goedt getydich weder eñ preseruatie van den Lande, des en zy nyemandt in gebreke" (1).

Aan het waardiglijk vieren echter van deze Processie schijnt, om ligt te gissen redenen, veel te hebben ontbroken. Immers volgens eene op den 17 Nov. van hetzelfde jaar gedane publicatie (2), nam men tot vernieuwde dwangmiddelen de toevlugt, en werd bevolen: dat voortaan de Dekenen en Hoofdmans van alle Broederschappen, met de toortsen en teekenen hunner Broederschap, bij de Processiën *persoonlijk* zouden moeten tegenwoordig zijn.

---

(1) Zie *Afleesingsb. C.*, beginnende 24 April A° 1570 en eyndigende den 20 October A° 1574, fol. 13.

(2) Zie *Afleesingsb. C.* fol. 14 verv.

De afkondiging eener Generale Processie van 25 April 1571 deel ik hier mede, dewijl zij eene der weinige is, welke van de Geestelijke overigheid, den Aartsbisschop van Utrecht, is uitgegaan. Zij geschiedde naar aanleiding der stormen en zeevloeden, door welke Nederland op Allerheiligen dag van het voorgaanden jaar geteisterd was (1).

Alsoe die vañ gerechte by missive vañ Eerw. Vader in Gode den eersbisschop van Utrecht geadvertiert zyn, dat de Co. Ma^t. onse allergenadichste Heere mit drouvigen gemoede verstaen heeft die groote schaden ende Interesten by de Inundatien vloeden eñ tempeesten der zee int beginsel van Nouember Anno xv^c tzeuentich doer Goodts verhengenisse omme zonde wille in diese Nederlanden gebeurt, eñ dat daeromme Zyne Eerw. doer begeerte van zyne Ma^t geordineert heeft processië generael ouer zyn Aertsbisdom gehouden te werden, omme Godt alm. hertel. te bidden, dat gelycke eñ meer andere quaden eñ plagen ouer ons mogen cesseren. Soe est dat die van den gerechte eeñ yegel. by desen aduerteren dat men op Sondage eerstcom. sal houden processië generael mitten H. Eerwaerdigen Sacramente. Ende gebieden daeromme by desen eenen yegel. dezelfde processie deuotelicken te volgen en hartel. te bidden dat God alm. belieue gelycke watervloeden eñ andere plagen ende quaden van ons te keren eñ pays eñ vrede in onze dagen te verlenen" (2).

De groote overwinning, door de vereenigde Christenvloten, onder het opperbevel van Don

(1) Zie Orlers, bl. 561. van Loon, *Nederl. Hist.-pen.* I D. bl. 135.
(2) Zie *Afleesingsb. C.* fol. 201.

Jan van Oostenrijk, den 7 October 1571, op de Turken bij Lepanto bevochten, gaf hier te lande, gelijk tot het slaan van gedenkpenningen (1), zoo ook tot het uitschrijven van een' plegtigen Dank- en Bededag aanleiding (2), welks afkondiging, van den 17 Nov. van hetzelfde jaar, wij hier laten volgen.

» Men laet eeñ yegel. weten dat die vañ Gerechte onlancx van myn heere den Stadthouder president eñ rade des Coninex onser allergen. Heere ouer Hollt. enz. ontfangen hebben seeckere missive inhoudende tydinge eñ goede nyemare van een groete eñ miraculoese victorie, die onse Heere God belieft heeft onlancx tegens de turcken te geuen, wijens armeije eñ heyrcracht ter zee ganslicken afgeworpen es, by der armey van zyne Mat. en van zyne gealljeerde, weesende onder tregiment eñ last van Don Jan van Oostenryck zynre voors. Mats. natuyrl. broeder, twelck nyet en twyfelen off tselwe es toegecomen zoe deur die bedingen vañ goede christene menschen als deur die vromicheyt van de geene die int exploict geweest zyn. Ende alzoe dit es een saecke die der geheeler Christenheyt grotel. aengaet ende Importeert, daervan men oeck onse Heere Godt behoort te dancken eñ te louen, vañ welcken alle victorien alleenlick procederen. Soe est dat die vañ gerechte eenen yegelicken zoe wel geestel. als waerlick aduerteren by desen dat men op morgen sall doen generaelic eñ solemneellic processie ende ommedragen het hoochwaerdige heylige Sacrament. Ende belasten voorts

---

(1) Zie van Loon, *Nederl. Historipenn.*, I D. bl. 142 vv.

(2) » Den 18 Nov. heeft men Processie-Generael ghehouden en 'savonds pectobben gebrant: dat men seyde dat den Turck verslagen is, en veel Christen, die gevangen waren, verlost zijn, dat een groote victorie was." *Oude Chronyk*, bij Orlers, t. a. pl. bl. 563.

eenen yegel. deselue processie te volgen mit aller behoorlicke innicheyt ende deuotie ende oock te doen bedingen, oratien, aelmessen, suffragien en andere verdienstige wercken onsen Heere God aengenaem wesende enz." (1).

Dat er, bij gelegenheid van de bevalling der Spaansche Koningin van eenen Prins, te Leiden en waarschijnlijk ook elders, eene Processie-generaal gehouden is, meldt ons de oude kronijk (2). De hoogdravende afkondiging deswegens, welke wij kunnen mededeelen, zal ons doen zien, hoe men zich moest wringen en opwinden, om in den toestand, waarin men toen zich bevond, zoodanige staatkundig-godsdienstige feesten te vieren.

»Offgelesen den xi Jan. A. xv^c^lxxij stylo vet."

»Wy laten eenen yegel. weten, dat de Schout, Burgerm. en gerechte deser Stede onlancx van myn Heere den Stadthouder president eñ raden des Konincx onser allergenadichsten Heere ouer Holl^t. enz ontuangen hebben seeckere missive inhoudende dat onzen lieuen Here God, by zoo veel eñ menigvuldige wercken die inder waerheyt nyet te attribueren en zyn dan zynder Godlicke goedertierenheyt, belieft heeft te bethonen, die zorchuuldicheyt en gedenckenisse die hy dragen es tot zyn Christelyc volck eñ bysonder tot den Coninck onsen ouersten heere eñ princhе eñ soe veele goede vasallen eñ ondersaten die hy in verscheyden oerten eñ quartieren van den werelt heeft, vernieuwende de groote weldaet ons geschiet deur de victorie tegens den turck onlancx vercregen mit eene ander weldaet, die niet alleenlick niet minder maer veel meerder behoort geacht te worden, twelck

(1) Zie *Afleesingsb. C.* fol. 25 verso.
(2) Bij Orlers, bl. 563.

es dat hy zynder Ma^t. mit een jongē Inf. begift heeft eñ ons mit een prince die mitter tyt apparent successeur en erfgenaem van zyne Ma^t. zal wesen nyet alleenlick in syne Conincrycken maer oock in zyne vromicheyt eñ doechden en van soe veel goede vrome en deuchdelicke princhen zyñ voorsaten eñ namentelicke weylen die Keyser Kaerle hoochloffelicker gedachten, daervan desen jonghen princhc van beyde zyden gesproten es, van welcken die Coninginne werde verlost den vierden dach December lestl. ten twee wren nae middernacht mit groote vreucht eñ blyscap van Hun Majesteyten eñ uan zynen vasallen eñ ondersaten van derwaerts ouere; Ende weteñ zyne voors. Ma^t. dat zyne vasallen eñ ondersaten van harwaerts ouere egene mindere lieffde affectie eñ genegentheyt thaer toe en dragen dan eenige andere noch ook min begeerte hebben om zyne generatie en van so veel vrome en deuchdelicke princen van harwaerts ouer zyne voorsaeten in rechte linie te zien vereeuwigen tot hun eygen eñ seer groote weluaert, ende alsoo vuyte voers. saecken mach aenmercken die groote gracien, die men dagelicx van den hand Goodts ontfanct en daer van zyn Godtelicke goedertierenheyt behoort te louen eñ te dancken. Soe est dat die van den gerechte eenen yegelicken zoe wel geestel. als waerlick aduerteren dat men op Sondage naestc. sal doen eñ houden generale eñ solemnele Processie eñ ommedragen het Hoochw. heylige Sacrament eñ belasten eeñ yegel. dezelve Processie te volgen mit alder behoorliche innicheyt eñ deuocie eñ God te dancken van zoe groete eñ goede tydinge, doende oock bedingen oratien, aelmoesen, souffragiē en andere verdienstelicke wercken ons Heere God aengenaem wesende; cet." (1).

Deze afkondiging eener Processie-generaal is ook de laatste van dien aard, welke in het Leidsche

(1) Zie *Afleesingsb. C.* fol. 29.

Afleesingsboek is medegedeeld. Van de »Processie, »ten Broers gehouden acht daechs lange, dat men »bidden sal voor *Ducdalf* van den tienden Pen»ning" (1), geschiedt daar geene melding. Zij heeft dus alleen in het Broeren-klooster, en niet op publiek gezag, plaats gehad. Slechts vind ik nog de afkondiging eener Processie op Sacramentsdag, van 4 Junij 1572 (2). Kort daarop volgt de gedenkwaardige afkondiging van 23 Junij, door welke Leiden, den Spanjaarden afvallende, de Staatsche zijde gekozen heeft (3).

---

(1) Dus vermeld in de *Oude Chronyk*, bij ORLERS, t. a. pl.

(2) *Afleesingsb. C.* fol. 32. Men leest daar eenvoudig: » Hier de ordon. vañ processie die men gewoonl̄ es te houden opten H. Eerw. Sacramentsdach, hangeñ aen de Coppel vañ processie generael."

(3) Schoon dit stuk niet regtstreeks tot ons onderwerp behoort, staat het toch met het laatst aangevoerde in zoo naauwe betrekking, dat wij het, als tot heden toe naar wij meenen geheel onbekend, in de aanteekening niet mogen terug houden.

» *Ofgelesen den* xxiij Junij A°. xv^c^lxxij."

Die Burgemeest. eñ gerechte der Stede van Leyden hebben by aduys van gecommit. van wege de Co. Ma^t^. geordin. en ordineren by dese. Dat van nv voorthaen alle poorters eñ inwooners deser Stede eenparel̄. ende eendrachtel̄. met malcander deen deur dandere (daertoe van jaeren niet en bequaem zyñ) wacht houde, sulcx totter bewaernisse eñ beschermisse deser Stede ende tot affweringe van alle beroerten die tot quetse der selue Stede eñ gemeente van dien souden moghen vallen, ende dit opte poene, plaetsen, quartieren eñ ordinantiën, daer eñ alsoo eñ ygel̄ bij den Capiteynen huer lieutenanten officieren geordt. eñ belast zal werden, sonder eenighe onbehoorlycheyt van kyuen eñ vechten ofte drincken aldaer te gebruycken ofte droncken opte zelue wachten te verschy-

Sedert dien dag zijn er te Leiden geene Processien-Generaal, maar slechts Hervormde Dank-,

---

nen. Al op peyne van als breuckige gestraft te worden aen huer lyff. Ende men sal een ygelick syn geweer sulcx tzelwe es op ter Stedehuys strecken ende vuytreycken ten zelwe eynde, die des begeere. Voorts verbiedt men aen een ygelick dat nyemandt hem en vervordere yemant wesende Ingeseten deser Stede, edel en onedel, ouerichh., magistraten ofte singuliere persoonen, geestel. noch wereldl. mit woerde nochte wercken yet te misdoen lasteren ofte misseggen. Insgel. geene huysen gemeen ofte eyghen Kercken ofte Cloosters noch goidshuysen binnen of buyten omtrent de voors. Stede mit eeniche gewelt ofte in eeniger maniere van doen te invaderen ofte eenichsints te beschadigen ofte verminderen op lyftstraffe. Wordt voorts geboden eñ beuolen een yegel. wye hy zy geestel. en waerl. binnen sdaechs sonneschyn by geschrifte ouer te brengen op Stadhuys aende wacht aldaer de naemen eñ toenamen van alle vremden die sy binnen heuren huysen ofte eruen ofte binnen tbegrip van dien tegenwoordel. moghen hebben, al op peyne als boven. Verbiede insgelycks dat neymandt van wat state qualiteyt ofte conditie hy zy, vuyte deser Stadt te vertrecken sonder oirloff eñ consent van voorn. Borgerm. eñ gerechte op peyne nae gelegentheydt vande saecke daertoe te statueren tot arbitragie van deselue gerechte. Zal voorts een yegel. hem vougẽ in onderdanichheyt van de Ouerichheyt deser Stede in allen saecke eñ affairen eñ sunderlinghe int gunt int gemeen ofte elcx besunder het stuck van de dienste vañ Coninck, van den Stede eñ tweluaeren van dien beuolen zal worden.

Ende sal voorts een yegel. nae dat die wacht beset sall zyn hem vertrecken eñ voughen op syn gewoonl. hanteringe eñ neringe ter tyt hy ter wacht geroepen ofte geboden werde, sonder dat yemandt anders (dan die ter wachte geboden zyn) inde wachtplaetse zullen moghen comen op arbitrale correctie." *Afleesingsb. C.* fol. 34 verso en 35 recto.

Eene publicatie van 25 Junij herhaalt in sterker bewoordingen en met bedreiging van grooter boete het gemelde gebod, tegen het

Vast- en Bededagen, op openbaar gezag uitgeschreven en gevierd geworden.

Op de geschiedenis dezer, in het Protestantsche Nederland zoo belangrijke, instelling vestigen wij nu, in een nieuw Hoofdstuk, meer opzettelijk onze aandacht.

---

vertrekken uit de stad en het schelden en beleedigen van elkander. En op den 30 Aug. komt eene publicatie voor, tegen bloedige vechterijen tusschen partijen jongens, zich nominerende, deels *Geusen*, deels *Papisten* of *Cardinalisten*. Zie *Afleesingsb. C.* fol. 32 verv. Deze Publicatie werd 17 Febr. en 6 Sept. 1573 herhaald. l. l. fol. 92. — Den laatsten scheldnaam (aanhangers van GRANVELLE?) ken ik van elders niet.

TWEEDE HOOFDSTUK,

GESCHIEDENIS DER BIDDAGSVIERING IN NEDERLAND, SEDERT DEN TIJD EN ONDER DEN INVLOED DER KERK-HERVORMING.

Door hetgeen het laatst ons heeft bezig gehouden zijn wij met onze gedachten reeds weder naar den vaderlandschen bodem teruggevoerd. Vooral werden wij er door voorbereid, om de oude eerbiedwaardige gewoonte, onder Christenen en niet-Christenen aangekweekt, dat in buitengewone omstandigheden ook buitengewone dagen van verootmoediging of van dankzegging wierden afgekondigd, uit de Roomsche Kerk geleidelijk en als van zelve in de Hervormde te zien overgaan. De taak ligt nu voor ons, om nader ook de wijze te doen kennen, waarop dit vooral in ons vaderland plaats vond; waartoe *de geschiedenis der Biddagsviering in Nederland, sedert den tijd en onder den invloed der Kerkhervorming*, den inhoud van dit Hoofdstuk moet uitmaken.

Deze geschiedenis deelt zich als van zelve in

vier tijdperken af, van welke *de Nationale Synode van Dordrecht*, in 1619, — *de Utrechtsche vrede*, in 1713, en de *Staatsomwenteling*, *in* 1795, de groote keerpunten uitmaken. In ieder onderscheidt zich de Biddagsviering door een geheel eigenaardig karakter. Althans zij ondervond in dezelve zoodanige wijzigingen, of ging er met zulke bijzonderheden gepaard, dat zij hier onze opmerkzaamheid afzonderlijk moeten bezig houden. Slechts verlieze men niet uit het oog, dat wij, in dit Hoofdstuk, eene geschiedenis, niet der *Biddagen*, maar der *Biddagsviering*, te geven ons voorstellen.

EERSTE TIJDPERK,

SEDERT DE AANVANKELIJKE VESTIGING DER NEDERLANDSCHE KERK-HERVORMING, TOT OP DE NATIONALE SYNODE VAN DORDRECHT, IN 1618—1619.

De Biddagsviering uit de Roomsche Kerk in de Hervormde overgegaan.

Bij eene eenigzins meer oppervlakkige beschouwing kan, ja moet, het gebeuren, dat men de Biddagsviering voor eene oorspronkelijk Protestantsche instelling aanziet, en ter goedertrouw in de meening verkeert, als of eerst de Hervorming,

overeenkomstig den haar eigenen geest en door Bijbelsche voorbeelden daartoe geleid, dezelve te voorschijn geroepen heeft. Juist hetgeen bij de Biddagsviering ten grondslag ligt, — ik bedoel dat vrije toegeven aan de oogenblikkelijke opwelling van het Godsdienstig gevoel, 't zij men in den nood tot vasten en bidden, of onder zegeningen tot vrolijk juichen en danken gestemd wordt, zonder dat eene vastgestelde kerkelijke gelegenheid daartoe verpligt, — schijnt indedaad meer het karakter der Protestantsche dan der Roomsch-Katholieke kerk of eerdienst te dragen. *Gereformeerd* is dan ook het geijkte epitheton, 't welk wij aan den Biddag gewoon zijn te geven; terwijl integendeel *Roomsche Biddag* steeds eenigzins ongewoon in de ooren klinkt. En ik bedrieg mij gewisselijk niet door te meenen, dat velen mijner lezers niet dan met bevreemding het reeds vernomen hebben, dat de naaste aanleiding tot de instelling van Dank-, Vast- en Bededagen onder de Hervormden, nergens elders, dan in het aanwezig zijn derzelfde Instelling in de Roomsche Kerk, moet worden opgezocht.

Dit echter is letterlijk waarheid. Want, — om een voorbeeld te kiezen, hetwelk het naast aan datgene zich aansluit, waarmede wij het voorafgaande Hoofdstuk hebben besloten —: in hetzelfde Afleesboek der stad Leiden, in hetwelk, gelijk wij gezien hebben, de afkondiging eener Processie-generaal, of van eenen buitengewonen Roomschen Dank- en Bededag, nog van den 10 Jan. 1572, te

lezen staat, vinden wij, reeds op den 5 Nov. van het volgende jaar, en voorts kort na elkander, gedurende het eerste en tweede beleg der stad door de Spanjaarden, verschillende Dank-, Vast- en Bededagen afgekondigd, welke van de voorafgaande schier in niets anders verschillen, dan dat de opwekking »tot het eerbiedig volgen van het H. Eerw. Sacrament", vervangen wordt door die, »om zich te begeven tot bidden, vasten, aalmoesen en andere goede werken den Heer aangenaam," en het woord: »*generael Bedeldach* (1) in de plaats treedt voor »*generael Processie;*" terwijl nu en dan, bij de opwekking »tot vasten, bidden en andere goede »deuchdelycke werken," de hervormde waarschuwing: »*zonder eenich waen van verdienste,*" wordt toegevoegd.

Niet minder sterk spreekt hetgeen te Haarlem in denzelfden tijd voorviel. Gedurende het strenge beleg dier Stad door de Spanjaarden, hield men ook daar gereformeerde Vast- en Bededagen, onder anderen op den 26 Dec. 1572, nadat op den voorgaanden dag de hevige tweede storm der Spaansche belegeraars moedig, en met groot verlies des vijands, was afgeslagen. »De bele»gerden," zoo vindt men aangeteekend, »haer »sake also verricht hebbende, zijn met blijdschap

(1) In *Bedeldag* voor *Bedendag* is dezelfde letterverwisseling, die in *Vastelavond* voor *Vastenavond* somwijlen gehoord wordt. Dat G. Bruining, Remonstr. Predikant te Bleiswijk, den Biddag van 10 Aug. 1794 een *Bedeldag* noemde, had eene geheel andere reden. Zie *Herinneringen van* G. Bruining, *Dord.* 1830. bl. 227.

»bevangen, en Gode alleen toeschrijvende de deer-»lijke nederlage van den vijandt, hebben een *Bede-»en Vastendagh* verordonneert" (1). Maar al had men ook te Haarlem reeds gereformeerde Biddagen gevierd, nadat, op den 13 Julij 1573, de uitgehongerde en afgestreden stad voor de overmagt had moeten zwichten en er de Roomsche eerdienst hersteld was, werden de Biddagen wederom door Processiën vervangen, en in het volgende jaar, op den jaardag der droevige gebeurtenis, zelfs eene jaarlijksche Generaal-Processie, als plegtige godsdienstige gedenkdag van Haarlem's bevrijding, door den Bisschop GODEFRIDUS VAN MIERLO ingesteld (2)!

Nog een ander voorbeeld van eenen reeds zoo vroeg op openbaar gezag uitgeschreven Gereformeerden Vast- en Bededag moet ik hier bijvoegen. De groote overwinning, namelijk, door de Staatsche vloot op die van Bossu, den 11 en 12 October 1573 in de nabijheid van Hoorn bevochten, gelijk zij door gedenkpenningen vereeuwigd is, gaf ook tot het houden van een' Dank- en Bededag aanleiding; 't zij die, 't geen mij echter niet nader gebleken is, door de Staten voor geheel Holland, werd uitgeschreven, of door den Gouver-

(1) TH. SCHREVELII *Harlemias*, bl. 99. AMPSING, *Beschr. der Stad Haerlem*, bl. 183.

(2) »Anno 1574 Godefridus Episcopus solemnem supplicationem annuam et gratiarum actionem liberatae civitatis instituit, ad quam Jacobus Wyhe summum sacrum decantat, Episcopus SS sacramentum portat." VAN HEUSSEN, *Episc. Harl.* p. 27.

neur SONOY slechts voor het Noorderquartier verordend is (1).

Maar genoeg om te doen zien, dat de biddagsviering, als sprak dit van zelf, zonder tusschenstand en ook zonder eenig daartegen ingebragt bezwaar, uit het Roomsche Nederland in het Hervormde overging. Zelfs levert het tijdvak des overgangs, gedurende de Pacificatie van Gend, voorbeelden op, dat eene Algemeene Omgang en Bededag, gelijkelijk voor Roomschen en Onroomschen, over alle Nederlandsche gewesten door het algemeen Bestuur werd uitgeschreven. Zoo althans was het in het jaar 1577, toen de Algemeene Staten te Brussel tegelijk *Generale Processiën* en *Openbare Gebeden* voor alle Nederlanden afkondigden. Dus luidt hun besluit: »23 Decembre 1577. Resolu »de faire faire *Procession Generale* jeudi prochain »en ceste ville de Bruxelles, et escrire à toutes »Provinces, affin de faire *processions generales*, »et *prieres publicques*, pour appaiser l'ire de Dieu, »donner bons effects anx affaires de ces Pays de »pardecha, et ad ce que l'Archiduc MATHIAS peust »gouverner à l'advancement et biens de ce Pays" (2).

---

(1) BOR, *Nederl. Oorl.* VI B. fol. 336. 2e dr. bl. 457, zegt het laatste, de *Kronyk van Hoorn*, bl. 92, het eerste. In de *Resolutiën der Staten van Holland* is de Biddag van 15 Febr. 1577 de eerste, die vermeld wordt.

(2) Uit de MSS. Resolutiën van de Algem. Staten van 22 Nov. 1577 tot tot 20 April 1578, ter griffie H. H. M. in 's Hage, fol. 37 bij: BONDAM, *Verzameling van onuitgegeven stukken der Vad. Historie*, IV Deel bl. 219.

Vooral betoonden de algemeene, gewestelijke en plaatselijke Overheden, sedert zij aan de nieuwe beginselen geheel waren toegedaan, zich des te ijveriger gezind, om het Nederlandsche volk, zoowel onder rampen tot vasten en bidden, als bij het ondervinden van uitkomst en zegen tot lofverheffing van den Heer te verwekken. De buitengewone toestand, in welken Nederland nu gebragt werd, en de snelle opvolging der meest belangrijke gebeurtenissen, welke er plaats grepen, deden dan ook zonder ophouden de gelegenheden geboren worden, in welke het een of het ander meer dan ooit te voren te pas kwam.

En zoo werden er dan ook, van het jaar 1574 af, eerst door gezag van Prins Willem van Oranje, als Stadhouder over Holland en Zeeland, of door dat van de Staten der bijzondere gewesten, maar sedert 1584 door gezag der Staten-Generaal, Algemeene Dank-, Vast- en Bededagen, in die mate uitgeschreven, dat geen jaar voorbijging in hetwelk niet twee, drie of meer zulke algemeene Biddagen gevierd werden; terwijl de bijzondere Staten en de Regeringen der Steden bovendien zich genoopt vonden, om naar aanleiding van gebeurtenissen voor haar van plaatselijk gewigt, afzonderlijke Dank-, Vast- en Biddagen af te kondigen.

Doch, voor dat wij in de beschouwing hiervan vootgaan, moeten wij onzen blik nog even achterwaarts werpen, om den allereersten oorsprong der Biddagsviering in de Nederlandsche Hervormde Kerk gade te slaan.

De Biddagsviering der Nederlandsche Hervormde Kerken onder het kruis.

Tot hiertoe deden wij opmerken, hoe de Regeringsverandering, welke door den afval onzer Nederlanden van Spanje en het bovendrijven der Kerkhervorming stand greep, in de Roomsche Biddagsviering slechts die verandering aanbragt, welke uit het verschillend karakter der Hervormde Eerdienst, en de verwerping van alle bijgeloof, noodzakelijk voortvloeide; terwijl de Regering overigens als op den ouden voet voortging, om Algemeene Dank-, Vast- en Bededagen op openbaar gezag te verordenen.

Het mag echter onze opmerkzaamheid niet ontgaan, dat deze overgang vroeger reeds langs een' anderen weg was voorbereid en aanbevolen.

Zij namelijk, die in de Nederlanden reeds sedert lang de Roomsche Kerk hadden verlaten, om onder velerlei druk en kruis in de belijdenis van het zuiver Evangelie zich te vereenigen, hadden tevens behoefte gevoeld, om onder de tallooze vervolgingen, welke zij moesten verduren, telkens, in gemeenschappelijke meer buitengewone oefeningen van vasten en bidden, heil en troost te zoeken.

De nood en het levensgevaar, waarin zij verkeerden, moest hen daartoe van zelven aandrijven. Maar het deswegens uitgedrukt gevoelen der Zwitsersche en Fransche Kerken, aan welke men bij voorkeur zich aansloot, was daarenbo-

ven alleszins geschikt hen op te wekken, om dat gene te doen, waaraan zij behoefte gevoelden. KALVYN vooral had, in zijne zoo hoogstvoortreffelijke en veel gelezene *Institutio Christianae Religionis*, het geoorloofde, nuttige en noodzakelijke van buitengewone en openbare Vast- en Biddagen onder de Christenen, den regel daarin te houden, en de behoedzaamheid daarbij in acht te nemen, uiteengezet op eene wijze, welke gewis ook voor de Waalsche en in het algemeen de Nederlandsche Hervormden niet zonder grooten invloed gebleven is. Men leerde er door, om den grond voor het vieren van zulke Vast- en Biddagen, niet juist in de veelzins verbasterde gewoonte eener Kerk, welke men had verlaten, maar in het onfaalbaar gezag van Gods Woord zelf te zoeken (1). Ja, in de Zwit-

(1) CALVINI *Inst. Chr. Rel.* L. III. c. 3. § 17. »Bene igitur Propheta, qui suos ad fletum et jejunium, hoc est ad reorum moestitiam cohortabatur, de quorum flagitiis constitutam quaestionem paulo ante dixerat. Quemadmodum nec male hodie fecerint Ecclesiastici pastores, si dum impendentem suorum cervicibus ruinam vident, ad jejunium et fletum properandum vociferentur; modo quod est praecipuum majore et intentiore cura et opera semper urgeant, scindenda scilicet esse corda, non vestimenta. Extra dubium est, non semper poenitentiae cohaerere jejunium, sed calamitosis temporibus peculiariter destinari. Unde et cum luctu conjungitur a Christo, dum Apostolos ab ejus necessitate absolvit, donec sua praesentia orbati moerore conficerentur. De solenni jejunio loquor. Nam piorum vita frugalitate et sobrietate temperata esse debet, ut in toto ejus decursu quaedam jejunii species continenter appareat." Vooral deed hij zulks in de meer uitvoerige behandeling van dit onderwerp, welke Lib. IV. c. 12 § 14 sqq. gevonden wordt, op welker inhoud wij later nu en dan zullen moeten terugkomen.

sersche Geloofsbelijdenis, van het jaar 1566, wordt aan dit onderwerp een opzettelijk artikel toegewijd. Dus lezen wij er onder anderen: »Oudtijds hield »men Vasten in tijden van rampspoed, en wanneer »de Kerk in gevaar verkeerde. Men onthield zich »dan van alle spijs tot aan den avond, besteedde »den geheelen tijd tot het gebed, of verootmoedi»ging, en was niet ver af van rouwgebaar; van »welke vastendagen men veelmalen bij de Profe»ten vooral bij Joël in het IIde kap. voorbeelden »aantreft. Zulke vastendagen nu moeten ook thans »nog onderhouden worden, wanneer er moeijelijke »tijden voor de Kerk zijn aangebroken" (1).

Geen wonder alzoo, dat reeds de Nederlandsche Hervormden onder het kruis, naarmate zij, zooveel hun toestand dit toeliet, tot meer of min geregelde Gemeenten zich vormden, ook de instelling van zulke algemeene Vast- en Bededagen in hunne kerkelijke inrigting opnamen. Het zekere bewijs hiervoor vond ik in de bepaling van eene der oudste Synodes, door die Hervormden onder het kruis, in 1563, »au lieu de *la* »*Palme*," dat is te Doornik, gehouden. Het 3e Artikel der Besluiten dezer Synode luidt dus: »Il »a esté arresté, qu'au temps d'extrême affliction »l'on publiera le Jeusne, selon l'oppression en la »quelle on se trouvera: et pour ce faire il sera »bon de prendre quelque texte, quand il sera

(1) *Helv. Confess.* Art. 24. in *Corp. et Synt. Confessionum fidei* cet. Genevae 1612. p. 78.

» temps de le publier, et qu'il soit conforme au » Jeusne, le quel ou voudra commander" (1).

Wie zal ons zeggen, hoe menigmaal, in de opvolgende jaren, de toepassing van dit besluit zal zijn noodig geweest, en hoe dikwijls zoo vele verdrukten en vervolgden om CHRISTUS wil, hunnen troost en hunne sterkte zullen hebben opgezocht in gemeenschappelijk vasten en bidden.

Dat evenwel deswegens geene berigten tot ons gekomen zijn, is uit den eigenaardigen toestand dier tijden ligt te verklaren. Het eenige, dat ons bekend werd, betreft de Gereformeerden in Holland, en wel in het ongelukkige jaar 1567, toen ALBA's ophanden zijnde overkomst met een ontzagwekkend leger, en Oranje's diep betreurd vertrek aller harte met angst en schrik vervulde, terwijl den Hervormden niets dan gevaar en ondergang boven het hoofd hing. » De Gereformeerden in dese » benautheydt wesende," zoo verhaalt BOR, » heb-

(1) Uit het: *Livre Synodal, contenant depuis la Reformation tous les Synodes Nationaux et particuliers des Eglises Wallones du Pays-Bas. Ecrite à Middelbourg par ordre du Synode de Zierikzee, le* 12 *Avril* 1640. In HS bewaard bij de Waalsche Gemeente te Utrecht. Een gelijk afschrift werd oorspronkelijk bij elke Walsche Gemeente gevonden, of ligt er welligt nog verscholen. Van dat bij de Walsche Gemeente te Groningen echter, werd door den Hoogleeraar YPEIJ reeds gebruik en gewag gemaakt. Zie YPEIJ en DERMOUT *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk.* Deel I. Aant. bl. 138 verv. Doch het ware van belang, dat de besluiten dier Synodes, welke van elders geheel onbekend zijn, uit dit *Livre Synodal* door den druk gemeen gemaakt werden. Ik hoop hierop elders terug te komen.

»ben opten 20 Aprilis een ghemeen Vastendach »en Beedagh doen vercondighen, opdat Godt al»machtich syn bermherticheydt ende ghenade over »henluyden soude willen verthoonen" (1). Van elders echter schijnt te blijken, dat deze Vast en Bededag niet algemeen heeft plaats gehad, maar dat hij alleen te Amsterdam, en wel door de Hervormden, in onderscheiding der Luthersch-gezinden, is gevierd geworden (2).

Het medegedeelde echter, hoe weinig ook, is tot ons oogmerk voldoende. Want zagen wij vroeger, dat de overgang der Biddagsviering uit de Roomsche in de Hervormde Kerk van de zijde der Burgerlijke Overheid als van zelve plaats greep; uit het laatst medegedeelde bespeuren wij bovendien, dat ook van de zijde der Kerk zelve hiertegen wel geenerlei bezwaar kon oprijzen, daar ook bij haar de overtuiging aangaande de behoefte, welke zij aan deze instelling had, langs eenen

---

(1) Bor, *Nederl. Oorloghen.* III B. Fol. 118 vers. 2e uitg. bl. 167 vv.

(2) Hooft (*Nederl. Historiën*, IV B. bl. 135) verhalende de aankomst van vlugtende Hervormden uit andere gewesten voor de poorten van Amsterdam, en de weigering der Regering, zoo wel om de vlugtelingen binnen te laten, als de eigene Calvinische ingezetenen langer vrije Godsdienstoefening te vergunnen, berigt het volgende: »De Oosterlingen van de Luitersche gezintheit, die dat pas in sterken getaale te Amsterdam hunnen koophandel dreven, gaven, om tytlycken dank te begaan, ter Majestraat te kennen, dat zy bereidt waren haar ten dienst te staan ter plaatse, daar men ze bescheiden zou: twelck erkentelyck werd aangenomen. Maar de Calvinischen in deezen versleegenheit, keerden zich tot vasten en bidden, en besteedden daar in den 20e van Grasmaandt."

anderen weg reeds geheel gevestigd was, en zij dan ook bereids had aangevangen, dezelve door kerkelijke verordeningen in hare zorge op te nemen.

Nu hebben wij slechts na te gaan, op welke wijze hetgeen aldus begonnen was, ook verder is voortgezet; en hoe alzoo de Biddagsviering in Nederland, nadat zij als van zelve had ingang gevonden, eerlang door kerkelijke of ook door burgerlijke verordeningen nader bepaald en geregeld werd.

De Biddagsviering in Nederland, door Kerkelijke en Burgerlijke verordeningen nader geregeld.

Toen de Nederlandsche Hervormde Kerk sedert het jaar 1568, 't zij nog buitenlands en onder het kruis, 't zij op vaderlandschen bodem, door middel harer Algemeene Synodes, de eerste grondslagen legde, op welke haar geregeld bestaan gevestigd is, was de Biddagsviering onder de Nederlandsche Hervormden eene bekende en aangenomene zaak. Zij bestond toen reeds met de daad. Ja, de verordening van 1563, welke wij boven mededeelden, had haar met kerkelijk gezag gelijkt en bekrachtigd.

Hierin ligt de reden, dat de vroegste dier Algemeene Synodes de Biddagsviering, niet als een nieuwe inrigting gebieden of aanbevelen, maar dat zij haar als een reeds bekend gebruik veronder-

stellen, en aangaande dezelve slechts nu en dan eenige meer toevallige bepalingen mededeelen.

Zoo althans deed de allereerste, de beroemde Synode der Kerken onder het kruis, welke in het jaar 1568 te Wezel gehouden is. In hare Handelingen geschiedt van de Vast- en Biddagen geene andere melding, dan dat zij, handelende over de verkiezing van de Dienaren des Woords, aanraadt deze gewigtige kerkelijke handeling telkens door het instellen van een solemnelen Vast- en Biddag te heiligen. »Daerentusschen oordeelen wy," zoo luidt het Artikel, hiertoe betrekkelijk, »dat men na 't exempel der Apostelen een dag instellen sal, tot solemneel vasten en bidden, opdat Godt met syn H. Geest wil byzyn ende zegenen het oordeel ende de stemmen des volks, ende oock de verkiesinghe en beproevingen der Ouderlingen" (1).

In de daaropvolgende Algemeene Synode, in 1571 te Emden gehouden, heeft, zoo veel uit hare gedrukte Handelingen blijkt, de Biddagsviering geenerlei stof tot beraadslaging opgeleverd. Maar in de Handelingen der Provinciale Synode van Dordrecht, in 1574 gehouden, komen de *Vastdagen* wederom als eene bekende en gevestigde instelling voor. Over de *Avondgebeden* handelende werd daar namelijk besloten: deze, waar zij nog in ge-

(1) *Handel. der Versamelinge der Nederl. Kercken die onder 't Cruys sitten, ende in ende buyten Nederlant allesins verstroyt zyn; gehouden tot Wesel, den 3 Nov. ende vervolgens in den jaare* MDLXVIII. II Cap. Art. 6. In het *Kerk. Handboekje* (Rotterd. 1751) bl. 13. Verg. de belangrijke Verh. van Dr. JANSSEN: *de Nederl. Hervormden te Wezel;* in: *Archief voor Kerk. Gesch.* V Deel bl. 432.

bruik waren, met voorzigtigheid af te schaffen, en zulks onder anderen ook om deze reden: »opdat de Vastdagen, die men somtyts om eenighen bysonderen nood gebruyckt, te vierigher en solemnelycker gehouden worden" (1). Geheel in denzelfden geest werd daar ook besloten: dat men, wel op den dag des Nachtmaals, gelijk op andere Zondagen, maar niet op Vast- en Biddagen, trouwen zal (2).

Deze zelfde Synode echter was tevens de eerste, welke aan de meer geregelde inrigting der Biddagsviering hare zorge besteed en een afzonderlijk Artikel harer Handelingen daaraan heeft toegewijd (3). Dus luidt het:

»Op den Vast- ende Biddagen sal men eenderley Forme houden, op deze wyze. Eerstelyck sal men de gemeente t'samenroepen, ende eenighen tecx voornemen en verclaren. Item vierighe ghebeden voor ende nae ghebruycken. Ende om sulcx beter te doen, 't volk tot onthoudinghe van spijs ende dranck, ende andere toegelatene dingen te vermanen, gelijck oock datse in den Tempel willen blyven (sonder nochtans hiertoe yemanden te dringhen) ende in eenighe bequaeme plaetsen des Tempels wat voorlesen uyt den Ouden ofte

---

(1) *Handel. der Provincialen Synodi der Kercken van Hollandt ende Zeelandt*, *gehouden binnen Dordrecht*, *den* 16 *Juny begonnen en den* 28 *geeyndigt*, *Anno* 1574. Art. 57. Zie *Kerk. Handb.* bl. 110.

(2) Dordr. 1574. Art. 81. t. a. pl. bl. 122.

(3) Dordr. 1574. Art. 54. t. a. pl. bl. 112.

Nieuwen Testamente, tot ghelegenheydt des tyds dienende. Men sal oock met twee Predicatien te vreden syn, ten ware dat den Vastendagh op den Sondagh ghelydt worde, daer men andersins driemael ghewoonlyck is te Predicken."

In de, vier jaren later, te Dordrecht gehoudene Nationale Synode, wordt mede aan de Vast- en Bededagen opzettelijk gedacht. Het Artikel is van dezen inhoud:

»In tyden van oorloghe, pestilentie, dieren tydt, sware vervolginghe der Kercken ende andere openbare elendicheden, sal men een *vasten met bidden* aenstellen ende heylighen, door raet der Kercken ende bewillinghe der Overheyt, soo dat geschieden can, alsoo dat de gemeenten haer van 't gewoonlyck voetsel ende tydelycke handelinghe tot den avont toe onthouden sal, met bidden, het woort Gods te hooren, de heylighe Schrifture te lesen, ende andere heylighe oeffeninghen hare boetvaerdicheyt ende geloove betuyghen, en in de ware Godsalicheyt toenemen. Doch sal't raetsamer wesen het vasten op andere daghen dan op den Sondagh te houden" (1).

Korter heeft de Nationale Synode, in het jaar 1581, te Middelburg gehouden, haar artikel over de Biddagen ingerigt. Zij vergenoegde zich met te besluiten:

---

(1) Zie: *Handel. des Nationalen Synodi der Nederlandtschen, Duytschen ende Walschen Kercken, soo wel inlantschen als uytlantschen, ghehouden tot Dordrecht, Anno* 1578, art. 74; t. a. pl. bl. 168.

»In tyden van Oorloghe, Pestilentie, dieren tyt, sware vervolginghen der Kercken ende andere alghemeyne swaricheden, sullen Bidt- ende Vastendaghen, door het oordeel der ghemeente, ende met bewillinghe der Overheyt, doende professie van de Ghereformeerde Religie, aenghestelt ende gheheylight worden" (1).

Naar aanleiding echter der *Particuliere vragen*, op deze Synode voorgesteld, werd het bovenstaande artikel nog door een ander besluit aangevuld. Vooreerst: »dat in de generale Synoden op den eersten dagh der t' samencomste een Predicatie uyt Gods Woord gedaen en een Vasten geheyligt sal worden" (2); vervolgens, nopens het houden der Vastendagen: »dat de Gemeente het gewoonlyck gebruyck der spysen, mitsgaders de handelingen tot desen leven dienende, sal onderlaten, en den gantschen dag tot omtrent den avondt toe met het lesen en aanhooren des Goddelycken Woords, vierige gebeden en andere heylighe oefeningen toebringen" (3); en eindelijk, overeenkomstig het in 1574 te Dordrecht reeds beslotene, dat te trouwen op een Vastendag niet voor raadzaam te houden is (4).

---

(1) *Acta des Nationalen Synodi, gehouden tot Middelburgh in Zeeland, begonnen den* 29 *May Anno* 1581, art. 49. t. a. pl. bl. 198.

(2) Zie *Particuliere vragen voorgesteld en beantwoord in de Synode Generael gehouden tot Middelburg, den* 29 *Meij* 1581, vrage 38. in het: *Kerk. Handb.* bl. 215.

(3) t. a. pl. Art. 33. bl. 219.

(4) t. a. pl. Art. 37. bl. 221.

Alleen het oorspronkelijk Artikel der Middelburgsche Synode werd in de *Haagsche Kerkenorde* van het jaar 1586, slechts met eenige wijziging, dus overgenomen:

»In tyden van Oorloghe, Pestilentie, dieren tyt, sware vervolginghe der Kercken, ende andere alghemeyne swaricheden, *sullen de dienaers der Kercken de Overheydt bidden*, dat *door haer authoriteyt ende bevel*, openbare Vast- en Biddagen aenghestelt ende gheheylight moghen werden" (1).

Het is ook op deze wijze, dat in de Handelingen der Provinciale Synode te Middelburg, in het jaar 1591 gehouden, dit Artikel woordelijk herhaald voorkomt (2).

Anders is het gelegen met de Haagsche Kerkenordening van het jaar 1591. Behalve een toevoegsel, hetwelk in de overigen ondersteld wordt, heeft dit artikel dáár een, uit den

---

(1) Zie: *Kercken-ordeninghe der Nederlandtsche Ghereformeerde Kercken van beyder talen, ghestelt in den Nationalen Synode, te samen gheroepen ende ghehouden by last van syn Excellentie* (den Graaf van Leicester) *in 's Graven-Hage, den* 20 *Juny* Aº. 1586, Art. 59. t. a. pl. bl. 278. In de: *Instructie der gecommitteerden der Kerken op de Nationale Synode te 's Graven-Hage* 1586; komt, Art. 26, nog dit nopens de Biddagen voor: »Aangaande die Vast- ende Biddagen, dewyl in het uytschryven derselver sonder insinuatie aan den Dienaren groote desordre voorvalt, dat hier in middel om gebetert te worden gestelt worde." Zie *Kerkelijk Placaatboek* III Deel. bl. 515.

(2) *Handelingen des Provincialen Synodi van Zeelandt, gehouden binnen Middelburg, den* 1 *Febr.* 1591, Art. 55. Zie *Kerkenordeningen der Gereformeerde Nederl. Kerken* (Delft 1617) bl. 102, want in het *Kerk. Handboekje* is deze Kerkenorde niet opgenomen.

geest dier Kerkvergadering voortvloeijend, eigen karakter. Het is van dezen inhoud: »dat in tyde van oorloghe enz. Bidt- ende Vast-dagen *bij der Overheyt verordonneert sullen werden*: en dat ten selfden tyde een yeghelyck hem wachten sal, *gheduerende de Predicatien*, in eenighe herberghe te comen, ofte yet zyn ambacht ofte coopmanschap aengaende te hanteren" (1).

Meer bijzonder moet ik nog melding maken, van hetgeen, in de zoo veel gerucht gemaakt hebbende tweede Utrechtsche kerkenordening van het jaar 1612 (2), gevonden wordt. Het hoofdstuk, daar voorkomende: *van de Vast- ende Biddaghen*, bestaat in de twee volgende artikelen:

»I. Beneffens de *extraordinarise* Vast-, Bidt- ende Danckdaghen, die wij met ende neffens d'andere gheunieerde Provincien onse Na-buyren ende Bontgenooten, of oock voor dese Provincie alleen, nae gheleghentheyt van tyden, ende saecken, sullen comen uytte schryven: willen wij dat voortaen *ordinaris* eens des jaers, namelyck naer Paesschen een ofte twee generale Vast- ende Biddaghen ghehouden sullen werden door dese gheheele Pro-

(1) Zie: *Kerkenordening gemaect bij eenighe Politijcken in den Haghe, in Februario* A°. 1591. Art. 22. t. a. pl. bl. 94. almede niet in het *Kerk. Handboekje* opgenomen. Het artikel is geheel gelijkluidend met Art. 21 uit de *Staats-Kerkorde van* 1583, zie: *de Staats-Kerkorde* van Willem I, in 1583, *mededeg. door* H. J. ROYAARDS; in *Nederl. Archief* D. III. bl. 353.

(2) In de eerste Utrechtsche Kerkenordening van het jaar 1590 worden de Vast- en Biddagen niet genoemd.

vincie, die wy t'elckemael by onse speciale brieven tegen den precisen dach, die wy dan daertoe sullen bestemmen, zullen uytschryven, om met rechte erkentenisse der sonden, den Heere in ware demoedicheyt te voeten te vallen, hem om genade aen te roepen, zijn opleggende of aenstaende straffen af te bidden, ende den stant der gheheeler Christenheyt, en der Na-burighe Provincien int ghemeyn, ende voornamelyck van dese in 't besonder, den Almachtighen Godt tot goeden Christelycken welstant te recommanderen."

»II. Dese Vast-, Bid- ende Danckdaghen willen wy dat met aller devotie ende aendacht sullen werden ghehouden; Met duydelyck verhael, bysonder op de Bid-daghen te doen, van Godts sonderlinghe weldaden dese Landen geduyrende de voorgaende bloedighe oorlogen, ende andersints soo menichvuldelyck ende ghenadelyck bewesen, en ernsthaftighe vermaninghen om syne Goddelycke Majesteyt daer voor behoorlycke danckbaerheyt met woorden ende wercken te bethoonen, afstaende van sonden, ende doende dat hem behaecht, daertoe dan oock de sonden ernstelyck sullen worden bestraft, ende yeder tot ware Boete en Bekeeringhe vermaent. Tot welcken eynde, de Leeraers nemen sullen Texten der H. Schrift die daer toe passen, ende deselve allesints. sonder eenighe vleesschelycke particuliere passiën daeronder te vermenghen, stichtelyck appliceren: Den onderdanen alle tyt sonderlingh recommanderende de

ghehoorsaemheyt tot Godt ende haere Overheyt. Ende en sal op sodanighe daghen niemant geoorloft zyn eenighe Handt-wercken te doen of ghelaghen te setten, of kaetsen of spelen, of eenighe insolentie of lichtveerdicheyt, in wat manieren dat het zij te gebruycken dien geheelen dach door, op groote pene daertoe by ons te ordonneren" (1).

Deze zijn de wettelijke verordeningen, welke in Nederland, van wege de Kerk of den Staat, tot op de Nationale Synode van Dordrecht in 1618 en 1619, ten aanzien der Biddagsviering zijn voorgesteld of bekrachtigd. De laatstgenoemde Kerkvergadering zette eindelijk de kroon op het werk Het artikel door haar deswegens vastgesteld, met dat der Haagsche Kerkenorde van 1586 en tevens der Middelburgsche van 1591 overeenstemmend, kan geacht worden de slotsom te behelzen van hetgeen, zoowel de Burgerlijke als Kerkelijke Regering ten aanzien der Biddagsvie-

(1) Zie *Christelycke Kerckenordeninge der Stadt*, *Steden*, *ende Landen van Vtrecht*, *Ghearresteert binnen Vtrecht den* 28 *Aug.* 1612, *vvtgegeven bij de Ed. Mog. Heeren Staten derzelver Provincie.* Vtrecht. Bij Salomon de Roy etc. M. VI^c^XII. bl. 13. De uitgave, dezer in geene verzameling opgenomen Kerkenordening, welke ik voor mij heb, beslaat 27 dubbele bladzijden in quarto, en schijnt dus verschillend te zijn van die, welke de Hoogleeraar YPEIJ meende, welligt de eenige te wezen. Zie *Geschied. der Nederl. Herv. Kerk.* Deel I. aanteek. bl. 162. Vergelijk over deze Kerkenordening: BRANDT's *Historie der Reform.* Deel II. bl. 172 verv.

ring als beginsel wenschte te zien vastgesteld. Dus luidt het:

»In tyden van oorloghe, pestilentie, dieren tyd, sware vervolging der kerken en andere algemeyne swarigheden, sullen de Dienaers der kerken de Overheid bidden, dat door hare authoriteyt ende bevel, openbare Vast- en Biddagen aengestelt en geheyligt mogen wesen" (1).

Nu hebben wij nog nader op de bijzonderheden acht te geven, welke, in de genoemde elkander opgevolgde besluiten vervat, meer dan iets anders geschikt zijn, om ons den oorspronkelijken aard en de wijze der Biddagsviering, tijdens hare eerste invoering in het Hervormde Nederland, te doen kennen. Slechts voegen wij bij het bovenstaande, uit hoofde der naauwe betrekking tusschen de beide Kerken, ook 't geen in de *Emder-Kerkenordening* van het jaar 1594 nopens de Vast- en Biddagen voorkomt.

»Wanneer de aannaderende noodt der Kerk", zoo wordt daar gezegd, »of des landts eischt dat Vast- en Biddagen aangestelt worden, zulx wordt de gemeinte in de voorgaande predikatien, met eene vermaninge ter Christelyke voorbereidinge, bekent gemaakt, en worden zulke texten, naar tydtsgelegentheyt uit Godts Woordt verkoren, waardoor het volk tot boetveerdigheit en andere nodi-

(1) *Kerkenordre gestelt in de Nationale Synode van Dordrecht in de jaren* 1618 *en* 1619. Art. 66. *Kerk. Handb.* bl. 322. Verg. J. Smetius *Synodale Ordonn.* Cap. VII. §. 12.

ge betrachtingen, tot godtzaligheid in 't geloove opgewekt en opgebouwt mogen worden. Het H. Avondtmael wordt met groote aandacht gehouden, en de Christelijke liefde door uitgeven van milde aalmoesen geoefent" (1).

De oorspronkelijke aard der Hervormde Biddagsviering in Nederland.

De verordeningen, tot wier eenvoudige opgave wij ons hierboven bepaald hebben, geven tot opmerkingen aanleiding, welke meer dan iets anders den oorspronkelijken aard der Hervormde Biddagsviering in Nederland ons doen kennen. Om deze reden slaan wij op dezelve nogmaals het oog, ten einde, hetgeen in dezelve verspreid ligt, tot zekere bepaalde hoofdpunten terug te brengen, en de Nederlandsche Hervormde Biddagsviering in haren oorspronkelijken toestand ons voor te stellen.

(1) Bij: MEINERS *Oostvrieschlandts Kerkel. Geschiedenisse*, II D. bl. 634. MEINERS teekent hierbij aan, dat vroeger op de Biddagen steeds de viering des Avondmaals plaats had, maar dat men naderhand dit heeft nagelaten, waarschijnlijk, dewijl het Avondmaal, als eene vrolijke Bruiloftsmaaltijd zijnde, met den Biddag, als zijnde een dag van vernedering, minder scheen overeen te komen. Dezelfde schrijver maakt ook melding van een' Biddag, welke, bij gelegenheid der onderhandelingen over de voorgenomene vereeniging der Hervormde en Luthersche Kerk in Oostvriesland, op verzoek der Emder Predikanten, door EDZARD, Graaf van Oostvriesland, tegen den 7 April 1583, door het geheele land werd vastgesteld. Ook toen werd het Avondmaal, hetwelk anders eerst acht dagen later inviel, op den Biddag gevierd. t. a. p. II. bl. 194 en 195.

Hetgeen als zoodanig in de eerste plaats onze aandacht trekt is de in deze verordeningen bedoelde

Plegtstatigheid en Eenparigheid der Biddagsviering.

Gelijk wij reeds hebben doen opmerken, de verordeningen, over welke wij spreken, behelzen geenszins de eerste invoering der Biddagsviering. Integendeel zij veronderstellen die als reeds in gebruik en bestaande. Maar zij pogen aan dezelve zooveel mogelijk *plegtstatigheid* en tevens *eenparigheid* bij te zetten. Kennelijk is het deze tweeleedige bedoeling, welke de eerste meer opzettelijke synodale verordening, die der Synode van Dordrecht in 1574, te voorschijn riep. Men nam dáár maatregelen, eensdeels: dat »de Vastdagen te vierigher en solemnelycker" zouden gehouden worden; en tevens wilde men aan dezelve »eenerley forme" bijzetten. Dat er aan voorzorg voor het eene, zoowel als voor het andere, destijds dringende behoefte was, kunnen wij ons ook ligtelijk voorstellen. Meer dan ééne proeve toch kwam ons reeds voor, van het diep verval, waarin de Roomsche Biddagsviering in Nederland, niettegenstaande al de uitwendige en bijgeloovige praal, met welke men haar omgaf, door gebrek aan ware devotie en aan plegtstatigen ernst, gezonken was (1); en de Hervormde Kerk had reden tot be-

(1) Zie boven bl. 97, 101 vv.

zorgdheid, om, bij het overnemen dier instelling, niet in hetzelfde kwaad te vervallen. Vooral echter moest van stonden aan een ander, niet minder groot bezwaar zich opdoen. Hoe namelijk de Biddagsviering, uit de Roomsche Kerk in de Hervormde overgegaan, nu, volgens den geest der laatstgenoemde, moest ingerigt worden, was eene vraag, op welke niet aller antwoord aanstonds gereed of eenstemmig was. Dat hetgeen voor den Roomschgezinden daarbij hoofdzaak geweest was, de Processie namelijk, noodwendig geheel en al wegviel, zag men wel in. Maar wat hiervoor moest worden in plaats gesteld, en hoe het best de Godsdienstige behoefte, welke zulk eene gelegenheid met zich bragt, kon worden vervuld, was niet aanstonds duidelijk. Het was tegen de hieruit voortvloeijende groote verscheidenheid van Biddagsviering in de verschillende Kerken, dat de Dordsche Synode daarom haar voorschrift van »eenerley forme" overstelde, waarin weder het:

Buitengewoon karakter en de zeldzaamheid der Biddagsviering

niet het minst onze aandacht tot zich trekt. Alle verordeningen toch veronderstellen wel het vieren van Vast- en Biddagen als iets gebruikelijks en iets noodwendigs, maar tevens ook als iets meer *zeldzaams* en *buitengewoons*. Zij spreken van zulke dagen als »die men somtyds om eenighen bysonderen nood gebruyckt." Of zij zeggen uitdrukkelijk: »In tyden van oorloghe, pestilentie, die-

ren tydt, sware vervolginghe der Kercken ende andere openbare elendicheden, sal men een Vasten met bidden aenstellen ende heylighen." Integendeel aan eenen, op vastgestelden tijd, van jaar tot jaar, uit te schrijven Algemeene Dank-, Vast- en Bededag, schijnt men destijds nog niet te hebben gedacht. Zulk eene vaste en *jaarlijksche* instelling, zoo als zij later in ons vaderland ingang gevonden heeft, was toen eene nog onbekende zaak.

Zij was zulks dan ook niet slechts in deze verordeningen, maar ook in de werkelijkheid, en dus niet slechts in de theorie, maar ook in de praktijk. Want, onder de groote menigte der van 1574 tot 1619 afgekondigde Biddagen, is er zelfs niet één, die niet naar aanleiding van deze of gene buitengewone omstandigheid afgekondigd en gevierd geworden is.

Maar dies te meer opmerkelijk is daarom hetgeen, niet in eenige vroegere kerkorde, maar het eerst in de Utrechtsche van 1612 gevonden wordt. Deze namelijk heeft nevens de *Extraordinaris Bededagen*, gelijk zij dezelve noemt, over welke in alle overige kerkenordeningen, alleen gesproken wordt, en welke door de algemeene Staten of door de Staten der bijzondere gewesten, *naer geleghenheyt van tyden ende saecken*, werden uitgeschreven, ook een *ordinaris Vast- ende Biddagh* ingevoerd, welke *eenmaal* of *tweemaal des jaars*, (hieromtrent is de bepaling onzeker) en wel na Paaschen, zoude gehouden worden.

Oppervlakkig kon het schijnen, als of hier werkelijk het eerste besluit voorkwam, nopens de

instelling van den *jaarlijkschen Bededag*, geheel in den geest, in welken dezelve later gevierd werd. Zelfs is het niet te ontkennen, dat de meer algemeene bedoeling, waartoe het houden dezer *Ordinaris Biddagen* werd verordend: »om met rechte erkentenisse der sonden den Heere in ware demoedicheyt te voeten te vallen, hem om genaede aen te roepen, zyn opleggende of aenstaende straffen af te bidden enz.", in den eersten opslag, voor deze meening pleit. Evenwel moeten wij niet voorbijzien, dat, ware al deze de bedoeling der Utrechtsche Kerkenordening geweest, aan dezelve toch geenszins zulk eene uitwerking kan toegekend worden; dewijl zij, namelijk, buiten de provintie Utrecht geenerlei kracht gehad, en, dáár zelfs, slechts tot 1619 haar gezag behouden heeft (1). In de Nationale Synode van Dordrecht integendeel, door welke de Utrechtsche Kerkenordening van alle kracht beroofd werd, bleef het geheel bij het oude; want daar hernieuwde men wel het artikel der vroegere Kerkenordeningen, nopens Vast- en Biddagen, naar aanleiding van *buitengewone* omstandigheden, of van wegen een'

(1) Drie oorspronkelijke uitschrijvingen van zulke *jaarlijksche* Biddagen op grond van het besluit in de Kerkenordening vervat, door de Staten van Utrecht uitgeschreven, zijn mij ter hand gekomen. Zij zijn juist van de jaren 1615, 1616 en 1618, en verordenen Biddagen in de Prov. Utrecht tegen Woensdag den 11 Mey, den 1 Mey, en den 6 Mey in de genoemde jaren. Overigens behelzen zij weinig meer dan eene woordelijke herhaling van hetgeen in de Kerkenorde gezegd is.

of anderen bijzonderen nood, te houden; maar aan eenen zoogenoemden *ordinaris* jaarlijkschen Bededag, schijnt men ook daar nog niet te hebben gedacht. Daarenboven mag het ons niet ontgaan, dat zelfs die *Ordinaris Biddagen*, welke de Staten van Utrecht invoerden, in zoo verre als iets *buitengewoons* moeten worden aangemerkt, als zij blijkens art. 2 in verband stonden, met de nog onzekere omstandigheden, in welke men, tijdens deze verordening, verkeerde, en opzettelijk toegewijd waren aan de herdenking »van Godts sonderlinghe weldaden, dese landen, geduyrende de voorgaende bloedige oorlogen, ende andersints, soo menichvuldelyck ende genadelyck bewesen."

In allen gevalle kunnen wij ons op de Utrechtsche Kerkenordening niet beroepen, als behelsde zij de eerste dadelijke invoering der algemeene *jaarlijksche* Dank-, Vast- en Bededagen, welke later pleegden uitgeschreven en gevierd te worden. Maar, in zoo verre zij de vroegste poging ons kennen doet, ten einde de gewoonte, welke onder de Nederlandsche Hervormden plaats had, om *in buitengewone omstandigheden* Vast- en Biddagen te vieren, in eene meer *stationaire* en *jaarlijksche* plegtigheid te veranderen, blijft zij voor het onderzoek, waarmede wij ons bezig houden, in de geschiedenis, een hoogst merkwaardig verschijnsel. Wij moeten er dan ook nader nog op terugkomen.

Gelegenheden ter Biddagsviering.

Na het aangevoerde over de zeldzaamheid en het

buitengewoon karakter der Biddagsviering, hebben wij over de *gelegenheden*, bij welke zij geacht werd voegzaam en noodig te zijn, slechts weinig te zeggen.

Alleen »bij eenigen bijzonderen nood", gelijk de Kerkorde van 1574 zich uitdrukt, nam men tot haar de toevlugt, zonder nadere bepaling, of men daarbij op den toestand der Kerk, of op dien van den Staat en het dagelijks leven, meer bijzonder het oog had. KALVYN intusschen had hierover reeds vroeger in het breede zich uitgelaten, en beide deze belangen vereenigend, zoo wel van de zijde der Kerk als van het dagelijksch leven, de omstandigheden aangeduid, wanneer het betaamde een Vasten en Bidden in te stellen." »Over het algemeen mag men het daarvoor houden," zoo schrijft hij, »dat: wanneer er een Godsdiensttwist plaats heeft, welke door eene Synode of Kerkelijke uitspraak moet worden beslist; of wanneer een Dienaar des Woords moet verkoren worden; of eindelijk, wanneer eene zaak moet behandeld worden, die moeijelijk of van groot gewigt is; ook wanneer de oordeelen van den toorn des Heeren zich voordoen, als daar zijn pest, en oorlog en honger: dat het dan heilig en voor alle eeuwen betamende is, dat de Herders het volk tot openbaar vasten en tot buitengewone gebeden bewegen" (1). Zonderling is het,

---

(1) »Sic in summa habendum est; quoties de Religione incidit controversia, quam vel Synodo, vel Ecclesiastico judicio finire oportet;

dat de eenige omstandigheid, welke de oudste Nederlandsche verordening op de Biddagsviering, (die van 1563) uitsluitend als de gelegenheid aanduidt tot het instellen van een Vasten en Bidden, te weten: vervolging der Kerk; tevens schier de eenige is, welke KALVYN niet uitdrukkelijk heeft genoemd. De toestand, in welke de Gemeente onder het kruis destijds, aan zich zelven overgelaten, verkeerde, verklaart dit verschil. De latere verordeningen omschrijven nader hetgeen die van 1574 »eenigen gemeenen nood" genoemd had. In die van 1578 sprak men van tijden van *oorlog*, *pestilencie*, *dieren tyt*, *sware vervolging der Kerk*, *en andere openbare ellendigheden*, als wanneer men een Vasten met Bidden moest aanstellen. En sedert is dit een staand artikel in alle opgevolgde Kerkeordeningen gebleven.

In de praktijk vinden wij ook geheel hetzelfde weder. Omstandigheden, als de hier genoemden, zijn het, welke tot het houden van Vast- en Biddagen aanleiding gegeven hebben. Gelijk wij echter nader zien zullen, waren het niet alleen omstandigheden van droefheid, maar ook van vreugd, welke men hierbij steeds op het oog had; zoodat men in tijden van *oorlog*, niet slechts den *strijd*, maar

---

quoties de eligendo Ministro agitur; quoties denique tractatur res aliqua difficilis ac magni momenti; rursum quum apparent judicia irae Domini, ut sunt pestilentia et bellum et fames: hoc sanctum esse et seculis omnibus institutum, ut Pastores ad publicum jejunium et extraordinarias preces plebem hortentur." CALVINI, *Inst. Chr. Rel.* L. IV. c. 12 § 14.

ook de *overwinning*, Godsdienstig gedachtig was, en in elken anderen toestand niet slechts den *druk*, maar ook de *uitredding*, met plegtige Dank-, Vast- en Biddagen vierde. Maar zoo komt het dan ook, dat in den toestand en de lotgevallen van Nederland volstrekt niets, van eenigzins buitengewonen aard, gevonden wordt, hetwelk niet in de geschiedenis zijner Biddagsviering, met eigenaardige, dikwerf treffende kleuren, zich afspiegelt.

Over de Biddagsviering bij Predikantsberoepingen en bij het houden eener Algemeene Synode zullen wij later afzonderlijk spreken.

De dag, aan de Biddagsviering bij voorkeur toegewijd.

Met de bedoeling, om aan de Biddagsviering meerdere plegtstatigheid en het karakter van het buitengewone bij te zetten, schijnt in verband te staan hetgeen in de verordeningen voorkomt, aangaande den tijd, of den *dag*, die daartoe bij voorkeur moest worden afgezonderd. Zij hebben de strekking, om de Vast- en Biddagen liefst niet op den *Zondag* te doen plaats hebben, maar op een' van de gewone dagen der week, als wanneer ook het buitengewoon karakter van den verbodsdag te meer moest in het oog vallen. De verordening van 1574 beschouwt het invallen van den Vastendag op eenen Zondag blijkbaar als eene uitzondering op den regel; en die van 1578 zegt uitdrukkelijk, dat het raadzaam is het vasten op andere dagen dan op Zondag te houden. Werkelijk hebben dan ook de

in dit tijdvak gevierde Vast- en Bededagen hoogst zeldzaam op dien dag plaats gehad. Zoo veel ik heb kunnen nagaan, is zulks, onder de meer dan honderd Vast- en Bededagen, welke in dit eerste tijdperk gevierd werden, niet meer dan drie of viermalen het geval geweest (1 Sept. 1577. 1 April 1582. 21 Oct. 1584).

Behalve echter, om hierdoor het zeldzame en buitengewone der Biddagsviering te meer te doen uitkomen en te verhoogen, zal waarschijnlijk ook het aloude begrip der vroegere Christelijke Kerk, dat men op den Zondag niet behoorde te vasten, er toe hebben medegewerkt, om ook den Hervormden Vastdag liefst op geen Zondag te doen invallen; waarin dan tevens welligt de oorzaak zal te zoeken zijn, dat, met weinige uitzonderingen, steeds de *Woensdag* of de *Vrijdag*, die van ouds bekende wekelijksche vastentijden der Christenen (*feria* 4[a] et 6[a]), hiertoe zijn afgezonderd. Vooral echter was en bleef het de *Woensdag* (*Mitwoch*), het middelpunt in het wekelijksch zevental, die van den aanvang af hierin de voorkeur wegdroeg. Ja meer en meer werd hij, gelijk bekend is, bij uitsluiting van alle andere dagen, de gejkte dag voor de Biddagsviering in Nederland.

Wijze der Biddagsviering.

Het Vasten.

In de wijze, waarop de Hervormde Biddagsviering in Nederland oorspronkelijk plaats greep, moeten

wij, als de meest kenmerkende handeling, de onthouding van spijs, of het *vasten*, het allereerst noemen. In de meermalen aangevoerde plaats, in welke KALVYN zijne meening over de Hervormde Biddagsviering uiteenzet, en die op dezelve, ook in Nederland, grooten invloed gehad heeft, komt zulks krachtig uit als hoofdzaak; ofschoon echter niet juist als doel, maar als middel, om zich te verootmoedigen en tot het vurige gebed te bekwamen (1). De oudste benaming, welke de Nederlandsche Hervormden aan hunne Biddagen gaven, was daarom ook die van *Vastendag*, of kort

(1) »De jejunio dicamus nonnihil: quia plurimi dum non intelligunt quid utilitatis habeat, non adeo necessarium esse judicant: alii etiam ut supervacaneum prorsus rejiciunt: et usu ejus non bene cognito, facilis est in superstitionem lapsus.

Sanctum autem ac legitimum jejunium tres habet fines. Eo enim utimur vel ad macerandam ac subigendam carnem, ne lasciviat, vel ut ad preces ac sanctas meditationes melius simus comparati; vel ut testimonium sit nostrae coram Deo humiliationis, dum volumus reatum nostrum coram ipso confiteri. Primus finis — privato jejunio magis convenit. Secundus utriusque communis est. — Tertius similiter. Fiet enim interdum ut bello, vel peste, vel calamitate aliqua gentem unam percutiat Deus. In hac communi ferula ream se tota plebs faciat oportet, ac reatum profiteatur. — Ubi animus afficitur ut debet, fieri vix potest quin erumpat in externam testificationem: idque tum maxime, si in communem aedificationem cedit, ut omnes simul peccatum suum palam confitendo, laudem justitiae Dei reddant, et se mutuo singuli exemplo cohortentur. Unde jejunium, ut est signum humiliationis, frequentiorem usum habet in publico, quam inter homines privatos; utcumque sit commune, ut dictum est". CALVINI, *Inst. Chr. Rel.* L. III. c. 12. § 14 seqq.

weg van *Jeusne* en *Vasten;* gelijk die van *Vast- en Biddag*, tot op onzen leeftijd toe in gebruik gebleven is.

Natuurlijk was er voor de Hervormde Kerk veel behoedzaamheid noodig, om, bij het overnemen en aanhouden dezer gewoonte uit de Roomsche Kerk, niet tevens aan het bijgeloovig dwaalbegrip voedsel te geven, waartoe deze vervallen was. Kalvyn heeft het daarom aan teregtwijzing en waarschuwing dienaangaande niet laten ontbreken; en in de oudste afkondigingen van Vast- en Biddagen, na de Kerkhervorming in Nederland, vinden wij, bij de opwekking tot Vasten en diergelijke goede werken, wel eens de waarschuwing gevoegd: »doch sonder eenich waen of vertrouwen van verdiensten!"

In dit bezwaar ligt welligt ook de oorzaak, waarom alleen de oudste kerkelijke verordeningen, met de inscherping van het vasten, als pligt bij de Biddagsviering, zich meer opzettelijk bezig houden. Volgens die van 1574 moest het volk op de Vast- en Biddagen »tot onthoudinge van spijs en drank en andere toegelaten dingen" vermaand worden. Volgens die van 1578 behoorde het heiligen van een Vasten en Bidden onder anderen daarin te bestaan: »dat de Gemeente haer van 't gewoonlyck voetsel tot den avont toe onthouden sal." En op de vraag: »hoe men de Vastendagen houden sal"? antwoordde de Middelburgsche Synode van 1581: »de Gemeente sal het gewoonlyck gebruik der spysen, mitsgaders de handelingen tot desen le-

ven dienende, onderlaten." De latere Kerkordeningen integendeel vergenoegen zich met de herinnering, welke de naam van *Vast- en Biddag*, dien zij bezigen, geacht mogt worden van zelf in zich te sluiten, zonder in eenig nader voorschrift deswegens te treden; gelijk ik mij ook niet herinner, dat in vervolg van tijd immer van eenigen aandrang tot de verpligting van vasten bij de Biddagsviering in Nederland sprake geweest is. Intusschen is in de Hervormde Kerk vrij gezet de meening in stand gebleven, dat men den Biddag, zonder het gebruiken der gewone, dat is van gekookte spijzen, moest doorbrengen; waarbij echter de zorg, om ook aan de dienenden in het huisgezin rust van alle bezigheid te verschaffen, altijd wel het meest op den voorgrond gestaan heeft.

Stilstand van bezigheden.

Met het Vasten was ten naauwste *het stilstaan van alle gewone bezigheden des levens* verbonden. Evenwel maken de oudste verordeningen, evenmin als Kalvyn, hiervan eenige melding. Misschien achtte men toen eene herinnering deswegen wel geheel overbodig, en de Kerkenordening van 1574 kan zulks, onder hetgeen zij »onthouding van spijs en drank en *andere toegelaten dingen*" genoemd heeft, begrepen hebben. Maar die van 1578 schrijft het eerst uitdrukkelijk voor, dat de Gemeente zich ook van » tytelycke handelinge tot den avont toe onthouden zal." Zoo deed ook die van 1581. En

de Utrechtsche van 1612 zegt »den geheelen dag door, op groote poene." Opmerkelijk is het daarom, dat de Haagsche Kerkenorde van 1591 alleenlijk wil, dat zulks *gedurende de Predikatien* geschiede. Het blijkt namelijk hieruit, dat er ook te dezen aanzien verschil van gevoelen tusschen de Kerkelijken en de Politieken aanwezig was. De laatsten waren van de groote gestrengheid afkeerig, welke door de eersten gedreven werd. Hieruit moet waarschijnlijk verklaard worden, dat b.v. de Staten van Holland op den Biddag van 18 Maart 1579, en wederom van 3 Febr. 1580, hunne gewone vergadering hielden (1), en dat hetzelfde op de Biddagen der volgende jaren meermalen, zelfs des voor- en namiddags, het geval was (2). Nog sterker loopt het in het oog, dat zulks op den Biddag van 19 Junij 1602 heeft plaats gehad (3), dewijl diezelfde Staten toen kort te voren de oude keuren hadden vernieuwd (4): »dat op de *Biddaghen den geheelen dagh* niet magh worden gewrocht, nocht oock in de Herberghen gedroncken, nocht oock tselve des *sondaghs* gedaen *voornoen*;" waarbij dus de viering des Biddags zelfs

---

(1) Zie *Resolutiën der Staten van Holland*, 27 Febr. 1579, bl. 30, vergeleken met bl. 49. van 21 Junij 1580 bl. 8, verg. bl. 20 v.

(2) Volgens *Res. van Holland*, 9 Febr. en 24 Aug. 1583; 25 Julij 1584, 17 Maart 1598 en 11 April 1601, waren de Staten van Holland, of derzelve gecommitteerden, op alle deze dagen, niettegenstaande het Vast- en Biddagen waren, zoowel des voor- als des namiddags, vergaderd.

(3) Zie *Res. van Holland*, 19 Juny 1602, bl. 233.

(4) *Res. van Holl.* 13 Sept. 1601, bl. 354.

boven die van den Zondag verheven werd.

De Afkondigingen houden met deze verordeningen gelijken tred. »Ophouden van alle uyterlycke hantwercken," of: »van alle hantwerck hem ledich te houden," is het gewone, hetwelk in meest alle de vroegere uitschrijvingen aan een' iegelijk gelast en geboden wordt; soms, gelijk in die van 9 Nov. 1575, met de bijvoeging: »ten eynde hy des te beter tot synen gebeden sal moegen verstaen," en meest onder bedreiging van zekere penen, daartegen afgekondigd, en arbitrale correccie. Dikwijls echter vergenoegt zich de afkondiging, gelijk die van 13 Sept. 1589, met de vermaning, om den Vast- en Bededag »met oprechter vieriger herten Christelyck te doen houden." Eene meer uitvoerige opsomming der verbodene bedrijven en vermakelijkheden komt eerst van lieverlede, vooral tegen het einde van dit tijdvak, te voorschijn. De Staten van Utrecht schreven den Vast- en Biddag van 11 Nov. 1587 uit, »renoverende mede tot dien fijne d'voirgaende publicatieën van gheen herbergen alsdan te frequenteren." Maar in de uitschrijving van den Biddag op 19 April 1600, schreven zij: »dat hem oock nyemant en vervordere opten voors. dach hem in eenige herberge te begeven omme te drincken, caetsen, clootschieten ofte diergelycke te exerceren." Dit voorbeeld door Utrecht gegeven vond, hoewel eerst later, ook in Holland navolging. Ten minste in de Handelingen der Zuid-Hollandsche Synode, in 1605 te Rotterdam vergaderd, staat een besluit opgeteekend, waaruit blijkt, dat de

Utrechtsche gewoonte destijds in Holland nog vreemd was. Zij besloot, namelijk, om »te verzoeken, dat, in het uitschrijven van Bededagen, alle verboden ongeregeldheden mogen uitgedrukt worden" (1). Werkelijk vond ik reeds in de uitschrijving van den algemeenen Vast- en Bededag van 9 Mei 1607, bij de meer gewone vermaning: »met bevel dat een yegelyken dien geheelen dag, als den Heere geheyligt synde, hem onthoude van alle handtwercken;" nu ook de nieuwe bepaling gevoegd: »mitsgaders van tappen, drincken, kaetsen, balslaen, klootschieten, of anders yet te doen of begaen, daermede denselven ontheyligt, ontsticht of gevioleert werde." Eerlang vergat men echter dit bijvoegsel weder, gelijk het in de oorspronkelijke afkondigingen der Staten-Generaal ook niet pleegt voor te komen. Doch op nieuw viel, (haast zeg ik, stak) het mij in het oog, juist in de uitschrijving van den zoo beruchten eersten Biddag van het volgende tijdperk, maar nog tijdens de zittingen der Dordrechtsche Synode, op den 17 April 1619 gevierd; in welke uitschrijving, namelijk, de Remonstranten hunne veroordeeling en Oldenbarneveld zijn doodvonnis lezen konden, en waarin nu weder de zinsnede voorkomt, welke naderhand, eenigzins gewijzigd of uitgebreid, de geijkte slotformule van alle Biddagsbrieven gebleven is: »ophouden van allerlei handtwercken, exercitiën van kaetsen, bal-

(1) *Hand. der Synodus te Rotterdam* 1605. Art. 22. Zie *Repertorium Synodale Suyt-Hollandiae MS.* in v. *Bededagen.*

slaen, klootschieten, tappen, drincken ofte andere wulpsheden" (1). Intusschen hielden de Staten van Holland ook op dezen algemeenen, zoo geheel buitengewonen, Vast- en Biddag hunne gewone vergadering (2)! Zij zullen er zich ook met geen kaatsen, balslaan, klootschieten, of wat dies meer zij, vermaakt hebben.

Overigens gaf het gebod van stilstand van alle bezigheden en uitspanningen, gelijk in lateren tijd, zoo ook toen reeds tot velerlei botsingen aanleiding. Onder anderen was dit in het jaar 1595 het geval te Scheveningen. Op den Bededag namelijk, welke op den 19 November van dat jaar gevierd werd, ontstond dáár verregaande opschudding, omdat men er, terwijl men zelf den verbodsdag heiligde, de visschers van Katwijk op hunne neering in zee zag. Het oproer was van dien aard, dat de Gecommitteerde Raden er door tot het zonderlinge besluit gedwongen wierden, om aan de Scheveningers toe te staan, dat zij, op hunne beurt, op een toekomenden Biddag, in geval van bekwaam weder, zich mede op hunne neering in zee mogten begeven, zonder gevaar van bekeurd te worden (3).

Biddagspredikatiën, gebeden en andere heilige oefeningen.

Uit het medegedeelde bespeuren wij, dat de oorspronkelijke Biddagsviering in Nederland zich

---

(1) *Res. van Holl.* 7 April 1619, bl. 81.
(2) t. a. p. bl. 88 en 89.
(3) Zie *Res. van Holl.* 27 Nov. 1595. bl. 505.

geenszins tot de Tempels bepaald heeft. Maar het opgaan naar het Heiligdom, om dáár als een eenig man zich voor het aangezigt des Heeren te stellen, was toch in de Biddagsviering hoofdzaak. Derwaarts werd de Gemeente plegtig zamengeroepen, om een daartoe opzettelijk gekozen en aanvankelijk, gelijk wij uit de Kerkenordening van 1563, misschien ook uit die van 1574, meenen te mogen opmaken, ook voorgeschreven gedeelte van Gods Woord te hooren verklaren; vooral om, vóór en na de *Predikatie*, in vurige gebeden zich te vereenigen. Want, dat het gemeenschappelijk *gebed* geacht werd hierbij op den voorgrond te staan, mag, behalve uit den naam van *Bidday*, aan den plegtigen stond gegeven, ook uit de Kerkenorde van 1578 worden opgemaakt. De *heilige oefeningen* echter, waarvan in de Kerkenordeningen van 1578 en 1581 gesproken wordt, en door welke, gelijk »door de Heilige Schrift te lezen", de Gemeente vermaand wordt, op de Vast- en Bededagen hare boetvaardigheid in het geloof te betuigen en in ware Godzaligheid toe te nemen, schijnen althans evenzeer de huisselijke Godsdienst, als de openbare, te betreffen. Daaronder zullen de *werken der liefde*, schoon zij, tot onze bevreemding, alleen in de Oostfriesche Kerkenorde uitdrukkelijk worden genoemd, wel eene voorname plaats bekleed hebben. De opwekkingen tot het geven van aalmoesen, welke in de Biddagsuitschrijvingen voorkomen (1), stellen dit

---

(1) »Gebiedende eenen yegel. mitsdesen denselven dach met vasten

buiten twijfel. Met den Biddag, den 9 Aug. 1581 gevierd, was zelfs eene *algemeene collecte* voor de vlugtelingen uit Breda, toen te Dordrecht zich ophoudende, verbonden (1). Dat echter ook de *viering des Avondmaals*, gelijk in Oostfriesland, — waarschijnlijk in navolging der Roomsche Kerk, welke de bediening der Mis schier met iedere meer plegtige Godsdienstoefening pleegt te verbinden, — met de Nederlandsche Biddagsviering vereenigd geweest zij, daarvan is in de kerkelijke verordeningen, evenmin als ergens elders, zoo veel ik weet, eenig spoor te ontdekken. Maar dat de Kerkenordening van 1574 de vermaning heeft noodig geacht, om, wanneer de Biddag niet op zondag valt, »met twee Predikatiën te vreden te zijn", schijnt wel de toen reeds bij de Hervormden aanwezige neiging aan te duiden, om de Biddagsviering, gelijk later gewoonte werd, door driemalen op te gaan naar het huis des gebeds, te heiligen.

Intusschen was er nog iets anders, waardoor men voor de buitengewone heiliging van den Biddag zorge droeg. Ik bedoel het:

Overblijven in den Tempel.

Het is wel alleen de Kerkenordening van 1574, welke daarvan uitdrukkelijk melding maakt, door,

---

aelmissen eñ diergel. goede wercken (doch sonder eenich waen of vertrouwen van verdiensten) te vieren en heylich te maecken." Afkondiging van den Algem. Vast- en Bededag op Woensd. 15 Febr. 1575. Zie *Afleesingsb. der Stad Leyden* D, fol. 33 verso.

(1) Zie *Afleesb. der Stad Leyden* E, fol. 135 verso.

(»zonder nochtans hiertoe yemanden te dringhen,") het volk te vermanen, om »in den Tempel te willen blyven, en in eenige bequame plaetsen des Tempels wat voor te leesen uyt den Ouden en Nieuwen Testamente, tot de ghelegentheydt des tydts dienende." Evenwel ook de verordening van 1578, en de nadere van 1581, zijn zóó ingerigt, dat zij geacht mogen worden, dit gebruik te kennen en te veronderstellen. Daarom schijnt het mij toe, dat dit overblijven in den Tempel eene gewoonte was, te gelijk met de Biddagsviering zelve ontstaan, en alzoo ook in Nederland aanwezig, reeds voor dat Kerkelijke verordeningen deswegens iets hadden vastgesteld. Waarschijnlijk gaf, behalve vroegere overleveringen (1), vooral ook het in eere houden van Bijbelsche voorbeelden (2), tot dezelve aanleiding. Maar het zullen ook alleen de bij uitnemendheid godsdienstigen, of die zulks schijnen wilden, geweest zijn, onder welken dit gebruik werd aangekweekt, en zelfs tot in den jongst verloopen tijd in leven gebleven is. Dat men het later ook door Kerkelijke verordeningen heeft aangemoedigd, is mij niet anders dan uit een Kerkeraads-besluit eener landgemeente gebleken. Om het ongewone der zaak schijnt het hier eene plaats te mogen bekleeden. Dus luidt het :

---

(1) Voorbeelden, als hetgeen wij boven, bl. 57, uit Socrates aanvoerden, dat de Gemeente van Konstantinopel den geheelen dag in den Tempel doorbragt in het gebed, bleven natuurlijk niet zonder invloed en kregen gezag.

(2) Wie denkt hier niet onder anderen aan Luk. II: 37.?

» Is van Ds. Praeses voorgestelt, of het niet behoorlick soude syn, datmen op Bededagen den middagh overbleef in het huys des Heeren tot het eynde van de namiddach-predicatie: ten eynde men alsoo ter degen dien dagh met Vasten, Bidden en andere Godsdienstige plighten mogte doorbrengen. De Broederen hebben te samen een goet genoegen gescept in die propositie; en is eenpariglick voor vast gestelt, dat nae desen sulcx altyt in dese Gemeente sal worden geobserveert" (1).

Vast- en Biddagen bij gelegenheid van Predikants-beroepingen.

Boven zagen wij, dat reeds de Synode van Wezel van oordeel was, dat, bij gelegenheid der verkiezing van Dienaren des Woords, »een dag tot solemneel Vasten en Bidden moest worden ingesteld, opdat God met zijnen Heiligen Geest wil byzyn en zegenen het oordeel ende de stemmen des volks, ende oock de verkiesinge ende beproevingen der Ouderlingen" (2). Men beriep zich daarbij »op 't exempel der Apostelen," en had waarschijnlijk het oog op hetgeen b. v. Hand. I : 24, XIII : 3 en XIV : 23 geschreven staat. Ook hierin volgde men het gezag van KALVYN, die in de boven reeds aangehaalde plaats uitdrukkelijk aanbeveelt, dat de Herders het volk tot openbaar Vasten en buitengewone Gebeden zullen oproepen, onder anderen ook, wanneer er tot de verkie-

(1) Uit het *Acte boek van den Kerkeraad der Herv. Gemeente te Zoelen*, den 12 *Dec.* 1658. Praeside Do A BROUCK.

(2) Zie boven, bl. 122.

zing van een' Dienaar der Gemeente moet worden overgegaan (1).

De zaak echter, hoeveel er ook anders voor pleiten moge, had hare eigenaardige moeijelijkheid. Vooral bleek zij eerlang tot eene zoodanige vermenigvuldiging der Vast- en Biddagen te zullen leiden, die met het geheel buitengewoon karakter, 't welk men in de Biddagsviering op prijs stelde, in strijd was. Hieraan, naar het mij toeschijnt, zal het zijn toe te schrijven, niet slechts dat in de Kerkenordening van 1571 (Emden) niets deswegens voorkomt (2), maar dat in die van 1574 eene bepaling is vastgesteld, door welke die van 1568 voorzigtig geheel op zijde geschoven werd. Te Dordrecht verordende men toch het volgende: »Aengaende het Vasten ende Bidden omtrent de verkiezinge der Dienaren is besloten, wanneer men handelt van eenen sekeren Dienaer des Woords te verkiezen, die eertydts de Kercken Godts getrouwlyck gedient heeft, dat men niet behoeven sal eenigh vasten te houden. Maer ist dat men vergaderen sal, om te beraadslagen wie te verkiesen zij, zoo sal men de Litmaten der Gemeente tot *Huysvasten ende Bidden* vermanen; hetwelcke alsoo niet en sal behoeven onderhouden te worden, in de

---

(1) Zie boven, bl. 137.

(2) Of het moest zijn, dat door de *Gebeden*, met welke de Dienaren des Woords moesten bevestigd worden, een *Biddag* bedoeld is. Zie *Hand. der versamelinge der Nederl. Kerken, die onder 't Cruys sitten. geh. te Embden den* 5 *Oct.* 1571. Art. 16. In: *Kerk. Handb.* bl. 68.

verkiesinghe der Ouderlingen en Diaconen" (1). Hierbij werd dus bepaald, dat, wanneer het de beroeping gold van een' Leeraar, op welken, als door trouwen dienst in de Kerk bekend, de keus der Gemeente reeds te voren bepaald was, geen Vast- en Biddag-houden te pas kwam; en dat in geval eener nog onzekere verkiezing, de Lidmaten, die de keur doen moesten, tot een *Huis-vasten en Bidden* zouden worden aangemaand; maar dat bij de verkiezing van Ouderlingen en Diakenen zelfs dit Huis-vasten en Bidden niet behoefde onderhouden te worden.

Wat het laatste aanbelangt verdient het opmerking, dat juist in het jaar te voren, te Dordrecht zelf, niet alleen bij de verkiezing der eerste vaste Ouderlingen dier Gemeente, maar kort daarna ook bij die der eerste Diakenen, plegtige Vast- en Biddagen gehouden waren (2). Men schijnt dus al zeer spoedig de bezwaren daartegen te hebben ingezien; gelijk wij er ons dan ook niet over verwonderen, dat er, zooveel mij bekend is, geene andere of latere voorbeelden van voorkomen.

Maar eenigzins bevreemdend is het, dat ook van de oorspronkelijke gewoonte der Nederlandsche Hervormde Kerken, om de verkiezing van eenen Leeraar door een' Vast- en Biddag, of anders door een *Huisvasten en Bidden*, voor de Gemeente te heiligen, zoo weinig sporen in de ge

(1) Dordr., 1574. Art. 23. t. a. pl. bl. 100.
(2) Zie SCHOTEL, *Kerk. Dordr.*, Deel I. bl. 78 vv.

schiedenis overig zijn. Zeker toch zal dit in den aanvang vrij algemeen hebben plaats gehad. Althans nog tien jaren na het aangehaalde afschaffings-besluit van 1574, op den 4 Febr. 1584, werd te Yperen, bij gelegenheid der bevestiging van Joost van Laren den Ouden, een bijzonderen Biddag ingesteld (1). Zelfs bepaalde de Haagsche Kerken-ordening van 1586 op nieuw: » dat de verkiesinghe der dienaren des Woords geschieden zal, — met Bidden en Vasten" (2). En dat de velerlei misbruiken en de verkeerde practyken, die helaas! reeds vroeg met Predikantsberoepingen gepaard gingen, ook later nog de herinnering der oude gewoonte levendig hielden en zelfs hare wederinvoering deden wenschelijk achten, bewijst het besluit der Zeeuwsche Synode, te Goes in 1620 gehouden. Na beraadslaging over de beste middelen, ter voorkoming der onbehoorlijke practyken, die van iemand zouden mogen gebruikt worden, om tot de dienst des Woords bevorderd te worden, besloot zij: »dat den Kerckenraet en Diakenen, mette Gedeputeerden uytte Magistraet, by dewelcke de beroepinge bestaet, ter eerster gelegentheyt, als een plaetse open valt, zullen byeen komen in de consistorieplaetse *met Vasten en Bidden;* en zal aldaer door een of twee Dienaren des God. Woorts, des voormiddags en des achternoens, uyt den woorde des Heeren worden

---

(1) Zie Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, bl. 66.
(2) 's Hage 1586, Art. 4. *Kerk. Handb.* bl. 256.

verklaert de hoogwigtigheyt des Predikampts, wat gaven daertoe van nooden zijn, en met wat een eenvoudigheyt, en alle goede conscientie daer gehandelt moet werden in de Beroepinge der persoonen tot een zoo Heyligh Ampt; opdat alzoo de gemoederen dergener, by dewelke de beroepinge staet, door den woorde des Heeren en betraghtinge des *Vast-* en *Biddaghs*, wel bereyt moghten syn, om alle snoode inkruypingen tydelyck tegen te gaen en te weeren" (1). Zelfs werd in de Synode, in 1638 te Tholen gehouden, besloten, dat de Goessche maatregel »in alle Classen gantsch neerstelick ter executie gestelt zal werden" (2). Of echter deze executie gevolgd zij, is mij niet gebleken.

Biddagsviering bij het houden eener Algemeene Synode.

Niet minder dan de zamenkomsten ter verkiezing van Dienaren des Woords, wilde reeds Kalvyn, dat ook de Algemeene Vergaderingen, in welke over de belangen der Kerk beraadslaagd werd, door een openlijk Vasten en Bidden zouden worden geheiligd (3). Evenwel schijnen de Hervormde

---

(1) Zie: *Acta Synodalia of gearresteerde Kerkenordeningen van Zeelandt, van de jaren* 1591, 1620 *en* 1633. *Uitgegeven, ingev. Resolutie van de E. M. H. gecommit. Raden van Zeelandt.* Middelburg 1755. 4°. bl. 57 v.

(2) t. a. p. bl. 89.

(3) *Inst. Chr. Rel.* L. IV. c. 12. Zie boven bl. 137 v.

Kerken in Nederland zich met de algemeene bepaling te hebben vergenoegd, welke nog in de Middelburgsche Synode van 1581 is aangenomen: »De Handelingen in *alle* t'samencoomstem sullen met de aenroepinge des Naems Gods begonnen en met eene Dancksegginge geeyndigt werden" (1). Maar in die zelfde Synode werd voor het eerst de vraag geopperd, »of het niet goed ware, dat in de Generale Synoden op den eersten dagh der t'samencomste een Predicatie uyt Gods Woord gedaen ende een Vasten geheyligt werde?" Doch schoon ook de Synode hierop antwoordde: » het is seer goet, ende die Dienaer der plaetse, daer de Synodus vergadert, sal de Predicatie doen" (2); vindt men toch in de Haagsche Kerken-ordening van 1586, deswegens niets bepaald. Veeleer deed zij het tegendeel. Want zij heeft slechts den voorgemelden Middelburgschen regel herhaald, dat de handelingen aller zamenkomsten met gebed zullen aanvangen en met dankzegging besloten worden (3). Slechts mag het hierbij onze aandacht niet ontgaan, niet alleen, dat er op den 17 October 1618, bij gelegenheid der ophanden zijnde zamenkomst der Nationale Synode van Dordrecht, opzettelijk een Algemeene Vast- en Biddag gehouden is; maar dat de Synode zelve, in de Voorrede voor hare *Canones*, zich hierop uitdrukkelijk, als een be-

(1) Middelb. 1581. Art. 24. *Kerk. Handb.* bl. 189.

(2) Middelb. 1581 Particuliere vragen, Art. 18. t. a. pl. bl. 215.

(3) 's Hage 1586. Art. 29. t. a. pl. bl. 266.

wijs harer wettigheid, heeft beroepen. »Dese eerwaerdige Synodus," zoo spreekt zij, »nae voorgaende algemeen vasten ende bidden, door Authoriteyt der Hooger Overheyt in alle de Nederlandtsche Kercken, tot afbidding van Godts toorn, ende verwervinge van zynen genadigen bystant, uytgeschreven ende gehouden, in des Heeren name binnen Dordrecht vergadert zynde" (1). Later, gelijk men weet, heeft zulk eene aanleiding tot Biddagsviering niet meer plaats gehad.

Dank-Dagen.

Het kan de aandacht onzer lezers niet zijn ontgaan, dat in de aangevoerde verordeningen, wel steeds van Vast- en Biddagen, maar nimmer van *Dankdagen* sprake is. Dit verschijnsel mag te regt ons bevreemden, dewijl het ons bleek, dat er reeds vroeger in de Roomsche Kerk ook zoogenaamde *Lof-* of *Dankdagen* gevierd werden (2). Maar nog meer zal onze verwondering hierover klimmen, wanneer wij bespeuren, dat de geschiedenis, of de praktijk, met die verordeningen, of de theorie, niet weinig in strijd is. Al maken toch de Kerken-ordeningen van geene Dankdagen melding, desniettemin zijn zij gevierd. De Nederlandsche Hervormden werden niet minder heengedreven, onder het genot van Gods weldaden tot vrolijk danken en psalmgezang, dan in den

(1) Zie J. TRIGLAND, *Kerkel. Geschied.* bl. 1142.
(2) Zie boven bl. 82, 84, 95, 96, 103 en 104.

nood tot vasten en bidden. Aan gelegenheden daartoe heeft het ook niet ontbroken. Hoe hooger hunne smart somtijds klom en hoe zwaarder strijd hun telkens werd opgelegd, dies te heerlijker uitkomst ook was hun dikwerf van Gods goedheid beschoren; ja, met een dies te meer bewogen gemoed konden zij zich in Zijne groote daden verheugen.

Maar dit is het ook, wat de geschiedenis hunner Biddagsviering luide ons toeroept. Zij begint, ja, in het ongelukkige jaar 1567, met een:

»uit diepte van ellende" (1).

Maar de beide eerstvolgende Vast- en Biddagen, waarvan de overlevering tot ons kwam, mogen veeleer vrolijke Dankdagen heeten: de een binnen het benaauwde Haarlem, toen de belegerden, met blijdschap bevangen over hetgeen zij hadden verrigt, Gode alleen toeschreven de deerlijke nederlaag van hunnen vijand (2); de ander in Noord-Holland, toen:

door LoVter gheVVeLt, Van MenICh heLt
der VrIIe VVestVrIesChe natIe,
VVerd bossV geVeLt, dIt hIer gesteLt,
tot Lofteken Van gods gratIe (3).

Ook in het belegerde Leiden heeft men niet slechts Biddagen, maar ook Dankdagen, gevierd:

---

(1) Zie boven bl. 119.
(2) Zie boven bl. 112.
(3) Zie boven bl. 113.

niet slechts gedurende het eerste beleg, op Zondag den 21 Februarij 1574, wegens de overwinning van den Admiraal Boisot op de Spaansche vloot voor Roemerswaal (1), en nogmaals op den 23 daaraanvolgende, wegens de overgave van Middelburg (2); maar zelfs te midden der benaauwdheid van de tweede belegering, op Zondag den 6 Junij 1574, over de zegepraal, gelijktijdig op de Schelde, de Maas en in Noord-Holland bevochten (3).

Dat Leiden was dan ook tot danken gestemd, vooral toen het zijne eigene uitredding gold, niet alleen in het onvergetelijk oogenblik zelf, toen aan den zoo hooggeklommen nood, op den 3 October 1574, door Gods ontferming een einde kwam (4); maar meer opzettelijk, op Woensdag den 10 Nov. 1574, toen men eenen *algemeynen Vast- ende Bededagh* hield: »omme den almogenden Godt voor syne oneyndelycke genade en barmherticheyt deur het wonderbaerlicke ontsetten deser stede bewesen, te dancken ende loven, en deselve te bidden, dat zyne Godl. wille sy de geesselen, ons tot noch toe, als tot castydinge van de menich-

(1) De oorspronkelijke afkondiging zal in het II Deel worden medegedeeld.

(2) Als boven. (3) Als boven.

(4) Ook deze in hare eenvoudigheid hoogst treffende en tot nog toe mede geheel onbekende afkondiging, door welke de Regering van Leiden, weinige oogenblikken na het Ontzet, de Burgerij bij klokslag opriep, om naar de Pieterskerk te gaan en den Heer te looven; zijn wij in de gelegenheid, bij de voorgaande mede te deelen.

vuldicheyt onser aller sonden toegesonden, eenmale op te houden gebieden;" en nogmaals op Woensdag den 1 December van het zelfde jaar, tot welken nieuwen *Generalen Vast- ende Bedeldach*, men in deser voege de Gemeente had opgeroepen: »Alsoo het de almogende Godt en barmhertige Vader belieft heeft in onse respect deene gratie op ten anderen te accumuleren en op te hoopen, als behalven het wonderbaerlycke ontsetten deser stede, jegenwoordelick het middel voorgewent ende te wercke gebracht hebbende, van den viant (die welcke hem tot noch toe en dien niet jegenstaende hier omtrent vast beschanst gehouden heeft) eyntelycken te doen wycken ende gansselicken te vertrecken vuyt desen quartieren, wesende eene soe groote ende hertige saecke, dat het ontwyfelicke es te verhoopen, dat de viant nimmermeer sal wederkeeren" (1).

Doch geheel hetzelfde zien wij, dit gansche tijdperk door, plaats hebben. Zelfs zijn, in de eerstvolgende jaren, schier alle gevierde Bededagen hoofdzakelijk Dankdagen. Vooral was dit in 1576 het geval, toen op den 1 Augustus, wegens het overgaan van Brussel; den 21 Sept., wegens het verlaten der zijde van Spanje door Braband en Vlaanderen; en op den 11 November, wegens de Pacificatie van Gent, Bededagen of liever Dankdagen gevierd zijn. Ook in het volgende jaar 1577,

(1) Op deze beide belangrijke afkondigingen komen wij mede later terug.

heeft het verlaten van Haarlem door de Spanjaarden, en de verder ondervonden »sonderlinge voorspoet," op den 15 Februarij en 1 September, aanleiding tot het vieren van Dankdagen gegeven. En wat de latere jaren betreft, zij het genoeg te zeggen, dat, op den 7 Dec. 1588 de ondergang der onoverwinnelijke vloot, den 13 September 1589 de komst van HENDRIK IV tot den troon van Frankrijk, den 4 April 1590 de verrassing van Breda, den 20 Oct. 1594 de voorspoed der wapenen van Prins MAURITS, den 5 Nov. 1597 het winnen van Breêvoort, den 3 en 10 Julij en 18 October 1600 de overwinning bij Nieuwpoort met hare gèvolgen, den 21 Jan. 1602 de overwinning der Koningin van Engeland, den 13 Aug. 1603 de komst van JACOBUS I tot de regering, en den 6 Mei het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, door opzettelijke en plegtige Dankdagen, vaak ook met uiterlijke betooning van vreugde en blijdschap, gevierd zijn.

Wanneer nu desniettegenstaande, in de medegedeelde reeks van verordeningen, aangaande de *Dankdagen* niets is bepaald, en daarvan zelfs geenerlei melding gemaakt wordt, dan hebben wij de reden hiervan waarschijnlijk vooral daarin te zoeken, dat de Kerkelijken de zorg hiervoor, beter dan voor de Biddagen, van den beginne af geheel aan de Burgerlijke Regering meende te kunnen overlaten; gelijk dan ook de *Utrechtsche Kerkenordening* van 1612, van de Staten der Provincie uitgegaan, tevens de eenige is, welke, nevens de

Vast- en Biddagen, ook *Dankdagen* genoemd heeft. Voorts verdient het opmerking, dat ook Kalvyn, gelijk wij zagen, wel breedvoerig het houden van buitengewone Vast- en Biddagen aanprijst; maar dat hij van buitengewone Dank- en Vierdagen geene melding gemaakt heeft. De meer gestrenge denkwijze des Hervormers mogen wij hierin niet voorbij zien. Maar, wat ons land betreft, schijnt zij meer op de Kerkelijken dan op de Politieken van invloed geweest te zijn. Ook schijnt de geschiedenis te leeren, dat de Regeringen, over het algemeen, meer tot het uitschrijven van Dankdagen, dan van Vast- en Biddagen, zich genegen betoond hebben.

Van welk gezag de Biddagsviering in Nederland oorspronkelijk uitging?

Wij hebben boven gezien, dat de Biddagsviering in het Hervormde Nederland eigenlijk uit eene tweeërlei bron ontsproten is. De Kerkelijken achtteden zich overeenkomstig Gods Heilig Woord verpligt om, bij het treffen van eenen bijzonderen nood, een' openbaren Vasten te heiligen en de gemeente tot buitengewone verootmoediging en tot gebeden op te roepen. De Regering van hare zijde ging slechts op den lang betreden weg voort, door, behoudens de noodig geworden wijzigingen, algemeene Dank-, Vast-, en Biddagen den volke af te kondigen, gelijk zij het vroeger de Processien-Generaal gedaan had.

Hierdoor echter was er van den beginne af een

dubbel gezag aanwezig, van hetwelk de Biddagsviering uitging. KALVYN had de Dienaren des Woords met de gewigtige taak belast, om in dezen de behartigers en handhavers te zijn van de eer van God en het belang der gemeente; en dien overeenkomstig gedroegen zich ook de vroegste Hervormden in Nederland. De eerste gemeenten onder het kruis, buiten alle betrekking tot den Staat geplaatst, legden, ingevolge het besluit van 1563, waar het nood was, zich zelve buitengewone Vasten op en kondigden die af, zonder daarbij om de haar vijandige Burgerlijke Overheid zich te bekommeren. In dien zelfden geest besloten en handelden ook nog eenigermate de eerste algemeene en bijzondere Synoden der Hervormde Kerk in Nederland. In 1574, te Dordrecht schijnt men aan het gezag der Burgerlijke Overheid, bij het uitschrijven en vieren van openbare Vast- en Bededagen, nog in het geheel niet te hebben gedacht (1). Men beschouwde toch de Biddagsviering als eene zuiver-kerkelijke handeling. Van daar dat, nog in 1580, de Geldersche Synode te Harderwijk, op eigen gezag, tot het houden van een Biddag besloot. Haar, bij het scheiden der vergadering, deswegens genomen besluit, staat eenvoudig dus opgeteekend: »Demnach voele jammers end elendicheits in dem Lande verhanden, sal ein gemene Bedach (Bededach) int ganse Landt

(1) Dordrecht 1574. Art. 54.

angestelt end den 24 Junii geholden worden" (1). Zelfs schijnt het niet aan voorbeelden ontbroken te hebben, dat ook Kerkeraden plaatselijke Vast- en Biddagen instelden. Te Dordrecht althans gebeurde het onder anderen eens, »dat men den Schout aanzeide, dat toecomende Sondag, door de Broeders besloten was, Vast- en Biddag te houden, van wegen de groote krijgstoerustingen in omliggende provinciën" (2).

De hier bedoelde Schout van Dordrecht moet echter wel geheel in een' Kalvinistisch-kerkelijken geest gestemd, of anders van een bijzonder zachtzinnig temperament geweest zijn. Op dit punt toch waren de Politieken anders van een geheel tegenovergestelde denkwijze. De Regeringen, gelijk ons gebleken is, hadden, zelfs tegenover de Roomsche Geestelijkheid, steeds haar regt gehandhaafd, om openbare Biddagen of Processiën af te kondigen. En zagen wij, eene enkele maal, den Aartsbisschop van Utrecht in dezen als geestelijk opperhoofd optreden, om het houden van Generaal Processiën aan de Stedelijke Regeringen te ordonneren (3); wij zagen tevens dat Zijn Eerw. zulks niet anders deed dan »doer begeerte van zijne Majesteit." Het verschil lag dan voor de Regering alleen daarin, dat men den last

(1) *Archief voor Kerk. Gesch.* X D. bl. 181.

(2) Schotel, *Kerk. Dordrecht*, I D. bl. 175. Jammer, dat bij dit niet onbelangrijk berigt de aangift van het jaartal ontbreekt. Een ander voorbeeld, aldaar aangevoerd, is nog van 1606.

(3) Zie boven bl. 102.

des Souvereins ditmaal, niet door het *intermediair* der *Staten*, maar door dat des Aartsbisschops, ontving. De Regeringen bleven alzoo van dit oude regt gebruik maken, ook nadat de Roomsche eerdienst was afgeschaft.

Aanvankelijk wel schijnen de beide uiteenloopende zienswijzen in vrede naast elkander bestaan te hebben en in werking geweest te zijn. Maar eerlang kon derzelver botsing niet achterwege blijven. Zij openbaarde zich naarmate, ook door het overkomen veler vlugtelingen uit de zuidelijke gewesten, de strenge Kalvynsche rigting meer en meer gezag verkreeg, en nadat, vooral door den hevigen twist, in 1578, tusschen de Regering en den Kerkeraad te Leiden losgebarsten, de vraag naar de betrekking tusschen Kerk en Staat, of, gelijk men toen zich uitdrukte, *naar 't ampt en authoriteyt eener Christelijke Overheid in Kerkelijke zaken*, eene vraag van hoog gewigt geworden was.

De gevolgen dezer botsing zijn dan ook reeds in de verordening van het jaar 1578 te bespeuren. Volgens deze toch moest het aanstellen en heiligen van een vasten met bidden, »*door raed der Kercke en bewillinghe der Overheyd*," derhalve, wel op voordragt der Kerk, maar met toestemming van het burgerlijk gezag, plaats hebben. Het bijvoegsel: *soo dat geschieden kan*, ziet waarschijnlijk op de buitenlandsche Kerken, of de Kerken onder het kruis, als die mede op deze Synode waren vertegenwoordigd. Bij de onmogelijkheid, namelijk, dat door deze Gemeenten

ten aanzien der Biddagsviering, in overeenstemming met de Overigheid, welke haar slechts onderdrukte, kon worden gehandeld, werd aan dezelve, door dit bijvoegsel, de bevoegdheid toegekend, om, zelfs geheel op eigen gezag, zonder toestemming en buiten medeweten der Overigheid, Vast- en Biddagen uit te schrijven.

Op gelijke wijze heeft ook de Kerkenorde van 1581 zich uitgedrukt. Volgens deze: »zullen Bidt- en Vastendagen *door het oordeel der Gemeente en bewilliginge der Overheydt, doende professie van de Gereformeerde Religie*, aengestelt en geheyligt worden," waarbij het laatste, *doende professie* enz. voor eene nadere verklaring van het: *soo dat geschieden kan*, van 1578, moet worden aangezien.

In deze verordeningen, van de Kerkelijken uitgegaan, was dus de oorspronkelijke Kalvinistische eisch wel reeds getemperd, maar toch het beginsel vastgehouden, dat de Biddagsviering, als kerkelijke handeling, ook van het gezag der Kerk moest uitgaan.

Geheel het tegenovergestelde, gelijk te verwachten is, vinden wij in de Kerkenordeningen, welke door het politiek gezag ontworpen zijn. In de door Prins Willem, in 1583, beraamde Staats-Kerkenorde, en de daaruit genomen Haagsche Kerkenorde van 1591, wordt kort af gezegd: »dat Bidt- en Vastdagen *by der Overheydt verordonneert zullen worden*" (1). En in de beruchte Utrechtsche

(1) Zie boven bl. 127.

Kerkenordening van 1612, spreken de Staten van dat gewest, niet slechts van »de Extraordinaris Vast-, Bid- en Dankdagen, *die wij* met — d'andere gheuniëerde Provinciën, — of ook voor dese Provincie alleen, — *sullen mogen comen uyt te schryven*," maar bovendien: » *wy willen* dat voortaen ordinaris eens des jaers, een ofte twee generale Vast- en Biddagen *gehouden sullen* worden, — die *wy t'elckemael by onse speciale brieven* tegen den precisen dach, die wy dan daertoe sullen bestemmen, *zullen uitschryven*" cet. (1). Deze verordeningen erkennen dus alleen den Staat, of de Burgerlijke Overheid, als geregtigd en bevoegd, om Dank-, Vast- en Biddagen in te stellen en te doen afkondigen. Zelfs sluiten zij den raad en het oordeel, ja, alle medewerking der Kerk en haar bestuur, hierbij geheel en al buiten. Ja, zij verklaren hiermede ook de poging tot toenadering van de zijde der Kerk, welke in hare verordeningen van 1578 en 1581 niet te miskennen is, als onvoldoende, om den eisch van het Staatsgezag te bevredigen.

Aan dezen verklaarden zin van het Burgerlijke bestuur is het toe te schrijven, dat de Kerkelijken, door den nood gedwongen, van hunnen eisch nog meer en meer lieten vallen. Duidelijk blijkt dit in de Haagsche Kerkenorde van 1586. Dáár toch heet het: »In tyden van Oorlog enz. sullen de Dienaren der Kercken *de Overheydt bidden*, dat

(1) Zie boven bl. 127, 128.

door haer authoriteyt ende bevel, openbare Vast- en Biddagen aengestelt ende geheyligt mogen werden." De Kerk erkende alzoo, dat alleen aan de Burgerlijke Overheid het regt en de magt is, om eene openbare Biddagsviering te doen plaats hebben. Slechts heeft zij nog haar regt gehandhaafd, om over hare behoefte aan zulke buitengewone Godsdienstoefeningen zelve te oordeelen, en alzoo zich voorbehouden, om, indien zij zulks noodig keurde, de Regering tot het instellen van openbare Vast- en Biddagen op te wekken.

Door het gezag der Nationale Synode van Dordrecht in 1618 en 1619 bekrachtigd, mag deze bepaling worden aangemerkt als de slotsom der overwegingen, tot welke dit onderwerp, tot dien tijd toe, aanleiding gegeven heeft; en tevens als eene vereeniging der beide, te dezen aanzien, tegen elkander overstaande beginsels.

Intusschen verdient het onze opmerking, dat in alle afkondigingen en uitschrijvingen van Dank-, Vast- en Bededagen, gedurende dit tijdvak, alleen de Burgerlijke Overheid als bevelend en handelend optreedt. De Stedelijke besturen, de Staten der gewesten, zijne Excellentie Prins Willem, of de Algemeene Staten en zelfs Leicester: dezen zijn het, die »*goed* of *raetsaem vinden, ordineren, gelasten, gebieden* (of welke soortgelijke uitdrukkingen meer mogen voorkomen): dat een Vast- en Biddag zal worden geheiligd, zonder dat er van de Kerk of Kerkelijken eenige melding geschiedt. Eene enkele maal zelfs, gelijk in de Leidsche af-

kondiging van den Algemeene Biddag op den 3 Febr. 1580, wordt er, om redenen, uit den destijds dáár plaats hebbenden twist ligtelijk te gissen, uitdrukkelijk bijgevoegd: »dat de H. H. Staten *gebruyckende haere wettige macht in de verzorginghe van de Kerckelyke zaecken* — geordonneert hebben een algemeenen Bedeldach, alomme gehouden te werden." Integendeel, wanneer er aan de uitschrijving van den Extra-ordinaris Vast- en Bededag op den 9 Aug. 1581, door de Staten van Holland op 't schrijven van Zijne Excellentie, uitdrukkelijk wordt toegevoegd: »volgende de intentie ende meeninge van de Sinode generael deser Nederlanden, onlanghs binnen Middelburg gehouden" (1): dan is dit, niet slechts eene uitzondering, maar zelfs een geheel eenig verschijnsel. Over het algemeen mag men het er voor houden, dat de bepaling der politieke Haagsche Kerkenordening van 1591, schoon nimmer door de Nederlandsche Hervormde Kerk erkend, meer dan de Dordtsche van 1618, op dezelve van invloed geweest en gebleven is In de praktijk althans behield zij de bovenhand. De blijken daarvan zullen in het nu volgend Tijdperk zich aan ons voordoen. Vooraf echter trekt nog één punt onze aandacht. Het is:

---

(1) Zie *Resolutien van Holland*, 20 *Julij* 1581, bl. 370. Misschien vindt het, anders duistere, Art. 67 der *particuliere vragen*, in deze Synode behandeld, daarin zijne verklaring. Zie *Kerk. Handb.* bl. 237 e.

Het Godsdienstig karakter der Biddagsviering, zoo als het in de Biddagsbrieven van dit Tijdperk staat uitgedrukt.

De Biddagsviering in Nederland, uit den godsdienstigen zin des volks geboren, en, niettegenstaande den wel eens magtigen invloed der politieke Regering, toch op de godsdienstige behoefte en beginselen van het volk zelf gebouwd, droeg uit haren aard ook het karakter, hetwelk in Nederlands godsdienstigen toestand het meest heerschende was. Alles, wat dezen toestand, den trap van godsdienstige kennis en verlichting, of in het algemeen den godsdienstigen zin en geest van Nederlands volk meest eigenaardig kenmerkte, staat ook in deszelfs Biddagsviering meer of min duidelijk uitgedrukt. Deze alzoo is als de spiegel van het godsdienstig leven der Natie. En de Biddagsafkondigingen, of de later dus genoemde Biddagsbrieven, als de authenticke getuigen van hetgeen te dezen aanzien in de Biddagsviering meest opmerkenswaardig is, zijn hierdoor tevens eene belangrijke bron, uit welke de nadere kennis van het godsdienstige leven in Nederland moet worden opgehaald

Wanneer wij met deze bedoeling op de Biddagsafkondigingen in dit tijdperk het oog slaan, dan zijn wij in het algemeen de erkentenis schuldig, dat een *krachtig vrome zin*, ook door zijne *eenvoudigheid* eerbiedwaardig, in dezelve geheel en al doorstraalt. Altijd schier staat het er op den voor-

grond, wat wij, bij voorbeeld, in de afkondiging van den Biddag van 9 Febr. 1583, bij gelegenheid der zoogenaamde Fransche Furie te Antwerpen, lezen: »dat alleenlyck van Godt Almachtig en van zyne genadige handt alle hulp en troost moet verwacht worden;" of, gelijk dit in de afkondiging van den Biddag van 25 Julij 1584, na den moord van Prins Willem, is uitgedrukt: »alsoo allen onzen arbeydt en voornemen te vergeefs is, ten zij dat de Alm. Godt zynen heyligen zegen en gracie daerover strekke."

Maar met dit *gevoel van afhankelijkheid* van den Allerhoogste gaat de levendige overtuiging gepaard, van de hooge waarde, de noodzakelijkheid, den troost en de heerlijke uitkomst van een kinderlijk en vurig *gebed*, en van een vast vertrouwen op Zijnen genadigen en alvermogenden bijstand. Deze overtuiging is het, welke in elke afkondiging van dit tijdperk, om zoo te spreken, het woord voert. »Naerdien Godt Almachtig", zoo heet het in de uitschrijving van 24 Aug. 1583, »zoewel deur Zynen eenigen Zoone onzen Zaligmaker Jesus Christus, als oock deur zyne Profeten en Apostelen ons vastelic belooft heeft, dat, soo wy hem in den nood bidden en mit vierigher herten aenroupen sullen, zyn God. Majesteit niet alleenlick soodanige onse gebeden verhooren, maer oock van ons wechnemen en afkeeren sal de straffen en noeden, die hy om onse sonden over ons heeft laten komen." En in die van 23 Jan. 1585: »hoewel elc dagelicx niet anders en behoort, dan Godt

mit aendacht en yver aen te roupen en om syn genade en gracie te bidden en hem tot boetvaerdige wercken te begeven; soe is tselve nochtans veelmeer van noode in alle die swaricheden en benautheyden, waerinne Godt Alm. oec int bysonder hadde bevolen hem aen te roupen." Maar krachtig vooral komt dit uit in de woorden, waarmede Prins Willem I het volk tot den Vast- en Biddag van 9 Nov. 1575 opriep. Dus luiden zij: »Dat zyne Excel., naevolgende de voetstappen van Christelycke Forsten, dewelcke in tyden van vaerlicheyden ende noeden, nyenwaerts anders heuren toevlucht en hebben connen nemen dan tot den almogenden Heer, en zulcx hem selven en heur volck doende verdemoedigen voor syne almachtige hant, ende met een berou van haer voorgaende zondige leven afstaende, zyn volck noyt en heeft verlaeten, mer als die schenen upt uytersten gecomen te wesen, altyt heeft bygestaen en verlost, om deselue redenen beweegen geweest es — te houden eene algem. Vast- ende Bedeldach." Naar het schijnt in navolging hiervan, en om den nieuwen Landvoogd aangenaam te maken aan de harten des volks, wordt dan ook, in de uitschrijving van den Biddag van 18 Junij 1586, van Leicester gezegd: »dat niets zyner Excel. meer van noode is, als de gebeden der geloovigen;" terwijl in die van 3 Sept. van hetzelfde jaar verzekerd wordt: »Dat zyne Excel. seeckerlic weet en gelooft, dat alle genade alleen bestaet by Godt Alm., die de victorie ende de

cracht der heyrscharen vordert, zoo't hem belieft; begeerende syn Excel. voorgaende schrifterlyke exempelen naer te volgen" enz.

Evenwel is dit geloovig gebedsvertrouwen nimmer van dien aard, dat het tot een zoogenaamd lijdelijk Christendom overslaat. Integendeel, het is een opmerkelijke en voor het Nederlandsche volk kenmerkende trek, welke, in het beginsel van *Bidden en Werken*, ook in de Biddagsbrieven steeds, en somwijlen hoogst naïf, is uitgedrukt. Vooral in de Biddagsafkondiging van 19 Junij 1602 is dit het geval. »Alsoo de tydt voorhanden is," zoo wordt daar gezegd, »dat syne Excel. (Prins Maurits) met een leger voorgenomen heeft hem te velde te begeven — ter conservatie van de stede Ostende — en de vordere notelykheden besorgt en voldaen gemaeckt zyn, voor sooveel menschelyk heeft connen geschieden; resterende alleenlyk dat God de Heer Alm. (die de victorie in syn gewelt heeft) vieriglyck gebeden werde, dat Zyn God. Mat genadelick gelieve den voorgenomen togt te segenen."

Door dit gevoel wordt dan ook steeds de blijdschap over elke gelukkige uitkomst tot kinderlijke *dankbaarheid* aan Gods ontfermende almagt en liefde geheiligd. Van de Pacificatie van Gend wordt, in de uitschrijving van den Dankdag deswegens, op den 1 Nov. 1576, gezegd: »dat zulcx alleene toegecomen es deur een zunderlinge genade ende barmherticheyt des almogenden Vaders, dewelcke de geesselen van oorlogen, ver-

volginge ende benautheydt tot noch toe over ons ende dese Landen gebruyct hebbende, eenmalen in zyne Godlicke Voorsienicheyt gewilt heeft deselve oorlogen te eynden mit eenen gueden ende lange verhoopte vrede en vereeninge mit onsen goede vrunden ende nagebuyren, ende de oorloge te weynden ende verkeren jegens de bloetdorstige Spangiaerden ende heuren aenhang, waervan elck een gehouden es den almogenden God mit yverich ende innich gemoet te louen, dancken ende prysen ende hem van herte, doch zonder eenige wangelouige superstitien ende een ydelen waen van verdiensten, aan te roupen."

Minder met onze denkbeelden strookende is de toon, waarop de rampen des Vaderlands eenvoudig als blijken der Goddelijke gramschap worden voorgesteld, en de Vast- en Biddagen als het Gode welbehagelijk middel, om dien toorn te stillen en te verzoenen.

Op den Biddag gedurende de belegering van Eindhoven, den 20 April 1583, werden de Staten opgewekt, »met vierigher en oprechter herten te doen vasten ende bidden, opdat Godes naem versoent mogte werden." En de Biddag van 24 Aug deszelfden jaars gaf gelegenheid: »om alle toorn ende gramschap Godes te mogen afkomen, onse herten mit vierighe gebeden tot Hem te wenden." In de Biddagsafkondiging van 19 November 1595, wordt gesproken van »Gods gramschap en welverdiende straffen over dese Landen, die men door den grooten dieren tydt ende

andere swaricheden dagelicx gewaer wordt." Maar scherper en uitvoeriger (want in de latere Biddagsbrieven van dit tijdperk, neemt deze toon meer en meer toe) heeft die van 21 Sept. 1605 aldus zich uitgedrukt: »Nademael het God de Heer Almachtigh by de continuatie des oorloge en het grasseren der Peste hoe langer hoe meer claerlyk laet blycken, dat hy met gramschap jeghen de Vereenichde Nederlanden ontsteken is, ende vorgenomen heeft deselve noch swaerder te straffen, by soo ver als de Ingesetenen hen niet aenenstellen om hen tegens Godt te versoenen en mit Vasten ende Bidden hem bewegen zijn toorn af te keeren." Ja de Biddag van 17 Jan. 1607 werd eenvoudig ingesteld: »omme dien toorn te mogen stillen ende versoenen."

Evenwel mogen wij, dit opmerkende, tevens niet voorbijzien, dat zulk eene harde voorstelling van het Gods-bestuur slechts wordt aangewend om het schuldgevoel te verhoogen en om volksbekeering dies te krachtiger als het doel der Biddagsviering te doen uitkomen. »Opdat een yegelyck syne zonden en misdaden van harte bekenne met een vast voornemen van deselve te schouwen;" is de opwekking die onder anderen in den Biddagsbrief van 26 Junij 1587 voorkomt, gelijk in die van den 11 Nov. van hetzelfde jaar de gemeente wordt opgeleid, om: »in beteringe des levens zyne Goddelyke genade aen te roupen, dat Hy synen toorn wil stillen."

Eindelijk moeten wij er nog bijvoegen, dat de

toon der Biddagsbrieven vaak ook door een' meer helderen blik in de altijd wijze en goede wegen van Gods Voorzienigheid wordt bezield en verlevendigd. Dit is het geval althans in den schoonen Biddagsbrief, dien ik als een proeve hier bijvoeg.

Bededaghsuitschryvinge, op last der Staten-Generael, door de Staten van Hollandt, tegen 13 Sept. 1589.

» Alsoo in aensieninghe, ende overleggende de sonderlinge weldaden by Godt Alm. dagelycks en tot nogh toe bewesen, tot behoudenis van den staet deser Landen, deselve oprechtende soo wanneer die meest schynt verlooren te gaen; gelyck in den voorleden jaere de geweldige Armade van Spaigne toegerust omme de gantsche Christenheyt in een algemeyne en uyterste ellende te brengen, hoewel door hare Majesteyt ende by toedoen van dese Landen, nochtans boven alle miraculeuslyck van de schynende handt des Heeren Almachtigh te gronde gebracht is, ende voirts int jegenwoordige jaer, nadat een moorddadige aert, onder schyn van Religie bedeckt, haren eygen Koningh, den Koningh van Vranckryck, die een sonderlinge voorstander was van haer eygen Religie, alleen daerom dat hy bescheydenheyt ende alle redelyckheyt van tyrannye ten uyterste hielde gerecommandeert, trouweloos van 't leven gebracht hadden; als het nu scheen dat schelmerye, schande en laster daer t Ryck soude hebben ingenomen,

tot uytroeyingh aller menschelycker vryheyt, vreese Godts ende aensienlyckheydt der gestelde wettelycke Overheydt op der Aerde in Godes plaets, synder Goddelycker Majesteyt ooghschynlyck soo wydt is verschenen, dat den doorluchtigsten Koningh van Navarre merckelyck voor de gewenste vryheyt tot d'alder Christelyckste kroon is gekomen, zelfs door de Persoonen ende sulcke middelen, waermede gepooght werde hem ende t Koninghlyck Bloedt van Vranckryck eyndelyck te vernielen; de Heeren Generale Staten daerom hen niet hebben konnen onthouden, ordre te stellen om den Genadigen Godt ootmoedelyck te bedancken voor al sulcken synen grooten weldaet, ende Hem mit Hert en Monde te bidden, dat Hem gelieve te continueren syn gratie aen de hooghstgedachte Majesteyt, tot heyligingh van synen Goddelycken Name, vryheydt des vryen Godtsdienst, en troost der bedroefde Christenheyt; en dat sulcks syn God. Majesteyt onsen Staet wil genadelyck bywoonen, ende niet gedogen dat in desen afbreuck der vryheyt synen Naam om onse sonden wille gelastert werde over een volck, daer van gevraeght soude mogen worden, waer is haren Godt; ende dat over sulcks volgende het exempel der Godvresende, een algemeenen Vastende Bededagh over de gemene vereenighde Provincien aengestelt ende gehouden sal worden den 13 des jegenwoordige maendt September; sullen daerom UE. niet nalaten in tydts, als Sondaeghs voor den 13 voorn., in de Kercke te doen ver-

kondigen, — ende seer hertelyck te doen vermanen, met oprechter vierigher Herten ende nederigh gemoet, den voorn. Vast- en Bededagh den 13 voorn. Christelyck te doen houden, sulcks alomme binnen andere Plaetsen in Hollandt werdt belast" (1).

Nog één' trek mogen wij niet terug houden. Wij hebben hem echter uit geen' Biddagsbrief kunnen putten, daar hij eene Biddagsviering betreft, welke alleen door de krijgs-trom is afgekondigd. Ik bedoel den Vast- en Biddag, die in Mei 1604 door het leger van Prins Maurits voor het belegerde Sluis in Vlaanderen is gevierd geworden. Het berigt er van schijnt hier wel eene plaats te verdienen. »Den 21 Mey", dus luidt het, »dede Prins Maurits met trommel door al het Legher omslaen, dat den naesten Woensdagh het gheheel Legher door eenen Vasten ende Biddagh soude gehouden worden, (een seltsaem dinck in een Legher): verbiedende alle de soetelaers ofte victualieerders eenigherhande victualie te verkoopen, dien dagh, op verbeurte van hare goederen, ende uyt het Legher ghebannen te worden, opdat het gheheel Leger mochte te beter vasten, ende voor goeden voorspoet bidden" (2). — Voorwaar, één zoodanige trek openbaart, meer dan vele anderen, den godsdienstigen geest en het eigenaardig karakter, welke de Biddagsviering te dien tijde in Nederland kenmerkten!

(1) Zie *Res. van Holl.*, 4 Sept. 1589. bl. 594.
(2) v. Meteren, *Nederl. Historie*, XXV Boeck, fol. 92.

TWEEDE TIJDPERK,

VAN DE NATIONALE SYNODE TE DORDRECHT IN 1618 EN 1619 TOT OP DEN UTRECHTSCHEN VREDE IN 1713.

Gevestigde Staat en vermenigvuldiging der Biddagsviering in Nederland.

Met de Nationale Synode, in 1618 en 1619 te Dordrecht gehouden, kan de kerkelijke en tevens ook de burgerlijke wetgeving, ten aanzien der Biddagsviering in Nederland, als gesloten geacht worden. Vooral, van nu aan was zij eene geheel gevestigde en gezaghebbende instelling, aan welke men niet slechts door de praktijk zelve was gewoon geworden en steeds nieuwe behoefte gevoelde, maar waaromtrent ook, van de zijde van den Staat en der Kerk, door het hoog gezag des eersten en het goedvinden of het inschikken der laatste, dat alles was bepaald en geregeld, wat aan het verordenen, uitschrijven en heiligen van Algemeene Dank-, Vast- en Bededagen een' onbelemmerden voortgang verzekerde.

Het tijdperk, hetwelk nu ter beschouwing voor ons ligt, mag dan ook schier bij uitnemendheid het tijdperk der Biddagen voor Nederland heeten. Algemeene Dank-, Vast- en Bededagen waren er als aan de orde. Nu en dan klom de

vermenigvuldiging van zulke dagen zelfs tot eene hoogte, welke het karakter der buitengewoonheid, hetwelk men er nog altijd aan toekende, geheel dreigde uit te wisschen. De opmerking, dat gedurende de vier en negentig jaren, welke dit tijdperk omvat, ver over de tweehonderd opzettelijk afgekondigde Algemeene Dank-, Vast- en Biddagen gevierd zijn, is niet voldoende om ons dit juist en levendig voor te stellen. Immers het volgt uit den aard der zaak, dat het getal der verbods- of vierdagen over de verschillende jaren in zeer ongelijke mate verdeeld was; terwijl bovendien de maandelijks of wekelijks in grooten getale gevierde Algemeene Biddagen hierbij niet eens in aanmerking genomen zijn. In het voor Nederland, door buitengewone lotgevallen, gelijk door ongedachte gunstige uitkomsten: het binnenvallen der veroverde zilvervloot, het winnen van Wesel, de overgave van 's Bosch, enz., gekenmerkte jaar 1629, heeft eene opzettelijke Dank- en Biddagsviering zelfs tot zesmalen toe plaats gehad. Maar bovendien was ook de uitschrijving van driemaandelijksche, vijfweeksche, maandelijksche, of zelfs van wekelijksche Biddagen in dezen tijd geenszins eene zeldzaamheid. Wekelijksche Bededagen werden in 1622, 1631, 1635, 1637, 1652, 1653, 1665, 1691 en 1695 verordend, en de maandelijksche Bededagen, welke sedert het noodlottige jaar 1672 waren ingesteld, werden in 1677, op request van Gedeputeerden der Noord-Hollandsche Synode, »van wege het verval waar-

in zij gekomen waren, en zij op velerlei wijze groflijk werden geprofaneert," in een driemaandelijkschen Biddag veranderd (1). Het kon toch niet anders, of zulk eene vermenigvuldiging der Biddagsviering moest nadeelig op haar zelve terugwerken. Doch hierover moeten wij later opzettelijk spreken. Nu vereischt iets anders vooral onze aandacht. Het is het:

Politiek karakter der Biddagsviering.

Het eigenlijk karakter der Biddagsviering is, het spreekt wel van zelf, oorspronkelijk en uit zijnen aard zuiver Godsdienstig en Kerkelijk. Als zoodanig beschouwde en behandelde haar aanvankelijk ook de jeugdige Kerkhervorming in Nederland. Maar deze vond haar toen reeds grootendeels onder den invloed van het gezag der Regering. En in den strijd, welke, dien ten gevolge, over de Biddagsviering in Nederland, tusschen de Kerkelijken en de Politieken gevoerd werd, behield, gelijk wij gezien hebben, het Staatsgezag meer en meer de overhand; terwijl de naauwe band, welke, vooral door de Dordrechtsche Synode, tusschen Kerk en Staat gelegd werd, met alle overige belangen en handelingen der Kerk, ook de Biddagsviering geheel aan het gezag van den Staat onderwierp (2).

---

(1) Zie *Res. der Staten van Holland*, 1677. bl. 526.

(2) Verg. Ypeij en Dermout, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, II D. bl. 241 v.

Mag dan het karakter der Nederlandsche Biddagsviering in het voorgaande tijdperk nog *kerkelijk*, of *kerkelijk-politiek*, genoemd worden; van nu aan verdient het omgekeerd *politiek-kerkelijk*, of beter en eenvoudiger slechts *politiek*, te heeten. De Staat toch had de Biddagsviering schier geheel en al in zijne magt. Hij beschikte daarover naar welgevallen. Of, en waartoe, en wanneer, en op welke wijze, er een Biddag zoude gevierd en geheiligd worden? dit werd, niet door de Kerk, maar geheel door de Regering beslist en besloten. De eerste had op dit alles slechts een' zedelijken en zijdelingschen of geheel toevalligen invloed. De laatste maakte de zucht tot Biddagsviering dienstbaar aan hare eigene wenschen en bedoelingen. Zij werkte er door op het volk, en alzoo op de Kerk en op de kerkelijken zelven terug. De uitschrijving van een' Dank-, Vast- en Bededag werd daarom meer en meer eene zaak ook van staatkundig gewigt, waarin niet zelden ook de buitenlandsche politiek betrokken was. De raadsvergaderingen der algemeene en bijzondere Staten hielden er zich dikwerf langdurig en bij herhaling mede bezig. De inzigten der verschillende hooge Regerings-Collegien stonden wel eens lijnregt tegen elkanderen over, en drukten zich uit in min gelijkluidende Biddagsbrieven, welke dan door elk in den zijnen op eigen gezag werden afgekondigd. In die Biddagsbrieven en derzelver verschillende redactie staat dan ook de politieke geschiedenis van Nederland met min of meer duidelijke trekken te lezen. En de Biddagen zelf,

al moeten zij bij voortduring ook als een teeken en uitvloeisel van den godsdienstigen zin der Natie beschouwd worden, zij waren thans toch niet meer eenvoudig het gevolg der gebeurtenissen, welke Nederland troffen, maar als eene eigene magt werkten zij evenzeer krachtig op het beleid van zaken, op den indruk, die men wenschte, dat door den gang der gebeurtenissen zou worden opgewekt, ja, op de gebeurtenissen zelven, terug. Dit alles nu was wel voorbereid en begonnen reeds in het voorgaande tijdperk, maar als regelmaat en beginsel treedt het eerst nu geheel ontwikkeld te voorschijn, en het drukt op de Biddagsviering een nieuw en geheel eigenaardig karakter.

Eene krachtige en merkwaardige proeve er van zien wij juist in den reeds genoemden eersten Biddag, die in dit tijdperk gevierd is. Hij staat daar als een opgerigt teeken van hetgeen de Biddagsviering, toen reeds, geworden was. Want alles schier, wat wij, over haar politiek karakter en hare politieke strekking, gezegd hebben, is in dezen éénen Biddag vereenigd en uitgedrukt.

De Biddag, dien ik bedoel, is de beruchte *Achabs-Biddag*, gelijk hem de tegenpartij, althans niet geheel ten onregt, genoemd heeft. Op den 17 April 1619 gevierd, werd hij, reeds op den voorafgaanden 28 Maart, derhalve twee volle maanden nog voor den afloop der Synode, verordend en uitgeschreven: »opdat God de Heer Almachtig, voor zijnen Goddelijken zegen en genade, in

den aanvankelyk goeden uitslag dier Synode, zou geloofd en geprezen worden." — Maar van waar die angstige spoed en zoo groote voorbarigheid? De reden, helaas! is niet ver te zoeken. De uitschrijving, namelijk, had plaats, toen de Algemeene Staten, zoowel door de gedelegeerde regters, aangaande het oordeel over de gevangene Heeren, als door hunne Gecommitteerden ter Synode (op den dag der uitschrijving ter Staats-vergadering tegenwoordig), nopens dat over de daar geciteerde Predikanten, waren verzekerd; toen derhalve het groote doel, hetwelk hen bezig hield, de bevestiging der plaats gehad hebbende regeringsverandering, aanvankelijk was bereikt; en toen er voor hen alles van afhing, dat het volk werd gestemd en opgewekt, om in hetgeen het nog moest zien plaats hebben, zich te verheugen, of daarin althans te berusten. De Biddag werd dan ook, en wel uitsluitend door de Regering (van Kerkelijken invloed vond ik zelfs geen spoor), verordend en ingesteld; om, zoowel voor de ophanden zijnde veroordeeling der Remonstranten, welken den 6 Mey plaats had, als voor het eerlang uit te spreken doodvonnis over 's lands grijzen advocaat, v. Oldenbarneveld, den 13 uitgevoerd, de gemoederen te bereiden; om beide deze handelingen, zoo veel mogelijk, te vergoêlijken en te regtvaardigen; ja, om het een en het ander, gelijk niet ten onregt is opgemerkt, met den glimp van Godsdienstijver en als met eenen Heiligenschijn te omkleeden.

Dit doel staat ook in den uitschrijvingsbrief, vooral zoo als hij door de Staten-Generaal is ontworpen en afgezonden, zoo kennelijk uitgedrukt, dat hij eerder een politiek vertoog, dan een Biddagsbrief, heeten mag. »Alsoo geschapen was", dus luidt hij, »dat door de misverstanden, oneenigheden, questien en geschillen, binnen eenige jaren herwaarts soo in de Kerken, — als in de politieke regeringe en administratie van justitie, door eenige ambitieuse menschen, tot vorderinge van haere particuliere desseins en ambitie, mit groot nadeel van de ware Gereformeerde Religie, ende sonderlingen ondienst van den staet van 't Landt verwekt, de geheele Religie en Godsdienst in dese vereenigde Nederlanden souden hebben gerenverseerd en vernietight, en den staet van 't Landt t'eenemael geruineert, ten ware dat men het Synode Nationael hadde geconvoceert, om de geschillen in de sake van Religie, soowel door uitlandtsche als inlandtsche treffelyke, geleerden, wel ervarene, vrome, Godtsaelige persoonen uit Godes H. Woordt te laten examineren ende nederleggen, midtsgaders dat men hadde de wettelijke authoriteyt van de Regeeringe ende justitie gerestaureert en gerestabilieert; doende voorts tegens de contraventeurs van dien behoorlyke proceduren; ende dat in de Synode Nationael alrede soo verre is geprocedeert, dat de swaerste ende meeste importerenste geschillen met een sonderlinge eenparigheyt syn afgedaen, en dat men van de rest met ten eersten ook een goede uitkomste verhoopt;

dat mede met ten al der eersten een wettig oordel en sententie verwacht wordt van de Regteren, by de Ho. Mo. H. H. Staten- Generael daertoe gecommitteert en ge-eedigt over den geenen, dewelke den Staet van 't Landt hebben geturbeert; sulks dat de saeken van dese vereenigde Nederlanden, soo wel int geestelyke als int wereldlyke tot een goede ruste en welstant te inclineren: soo hebben de Ho. Mo. H. H. Staten Generael goetgevonden en geresolveert uyt te schryven eenen algemeenen Vast- ende Bedendag" enz. (1).

Zulk een Biddagsbrief was zelfs velen onder de Politieken — te politiek. De Staten der meeste gewesten, of zelfs de Regeringen van sommige steden, ook in Holland, zoo als Gouda, lieten op eigen gezag den aanhef, dien wij hebben medegedeeld, geheel of grootendeels achter (2). Maar Holland nam hem over in zijn geheel; en er werd een Biddag gevierd, die, in plaats van tot onderlinge stichting te zijn en Christelijke gezindheden te wekken, veeleer wederkeerigen haat en verbittering aanvuurde, en schoon hij de behaalde overwinning eener staatkundige factie hielp schragen, toch, door de opspraak en de tegenschriften (3),

---

(1) Zie BRANDT, *Hist. der Reformatie*, III D. bl. 702 vv.

(2) Zie BRANDT t. a. pl. bl. 707. Wij zijn in de gelegenheid, eenige dier afkondigingen uit het oorspronkelijke mede te deelen.

(3) Vooral bedoel ik het geruchtmakend geschrift van WTENBOGAERT, getiteld: *Achabs-Biddagh, dat is schriftuerlyck en polityck discours van den Biddagh, gehouden in Aprili A°. 1619, voor d' wtspraeck van de Kerckelycke ende Politycke oordeelen ofte sen-*

welke hij te voorschijn riep, de zaden van verdeeldheid en burgertwist, ten verderve der Republiek, welig heeft doen opschieten ook voor volgende tijden.

Als proeve van het politiek karakter, hetwelk der Biddagsviering in Nederland van nu aan geheel eigen werd, mogen wij met het gegeven voor-

---

tentiën over de Remonstranten ende ghevangene Heeren. Midtsgaders van 't Mispa, de Hardt- ende Creupelbode, uytghegkeven t' Amsterdam A° 1620 *ende* 1621. 1 *Reg. XXI:* 15. *Ghedruckt int jaer onses Heeren* 1621. 4°. Dit geschrift behelst vooral een betoog: dat deze Biddag niet anders was, dan een schandelijk misbruik eener in zich zelve heilige instelling, en slechts *tot voordexel dienen moest van booze passiën;* dat de Staten Generaal met deszelfs overhaaste uitschrijving alleen ten doel konden gehad hebben, de gemoederen des volks voor te bereiden voor het eerlang uit te spreken doodvonnis over 's Lands Advocaat, ja, om die veroordeeling, door het voorafgaand vieren van een' Algemeenen Biddag, met een heiligen schijn te omhangen, en het volk in die schuld te doen deelen; — dat hij dierhalve op éene rei kon gesteld worden met den Biddag, dien de godlooze Koning ACHAB vieren deed, toen hij voorgenomen had den onschuldigen NABOTH te dooden en van zijne goederen zich meester te maken, 1 Kon. XVI—XX, — en dat hij niet weinig gestrekt heeft, om door liefdeloose predikatiën het vuur van brandende bitterheid krachtig aan te blazen. In de Voorrede betuigt de Schrijver, zijn doel te wezen, »om de Heeren te waarschouwen, dat sy soodanighe Vasten-Biddaghen niet meer uyt en schrijven, maer over de ghedaene uytschryvinghe boete doen; en de ghemeynten, dat sy op de uytschryvinghe der Vasten-Biddaghen letten, om hare zielen met het houden van deselve, wetende of onwetende, niet bloedich, ende aen onrecht schuldich te maken." — WTENBOGAERT heeft zich, in zijne *Kerckelijke Historie*, bl. 1143—1146, over desen Biddag en mede over dit geschrift (zonder zich echter als Schrijver te noemen) breedvoerig uitgelaten. Doch TRIGLAND liet hem op dit punt onbeantwoord.

beeld volstaan. Want al kunnen wij, gelukkig! geen ander voorbeeld aanvoeren, waarin dit politieke overwigt, juist van zijne meest ongunstige zijde, in die mate voor ons staat; wij zouden tevens de geschiedenis schier van niet éénen in dit tijdperk gevierden Biddag (want ook dit is merkwaardig, maar vloeit van zelf uit het boven aangevoerde voort: dat elke Biddag zijne eigene, vaak niet onbelangrijke geschiedenis heeft) van naderbij kunnen bezien, zonder evenzeer de blijken te ontwaren, dat de Biddagsviering, in de hand en onder de oppermagt van de politieke Regering, ook geheel een politiek karakter had aangenomen. Wij vergenoegen ons voorloopig de aandacht te vestigen bij voorkeur op die Biddagen, welke gedurende sommige meer kritieke oogenblikken en toestanden van het Nederlandsche Gemeenebest gevierd zijn; als in 1621, tijdens het eindigen van het twaalfjarig bestand; in 1646 en vervolgens, voor en na het sluiten van den Munsterschen Vrede; in 1651 bij het houden der Groote Vergadering; van 1652 tot 1655, tijdens het uitbarsten en eindigen van den eersten Engelschen oorlog; en, om niet meer te noemen, onder de afwisselende lotgevallen, welke Nederland van 1672 tot 1678 hebben getroffen. Want wij zeggen niet te veel, door te beweeren, dat het toen, helaas! al te dikwijls den schijn had, alsof de Biddagsviering in Nederland, niet slechts een politiek karakter had aangenomen, maar werkelijk en geheel eene *politieke zaak* geworden was. Moeijelijk kunnen wij ons

voorstellen, wat al overleggingen van Staat er vaak moesten voorafgaan, eer men het ten aanzien van het al of niet vieren, en vervolgens over de afkondiging, van een' Dank-, Vast- en Bededag geheel en al eens was. Op den 19 Dec. 1647, 14, 18, 22 en 28 Jan. 1648 werd er in de vergadering der Staten van Holland breedvoerig beraadslaagd over een' Biddag, die niet eens gevierd is (1). Dikwijls kwamen er van de Staten der verschillende gewesten geheel tegen elkander aandruisschende voorstellende en projecten van uitschrijving ter tafel; gelijk ten aanzien van den Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag den 10 April 1652 het geval was (2). En de uitschrijving van vijfweeksche Bededagen door de Staten Generaal, in Sept. 1653, hield de Staten van Holland herhaaldelijk in drie zittingen bezig (3). Maar was zoo de bron, uit welke de Biddagsviering in Nederland vloeide, dikwijls althans, voor een goed gedeelte de staatkundige toestand, waarin het Gemeenebest zich bevond, en de politieke inzigten van hen, die het roer van Staat bestuurden, dan kon het ook wel niet anders, of zij zelve bragt, op hare beurt, het verschil van politieke denkwijze, welke bij het volk aanwezig was, in beweging, en dan diende zij vaak, niet om Christelijke gezindheden op te wekken, maar om

---

(1) *Res. van Holland*, 1647. bl. 316. 1648. bl. 4, 20, 25, 34.
(2) *Res. van Holland*, 1652. bl. 123.
(3) *Res. van Holl.* 1653. bl. 416, 496, 516.

Staatkundige partijschap aan te vuren. Hieruit rezen dan voor de Regering, ja voor den staat des Vaderlands zelven, nieuwe bezwaren en moeijelijkheden. Zoo was het wel eens reeds vroeger, vooral, en schier als eerste voorbeeld, in het jaar 1607, bij de beraadslagingen over het Twaalfjarig Bestand, toen de uitschrijving van den Algemeenen Vast- en Biddag, op den 9 Meij van dat jaar, om God den Heer Almagtig zijnen zegen over de aangeknoopte onderhandelingen af te smeeken, eene aanleiding werd om de geschillen der staatkunde op den kansel over te brengen; terwijl de Biddag zelf er toe medewerkte, om de gemoederen des volks, over de keuze tusschen oorlog en vrede verdeeld, nog meer in beweging te brengen (1). Maar zoo was het telkens, vooral in het Tijdperk, waarover wij spreken, onder anderen ook in het jaar 1653. Immers, bij de uitschrijving van den Algemeenen Vast- en Bededag, die op den 27 Aug. van dat jaar gevierd is, vonden de Staten Generaal zich genoopt, eene afzonderlijke missive aan de gewestelijke Staten te voegen, opdat deze, elk in den haren, de

---

(1) Reeds de uitschrijving der Staten Generaal en die van Holland waren verschillend. Zie VAN METEREN, *Nederl. Historie*, Boek XXVIII f. 158 v. Verg. *Res. van Holl.* 17 April 1607. bl. 133. — GROTIUS (*Hist.* Lib. XVI, p. 511) zegt er van: „Dicta suppliciorum die, cum jam vulgato rumore crescere studia inciperent, divinorum rerum interpretes, ut cuique animus, in laudem pacis, aut in odium adversarum partium orationem vertebant." Verg. ook WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* IX Deel, bl. 251.

Predikanten zouden opwekken, hunne predikatiën daarheen te rigten, dat de ingezetenen werden afgemaand »van lastering en ongehoorzaamheid van en aan hunne wettige Overheid, en dezelve, volgens Gods bevel, behoorlijke onderdanigheid, respect en eere te bewijzen" (1). En dat zulks niet slechts bij de Ingezetenen in het gemeen, maar bijzonder ook bij de Predikanten, het geval was, blijkt uit een ander stuk van hetzelfde jaar. Ik bedoel eene resolutie der Staten van Holland van den 20 Maart, welke in meer dan één opzigt hier eene plaats verdient. Zij is van dezen inhoud: »De Magistraten en Hoofdofficieren zullen de Predikanten vermanen, in naam van Haar Ed. Grootmogende, *dat sylieden voortaan op de ordinaris Beededagen hare Predicatien specialyk sullen hebben te dirigeren na de instructie van de Regeringe, en het subject, in de brieven van uitschryvinge vervat*, en dat sy derhalve op de voors. daagen soodanige *Texten sullen hebben uit te kiesen*, als daartoe eigenlyk applicabel syn" (2). Ik behoef niet te doen opmerken, dat hierin tevens, aangaande het hoog gezag, hetwelk de Regering over de Biddagsviering zich toe kende, zulk eene proeve gelegen is, dat het over-

---

(1) De oorspronkelijke Missive der Staten Generaal van 7 Mey 1653 ligt voor mij, en zal nader worden medegedeeld.

(2) Zie *Kerkel. Placaatboek*, III Deel. bl. 26. De Resolutie werd genomen tijdens de deliberatiën over eenen Vast- en Biddag bij gelegenheid der ophanden zijnde rencontre der Vlooten. Zie *Res. van Holland*, 20 *Maart* 1653. bl. 134, 142.

bodig wordt, om over haar politiek karakter nog iets naders te zeggen.

Nadere bepalingen aangaande de Biddagsviering.

Wij hebben boven doen opmerken, dat, met de Nationale Synode van Dordrecht in 1618 en 1619, de Kerkelijke en tevens ook de Burgerlijke wetgeving ten aanzien der Biddagsviering in Nederland mag gesloten geacht worden. Evenwel belette dit niet, dat er nog telkens omstandigheden zich voordeden, welke deswegens nieuwe bepalingen uitlokten. De besluiten, zoo der Provinciale Synoden, als der Gewestelijke en Algemeene Staten, kunnen daarvan getuigenis afleggen. En ofschoon die besluiten meestal alleen punten van ondergeschikt belang betroffen, of althans zulke, welke in de Biddagsviering geenerlei opmerkelijke verandering te weeg bragten; er doen zich daaronder toch ook bemoeijingen en bepalingen voor, welke aan die Biddagsviering in Nederland werkelijk, ofschoon eerst van lieverlede, een nieuw karakter gegeven hebben. Tot de eerste soort behooren zulke, die, hetzij op de meerdere *heiliging* en algemeene viering, hetzij op de geregelde *afkondiging* en de wijze van *uitschrijving* der Dank-, Vast- en Bededagen, of ook op andere bij-omstandigheden, betrekking hebben; tot de laatste die, welke aanleiding gaven dat de Biddagsviering in Nederland, haar buitengewoon karakter grootendeels afleggende, in eene meer *stationaire* instel-

ling veranderd is. Met de eerstgenoemden zullen wij korter, met de laatsten meer uitvoerig ons moeten bezig houden.

Heiliging der Dank-, Vast- en Bededagen.

Reeds in het voorgaande tijdperk zagen wij nu en dan de aanleiding geboren worden, dat de heiliging der Vast- en Biddagen door opzettelijke besluiten moest worden aangedrongen. In 1587 deden zulks de Staten van Utrecht, in 1602, die van Holland (1). Ook het besluit der Zuid-Hollandsche Synode, in 1605, was daarvan een uitvloeisel (2); en het gebeurde in 1595, te Scheveningen, als een opzettelijk betoog der noodzakelijkheid van een daarop te houden toezigt (3).

Evenwel was het er verre af, dat ook in het tijdperk, waarin wij thans ons verplaatst hebben, de behartiging dezer zaak geheel overbodig geworden was. In 1677 b. v. kwamen er bij de Zuid-Hollandsche Synode, te Delft vergaderd, hevige klagten in, »dat ook op de Bededagen de pachters zitdag hielden, paardenmarkten en kermissen plaats hadden, de huislieden hun gewoon akkerwerk verrigtten, en andere ongeregeldheden tot groote ontstichting voorvielen, waardoor dikwerf weinig volk de predikatien bijwoonde, ja, soms de Kerken bijna ledig bleven" (4). Ook bij de

(1) Zie boven bl. 144 en 145.
(2) bl. 146.
(3) Boven bl. 147.
(4) HS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Delft*, 1677. Art. 62.

Synode van Noord-Holland rezen toen dezelfde klagten; want, op een Request ook van deze, besloten de Hollandsche Staten op den 17 Dec. van dat jaar, om de, sedert 1672 gevierde, *maandelijksche Bededagen*, van wege het verval waarin zij gekomen waren, en dewijl zij op velerlei wijze grovelijk werden geprofaneerd, in *driemaandelijksche Bededagen* te veranderen (1). Desniettemin klaagde men op de Zuid-Hollandsche Synode van het volgende jaar, te Leiden gehouden, dat de aangewende pogingen en genomene maatregelen nog niets hadden uitgewerkt (2). Ja, nog een jaar later bragten de Deputati Synodi, op de Synode te Gouda, het zonderlinge antwoord in, hetwelk zij van den Raadpensionaris Fagel ontvangen hadden: »dat aangaande de Biddagen niet noodig was, iets te doen, dewijl dezelve, wegens den gemaakten vrede, in een Dankdag stonden veranderd te worden" (3). Gelukkig dan ook, dat men op de volgende Synode berigten kon, dat, aangaande de profanatie van den dag des Heeren en der Bededagen, geene nieuwe klagten gehoord waren (4). Dat echter

---

(1) *Res. van Holl.* 1677, bl. 526.

(2) HS. *Hand. der Z. Holl. Synode te Leyden*, 1678. Art. 48.

(3) HS. *Hand. der Z. Holl. Synode te Gouda*, 1679. Art. 39. Men houde echter in het oog, dat de Raadpensionaris hiermede niet de buitengewone Vast- en Bededagen in het gemeen bedoelde, maar alleen de eertijds zoogenoemde *Ordinaris* Vast- en Biddagen, welke sedert 1672 *maandelijks* of *driemaandelijks* gevierd waren, en tot de profanatie der Biddagsviering het meest aanleiding gegeven hadden.

(4) HS. *Hand. der Z. Holl. Synode te Rotterdam*, 1680. Art. 35.

ook nog later de heiliging der Bededagen veel te wenschen overliet, kan onder anderen uit een besluit der Staten van Holland in 1711 blijken, waarbij aan de Rederijkers verboden werd, om op Bededagen langs de straten te rijden (1).

Algemeenheid en eenparigheid der Biddagsviering, inzonderheid der Dankdagen.

Sedert dat het verordenen van Dank-, Vast- en Bededagen, als eene daad van souverein gezag, in den regel van de Staten-Generaal pleegde uit te gaan, heeft de Biddagsviering daardoor eene algemeenheid en tevens eene eenparigheid verkregen, welke haar vroeger niet eigen was. Deze verandering had reeds plaats in het voorgaande tijdperk, want het eerste mij bekende voorbeeld van een' Biddag, door de Staten-Generaal verordend, is die, welke op den 18 April 1584 gevierd werd (2). Evenwel bleef er ook later, uit verschillende oorzaken, aan de algemeene en eenparige viering der Biddagen steeds iets, hier en daar veel, ontbreken. Althans de Friesche Synode, in 1619 te Leeuwarden gehouden, vond zich gedrongen de vraag te behandelen, »of het niet goed ware, dat van de gemeene Bededagen in tijds aan een' iegelijk dienaar, en in alle dorpen, daar geen dienaars wo-

(1) *Res. v. Holl.* 11 *Maart* 1711.
(2) Zie *Res. v. Holl.* 7 *April* 1584, bl. 199.

nen, eene missive worde behandigt; aangezien dat door versuymenisse hiervan groote onordening is gepleegt". En de vergadering besloot, »om H. Ed. M. te verzoeken ordening te stellen, dat een iegelijk copie moge hebben van de uitschrijving der Biddagen, die gehouden zullen worden" (1). En zoo beklaagden zich op de Z.-Hollandsche Synode, in 1622 te Gorkum gehouden, de afgevaardigden van Breda, dat de Bededagen aldaar, immers ten platten lande, niet gehouden werden; waarom de Synodale Gedeputeerden in last kregen, hierin te helpen voorzien (2). Evenwel schijnt op de Synode te Leiden, in 1649, nogmaals dezelfde klagt te zijn ingebragt. Want men besloot dáár, om pogingen aan te wenden, »dat de Biddagen in de Barony van Breda behoorlijk onderhouden werden, als ook dat de Processien aldaar mogten worden afgeschaft" (3).

Het aangeduide bezwaar betrof echter meer algemeen nog de *Dankdagen*. De uitschrijving van deze kon, uit den aard der zaak, minder geregeld

(1) *Acta Syn. Leeuward.* 1619. *Sess.* 2. § 9. in een HS.: *Compendium der Kerkel. Resolutiën en Wetten en extract. der Synodale Resolutiën Frisiae, volgens order der Synode door Depp. Synodi geëxtraheert, en nu in orde gebragt door Ds.* Joh. Wennuerus, *Dep. Syn. en Pred. tot Mackum en Nieuwkerk*„ 1649. *Geschreven door* P. E. Alma, in 1679, *na de Copij van Ds.* P. Vogelsanck, *Dienaer J. C. tot Sneeck, en nader in orde gebragt door* G. Nauta, *en door de E. M. Staten voor een Wetbeek verklaard.*

2) HS. *Acta der Z. Holl. Synode te Gorkum*, *A°* 1622. Art. 52, 53.

3) HS. *Acta der Z. Holl. Synode te Leiden*, *A°*. 1649. Art. 74.

en meestal ook min tijdig plaats hebben, dan die der Biddagen. Dikwijls gebeurde het daarom, dat een Algemeene Dankdag zeer ongelijk op verschillende plaatsen gevierd werd, ja, dat de viering hier en daar wel eens geheel achterwege bleef. Ten minste de Noord-Hollandsche Synode besloot in 1631, en de Zuid-Hollandsche volgde haar voorbeeld, om van H. E. Gr. Mogenden te verzoeken, »om de Dankdagen in de steden en ten platten lande zóó uit te schrijven, dat zij even algemeen en eenparig overal op denzelfden dag konden gehouden worden" (1). Ook in het volgende jaar vond de Zuid-Hollandsche Synode zich verpligt, dit zelfde verzoek bij vernieuwing aan te dringen (2). Toen echter de Gedeputeerden, van wege Hun Edel Grootmogenden, rapport inbragten, dat de Dankdagen niet, gelijk de Bededagen, gelijktijdig ten platten lande als in de steden konden worden uitgeschreven, dewijl daartoe ten minste drie weken tijds vereischt werd; besloot de Synode van 1633: »dat ten platten lande de dankzegging geschieden zoude des Zondags, nadat die in de steden had plaats gehad, of ten minste zoo schielijk als zulks geschieden kon; dat echter, opdat een iegelijk van de behaalde victorie zeker zijn zou, of door de Predikanten der steden, of door de Gedeputeerden der Classen, de oorzaak der dankzegging aan de Kerken ten plat-

(1) HS. *Acta der Z. Holl. Synode te Schiedam*, A° 1631. Art. 50.
(2) HS. *Acta der Z. Holl. Synode te Gorkum*, A° 1632. Art. 25.

ten lande zou worden bekend gemaakt" (1). Wij bemerken hieruit den ijver, waarmede men, gelijk onder rampen tot verootmoediging, zoo ook onder vreugde tot dankzegging zich leiden liet. Maar nog iets anders valt hierbij ons in het oog, namelijk, dat de uitschrijving van zulke Dankdagen destijds de politieke en legale kennisgeving aan de ingezetenen, aangaande behaalde voordeelen of belangrijke gebeurtenissen, in zich sloot; waarin echter de gebrekkige middelen van vervoer dikwijls menigvuldig oponthoud moesten te weeg brengen.

Uitschrijving en afkondiging der Dank-, Vast- en Bededagen.

Ook de wijze, op welke de uitschrijving en de afkondiging der Dank-, Vast- en Bededagen plaats vond, trekt in de Kerkelijke Handelingen en de besluiten der Regering in dit tijdperk onze aandacht. Die uitschrijving, namelijk, geschiedde, op voordragt van eene of andere Provincie, door de Staten-Generaal; zóó echter, dat de Staten der bijzondere gewesten, elk in den haren, vrijbleven, om in de uitschrijving der Algemeene Staten naar goedvinden verandering of wijziging aan te brengen; terwijl bovendien de stedelijke Regeringen de provinciale uitschrijving dikwerf naar willekeur ingekort of verminkt aan de verschillende

(1) HS. *Acta der Z. Holl. Synode in den Briel*, A° 1633. Art. 23.

Kerken mededeelden. Vooral in Holland schijnt dit niet zeldzaam te hebben plaats gehad; waarover dan van de zijde der Kerk klagten oprezen. Zoo was het onder anderen in de Zuid-Hollandsche Synode, ten jare 1632 te Gorkum vergaderd. Zij besloot, namelijk, bij de respectieve Magistraten er op aan te dringen, dat de uitschrijving van Dank-, Vast- en Bededagen, steeds *compleet* zou worden toegezonden (1). En toen, op de Synode in 1640, de Classis van Gorkum zich nogmaals beklaagde, dat de Biddagsuitschrijvingen veeltijds *gemutileerd* of ook *te laat* ontvangen werden; besloot die vergadering zich regtstreeks tot de Staten van Holland te wenden; en wel met het verzoek, dat de uitschrijvingen der Dank- en Bededagen voortaan *gedrukt* mogten worden, of dat althans de toezending dier uitschrijvingen voortaan allerwege *compleet* en *tijdig* mogt plaats hebben (2). Maar de inhoud van dit verzoek roert een nieuw punt aan, waarbij wij daarom afzonderlijk moeten stilstaan. Het betreft de:

Gedrukte Biddagsbrieven.

Gedrukte Biddagsbrieven, namelijk, zoo als wij die uit lateren tijd ons herinneren, waren vroeger eene geheel onbekende zaak. De biddagsafkondigingen werden door de Algemeene Staten *geschre-*

---

(1) HS. *Hand. der Z. Holl. Synode te Gorkum*, A° 1632. Art. 25.
(2) HS. *Acta der Z. Holl. Synode te Gouda*, A° 1640. Art. 52.

ven, en in brief-vorm, aan de gewestelijke Staten verzonden, en door deze, op gelijke wijze, aan de stedelijke Regeringen en, door middel der Baljuws, Maarschalken, Grietmannen enz., aan de Schouten ten platten lande ter publicatie, gelijk aan alle Predikanten, ter afkondiging in de Kerken, copieëlijk medegedeeld. Het kon wel niet anders, of zulk eene wijze van afkondiging gaf van zelve tot velerlei nalatigheden en zelfs tot opzettelijke misbruiken aanleiding, waaruit de klagten voortvloeiden, die wij in het voorgaande vernomen hebben. Het was dan ook tot wering dezer misbruiken, dat de Zuid-Hollandsche Synode, in 1640, de Staten van Holland verzocht, om voortaan de Biddags-uitschrijvingen niet dan *gedrukt* te doen toezenden; waarbij opmerkelijk is, dat zij dit verzoek aandrong met een beroep op hetgeen toen reeds elders in Nederland plaats greep. Zij verzocht, namelijk: »dat de uitschryvingen *gedruckt* werden, gelyck" zoo wordt er gezegd, »in Gelderland, Overyssel, Groningen ende elders geschiet" (1). Wij bemerken hieruit, dat, terwijl men in Holland, ten jare 1640, nog *geschreven* Biddagsbrieven uitvaardigde, deze in andere Provintiën toen reeds werden *gedrukt*. Werkelijk vond ik, dat de provinciale Synode van Groningen, reeds in 1619, besloten heeft: »dat de Biddags-placcaten zullen *gedruckt*, bekwamelyk ge-

---

(1) HS. *Acta der Z. Holl. Synode te Gouda*, A° 1640. Art. 52.

steld en in tyds rondgezonden worden" (1). Wanneer echter dit zelfde ook in Gelderland en Overijssel heeft plaats gehad, is mij niet gebleken. Gedrukte Geldersche Biddagsbrieven kwamen mij niet vroeger dan van het jaar 1717 voor oogen. Het is echter mogelijk, dat het gedrukt rondzenden der Biddagsbrieven ook dáár reeds veel vroeger, misschien wel in 1619 of 1620, begonnen is. Ook in Holland heeft zulks toen plaats gehad. Juist de beruchte Biddags-brief van dat jaar, dezelfde waarover wij boven gesproken hebben (2), was dáár de eerste, die door de Staten *in druk* werd gemeen gemaakt; »ongetwijfeld," gelijk Wtenbogaert met beklag deswegens zich uitdrukt, » tot een sonderling desseyn" (3). Waarschijnlijk echter was de ontstichting, door dezen gedrukten Biddagsbrief destijds te weeg gebragt, de oorzaak, dat men in Holland wederom tot het oude gebruik terugkeerde, om de Biddagsbrieven slechts *geschreven* aan de Magistraten en Baljuws enz. toe te zenden, en dezen telkens te verzoeken, de Kerkedienaren met het bijzondere doel van den Biddag bekend te maken en hen uit te noodigen, om hunne Biddagspredikatiën naar de bijzondere omstandigheden des lands in te rigten (4). Immers de gedrukte uitschrijvingen van Bededagen

---

(1) HS. *Synodale Resol. van Groningen*, 1619, *Sess.* 6. Art. 7. 1620, Art. 5.

(2) Zie boven, bl. 183 vv.

(3) Zie (Wtenbogaert) *Kerkelycke Historie*, bl. 1143. en: *Achabs Biddag*, bl. 9.

(4) Zie b. v. *Resol. v. Holl.* 23 Julij en 2 Aug. 1632, en 20 Junij 1635.

in 1623 en 1655, welke mij voorkwamen, zijn niet op openbaar gezag uitgegeven (1). Van Friesland maakt de Zuid-Hollandsche Synode geen gewag. Zij kon dit ook niet, dewijl de Friesche Synode mede eerst in 1640 besloten heeft, » van de E. M. H. H. Staten, *het drukken* der afgezondene Missiven der Bededagen te verzoeken, ten einde de Predikatien en gebeden te beter naar inhoud derzelve mogen gedirigeerd worden" (2). Maar terwijl op de Friesche Synode van het volgende jaar kon berigt worden: » het besluit tot het *drucken* van de gesondene Missiven der Bededagen is geëffectueerd" (3), was de Zuid-Hollandsche zoo gelukkig niet. Haar verzoek vond ook nu bij de Staten van Holland groote bezwaren. Eerst namelijk besloot men een bepaald antwoord op dit verzoek uit te stellen, dewijl de adviesen der leden uiteen liepen (4).

(1) *Wtschryvinghe gedaen by de Doorluchtige ende Hoogh-Mogende Heeren Staten Generael der Vereen. Nederlanden, van den Algemeenen Vasten-Biddagh (ter occasie van de veelheydt onser vyanden en de grootheydt der sonden) tot boete ende bekeeringhe ingestelt den* 8 *Febr.* 1623. *t' Amstelredam* 1623. 4to.; — en: *Uytschrijving van een alghemeynen Dancksegginghe- Vast- en Biddagh, gheordonneert by de Protector van Engelandt, Schotlant end Yerlandt, alomme aldaer te houden den* 2 *Junij* 1654. *uyt het Engelsch overgeset.* Waar achter: *Uytschryving van een algemeyne Dancksegginghe- Vast ende Biddagh, geordonneert by de Heeren Staten Generael der Vereen. Nederl. Provintiën, omme aldaer te houden den* 3 *Junij* 1654. MDCLIV. 4to.

(2) HS. *Acta Synodi Leuward.* 1640. Sess. 2. § 11. in het boven aangehaalde *Compendium.*

(3) *Acta Synodi* 1641. Sess. 41. § 12. Aldaar.

(4) *Resol. v. Holl.* 3 Mey 1641. bl. 125.

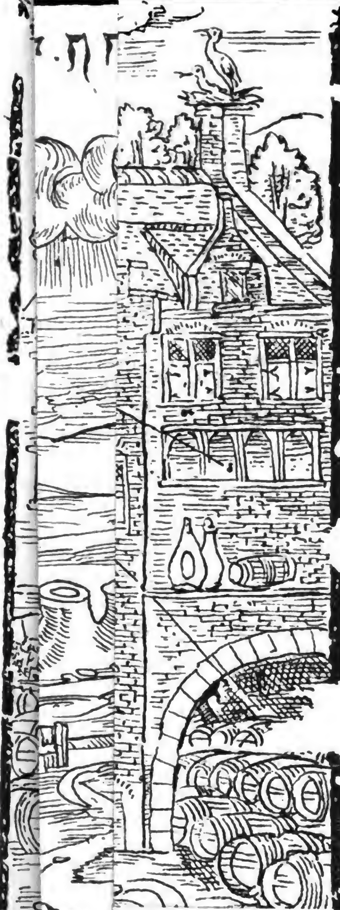
Maar toen de Gedeputeerden der Synode nogmaals op dit verzoek aandrongen, besloot men, na deliberatie, het drukken der Biddagsbrieven bepaald te weigeren, en »te blijven bij het oude gebruik" (1). Hoe lang men nog bij dit besluit volhard heeft, en in welk jaar eindelijk het drukken der Biddagsbrieven in Holland werd ingevoerd, is mij niet gebleken. Dit slechts weet ik, dat mij geen vroegere *gedrukte* Hollandsche Biddagsbrief voorkwam, dan van het jaar 1728; zonder daarom te durven beweeren, dat de Hollandsche Staten niet reeds vroeger den ouden weg zullen verlaten hebben. Dit komt mij zelfs niet onwaarschijnlijk voor, dewijl door de Staten-Generaal hierin het voorbeeld gegeven werd. Deze toch hebben reeds hunne uitschrijving van den Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag van den 11 Maart 1671, niet bij eene geschrevene, maar bij eene *gedrukte* Missive, die echter door den Voorzitter en den Griffier eigenhandig geteekend is, aan de Staten der verschillende Provinciën toegezonden. Deze uitschrijving, aan de Staten van Utrecht gerigt, is de *oudste gedrukte Biddagsbrief*, die mij voor oogen kwam. Hetzelfde deden zij ten aanzien van den Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag van 20 Jan. 1672, en van de maandelijksche Bededagen, beginnende den 4 Mei van hetzelfde jaar. Maar zonderling is het, dat zij daarentegen de

(1) *Resol. v. Holl.* 5 Dec. 1641. bl. 329.

uitschrijving van openbare gebeden, bij gelegenheid der belegering van Maastricht door de Staatsche legermagt, in Julij 1676, en van den Algemeenen extraordinaris Vast- en Bededag van den 7 April 1677, wederom op de oude wijze, dat is bij eene *geschrevene* Missive, aan de Staten van Utrecht hebben toegezonden (1). Het schijnt dus aan een vasten regelmaat ten dezen nog te hebben ontbroken. Ook de Utrechtsche Staten gingen op den ouden weg voort, met de Biddagsuitschrijvingen, niet dan *geschreven*, aan de Steden, de Maarschalken, de afzonderlijke Heeren, en aan de Predikanten te doen geworden; gelijk mij, niet slechts uit de onder mij berustende oorspronkelijke minuten, maar ook uit vele oorspronkelijke missives, door die Staten aan de Maarschalken gerigt, en door dezen, blijkens de daarop gestelde *visa's* der Schouten, aan de Dorpen van hun kwartier rondgezonden, tot in het jaar 1743 toe, zeker gebleken is. De Biddag van het jaar 1746 is dan ook, zoo veel ik weet, de allereerste, van welke een *gedrukte* Utrechtsche uitschrijvingsbrief voorkomt. Anders was het hiermede in Zeeland gelegen. De Staten van dat gewest schijnen zich het voorbeeld, door de Staten-Generaal gegeven, aanstonds te hebben ten nutte gemaakt, door de Biddagsbrieven, van de Generaliteit ontvangen, niet meer *in afschrift*, maar *gedrukt* aan de re-

(1) Alle deze uitschrijvingen zijn, *in originali*, onder mij berustende en zullen later worden medegedeeld.

A

. V.13.

spective steden en plaatsen der Provincie mede te deelen. Reeds sedert het jaar 1674 heeft dit geregeld plaats gehad; waardoor Zeeland eene reeks van keurig net gedrukte Biddagsbrieven kan aanwijzen, hoedanige mij van geene andere Provincie bekend is. En hiermede zal ik van den oorsprong der later zoo bekende gedrukte Biddagsbrieven wel reeds genoeg gezegd hebben.

Biddagsprenten.

Van de Biddagsbrieven wenden wij ons tot Biddagsprenten. Ook deze verdienen een oogenblik onze aandacht, dewijl zij de Biddagsviering in Nederland op eene geheel eigenaardige wijze kenmerken, en een nieuw getuigenis afleggen, van de algemeene belangstelling, welke een Biddag in Nederland tot zich trok.

Intusschen herinner ik mij niet, ergens eenige vermelding te hebben aangetroffen van de omstandigheid, welke ik op het oog heb, dat men namelijk in Nederland gewoon was, de regte Biddagsviering onder het volk ook door middel van printafbeeldingen, met gepaste bijschriften voorzien, te bevorderen. Zij zou mij ook waarschijnlijk onbekend gebleven zijn, ware niet, in zulk eene oude Biddagsprent, een overblijfsel en bewijs daarvan mij voorgekomen (1). Die print,

(1) Zij berust in de Plaatverzameling van den Heer Mr. Bodel Nyenhuis, die de goedheid had dezelve tot het tegenwoordige doel af te staan.

eene eenvoudige houtsnede, munt gewis door geene kunstwaarde uit, maar verdient niettemin onze aandacht. Overeenkomstig het opschrift, hetwelk zij voert: *van de twee aenbidders*, ziet men er twee mannen, in de kleederdragt van den aanvang der XVII Eeuw, geknield op den voorgrond. Hun huis en hunne have, getuigenis dragende van rijkdom en overvloed, ziet men achter hen. Zij hebben het verlaten om te gaan bidden. Maar hoe bidden zij? Dit bemerkt men aan de verzuchtingen, die hun hart of hunne lippen ontglippen. Des eenen gemoed verheft zich boven de aarde tot God. Hij verlustigt zich in Zijne gemeenschap, en smeekt zegeningen van Hem af, grooter en dierbaarder, dan de aarde en hare volheid hem kan verschaffen. De ander bidt, ja, tot God, maar met een hart vervuld met hetgeen uit de aarde aardsch en vergankelijk is. Zijn huis en zijne have, zijn vee en zijne schepen, zijn geld en zijn goed, nemen zijne ziel blijkbaar zoo geheel en al in, dat de gedachte aan God er geene plaats vindt en zijn bidden niet meer dan lippenwerk of schijn is. Dien overeenkomstig leest men ook onder den eersten: *De waerachtige aenbidders sullen den Vader aenbidden in den geest ende waerheyt.* Joh. c. 4. v. 23; onder den anderen: *Dit volck naket tot my met den monde, doch het herte is verre van my.* Jes. c. 29. v. 13. De print alzoo is een aanschouwelijk onderwijs in het bidden, niet ongepast voorzeker voor de Bid-

dagsviering in Nederland, en misschien wel opzettelijk ingerigt voor een' tijd, toen het behoud, de bloei, de vermeerdering en bevestiging van *neering* en *welvaart*, ook blijkens hetgeen deswegens steeds in de Biddagsbrieven voorkomt, wel eens te veel schijnen kon het hoogste goed voor Nederland uit te maken.

De houtsnede dagteekent ongetwijfeld uit den aanvang der XVII Eeuw, of het begin van ons tijdperk. De geheele voorstelling, het kostuum, en het gebruik der oude Bijbelvertaling in het onderschrift, vereenigen zich om dit met zekerheid te doen vaststellen. Intusschen draagt de oude print ook nog een bovenschrift van nieuweren datum: *Den waaren en den waereldsze aanbidder, in den tegenwoordigen nood des Lands, voorgesteld aan de Inwoonders der Ver. Provintien, ter gelegendheid van den Algem. Dank-, Vast- en Beedendag, uitgeschreeve teegens den* 13 *Maart* 1748; terwijl een op dien Bededag toepasselijk vers, te lang om hier mede te deelen, in drie colommen, onder aan de print is toegevoegd (1). De oude houtplaat schijnt dus vele Biddagen beleefd en een' diensttijd van bijna anderhalve eeuw volbragt te hebben. Moge zij inmiddels veel goeds hebben te weeg gebragt. En doe zij dit nog, nu wij haar, als historische merkwaardigheid, hier eene plaats geven!

---

(1) Aan den voet: *T' Amsterdam by Wed. Jac. van Egmond en Zoon, op de Reguliers-Breestraat.*

Pogingen, gedurende dit Tijdperk aangewend, om de Biddagsviering in Nederland te veranderen in eene vastgestelde jaarlijksche plegtigheid.

Het meest belangrijke punt, hetwelk in de geschiedenis der Biddagsviering in Nederland, gedurende dit tijdperk, zich voordoet, is de meermalen terugkeerende poging, om de Dank- en Biddagsviering, welke tot hiertoe slechts naar aanleiding van buitengewone omstandigheden had plaats gevonden, in eene *stationaire*, dat is jaarlijks op bepaalden tijd terugkeerende, plegtigheid te veranderen, door eenen, gelijk men hem noemde, *ordinaris-jaarlijkschen Dank-, Vast- en Bededag* voor geheel Nederland in te voeren.

Zulk eene poging heeft reeds in het voorgaande tijdperk onze aandacht getrokken. Hetgeen toch hierboven (1), uit de Utrechtsche Kerkenordening van het jaar 1612, is aangevoerd, heeft ons doen zien, dat, althans in de Provintie Utrecht, destijds reeds het plan gekoesterd en aanvankelijk ook verwezenlijkt is, om, nevens de *extraordinaris Bededagen*, welke door de Generaliteit werden uitgeschreven, bovendien ook geregeld eene *jaarlijksche* Biddagsviering te doen plaats hebben, welke uit haren aard de strekking hebben moest, om van lieverlede de *buitenge-*

(1) Bl. 127—129, en 134—136.

gewone te vervangen. Werkelijk heeft ook deze Utrechtsche *jaarlijksche Dank- en Bededag*, sedert het hierboven genoemde jaar, tot in 1618, plaats gehad. Maar schoon ook de invoering der Kerkenordening van Dordrecht, door alleen het beginsel der buitengewone Biddagsviering te wettigen, aan deze nieuwe instelling een einde maakte, bleef toch de geest, die haar had te voorschijn geroepen, in Nederland leven. Gedurig, maar vooral in de jaren 1630, 1649, 1662 en 1679 openbaarde zich dit in verschijnselen, die alleszins waardig zijn, dat wij daarop nu onze aandacht vestigen. Zij zullen den sleutel ons aanbieden ter verklaring van hetgeen wij later, vooral in het volgend tijdperk, ten aanzien der Biddagsviering zullen zien plaats grijpen; terwijl het daarbij opmerkelijk is, dat het eerste der aangeduide verschijnselen nogmaals in hetzelfde gewest ons verplaatst, waar reeds de allervroegste poging tot vestiging eener gezette jaarlijksche Biddagsviering ons in het oog viel.

Jaarlijksche Biddagsviering, in de Provincie Utrecht ingevoerd, naar aanleiding van het winnen der stad Wesel.

Er is bijna geen tijdstip in de geschiedenis van ons vaderland, waarin het Gemeenebest eensklaps in zulk eenen, zoo niet hoopeloozen, dan toch hagchelijken, toestand geraakt was, als toen het in 1629 zijne edelste krachten had vereenigd en

opgezet, om, door de belegering van 's Hertogenbosch ten aanschouwen van een overmagtig leger des vijands, het schier onmogelijke te beproeven; terwijl inmiddels het gansche land voor dien vijand openlag, en deze werkelijk reeds, onder de graven VAN DEN BERG en MONTECUCULI het hart des lands ingedrongen, Gelderland en het Sticht met zijne plunderzieke benden overstroomde, en zóó niet slechts de stad Utrecht, maar Amsterdam en geheel Holland met onafweerbare gevaren bedreigde. Doch er staat ook in die zelfde geschiedenis bijna niet ééne gebeurtenis geboekt, welke zoo zigtbaar en oogenblikkelijk de meest onvoorziene en afdoende uitredding deed aanbreken, als het buiten alle berekening liggende winnen van het schier onwinbare Wesel. Naauwelijks was deze stad, de sleutel des Nederrhijns en het voornaam steunpunt der bewegingen van den vijand, op Zondag den 19 Aug. van dit jaar, ten gevolge van een' met de gelukkigste uitkomst bekroonden aanslag, als door een wonder des Allerhoogste, aan de magt van Spanje ontrukt (1), of er had eene omkeering plaats, welke aller gedachten te boven ging. Behalve dat de twijfelachtige verovering van 's Hertogenbosch daaruit als onmiddelijk voortsproot, werd de vijand er door gedwongen, zijne reeds bemagtigde prooi

(1) De merkwaardige omstandigheden dezer gebeurtenis zijn uitvoerig geboekt in J. VAN DEN SANDE's *Nederl. Historie*, ten vervolge op VAN REYDT, bl. 141 vv. (uitg. 1650).

ijlings te laten varen, en Holland, maar vooral Utrecht, van den schrik ontheven, die er zich van aller harten had meester gemaakt.

Was er dan welligt nimmer nog, in zoo benarden toestand en met zoo benaauwde harten, een Biddag gevierd, als die van den 1 Aug. 1629 (1); moeijelijk kunnen wij ook het dankgevoel en de vreugde ons voorstellen, waarmede men, op den 22 Augustus en volgende dagen, de Dankstonden gevierd heeft, eerst door de Staten van Holland, en straks daarop ook door de Staten Generaal, wegens de zoo ongedachte uitkomst verordend (2). En toen, als een gevolg daarvan, reeds

---

(1) Deze Algem. Vast- en Bededag, door de Staten Generaal, reeds op den 1 Julij, derhalve vóór den vijandelijken inval in de Veluwe, bij gelegenheid der aangevangen belegering van 's Hertogenbosch, verordend, viel juist in, toen, door dezen overval, de nood op het hoogst geklommen was. Zie *Res. van Holl.*, 7 en 10 Julij 1629. fol. 91 en 97. Den belangrijken Biddagsbrief, kan ik later uit de oorspronkelijke Utrechtsche uitschrijving mededeelen.

(2) » In naerder deliberatie gheleidt wesende, of men op alle continuerende advysen van het veroveren van Wesel [zie *Res.* 20 *Aug.* bl. 163, 21 *Aug.* bl. 165, 167, 22 *Aug.* bl. 167, 168], publique Dankzegginge aen God Almachtigh sal doen, oft noch naeder particulariteyten afwachten: Is verstaen en geresolveert, dat teyckenen van vreughde en publycque Dancksegginge *desen naermiddagh* in alle de kerken sullen worden gedaen, geluyt ende gevuyrt naer behooren; ende voornamenlyck Godt den Heere ghedanckt van syne groote genade ende Victorie desen Stael vergundt in het midden van soo groote benauwtheden, ende dat daeromme desen naermiddagh geen Vergaderinghe en soude wesen, opdat de Leden moghen vaceren tot de voornoemde Dancksegginge, ende dat Brieven geschreven sullen worden aen alle de Steden, omme dat aenghesiens Brief mede te doen."

Zie *Res. der Stat. van Holl.* 22 Aug. 1629. bl 168.

op den 14 September, het voor onwinbaar gehouden 's Hertogenbosch voor Fredrik Hendrik's krijgsbeleid bukken moest, toen kenden de dankbaarheid en de blijdschap door het geheele land geene grenzen. Openbare dankzeggingen en vreugdebedrijven wisselden elkander af. Door de Staten van Holland werden zij tegen den 20 September, voor hun gewest, afgekondigd (1). Maar reeds op den 18 dezer maand, daags na het uittrekken der vijandelijke bezetting uit de veroverde stad, werd door de gemagtigden der Staten Generaal, uit het leger voor 's Hertogenbosch, een *algemeene Vast- en Bededag* tegen den 10 October verordend; om, gelijk zij zich uitdrukten: »God Almagtig te danken, over de zonderlinge weldaden, door de victoriën der steden *Wesel* en *'s Hertogenbosch*, aan dezen Staat bewezen, mits-

» Is gelesen een Brief van de H. H. Staten Gen. van den 22 Augusti, aenschryvende om Godt Almachtich te loven, ende te dancken voor de veroveringhe van Wesel, met behoorlycke teekenen van Blydschap, Luyen ende Schieten: maer alsoo hetselve hier ghedaen is ten voors. dage, ende de Steden dat aengeschreven, te doen, is 'tselve daer by gelaten." Zie *Res. der Staten van Holl.* 23 *Aug.* 1629. bl. 169 en aldaar, het aanschrijven van den Prins uit het leger.

(1) » Gedelibereerd wesende op het doen van de Dancksegghinge ende Teyckenen van blydtschap over het veroveren van 's Hertogenbosch: Is goedtghevonden, midts de begraffenisse van den Heere Raedt-Pensionaris Duyck sal wesen morgen achtermiddagh ten drie uyren, dat de Dancksegginge sal werden gedaen voor de middag, en des avonds na de Begraeffenisse de Teyckenen van blydschap." Verg. MS. *Res. der Staten Generael*, 10 *Sept.* en *Res. van Holl.* 19 *Sept.* 1629. bl. 186.

gaders om denzelven genadigen God vurig te bidden, ten einde de inwoners derzelve stad 's Hertogenbosch verlicht mochten worden met de ware kennis des H. Evangelies, en de goede God Zijne Excellentie en het geheele Heirleger nemen en houden wilde in zijne vaderlijke bescherming" (1).

Hoewel hoogstwaarschijnlijk, is het mij toch niet stellig gebleken, dat de verovering van Wesel ook te Utrecht, waar men wel het meest in oogenblikkelijk gevaar verkeerd had, tot een' buitengewonen, plaatselijken of provincialen, Dankdag heeft aanleiding gegeven. Maar zeker is het, dat die gebeurtenis, zelfs in het volgende jaar, dáár nog niet was vergeten. Integendeel, men zag in de verovering van Wesel een belangrijk keerpunt in 's Lands geschiedenis en eene der meest opmerkelijke proeven dier zorgende liefde, waarmede de Allerhoogste over Nederland waakt. Ja, men achtte haar voortdurend eene dankbare jaarlijksche gedachtenis waardig, en nam daaruit aanleiding ter verwezenlijking van den reeds vroeger gekoesterden wensch naar eene gezette jaarlijksche Biddagsviering.

De blijken hiervan liggen voor mij in de oorspronkelijke uitschrijvingen van een' *jaarlijkschen Utrechtschen Vast-, Dank- en Bededag*, die het eerst tegen den $\frac{9}{19}$ Augustus 1630, den eersten

(1) Zie *Res. van Holl.* 24 *Sept.* 1629. bl. 189, 190. In de veroverde stad zelve werd de *Dankpredikatie*, door den beroemden GISB. VOETIUS, destijds Legerpredikant zijnde, in de Hoofdkerk gehouden. Zie AITZEMA, *Saken van Staat en oorlog*, Ie Deel, fol. 188.

verjaardag der verovering van Wesel, verordend, sedert, naar ik gis tot het vredejaar 1648 toe, jaarlijks heeft plaats gehad, en die telkens bij eene woordelijk gelijkluidende uitschrijving werd afgekondigd, alleen met die verandering, dat deze Biddag, eerst alleen voor de Steden verordend, later ook over het platte land werd uitgestrekt, en alzoo werkelijk tot eene algemeene jaarlijksche Biddagsviering voor die Provincie geworden is. De uitschrijving van den 6 Aug. 1630 (1), is van dezen inhoud:

Alsoo Godt den Heer Alm. den Staet der Ver. Nederlanden in 't gemeen ende dese Provintie van Utrecht in 't besunder een sondere groote genade ende verlossinge gedaen heeft by 't veroveren der Stadt Wesel, op den $\frac{9}{19}$ Augusti 1629, midtsdien daerdoor niet alleene syne God. Ma' gestuyt heeft de groote criechsmacht van den vyandt, en zyne adhaerenten, daermede hy na alle apperentie doorgeborsten zoude hebben tot in 't binnenste van het hart van ons Landt; soo oock d'Innegesetenen van dien te berooven van goedt en bloedt, mitsgaders van de waere Chr. Gereformeerde Religie, als van de vryheydt, rechten en privilegien derselver, Ende wy Christelyck ende noodich vinden dat men jaerlicx daervan memorie ende gedachtenis houde, met syne God. Ma' daerover met aendachtige gebeden te loven ende te dancken; soo hebben wy goedtgevonden tot dien eynde tegens naestcomenden maendagh, wesende den $\frac{9}{19}$ deser loopende maent Augusti over de Stadt en Steden 's Landts van Vtrecht (2), uyt te schryven eenen Vast- ende Danckdagh,

---

(1) Ook de uitschrijvingen voor de jaren 1640—1645 zijn onder mij.

(2) De volgende uitschrijvingen hebben „*Stadt*, *Steden ende Landen van Utrecht*" en zijn ook niet meer alleen aan de steden, maar,

omme Godt den Heere Almachtich over de voors. sonderbare genade ende verlossinge uyt gantscher ende Christelycke gemoede te louen ende te dancken; midsgaders te bidden dat Syne God. Ma[t]. genadich gelieve den Staet der Vereenighde Nederlanden in 't gemeen, ende de Provincie van Vtrecht int besunder, voor alle quade disseynen ende attentaten des vyandts ende zyne adhaerenten voortaan zoo lange zoo meer te bewaren ende versekeren; tot grootmaeckinge van Zyn H. naeme ende maintenement van de ware Chr. gereformeerde religie, als oock van de vryheydt, rechten ende privilegien der voors. Landen ende Provintie; Verzouckende U. E. daeromme den voors. Vast- Danck- ende Bededagh binnen de Stadt Vtrecht te doen publiceren, verbiedende eenen yegel. ten voors. daghe eenich handt-werck, neringe, tappen, caetsen, balslaen ofte andere diergelycke exercitien te doen. Op pene van drie Car. guldens ende arbitrale correctie, Ten eynde alsoo die Almogende Godt ende Heere dies te vieriger magh aangeroepen worden. Hiermede ect. Die VI Augusti 1630.

Pogingen tot instelling van een' jaarlijkschen Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, na den Munsterschen vrede.

De begeerte, welke wij bij herhaling reeds, vooral in de Provincie Utrecht, zagen opkomen en aanvankelijk vervulling erlangen, die namelijk naar eene gezette jaarlijksche Biddagsviering vond waarschijnlijk reeds sedert lang ook elders in Nederland weerklank; en zóó gaf dan vooral de Munstersche vrede aanleiding, om die begeer-

---

mutatis mutandis, aan de Maarschalken en bijzondere Heeren gerigt.

te nog meer algemeen te doen openbaar worden.

Zeer natuurlijk schijnt het ons toe, dat men eene zoo belangrijke uitkomst, als deze vrede in zich sloot, door de instelling van eenen eeuwigen gedenkdag wenschte te heiligen. Maar toch schijnen er ook andere beweegredenen te zijn aanwezig geweest, welke dezen wensch nu ten sterkste aanvuurden. Nu men, namelijk, na den tachtigjarigen bangen krijg, een meer kalm tijdperk en eene toekomst van voorspoed en rust zich meende te mogen voorspellen; nu, bij ongestoorden vrede, zoo vele omstandigheden schenen te zullen wegvallen, welke tot hiertoe gedurig tot buitengewone gebeden of dankzeggingen opriepen: nu meende men ook, dat de gelegenheden schaars zouden voorkomen, om plegtstatige Algemeene Dank-, Vast- en Bededagen te vieren; en het godsdienstig gevoel, aan eene gedurig herhaalde Biddagsviering gewoon geworden, wenschte zoo gaarne zich dit gemis vergoed te zien, door het bezit althans van éénen, naar welke aanleiding dan ook uitgeschreven, *jaarlijkschen* Biddag.

Hoe dit echter ook zijn moge, die begeerte openbaarde zich bij deze gelegenheid van vele zijden en krachtig. Zij ging echter nu niet van Utrecht uit, maar van Gelderland. Althans het vroegste blijk er van vond ik in eene Landschaps-resolutie van Gelderland, van 22 Junij 1649, waarbij de Geldersche Gecommitteerden ter Generaliteit in last kregen: »om bij H. Hoog Mogende te helpen

bevorderen, dat van jaar tot jaar, doorgaands in alle Provincien, op den eersten Woensdag na Pinksteren, ter gedachtenis van den gemaakten vrede tusschen den koning van Spanje en dezen Staat, eene *Algemeene Dank-, Vast- en Bededag* mogt uitgeschreven en gehouden worden" (1).

Waarschijnlijk zullen de Staten van Gelderland tot dit besluit zijn aangezocht door de Geldersche Synode. Immers op de Zuid-Hollandsche Synode, in dit zelfde jaar te Leiden gehouden, stelde de Correspondent van Gelderland, uit naam zijner principalen, voor: dat, alzoo de weldaad der tegenwoordige vrede van God verleend, te groot en te heerlijk was, dan dat dezelve immer uit de gedachte uitgewischt behoorde te worden, of de Synode het niet goed en christelijk zoude oordeelen, dat men in deze Provincie een jaarlijkschen Dank- en Bededag daarover verzocht? Waarop dan ook door de Synode besloten werd, door hare Gedeputeerde dit verzoek bij de Staten van Holland in te brengen (2).

In de Resolutien der Hollandsche Staten vindt men van dit aanzoek der Synode op dit jaar geen gewag gemaakt. Maar op den 13 Jan. van het volgende jaar bragt de Raadpensionaris ter Vergadering in: »dat de overige Provincien ernstig

(1) Volgens het MS. *Repertorium van politieke ordonnantien van Gelderland in Kerkelijke Zaken; door* Joh. Smetius, *Fil.* Cap. V. p. 90. Verg. ook Schrassert, *Codex Gelro-Zutph.* p. 126.
(2) MS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Leiden*, 1699. art. 74.

er op aandrongen, om ter Generaliteit bij resolutie vast te stellen, dat van jaar tot jaar, telkens op den 30 Januarij (1), een Dank- en Bededag over al de Provincien zou worden gehouden, om God Almagtig ootmoedige dankzegging te doen over het verleenen van den tegenwoordigen vrede, mitsgaders om zijne Goddelijke Majesteit vurig te bidden, dat dezelve den Staat in dezen vrede genadig wil zegenen; — met dien verstande, dat de Resolutie op den voorschreven Dank- en Bededag genomen zijnde, dezelve de Provincien zou worden aangeschreven, om eens vooral, zonder andere Resolutie of aanschrijving jaarlijks te verwachten, dien Dank- en Bededag algemeen van jaar tot jaar te vieren." Na rijp beraad vonden de Staten goed, dat tegen Zondag den dertigsten dier maand de vermelde Dank- en Bededag zou worden uitgeschreven, evenwel alleen om voor ditmaal gevierd te worden; want, wat aanging, of zulks van jaar tot jaar zou worden voortgezet, dit hield men nog in beraad, vooral dewijl sommige leden, zonder nader overleg met hunne Principalen, daarin niet konden treden (2). Dit beraad echter was van geen korten duur. Althans op de in dit jaar gehouden Synode bragten de Deputati in, dat zij wel om eenen jaarlijks te houden Dankdag van wege den vrede hadden

---

(1) De dag, op welken het vredes-verdrag tusschen de Nederlanden en Spanje te Munster geteekend was.

(2) Zie *Res. der Staten van Holl.*, 13, 14 en 17 *Jan.* 1650. fol. 4 verv.

verzocht, maar daarop nog geen antwoord bekomen hadden; waarom deze zaak hun verder bleef aanbevolen (1). Dat zij dezelve werkelijk behartigden, blijkt uit een request, door hen kort hierop bij de Staten van Holland ingezonden. Het is van den volgenden inhoud:

»Aen de Edele Groot Mogende Heeren Staten van Holland en West-Friesland."

»Geven met behoorlijk respect te kennen de Gedeputeerden des Sinodi van Zuydt-Hollandt, hoe dat Godt Almachtich gelieft heeft de Vereenichde Nederlanden van een langhduyrigen, bloedigen ende Landtverdervenden oorloge te verlossen, ende in plaetse van dien een gewenschten, reputatieusen en langhgeintendeerde vreede te verleenen. Sulcks dat nu een yegelyck onder synen wynstok ende vygeboom gerustelyck mach woonen; ende alsoo het meer dan reden is, dat Godt de Heere over soodanigen voortreffelycken ende heerlycken weldaedt gelooft ende gedanckt werde, gemerckt de danckbaerheydt de thol is, die de goede Godt op alle syne weldaden gestelt heeft, ende wy des Heeren gunst, zegen ende bewaringhe, soo wel in tydt van vrede, als van Oorloge, van noode hebben; soo versoecken de opgemelte Gedeputeerden uyt last des E. Synodi voorschreve, dat uwe Edele Groot Mog. in deze Provincie een *jaerlycxe Danck- ende Bededagh* ghelieven te ordonneren ende uyt te schryven, opdat de weldaden des Heeren in geduyrige gehenchenisse mogen blyven, de tegenwoordige vrede met de zegen des Heeren achtervolght werden, ende de Inwoonders

(1) Geschr. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Schoonhoven*, 1650. Art. 78.

van ons lieve Vaderlandt voor alle onheylen bewaert blijven."

'T welck doende, etc.

onder stondt:

Uwe Edele Groot Mog. onderdanighe Dienaren in Christo, De gedeputeerden des Sinodi van Zuydt-Hollandt, en uyt aller name,

was geteekendt,

Tobias Tegnejus, Symmista Hagiensis.
Nathanaël Vogelsanck" (1).

Toen dit stuk op den 5 Julij 1650 bij de Staten van Holland ter tafel kwam, vonden zij goed, »dat jaarlijks een Dank- en Bededag zou worden uitgeschreven, om God Almachtig alle jaren te danken voor den verkregen vrede, en wel telkens op den 30 Januarij, indien deze viel op een Woensdag, of anders op den eersten Woensdag, na den 30 Jan. invallende; en zij besloten dat deze resolutie, als een Provinciaal advies van Holland, ter Generaliteit zou worden ingebragt" (2). Dat men echter ook nu geen' grooten haast meende te moeten maken met het ten uitvoer leggen van dit genomen besluit, blijkt daaruit, dat, niet slechts op de Synode van het jaar 1651, door Gedeputeerden niets naders nopens deze zaak kon worden medegedeeld (3); maar dat zij zelfs op de

---

(1) Dit stuk is bewaard gebleven in de *Res. der Staten van Holland*, 1650. fol. 193.

(2) *Res. v. Holl.* t. a. pl.

(3) HS. *Hand. der Zuid-Hollandsche Synode te Schiedam*, 1651. art. 49.

Synode, in het volgende jaar te Gorinchem gehouden, rapport deden: »dat de resolutie van Haar Ed. Groot Mogende ter Generaliteit nog niet was ingebracht;" waarom dan ook de verdere uitwerking dezer zaak aan de Deputati van nieuw werd aanbevolen (1).

Inmiddels taande reeds de zon van vrede en voorspoed, in welks liefelijke stralen men gehoopt had, voortaan ongestoord zich te zullen verheugen. De oorlog met Cromwell, wel met roem begonnen en voortgezet, maar met onnoemlijke kosten en tot groote schade dit jaar gevoerd, en door binnenlandschen tweespalt en algemeen gemor gevolgd, gaf aan de gemoederen eene geheel andere stemming, dan die tot het vieren van Dankdagen kon opwekken. En de Zuid-Hollandsche Synode, toen zij in hare vergadering, dit jaar in den Briel gehouden, op het punt van den jaarlijkschen Dank- en Biddag terug kwam; oordeelde het, gelijk zij zich uitdrukte: niet raadzaam te zijn, *in deze droevige klaagtijden* op een *solemneelen jaarlijkschen dankdag* aan te dringen, maar bedankte hare Gedeputeerden voor de voorzigtigheid, welke zij in deze zaak gebruikt hadden (2).

Zoo liep dan eindelijk deze langdurige poging tot verkrijging van eenen gezetten *jaarlijkschen* Dank-, Vast- en Bededag, geheel en al vruchteloos af. Alleen de van ouds gevolgde regel bleef,

---

(1) HS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Gorinchem*, 1652. art. 50.
(2) HS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode in den Briel*, 1653. art. 38.

volgens welken men slechts naar aanleiding van buitengewone omstandigheden, het zij van droefheid of vreugd, ook buitengewone dagen van bidden en danken verordende. En juist de toestand, waarin het Gemeenebest gedurende de jaren 1653 en 1654 verkeerde, liet het aan de gelegenheid niet ontbreken, om, meer zelfs dan gewoonlijk en met meer dan gewonen aandrang, *buitengewone* Dank-, Vast- en Bededagen te vieren.

Poging van Zeeland om twee vaste jaarlijksche Biddagen te verkrijgen.

Nog verdient hier ter plaatse eene nieuwe poging vermeld te worden, welke, in 1662, door Zeeland is aangewend, om aan de buitengewone Biddagsviering op eene andere wijze eene meer geregelde houding bij te zetten. Dat gewest, namelijk, drong op het laatst van dit jaar bij de Generaliteit er op aan, niet alleen dat er, nadat op den 26 April van dat jaar reeds een Biddag gehouden was, nogmaals een Algem. Dank-, Vast- en Biddag voor de *Waldensen* zoude uitgeschreven en bij die gelegenheid eene algemeene collecte voor die ongelukkigen gedaan worden; maar tevens, dat de Generaliteit zou vaststellen, om telken jare geregeld *twee* Bededagen af te kondigen. Toen echter dit Zeeuwsche voorstel bij de Staten van Holland ter tafel kwam, werd daar besloten, het eerste voorstel voor als nog te doen uitstellen, en ten aanzien van het tweede te blijven bij het oude gebruik en alleen » naar occurrentie van tij-

den" Bededagen uit te schrijven (1). Naar het schijnt heeft dit gevoelen van Holland bij de Generaliteit gezegevierd, waardoor alzoo het Zeeuwsche voorstel zonder gevolg gebleven is.

Pogingen tot vaststelling van een' jaarlijkschen Dank-, Vast- en Bededag, na den Nijmeegschen vrede.

Tot eene soortgelijke poging, als het winnen van Wesel en de Munstersche vrede had uitgelokt, gaf ook de vrede met Frankrijk, te Nijmegen in 1678 gesloten, aanleiding. Nadat het vaderland op nieuw uit zoo groote gevaren was uitgered, en een nieuw tijdperk van rust en vrede op handen scheen, kwam ook de begeerte wederom boven, zoowel om die uitkomst door een' altijddurenden gedenkdag in dankbare herinnering te bewaren, als om aan de Biddagsviering een meer gewoon en regelmatig karakter bij te zetten. Nu was het echter de Provincie Friesland, van welke de begeerte naar zulk eenen *vasten jaarlijkschen Dank-, Vast- en Bededag* schijnt te zijn uitgegaan. Het was althans de Friesche Synode, welke den eersten stap daartoe deed. In hare vergadering, in het jaar 1679 gehouden, sloeg zij niet slechts voor, dat in Friesland, jaarlijks op den 14 Julij o. st., zulk een gedenkdag zoude gevierd worden, maar zij gaf ook hare Correspondenten in last,

(1) Zie *Res. van Holl.* 30 *Nov.* 1662. bl. 13.

om bij de overige Synoden op de instelling van zulk eenen *jaarlijkschen* Dank-, Vast- en Bededag ernstig aan te dringen.

In de Zuid-Hollandsche Synode, welke dit jaar te Gouda vergaderd was, stelde dan ook de Correspondens Frisiae voor: »dewijl God door zijne regtvaardige hand, in den jare 1672 en vervolgens, de geunieerde Provintiën had laten overkomen zeer zware en schrikkelijke oordeelen, en daarna dezelfde landen weder genadig hersteld en verlost had; of het niet dienstig ware, zekeren *jaarlijkschen gedenkdag* in elke Provintie vast te stellen, gelijk de laatstgehoudene Synode van Friesland daartoe had voorgeslagen den 14 Junij o. st., dewijl die dag in het jaar 1672 voor deze Provintie een dag van groote verschrikking geweest was" (1). De Zuid-Hollandsche Synode echter

(1) Van die *groote verschrikking* vinden wij sporen in hetgeen de beroemde H. Witsius, destijds Predikant te Leeuwaarden, in de op 2 Dec. 1672. gedagteekende voorrede voor zijn: *Aenstootelijck Nieuw* (Amst. 1673), geschreven heeft: »Die Provintie in het bysonder" dus luidt het, »daar ick de eere hebbe mynen Heere te dienen, had de vyandt soo naby, en leefde in sulk een ontstelтenisse, dat dingen van minder belang als geen vat op het harte hadden. Het scheen doe de tyt voor my en myne mededienstknechten te syn, onse harten tot *Martelaerschap* te vleyen. En ick toetste dagelyx voor den Heere, wat moet ick hebben soude, soo ick eenige tydt daertoe geroepen wierde, om syn Heylige waerheyt te belyden voor gemijterde hoofden en geschoren kruinen, en tot den laatsten snick voor te staen oock op een schavot en onder eene galge, of te versegelen door mijn bloet, mijn aderen uitgetapt door 't sweert eens Beuls."

kwam in deze zaak tot geen besluit, maar nam haar *ad referendum* (1). En toen zij in het volgende jaar daarop moest terug komen, vond zij goed, deze zaak liever over te laten aan de wijsheid en voorzigtigheid van 's lands hooge Overigheid (2), en alzoo te blijven, althans wat het beginsel betreft, bij de oude gewoonte nu reeds zoo vele jaren gehandhaafd.

Intusschen was men aan de Biddagsviering zoo zeer gewoon en gehecht, en had de voorslag van Friesland, bij de vrees voor het te zeldzaam worden van Dank-, Vast- en Bededagen, voor velen zoo veel bekoorlijks, dat op deze zelfde Synodale vergadering nog een tweeledig voorstel der Classis van Schieland inkwam. Het eerste strekte, om bij de Staten op de uitschrijving van een' Algemeenen Vast- en Bededag aan te dringen; waarschijnlijk, dewijl er, sedert dat de *ordinaris driemaandelijksche Bededagen* (3), volgens besluit der Staten van Holland, door den *Algemeenen Dankdag*, op den 5 Octob. 1678, bij gelegenheid der afkondiging van den vrede met Frankrijk, waren *getermineerd en geëindigd* (4), nog geen Biddag was gevierd geworden. Het andere beoogde, in overeenstemming met den voorslag van Friesland, om een' *jaarlijkschen Dank-, Vast- en*

---

(1) HS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Gouda*, 1679. art. 44.
(2) HS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Rotterdam*, 1680. art. 40.
(3) *Res. der Staten v. Holl.* 17 *Dec.* 1677. Zie boven bl. 180, 181.
(4) *Res. der Staten van Holl.* 22 *Sept.* 1678. fol. 510.

Bededag te doen vaststellen. De Synodale leden schijnen het echter, ten aanzien van dit dubbelde voorstel, niet geheel eens geweest te zijn. Eindelijk werd bij meerderheid van stemmen goedgevonden, niet, gelijk de voorslag was, om op de instelling van eenen *jaarlijkschen* Dank- en Bededag aan te dringen, maar om door de Synodale gedeputeerden Hun Ed. Groot Mogende ootmoedig te verzoeken, dat *alle jaren* Dank- en Bededagen mogten worden uitgeschreven, gelijk zulks — voegden zij er bij, — tot nog toe in deze Provintie gebruikelijk geweest is (1).

Dit laatstgenoemde besluit der Zuid-Hollandsche Synode is, in de geschiedenis der Nederlandsche Biddagsviering alleropmerkelijkst. Niet zoo zeer om dat het terstond te weeg bragt, dat er eindelijk, tegen den 9 Octob. 1680, wederom een Algemeene Dank-, Vast- en Bededag, op voordragt der Hollandsche Staten, door de Generaliteit werd afgekondigd (2); maar omdat het juist het beginsel uitdrukt, hetwelk vooral in het volgende tijdperk, met weinige uitzonderingen, tot op de slooping van het Gemeenebest der Nederlanden, bijna onveranderlijk gold: dat er wel geen *jaarlijksche*

(1) HS. *Hand. der Zuid-Holl. Synode te Rotterdam*, 1680, art. 42.

(2) Zie *Res. der Staten van Holl.* 14 en 20 *Sept.* 1680, bl. 456 en 513. In de uitschrijving wordt gedacht, behalve aan de verlossing van een zwaren oorlog, en den gesloten vrede, ook aan de »hooggaande en nog gedurig aanwassende zonden en ongeregtigheden;" eene formule, welke vooral van nu aan woordelijk in alle Biddagsbrieven wederkeert.

Bededag was ingesteld, maar dat toch *jaarlijks*, door de Staten-Generaal, een Dank-, Vast- en Bededag, somtijds meer dan één, uitgeschreven en door de Provinciale Staten ieder in den hunnen bevolen werd.

Van latere althans opzettelijke pogingen, om de Biddagsviering tot eene meer stationaire instelling te maken, vond ik geene sporen. De Algemeene Vast- en Bededagen, of Dank- en Bededagen (want deze benamingen wisselen nu nog, naar aanleiding van den toestand waarin men verkeerde, elkanderen af), welke verder gedurende dit tijdperk, in grooten getale gevierd zijn, waren altijd *buitengewoon* en stonden steeds in het naauwste verband met de lotgevallen van voor- of van tegenspoed, die het algemeene Vaderland te beurt vielen. Vooral gedurende de zware oorlogen, welke het Gemeenebest, in het laatst der XVII en in het begin der XVIII eeuw te voeren had, werden jaarlijks, bijna geregeld, twee Biddagen gevierd, de een bij het begin, de ander bij het eindigen van den veldtogt (1); terwijl zeer dikwijls tusschen die beiden in, naar aanleiding van eene of andere omstandigheid van droefheid of vreugd, nog een derde plaats vond, of bovendien ook *wekelijksche*, somtijds zelfs *dagelijksche*, Bedestonden, gelijk in 1691 in Zeeland, werden verordend.

(1) Dit heeft van het jaar 1690 tot op den Rijswijkschen vrede in 1697, en wederom van 1702 tot op den Utrechtschen vrede in 1713, bijna geregeld plaats gehad.

Jaarlijksche Gedenkdagen.

Zeer na verwant aan het onderwerp, dat wij daar het laatst besproken hebben, zijn de *jaarlijksche Gedenkdagen*, welke men in sommige steden, of in een of ander gewest, ter gedachtenis van eenige groote gebeurtenis, gewoon was te vieren.

Bekend is het, hoe, reeds in het voorgaande tijdperk, onder anderen Alkmaars verlossing, op den 8 Oct. 1573 (1), die van Middelburg, op den 20 Febr. 1574 (2), en Leidens ontzet, op den 3 Oct. van hetzelfde jaar (3), zulke gedenkdagen hebben uitgelokt. Derzelver godsdienstige viering, hoeveel er dikwijls aan moge ontbroken hebben (4),

---

(1) Zie G. Boomkamp, *Alkmaar en desz. Geschied.; uit de papieren van* S. Eikelenberg, Rotterd. 1747. bl. 309.

(2) Uit 's Gravezande's *Tweede Eeuw-gedachtenis der Middelb. vrijheid, Middelb.* 1774, blijkt wel niet regtstreeks dat dáár ook een *jaarlijksche* gedenkdag der verlossing gevierd is; maar de viering der *Tweede Eeuw-gedachtenis* mag zulks doen onderstellen.

(3) Volgens het *Afleesingboek der Stad Leiden*, gemerkt D, fol. 37 verv. werd reeds op den 21 Maart 1575 gedachtenis gevierd der verlossing uit het *eerste* beleg. Volgens hetzelfde *Afleesingboek* f. 59 v. werd op den 3 Oct. van het zelfde jaar de gedachtenis gevierd van het vermaarde Ontzet uit de *tweede* belegering. Deze gedachtenisviering, jaarlijks herhaald, heeft de eerste doen vervallen.

(4) »Wij besluiten Alkmaars beleg" zegt G. Boomkamp (t. a. pl.) »waarvan de gedagtenisse nog jaarlijks in de Protestantsche Kerken deser Stadt door 't verkondigen van Gods wonderen aen ons gedaen, en met dankzegginge voor zijne hulpe, geviert wordt; doch bij de meesten met meer vreugde en gevaerlijke

bleef stand houden, zoo lang het vrije Nederlandsche Gemeenebest in wezen was. De Leidsche gedenkdag in 1795 afgeschaft, maar in 1814 hersteld en door de gemeente met onverminderde belangstelling onderhouden, gaat tot heden toe voort, met de verlevendigde herinnering van hetgeen aan en door de vaderen is geschied, ook een' echt Christelijken en Nederlandschen volkszin aan te kweeken.

Ook in ons tweede tijdperk heeft het aan de instelling van zulke gedenkdagen niet ontbroken. Wij zagen er reeds eene proeve van in den Utrechtschen gedenkdag van Wesel, dien wij boven aanvoerden, voornamelijk als een blijk der begeerte, welke vooral of althans het vroegst in de Provincie Utrecht zich openbaarde, om aan de Biddagsviering een meer bestendig karakter bij te zetten, door jaarlijks een' bepaalden dag daarvoor opzettelijk af te zonderen. Nu kunnen wij er een ander Utrechtsch voorbeeld bijvoegen, waaromtrent wij in twijfel stonden, of wij het

---

baldaedigheid, dan innerlijke en Christelijke dankbaerheid."

Desgelijks zegt BERN. VAN HERMKHUYZEN, van 1696—1700 Predikant te Leiden, in eene *Leerrede over het Purim-feest*, uitgesproken op den *gedenkdag van Leidens Ontzet*: »Och of deselve niet, als het Purim van de Joden, was veranderd in een dag van ongebondenheid, op welke men sig toegeeft in vleeschelijk vermaak en weereldse weelde! — Hoe weinig denkt men in syn weelde aan de benautheyt der vooroudcrs!" Zie *De wet der schaduwen* enz. *door* B. v. HERMKHUYZEN, 3e dr. Amsterd. 1720. bl. 759.

mede onder de voorafgaande §, of onder deze, eene plaats moesten aanwijzen. Wij kozen echter het laatste, als meer opzettelijk ons aanleiding gevende, om in ons historisch overzigt ook de jaarlijksche gedenkdagen niet te doen voorbijzien.

Hetgeen ik bedoel is de *Extraordinaire Dank- en Bededag* (1), door de Staten van Utrecht, tegen den 13 Nov. 1674 voor hun gewest uitgeschreven; zijnde deze 13 (d. i. 23) November, gelijk zich de Biddagsbrief uitdrukt: »de jaerdach, dat het syne God. Majesteyt genadelyck belieft heeft onse Provintie van het juck ende tyrannyck gewelt onser vyanden te verlossen;" terwijl aan het slot gezegd wordt, »ende sal desen extraordinairen danckende bedagh in voegen als boven van jaer tot jaer op den voorsz. 12 November gehouden ende geobserveert worden" (2).

Ik heb niet kunnen nagaan, hoe lang de viering van dezen jaarlijkschen gedenkdag in de Provincie Utrecht heeft stand gehouden; gelijk mij ook geene latere uitschrijving is voorgekomen. Maar zeker is het, dat die viering, onder den naam van *jaarlijksche Utrechtsche Dankdag*, nog in de XVIIe Eeuw heeft voortgeduurd (3).

---

(1) In de oorspronkelijke minuut van Gedep. Staten geteekend 6 Octob. welke wij voor ons hebben, stond: *Extraord. Dank-* VAST *en Bededagh*, doch het woord *Vast* is doorgehaald.

(2) Den Biddagsbrief deelen wij nader mede.

(3) Zie *Kort verhaal van de nare en zeer beklagelijke toestand der Prov. en Stad van Utrecht in de jare* 1672 *en* 1673. — *Strek-*

Ook in de stad en provincie Groningen heeft hetzelfde tijdstip aan zulk een' jaarlijkschen gedenkdag het aanzijn gegeven. De bevrijding der stad op den 28 Augustus 1672, nadat zij hardnekkig verdedigd, zes weken lang, eene felle belegering van het overmagtige leger van den Bisschop van Munster zegevierend had doorgestaan, en dusdoende een keerpunt in Neêrlands ongelukkig lot had doen aanbreken, werd, ten zelven dage door een plegtigen dankstond, en sedert jaarlijks, door een algemeenen Dankdag gevierd, die, na 1795 verwaarloosd, in 1838 teregt wederom in het leven geroepen is (1).

Zoo heeft sedert hetzelfde bange tijdsgewrigt, naar ik meen, ook het dappere Aardenburg, gelijk welligt nog andere steden, gedaan; en zoo zijn er gewis ook elders gedurende dit tijdperk naar aanleiding van andere omstandigheden, zoodanige jaarlijksche gedenkdagen ingesteld, maar wier opsporing en vermelding ons hier niet langer mag bezig houden.

Een ander punt, ik bedoel de:

---

kende tot den jaarlijksche Utrechtsche Dankdag, door B. V. Utrecht, 1737. Dáár wordt bl. 144 geroemd: »dat door deze geheele Provincie, bij continuatie die jaarlijksche *Dankdagh* zoo plegtelijk wordt gecelebreert."

(1) Zie: *Groningens bevrijding in* 1672. *Eene Godsd. rede door* P. Hofstede de Groot. *Gron.* 1838; en: *Het beleg en de bevrijding van Groningen in* 1672, *Leerrede van* P. Boeles. *Groningen* 1839.

Bijzondere en plaatselijke Biddagsviering, dat is de buitengewone instelling van zulke Dank-, Vast- of Bededagen, tot welke plaatselijke omstandigheden, gedurende dit tijdperk, in sommige steden aanleiding gegeven hebben, verdient een oogenblik onze aandacht. Het kan echter ook hierbij mijne bedoeling niet zijn, eene naauwkeurige of volledige opgave deswegens te willen bijeenbrengen. Slechts enkele voorbeelden, zoo als zij mij voorkwamen, mogen hier eene plaats vinden.

Dit is het geval ten aanzien der stad Tiel, in welker geschiedenis meer dan één plaatselijk gevierde Dank- en Biddag staat opgeteekend. Zoo was het in het jaar 1616, toen de onverhoopte wijze, op welke die stad aan het meest dreigend gevaar, waarin zij op den 11 Februarij door ijsgang en buitengewoon hoogen waterstand verkeerd had, ontkomen was, terwijl zij in den verderen loop des jaars genadig verschoond bleef van de bezoeking der pest, welke naburige steden teisterde, den Magistraat, tegen den 16 October, een' *Vast- en Bededag* deed afkondigen (1). En zoo was het nogmaals in 1621, toen, naar aanleiding van het gelukkig ontdekte verraad, van den te Tiel woonachtigen Ambtman van Maas en Waal, Jacob Mom, met zijne medestanders, Elbert van Boetbergen en Adr. van Eyntholt, waardoor de stad in gevaar

(1) Zie Mr. E. D. Rink, *Beschrijving der Stad Tiel*, bl. 75.

kwam om in handen der Spanjaarden te vallen (1), op aandrang van de Predikanten der Tielsche Classis, tegen den 29 April door den Magistraat een *Dankdag* werd uitgeschreven (2). De beide afkondigingen mogen hier wel eene plaats hebben (3).

Also verleden wynter by ontsluytonge ende afganck des ys van de Waelstroom deze Stad Thyel die XI febr. lestleden des nacht eñ de volgende namiddenacht eñ morgenstondt door het zeer subiet oplopen des waters in so grote pericul aen de poorten van Westluyden eñ Zandwyck zulks gestaen, dat inval het den Almagtige nyet belyft hadde daerop stil weder te verlenen ende ons geredelyk te secouriren nyet alleen gescaepen geweest een deel van voors. poorten weg te loopen, dan oock die dycken hier boven ende beneden aen deser zyde gelegen doer te breken ende alsulx de borgeren eñ inwoonders alhier eñ d'andere lande eene inestimable schade toe besorgen ende te verwachten gehadt hebben, dat mede Godt Almachtig belyft heeft deze Stadt tot noch toe van contagieuse siekte der peste daermede die naburige Steden besocht, te verschonen, ende somen dan sodane grote bewesene genade ende weldaden nyet ondankbaerlick en behoort voorby te gaan, heeft het die Heere Scholtus ende Magistraat dezer Stede voorsr. veroorsaekt ende bewillicht eene Vaste ende Bededach op naestcomende Woensdag den XVI dezer tegenwoordige maendt Octobris binnen dese stadt ende Gerigten van Tyel ende Zandwyck gehouden te werde, aen te stellen, om Godt den Heere voor voorsr. ende andere bewesene genade ende weldaden van gansche harte

---

(1) Verg. Wagenaar, *Vad. Hist.* X Dl. bl. 420; en de romantische inkleeding er van, in den *Pleegzoon* van Mr. J. van Lennep.

(2) Zie Rink, t. a. pl. bl. 74.

(3) Zij zijn mij uit het *Resolutieboek der Stad Tiel*, goedgunstig medegedeeld door den Hr. Rink.

te danken ende vuriglyk te bidden dat Zyne heylige Majt dezer stede voorsr. derzelver borgeren ende alle ingezetenen van die voor diergelyke perykel ende onheil ende besmettelyke siekte van peste genadelyk wil beschermen ende bewaren, eensamtlick by zyne heilige en alleen salichmakende Woordt conserveren ende daerneffens met welvaeren segenen; ordonnerende oversulks alle ende een iegelyken deselve vast ende bededach ten selve eynde te celebreren ende onderhouden ende zich alsdan van alle handwerken te onthouden dat ook geene weeren (herbergiers) eenige gelagen en sullen mogen setten, behoudens de passagiers haar geregt te doen, op die poene van vier Vranckrijksche golde schilde, waerna een iegelyk hem sal weten en hebben te reguleren. Actum XII Octobris (1616).

Also het Godt Almachtigh behaagt heeft genadig te ontdekken en af te wenden die verraterse ende bloedige aenslagen, die by eenige complicen opde stadt Tyel, het fort Nassouw op den Vooren en consequentelyck op dese gehele contreye eenige jaren herwaerts geprachtiseert syn: zo is dat by de Heeren Magistraat dezer stede voorschr. na voorgaende Communicatie ende mede op 't nodig vynden van Kerkendienaren van die van Tyelse Classis, goedgevonden, geordonneert en aengestelt is, op margen Sonnedag den XXIX deser een *Danckdach* alhier gehouden te werden, om Zyne Goddelyke Majesteit voor sodane genadige ontdekkinge en afweronge der verwaterse en bloedige aanslagen voorschr. te danken en vurig te bidden dat 't Zyne heilige Majt believe ons, mitsgaders deze quartieren en d' andere Vereenigte Nederlandsche provincien in zyne Vaderlyke bescherming te nemen en voortaen tegen alle list en gewelt onses vyants te bescherme tot zynes naam eere en onser aller tydelyke en eeuwige welvaren. Lasten alle borgeren en inwoonderen dezelve danckdach ten einde voorsch. yverig en religieuselyk te celebreren. Actum 28 April, 1621.

Ook toen het Sticht van Utrecht op den 1 Jan. 1624 door een' grooten watersnood bezocht werd, de dijk in 't Waal zijnde doorgebroken, vierde men daarover op den 3 Jan. eenen *Biddag* (1).

Harderwijks geschiedenis levert een dergelijk voorbeeld. Want toen die stad in 1656 door de Pest bezocht was, werden er niet slechts vele maatregelen van voorzorg genomen, maar tevens »weekelijksche *bedestonden* ingestelt om God te bidden om verlossinge; wiens Naeme oock" gelijk SCHRASSERT berigt »by een sonderlinge *Danckdag*, op den 22 Nov., opentlik en eendragtelik voor het ophouden der swaarigheid is gelooft en gedanckt" (2).

Nog sta hier de vermelding van den Zierikzeeschen *Dankdag*, welke, op den 21 Junij 1682, in die stad, en in de vier bannen van Duiveland, plegtig gevierd werd, om God te loven voor het ontkomen aan het gevaar, waarmede de zeer hooge en ongehoorde watervloed, van den 16 Jan. bevorens, de stad en het land van Schouwen bedreigd had (3).

Vooral mag ik mijne geboortestad Z. Bommel en den, op woensdag den 5 Augustus 1696, aldaar gevierden *halven Bid- en Dankdag* niet met

(1) Zie *Utr. Chronyk*, in DODT's *Archief voor Utrecht*, VI D. bl. 116.

(2) Z. SCHRASSERT *Beschr. der Stadt Harderwyck*, II D. bl. 149.

(3) Den Biddagsbrief kan ik, volgens een *Extract uit de Notulen van den Raed ordinaar der Stad Zierikzee van* 16 *Junij* 1682, nader mededeelen.

stilzwijgen voorbijgaan (1). De hooge toren der Groote of St. Maartens-Kerk was er, op Zondag den 26 Julij, even na de voormiddag-godsdienst, door den bliksem getroffen. Zonder het reeds smeulende vuur te bespeuren, had men de namiddags-godsdienst nog onbelemmerd bijgewoond. Maar ziet, tegen den avond openbaart zich de vlam aan de torenspits. Middelen ter blussching worden aangewend; maar door het afdruipende gesmolten lood zijn alle pogingen ijdel. Het vuur neemt de overhand, en den geheelen nacht door stond het hooge brandende gevaarte, gelijk een ooggetuige zich uitdrukt (2), »om voor het omliggende land, eenige mijlen in het rond, als tot eene vreeselijke nachtkaarsse te strekken;" maar om tevens, niet slechts het schoone Kerkgebouw, maar de beangstigde stad, door het neêrvallende vuur, met verwoesting en gevaar te bedreigen. Intusschen, al werd ook de toren van zijne prachtige spits door de vlammen beroofd, en al veroorzaakte het neêrstorten der, sedert een' vroegeren gelijksoortigen ramp in 1538, dáár opgehangen zware slagklok, aanzienlijke schade: het kerkgebouw bleef grootendeels ongedeerd, zoo vele gevaren, die dreigden, werden afgewend, en op den 5 Augus-

(1) Z. *Beschr. der Stad Bommel, door een Geldersch Regtsgeleerde*, bl. 227 vv.

(2) Alardus Tiele, als Predikant te Rotterdam overleden, in zijnen: *Schouwburg der oordeelen Gods*, I D. bl. 109.

tus, door den Magistraat tot halven Dank- en Biddag verordend, kwam men in het verschoonde Heiligdom wederom zamen, om, door een' der Leeraren, Ds. J. SCHALKWIJK à VELDE, voorgegaan, naar aanleiding van *Klaagl.* III: 22 en 23 de goedertierenheden des Heeren, gewis met een meer dan ooit getroffen gemoed, te verheerlijken (1).

---

(1) De oorspronkelijk veel hooger spits des torens, waardoor hij boven den Utrechtschen Dom zich verhief, was, in het jaar 1538, mede door den bliksem getroffen en afgebrand; waarvan de herinnering in dit tijdvers van den Burgemeester J. DE BIJE bewaard is:

HaeC habVIt tVrrIs fastIgIa, fVLMIne fLagrans
CorrVIt, aC toto VertICe nVda stetIt.

Zie *Beschr. v. Bommel*, bl. 76. De nieuwe spits van 63 voet hoogte was in 1558 gebouwd, en de toen daarin opgehangen slagklok van een omschrift voorzien, 't welk onder de zonderlinge klokken-opschriften zijne plaats bekleeden mag:

Anno vijftienhondert acht en dertig om,
Donderde de toren van Bommel om.
Actum factum donder om,
Heer der Heeren nooit weêr om!

Na den ramp van 1696 besloot men wijsselijk de spits niet meer te vernieuwen, doch het breede plat des torens, van eene balustrade voorzien, met stevig lood te bekleeden. Evenwel ook in dezen toestand bleef de zoo hoog zich verheffende kruin aan gevaren blootgesteld. Dit is in 1800 gebleken. Door den geweldigen storm, op Zondag den 9 Nov. van dat jaar, werd, juist bij het aangaan der middag-godsdienst, het bovengenoemde looden bekleedsel, eenige duizende ponden zwaar, met eene ontzettende kracht losgerukt, en zweefde het, als ware het een dun papieren deksel, door de verbolgen lucht. Hoe vele ongelukken had dit gevaarte in het nedervallen kunnen veroorzaken! Maar de Voorzienigheid bestuurde het zóó, dat er slechts aan één huis, waarlangs het nederviel, eenige schade werd toegebragt. — Zie eene aanteekening van mijnen onvergetelijken vader, JOOST GERARD

Biddags-krakeel en Biddags-geschriften.

Zijn ons meermalen reeds de blijken voorgekomen dier algemeene belangstelling, welke in Ne-

---

Kist, bij de *Leerrede ter viering van zijnen vijfentwintig-jarigen Evangeliedienst in de Gemeente te Z. Bommel* (*den* 21 *Oct.* 1810). *Dordrecht* 1811, bl. 25.

De lezer zal mij deze uitweiding over den Bommelschen toren, zoo ik hoop, des te minder misduiden, wanneer ik er bijvoeg, welk eene belangrijke plaats die zelfde toren in mijn eigen levenslot inneemt.

In het jaar 1805, als twaalfjarige knaap, met een' mijner makkers, den thans nog levenden Ontvanger der Registratie te Goes, W. A. de Laat de Kanter, ten toren opgeklommen, stond ik, ter hoogte van meer dan 200 voeten, aan den rand van een der, ter ophijsching van materialen, geopende luiken, — toen een duizeling mij in die diepte deed neêrstorten. Niets scheen te kunnen beletten, dat mijn val niet in eene geheele verplettering op den steenen kerkvloer eindigde. Maar Gods bewarende hand behoedde mijn leven. De omvang eener juist onder mij hangende klok strekte zich, hoewel slechts even, tot in de ruimte uit, in welke de val plaats vond, en deed mij, op haar afstuitende, in eene schuinsche rigting neerkomen juist op den tegenoverliggende rand van een ander luik, ongeveer 80 voeten beneden dat, waarvan ik was neergestort. De val vermorselde het linker-dijbeen, waardoor echter veroorzaakt werd, dat ik op den uitersten rand der zoldering rustig liggen bleef, ofschoon de beide beenen reeds over den afgrond neêrhingen. Van hier werd ik, door een' bij ons zijnden metselaar, opgenomen en de trappen af naar beneden gedragen; terwijl ik zelf het gebroken been met beide handen moest ophouden. — De aandoeningen mijner ouders, bij het zien van mijnen toestand en bij het vernemen van het gebeurde, waag ik niet te beschrijven. Wat mij zelven aanbelangt: zoo zigtbaar bewaard en boven bidden en denken ook van mijne gevaarlijke beenbreuk hersteld, was en bleef mij die Bommelsche

derland steeds aan de Biddagsviering ten deel viel, dan zal het wel geene bevreemding wekken, dat wij onder bovenstaanden titel het een en ander hier nog moeten mededeelen. Of wat geeft meer stof tot krakeel, dan juist datgene, waarin men belang stelt? En hoe geheel zou de drukpers zich zelve moeten verzaakt hebben, had zij niet, vooral naar aanleiding der Biddagsviering, meermalen woorden, 't zij dan van liefde of haat, van zich doen uitgaan?

Van het laatste zagen wij reeds een voorbeeld in het twistgeschrift: *Achabs-biddag*, waarmede de Biddags-geschiedenis van dit tijdperk zich opent (1). Eene andere proeve, schoon van geheel verschillenden aard, leveren de: *Aenmerkingen van Religie en staet op d'uytschrijvinge van 't gebodt van den algemeenen Biddagh ende Vast-dagh, bevolen ende anghestelt door die Rebelle staten op den 24 deser teghenwoordige Maent Oost 1633, waardoor men by proviesie sal mogen sien, hoe groot ongelyck dat den vyandt heeft, om ons eenighe overtredinghe van de handelingen van den Trefves toe te schryven, aengesien hij dien selfs leelyck heeft geschent, op hope, van door gewelt van wapenen de Catholyke Religie, en Z. Majesteits saecken, in dese*

Toren als een opgerigt teeken van Gods goedertierenheid over mij; en de lezer zal het, hoop ik, in mij verschoonen, dat ik er, bij de aanleiding, mij hier gegeven, niet van zwijgen kon.

(1) Zie boven bl. 186 v.

Nederlanden onder de voeten te brenghen. Voorghehouden aen alle Catholycke ghetrouwe Inghesetenen. Naer de copye ghedrukt tot Brussel, Anno M.DC.XXXIII. 4°. Het stuk heeft betrekking op de nieuwe onderhandelingen over een te sluiten Bestand, welke, op aanzoek van de Brabandsche zijde, in 1632 in het onlangs door FREDRIK HENDRIK veroverde Maastricht begonnen, en gedurende 1633 in den Haag waren voortgezet; maar die al spoedig de slinksche bedoelingen der Jezuïtische tegenpartij, en haar uitzigt op gelijksoortige voordeelen, als zij door het Twaalfjarig Bestand verkregen had, openbaar maakten. De Staten der vereenigde gewesten hadden daarom, schoon niet zonder sommiger tegenkanting, besloten, om staande die onderhandelingen, in het voorjaar van 1633, een magtig leger te velde te brengen, door hetwelk ook op den 2 Junij Rijnberk veroverd werd; terwijl zij voorts de sluwe afgezanten niet alleen met de grootste omzigtigheid behandelden, maar hen eindelijk, in December 1633, onverrigter zake naar huis zonden (1). Het was in dezen staat van zaken, dat tegen den 24 Augustus, ook om den Almagtige voor het winnen van

(1) Zie WAGENAAR, *Vad. Hist.* XI Deel. bl. 15 vv. en 167 vv. De Staten weigerden aan de Brabandsche gemagtigden, om, bij het stilstaan der onderhandelingen, een reisje door de voornaamste steden te doen. En toen een hunner zich niettemin naar Friesland op weg begaf, werd hij teruggehaald, als hebbende alleen vrijgeleide om naar 's Hage te komen. — Men wist, welk vleesch men in de kuip had! Zij hadden dan ook reeds getracht eenige voorname Regerings-leden om te koopen.

Rijnberk te danken, een Algem. Dank-, Vast- en Biddag werd uitgeschreven, die natuurlijk der tegenpartij als een doorn in het oog was. Vooral de aanhef van den Biddagsbrief wekte haren toorn, en het is daartegen inzonderheid, dat het bovengenoemd geschrift is ingerigt. Dus luidt hij:

» Alsoo men hoelanghs hoe meer inder waerheydt ondervint dat de Spangiaerden ende hunne Adherenten, midts dese tegenwoordige handelinge van den Treves, door hare snoode ende bedrieghelycke meneên niet anders gesocht en hebben, dan desen Staet tot een schorsinge van wapenen te brenghen, dese alomme by de vrinden ende geallieerden verdacht te maecken, ende hun te vervremden, midtsgaders de saken in Duytslandt ende elders, tot hun groot voordeel te redden; omme daernaer met groote macht uyt Italien, Spaengien ende andere quartieren, soo te water als te lande dese Provintien te naderen, met intentie van deselve te bespringen ende overrompelen. Dat men nochtans in diversche handelinge, by die van de andere zyde aengeboden, is getreden, op goed vertrouwen, om te vinden een christelyke, eerlycke, versekerde ende bestendige uytcomste van de langdurige ende bloedige Nederlantsche oorloge, — welke arghlistige meneés ende practyken der Spangiaerden ende hare adherenten te gemoet gesien zynde, heeft van dese zyde goed gevonden, 't legher van desen Staet te versterckeu ende in goede pointen te brengen ende herstellen om door de wapenen te soecken 't gene men tot noch toe door de versche handelingen niet heeft connen vinden" (1).

(1) Ik heb den Biddagsbrief tot nog toe nergens aangetroffen; gelijk de Biddag zelf, noch in de *Res. der Staten Generaal*, noch in die van *Holland*, vermeld is. Het bovenstaande is dan ook ontleend uit de genoemde *Aanmerkingen*.

De *Aenmerkingen*, stout en tevens sluw gesteld, misschien wel door een' der geestelijken onder de Brabandsche Afgevaardigden, zijn blijkbaar ingerigt, om de hier te lande heerschende verdeeldheid over het sluiten van een nieuw Bestand aan te vuren, en de gemoederen, zoo veel mogelijk, tegen de maatregelen der Regering in te nemen, ja, om deze verachtelijk te maken in het oog der menigte. Men hoore het slot:

» Ghy inghesetene van Hollandt lesende en verstaande dese dinghen, bemerct wel d'ellenden, in welcke uwe Oversten u wederom werpen, ende insgelyckx het goedt, gemacken ende ghelucken, daer sy u van berooven, ende met welcken onsen goeden Coninck ende Heer, *die oock den uwen is*, u heeft willen begifften. Peyst op u selven ghy Ingesetene, die wy oock wel liefhebben, hoe wel de boose menschen u van ons vervremden. Siet oock ende peyst op 't ghene, dat den gheleerden LIPSIUS u hier voren heeft gheleert, dat uwe Oversten, wesende sommighe van cleynder stoffe, sommighe vreemdelinghen, jae oock van buyten op den hals inghebrocht, ende uwe eergierighe bevelhebbers van d'oorloghe, die al willen uwe ellenden eeuwich maken, opdat hunne macht ende authoriteyt altoos soude blyven dueren."

» Ende ghy *rebelle Staten*, leert op een ander tyd beter voorredenen aen uwe *Bid-daghen* maken, ende ons niet meer eenighe brieven van verleydinghe seynden, ghelyck ghy in September lestleden hebt ghedaen (1)."

Ik geloof dan ook niet, dat het korte dubbel-

(1) Men doelt op twee voorslagen, door de Staten Generaal aan die van Brussel gedaan, om van Spanje af te vallen. Zie WAGENAAR, t. a. pl. bl. 169.

zinnige woord: *Aen alle ghetrouwe Patriotten inde vrye Vereenighde Nederlantsche Provintien,* waarmede de Hollandsche nadruk der Brusselsche Copie wordt ingeleid, ernstig gemeend is, maar dat het uitstrooijen van het zaad der verdeeldheid deszelfs eenig doel zal geweest zijn.

Dat vooral ook de vrede van Munster met hetgeen denzelven voorafging en volgde, eene belangrijke plaats in de geschiedenis der Biddagsviering inneemt, hebben wij vroeger reeds kunnen bespeuren. Hier moeten wij er op terug komen, inzonderheid naar aanleiding van een der menigvuldige vlugschriften uit dien tijd, hetwelk getiteld is: *De Naweên van de vrede* (1), en waarin het oneerlijke en nadeelige van den vrede betoogd wordt. »Soodat wij," dus luidt de slotsom, »uyt al dat *Munster-werk* niet anders bekomen hebben dan een *Monstreuse Vrede*, bestaande alleen in naem van vrede, sonder de daet?" »Wat voordeel?" zoo gaat het voort, »wat heyl? wat zegen? wat ontlastinge? wat luyster? wat verseeckertheyt, hebt gy door de *vrede* bekomen? De oorlooge heeft u groot gemaeckt, de *vrede* maeckt u kleyn. De oorloge heeft u luyster, authoriteyt,

(1) *De Naweên van den vrede; ofte ontdeckinge van de kommerlycke ghelegentheydt onses lieven Vaderlants. Tot waerschouwinghe van alle sorgeloose menschen, opdat sy niet na 't exempel van andere Rycken, subitelyck overvallen wierden. Met de Remediën daarteghen, om van alle soorten van menschen, Politycke, Geestelycke ende particuliere ingesetenen int werck ghestelt te worden. Door een liefhebber der waerheydt. Te Poste ghedruckt, om 't Landt door te loopen. Anno* 1650. 4°.

ontsach by alle Potentaten toegebracht; de *vrede* maeckt u by alle veracht tot de minste, tot Portugael toe. De oorloge heeft uwe palen verbreyt tot int Oosten en Weste; de *vrede* doet u die verliesen. De oorloge die alle Landen en Rycken verarmt, die heeft u ryk gemaeckt, u landt doen overvloeijen van Silver en Gout, de *vrede* maeckt u arm. De oorloge heeft alle Neeringhen en Traffiquen doen groeyen, de *vrede* doetse verdwynen en vergaen. De Oorloge is u geweest een bandt van Unie en eenigheydt: de *vrede* van twist en oneenigheydt." »Heeft den Hemel niet beweent, door een ghedurigen reghen, van den dach van de Publicatie, meer als een geheel jaer langh, onse dwaesheydt, dat wy onsen *gezegenden Oorlogh* in een *ongezegenden Vrede* verandert hebben?"

Wij laten dit laatste bewijs, voor hetgeen het is. Maar de omstandigheid trof ons, dat in het midden van het vredejaar, nadat even te voren, op den 10 Junij, de Algem. Dankdag, gevierd was, reeds op den 30 Augustus, door de Staten van Utrecht plegtige *zondags-gebeden*, wegens *het langdurige natte weder*, werden uitgeschreven, en dit op zulk een' klaaglijken toon, als ware van alle vredevreugde ieder spoor reeds uitgewischt.

» Dewyle Godt de Heere Alm." zoo luidt de aanhef, »om onser aller sonden ende misdaden, tegens syne eeuwige Majt altyt begaen, ende noch geen eynde nemende, gelieft de teyckenen van Zyn' rechtveerdigen toorne over ons ende dese provincie te continueren met dit langdurige natte weder tot merckelyck schade ende verderf van menschen en beesten: soo vinden wy goet, de respective Predicanten deser Provincie des Sondaechs hare Predicatiën en gebeden naer dese drouvige gelegentheydt sulcx dirigeren, dat een yegelycke vermaent werde syne sonde van herte te belyden en te laten, ten eynde de voors. ende *alle ander drouvige teycke-*

nen van Godes toorne gestilt ende opgeheven mogen werden" cet. (1).

Het vermoeden, dat ontevredenheid met den vrede zelve hieronder speelde, ligt voor de voeten; gelijk het bekend is, dat de Utrechtsche gemagtigde ter vrede-handeling het vrede-verdrag weigerde met zijne onderteekening te bekrachtigen.

Nader nog staan deze *Naweên* met de geschiedenis der Biddagsviering in betrekking, dewijl zij den vrede met zijne ongelukkige gevolgen daaraan toeschrijven » dat wy den mondt Gods geen raedt gevraeght hebben over onse Vredehandelinge, door 't uytschryven van Alghemeyne Bededaghen, die men om politycke redenen (als 't er op aen quam) onderlaten heeft; en 2°. dat alle nog soo sorgeloos zyn, den boosen dagh verde wegh doen, en soo weynich middelen by de handt genomen werden om het naeckende ongeluck te voorkomen door publycke Vaste-dagen, die men, aparent om politycke considerationen, niet en wil cousenteren, daervan wy nochtans soo veel gesegende vruchten gesien hebben, alsse wel betracht geweest zyn."

Wat de eerste klagt aanbelangt: zij vindt althans in het ten jare 1646 gebeurde geen' steun. Reeds op den 17 Jan., straks na het vertrek der Staatsche Gemagtigden naar Munster, 't welk op den 11 Jan. had plaats gehad, en nogmaals, niet alleen op den 4 Julij, maar ook op den 12 Dec. van dat jaar, zijn Algem. Vast- en Bededagen gevierd, in welkers uitschrijvingsbrieven de Mun-

(1) Volgens de minuut-uitschrijving van Gedeputeerde Staten.

stersche vredehandeling meerder of minder op den voorgrond gesteld is (1). Maar anders was het in het volgende jaar, 1647. De eenige Algem. Vast- en Biddag, die toen op den 8 Mey gevierd is, was opzettelijk bestemd, om over de verheffing van den nieuwen Stadhouder, Prins Willem II, den zegen des Almagtige af te smeeken; terwijl »de hooghwichtige deliberatien van vredehandelingen", volgens den uitschrijvingsbrief, slechts in de tweede plaats in aanmerking komen (2). Vooral echter mag het onze aandacht niet ontgaan, dat wel ter Generaliteit, reeds in Maart, het voorstel gedaan was, om *wekelijksche gebeden voor den vrede* in te stellen, maar dat deze voorslag, zelfs door Holland, 't welk anders het meest voor den vrede

---

(1) Opmerkelijk is de voorzigtige en telkens naar de veranderde omstandigheden gewijzigde toon, in welken de uitschrijvingen *dezer* drie Bededagen gesteld zijn. De eerste spreekt alleen van het *helpen vinden van ruste tot wegneming van het bloedige oorlogen*, en drukt voorts op de belangrijke victorie, in het winnen der Stad Hulst. De tweede behelst hoofdzakelijk eene ernstige bedreiging tegen Spanje, *door het formeeren van een goedt Leger, om eersdaeghs te velde gebracht te worden.* Eene bedreiging, welke ook haar doel niet gemist heeft, zoodat de veldtogt niet behoefde plaats te hebben. De derde eindelijk is in meer vreedzamen toon gesteld en spreekt uitdrukkelijk: »*van de voorgenomene handelinge, die, tot eenen eerlycken en verseekerden* Vrede, *in plaats van* Treves, *met eenparig consent van alle de Provincien zal worden geëntameert.*" Deze brieven, nergens vermeld, zijn mij alleen uit het oorspronkelijke bekend geworden.

(2) Uit de *Res. van Holl.* 15 en 20 Maart, 6 en 10 April 1647. Zie bl. 74, 85, 89 en 94, bespeurt men hoe veel moeite deze uitschrijving gekost heeft.

gestemd was, telkens was uit- en afgesteld (1). De redenen voor dit alles lagen ongetwijfeld, deels in den ingewikkelden aard, welke onze onderhandeling met Spanje meer en meer, vooral tegenover Frankrijk, had aangenomen; deels in het toenemende verschil van inzigten aangaande het onderhandelen, of slechts over een *Bestand*, of over *Vrede*, 't welk meer en meer zich binnenslands openbaarde. In dezen toestand werd het uitschrijven van Bededagen meer dan ooit eene zaak, welke van de zijde der Regering groote behoedzaamheid vorderde; en de aanmerking van den Schrijver der *Naweên* is derhalve juist, dat men dit uitschrijven »om politycke redenen, als 't er op aen quam, onderlaten heeft."

Zelfs de verordening van den, op den 10 Junij 1648 gevierden, plegtigen Dankdag wegens den gesloten vrede, heeft maanden lang voorloopige beraadslagingen uitgelokt (2); terwijl de viering zelve op eene wijze heeft plaats gehad, welke alles behalve getuigenis aflegde van die algemeene blijdschap, welke wij meenen zouden, dat deze vrede moest hebben opgewekt. In geheel Zeeland, en ook te Leiden, werd de Dankdag zonder betooning van openbare vreugde gevierd (3). De Utrechtsche Staten veranderden hem zelfs in een

(1) *Res. van Holl.* 8 Maart 1647.

(2) Zie *Res. van Holl.* 19 Dec. 1647. bl. 316. en 14, 18, 22 en 28 Jan. 1648, bl. 4, 20, 25 en 34.

(3) Zie WAGENAAR, XI D. bl. 494.

Vast- en Bededag, waardoor alle vreugdebetooning van zelve werd afgesneden (1). En elders gaf de Dankdag aanleiding dat de gesloten vrede ook van den kansel gelaakt werd (2). Ook in de beide volgende jaren, hadden soortgelijke oorzaken dezelfde uitwerking. Althans de Staten van Holland gaven op den 26 Febr. 1649 hunnen Gedeputeerden ter Generaliteit in last, om het uitschrijven van een' Algem. Vast- en Bededag vooreerst nog op te houden; en toen zij eindelijk op den 26 Maart daartoe, tegen den 21 April, besloten, deden zij dit onder bepaling: »des in de Brief niets gewaagd wordt van zaken buytenslands voorgevallen" (3). Welk eene moeite het inhad, dat op den 30 Jan. 1650, den jaardag van den vrede, een Algem. Dank-, Vast- en Bededag mogt gevierd worden, hebben wij boven gezien (4). Deze echter is de eenige Algem. Biddag, welke dit jaar werd afgekondigd. Want toen ter Generaliteit, in Junij dezes jaars, door de praesiderende Provincie, op de uitschrijving van een' Alg. Vast- en Bededag werd aangedrongen, weigerde Holland »in dese conjuncture van tijd" daaraan zijne toestemming te geven (5). Het zal, waarschijnlijk, vooral ook het mislukken dezer beraadslagingen geweest

---

(1) Alleen de Utrechtsche uitschrijving is mij tot nog toe bekend, en zal uit het oorspronkelijke worden medegedeeld.

(2) Wagenaar, t. a. pl.

(3) *Res. van Holl.* 26 Febr. en 26 Maart 1649.

(4) Zie boven bl. 218.

(5) Zie *Res. van Holl.* 2 Junij 1650. fol. 370.

zijn, 't welk de klagt van den schrijver der *Naweën* heeft uitgelokt.

Op hetzelfde aanbeeld, als deze schrijver, klopt ook een ander vlugschrift, dat, in het jaar 1655 verschenen, ten titel voert: *Vruchtelosen Biddagh* (1). Ook dit is tegen den Munsterschen Vrede, maar tevens den Engelschen (Mey 1654), gestemd, gelijk blijkbaar is ook uit de niet ongespierde zangen, waarmede het besloten wordt, en die getiteld zijn: *De oorlogen des Heeren tegen de Ver. Nederlanden begonnen met het afkondigen van de Spaansche vrede* (2). Bijzonder is het gerigt tegen de beide

---

(1) *Vruchtelosen Biddach, of vrijmoedich ende ootmoedich versoek, aan de Christ. Overheden der Ver. Nederlanden, vertoonende: hoe nodig het is, dat sommige dingen eerst worden verbetert, eer wij regt de segen Gods over ons Land ende vrucht van onse Bededagen mogen verhopen.* Door EUSEBIUM PHILARCHONTIUM *J. C. Gedrukt int Jaar* 1655. 4°.

(2) Ik kan mij niet bedwingen een paar coupletten er van mede te deelen.

ZANG.

Het noit verzadigt vier van Kromwels Staat-gemeente,
(Zelfs BLAACKend' in de Zee, gelijck een OLYVIER,
Gevoedt van Hollants Leeuw, met merg uyt zyn gebeente)
Dat zegt nu 't is genoegh: men steeckt de vrêebanier,
Voor d'oorlogs bloet-vlag, op, de Pek-ton voor den brander,
De brant-Klock en 't geschut, die vieren, sonder rust.
De Wacht van Hollants tuin leeft, als een Salamander,
In sulck een Vrede-vlam die d'oorlogs-vlammen blust.
Hoe sit het Volk soo stil? hoe laat men 't hooft soo hangen?
Waar blijft het hant-geklap in plaats van hant-gewring?
Was dese Vrede niet ons wenschen en verlangen?
Hoe, achtmen nu dan noch 't verkregen goet gering?
Is 't niet genoech bejaaght, gebeden, en verbeden?
Of staat het veel te dier, in Vrede dus t' onvreden

Biddagen, in het jaar 1655 gevierd; de eerste een Dankzegging- alsmede Vast- en Bededag, op den 9 Junij, ter gedachtenis van den in het voorgaande jaar met Cromwell gesloten vrede; de ander een Algem. Vast- en Bededag, op den 5 Sept. met eene Collecte voor de toen zoo wreed vervolgde Waldenzen (1). De schrijver vreest, dat al die gebeden

TEGEN-ZANG.

Ervarentheyt die leert, met schand' en schaad' een dwasen
Dat wel de bitterheyt in Vrede bitter wert.
Wie hoortmen meer, als ons na Spaansche Vrede, rasen?
Wat Oorloog, die ons, meer als Spaansche Vrede, smert.
Philips, heel af-gemat, gevoelde dat sijn krygen
Niet als verlies en was, en dat het vrye lant,
Gelijk gedrukte palm, quam hooger op te stygen,
Om haast de Zeventhien te binden in een bant;
Heeft, met een Vossen-vel de Leeuwen-huyt om-toogen,
Beëedigt dat hij ons voor die V'ry [dieverij] Landen kent:
Den luyster van dien naam verblint de Leeuwen-oogen,
't Oor lustert na sijn bee; soo krygt ons krygen 't eind,
En onse Vloekenrol een aanvang met de vrede:
En yder jaar-gety brengt swaarder onheil mede.

ZANG.

Het lant verkondigt Vree. Den Hemel (als t' onvreden
Om datmen niet voor al sijn Vrederijck en zoekt,
Met zorge voor sijn Kerck, verzoening, en gebeden,)
Verkondigt ons een Kryg, die alle zegen vloekt;
Verandert sijn gelaat (gelyck den Franschen Koning)
En schreyt, in ons gejuyg, de Vrede-vieren uyt.
O van aanstaande ramp te droevige vertooning! enz.

(1) Te Amsterdam werd op dien dag voor de Waldenzen gecolleeteerd, in de Nederd. Kerken *f* 45,000, Walsche *f* 9,000, Mennonieten *f* 20,000, Luthersche *f* 12,000; te zamen *f* 86,000. Zie Martinet, *Kerk. Hist. der Waldensen*, bl. 67 vv.

krachteloos en vruchteloos zijn; en zijn *thema* is: »hout dan liever op de verbodsdagen soo te vermenigvuldigen; God salse dog niet verhooren, ten sy dat U.U. H.H. M.M. eerst eenmaal begonnen te verbeteren soo overvloedige sonden, die onse gebeden den hals breeken en ons van onsen God afscheyden; daar 't schijnt dat men door menigte van Vast- en Bededagen God Synen segen over Land en Kerke wil afdwingen, en ondertusschen toegelaten word, dat door menigte van godlose, ja duivelsche werken den vloek over deselve hoe langer hoe meerder werd geladen." De bestraffing der heerschende verkeerdheden en zonden, welke hierop volgt, als van afgoderij, sabbatschennis, ondankbaarheid, vloeken, hoererij, gebrek aan kerkelijke tucht, partijschap tusschen de Regeerders, strijd tusschen het Raadhuis en de Kerk, slecht voorbeeld der Overheden, schaarsche bezoldiging der Leeraren enz., is misschien overdreven, maar ter kennis van den tijd gewis niet onbelangrijk.

De *vruchtelose Biddagh* werd dan ook hevig bestreden in een geschrift, waarin vooral de Predikanten worden gehekeld (1), maar dit wederom in een ander krachtig weêrlegd (2), hetwelk ech-

---

(1) *Noodige aenmerckinge op het Seditieus en land-verderffelycke Libel genaamt Vruchtelose Biddagh.* 1656. 4°.

(2) *Doëg de Edomiter. Dat is der Priesteren Aenklagher. Vertoont inde wederlegginghe van 't Landt- en Ziel-verderrvende Libel, geintituleert: Noodige aenmerkinge cet. Ghedrukt int jaer ons Heren* 1656. 4°.

ter, als de Biddagsviering niet rakende, ons hier niet mag ophouden.

Het medegedeelde zal ook wel reeds genoeg zijn, om het min of meerder hevige twistgeschrijf te doen kennen, hetwelk door de Biddagsviering, vooral in dit tijdperk, niet zelden werd uitgelokt.

Andere Biddagsgeschriften, als gedichten, predicatiën enz., verschenen thans zeldzamer dan zulks later het geval geworden is. Als de oudsten zijn mij bekend, om nu van de *Bid-daghsbede* van HUYGHENS, in 1624 (1), niet te gewagen, de *Boetpredikatiën*, door JOD. VAN LODENSTEIN, in 1664 en 1665 te Utrecht gehouden (2), en de *Biddags-predikatie* van FLORENTIUS COSTERUS, Predikant te Hoorn, op den Algem. Dank- en Bededag van 3 April 1675 (3); in welke laatste de groote uitreddingen, door Gods goedheid zoo dikwijls aan den Staat der Nederlanden wedervaren, met

---

(1) Zie *Korenbloemen*, *Nederl. Gedichten van* C. HUYGENS ('s Gravenh. 1658) fol. 1 vv. Zie ook aldaar fol. 629: *Op den eersten steen van 't nieuwe Doelhuys in 's Gravenhage, geleght bij Prins Willem van Oranje, 's daeghs voor Biddagh* 2 *Decemb.* 1636.

(2) *Boetpredikatiën over Jer.* 45, *gedaan te Utrecht in* 1664 *en* 1665, *door* J. VAN LODENSTEYN. Uitgeg. door *C. Brinkman*, Utr. 1779.

(3) *Kort verhaal van Neerlands zegen, beschrijvende eenige aanmerk. geschiedenisse. Gedaen in een Dank- en Biddags-predicatie, uyt Ps.* 105 *vs.* 5 *door* FL. COSTERUS, *getrouw Dienaar J. C. in de Ger. Gemeente tot Hoorn. En zyn te bekomen by* E. van Heuvelen, *wonende te Apeldoorn. Anno* 1737. 8°. De predicatie was waarschijnlijk reeds vroeger gedrukt.

warmte worden geschetst; terwijl de Algem. Dankdag, na het verjagen der Franschen voor Nymegen, en het winnen van Venlo, Roermond en Luik, op den 13 Dec. 1702, ook door eene uitgegevene Leerrede van JOH. FARRETH, Predikant te Tiel, in aandenken bewaard is (1).

DERDE TIJDPERK.

VAN DEN UTRECHTSCHEN VREDE IN 1713, TOT OP DE GROOTE STAATS-OMWENTELING VAN 1795.

Geheele vestiging eener stationaire Biddagsviering in Nederland.

Is de vrede van Utrecht, op den 11 April 1713 met Frankrijk gesloten, een merkwaardig maar tevens een niet in alle opzigten even heugelijk keerpunt geworden in de geschiedenis van onzen Staat (2), hij werd zulks niet minder ook in die

---

(1) *Nederlands hoofd verhoogd boven hare vijanden, tot roem van 's Heeren goedertierenheden en opwekking onser dankbaarheid, bij gelegentheid van den Dankdag op den 13 Dec. 1702, vertoond uyt Ps. 27: 6. door* JOH. FARRETH, *Pred. te Thiel. Tot Utrecht* 1703. 4°.

(2) Men zie onder anderen Mr. J. C. DE JONGE, *Redevoering over de Staatkunde hier te lande na den Utrechtschen Vrede, een waarschuwend voorbeeld voor onzen tijd. 's Gravenhage* 1841.

onzer Biddagsviering. Tot hiertoe zagen wij de Biddagsviering in Nederland, tegen herhaalde pogingen in, altijd aan haar oorspronkelijk meer buitengewoon karakter getrouw blijven. Sedert den Algemeenen Dank- en Bededag, welke op den 14 Junij, wegens dezen vrede, wel met vreugdebedrijven, maar, gelijk de meesten onzer vredefeesten, met kleine vreugde, gevierd werd, heeft zij dit karakter der buitengewoonheid van lieverlede geheel en al afgelegd. De voorheen schaars gekende toestand van vrede, die hiertoe medewerkte, ontaardde bovendien al spoedig in een' toestand van staatkundig nietsdoen en rust, waarin het afgetobde Gemeenebest, meer dan voegde of raadzaam was, behagen vond; dien het ten koste van alles, met opoffering zelfs van eer en waardigheid naar buiten, poogde te handhaven en te bestendigen; maar welke ook schier al die buitengewone omstandigheden nu deed wegvallen, aan welke de Biddagsviering vroeger bijna uitsluitend verbonden geweest was. Men had geene legers te velde en zond geene vloten in zee. Evenmin schitterende overwinningen als bloedige neêrlagen kwamen, gelijk voorheen, den meer en meer eentoonigen gang van het proveniers-leven der Republiek verstoren of afwisselen. Maar evenmin ook werd Neêrlands volk langer in die hoogsttreffende toestanden geplaatst, bij welke het zijne algemeene belangen gold, of het: *to be or not to be*, op het spel stond, en waardoor het dan werd geperst en aangedreven, om beurtelings in dank-

baar gejuich of in ootmoedig noodgeschrei als een eenig man zich voor het aangezigt des Heeren te stellen.

Het was alleen de kracht der gewoonte, hoezeer altijd door den godsdienstigen zin der Natie bezield en aangevuurd, welke het aloude gebruik der Biddagsviering deed op prijs stellen en stand houden. Maar, overeenkomstig den nieuwen toestand, werd deze nu ook op eene nieuwe leest geschoeid. De oude zucht, welke wij vroeger reeds, naar meer dan éène aanleiding, zich hebben zien openbaren, om van de Biddagsviering eene geheel stationaire instelling te maken, trad daarbij, onwillekeurig en ongemerkt. geheel op den voorgrond. En zelfs zonder dat politieke of kerkelijke besluiten hiertoe medewerkten, kreeg de Biddagsviering als van zelve geheel het voorkomen eener vastgestelde jaarlijksche plegtigheid.

Op deze wijze verklaart zich het opmerkelijke verschijnsel, dat, terwijl in het voorgaande tijdperk, gelijk wij gezien hebben, tot op het jaar 1712 toe, jaarlijks twee, drie of meer Biddagen gevierd zijn, nu integendeel, juist van het jaar 1713 af, telken jare geregeld één Dank-, Vast- en Biddag is uitgeschreven. De regel is zoo algemeen en zoo vast, dat gedurende dit geheele tijdperk alleen het laatste jaar, 1794, eenigzins het voorbeeld eener dubbelde *algemeene* Dank- en Biddagsviering oplevert; gelijk integendeel alleen het jaar 1783, als: *een jaar zonder Biddag!* in de geschiedenis

van dien tijd, met eene zwarte kool geteekend staat. Hier komt bij, dat ook de tijdsbepaling der Biddagen eene schier onveranderlijke houding aanneemt. Alleen het beweeglijk invallen van het Paaschfeest, of eenig bijzonder toeval, heeft nu en dan nog de maanden Februarij, April of Mei, eenmaal zelfs Junij, met een' Biddag, begunstigd; maar overigens is de maand Maart daarmede bijna uitsluitend bevoorregt. Zelfs de vroeger telkens afgewisselde benamingen: *Vast-* of *Bid-* of *Dankdag*, naar het verschil der aanleidende omstandigheden, aan de Biddagsviering gegeven, smelten van nu aan tot ééne zamen, en *Algemeene Dank-, Vast- en Bededag* werd uitsluitend de titel, welke zij gedurende dit tijdperk gedragen heeft.

De gang, welke deze verandering gedurende dit Tijdperk genomen heeft.

Het veranderde karakter der Biddagsviering hebben wij in het bovenstaande in deszelfs geheel ons voorgesteld; maar, niet onbelangrijk is het daarbij den gang te doen opmerken, langs welken deze verandering' heeft ingang gevonden.

Al kan het namelijk schijnen, dat die verandering bijna eensklaps heeft plaats gehad, zij was toch niet alleen reeds sedert langen tijd voorbereid; maar ook gedurende dit tijdperk blijft nog telkens de overgang zigtbaar van hetgeen de Biddagsviering vroeger was, tot hetgeen zij later geworden is. De sporen van haar oorspronkelijk

buitengewoon karakter zijn nog langen tijd, ook in de Biddagsbrieven, duidelijk zigtbaar, en eerst van lieverlede wordt het nieuwe beginsel daarin stellig en duidelijk uitgedrukt.

Zoo blijven die Biddagsbrieven nog voortdurend aan den oogenblikkelijken toestand des Lands of aan bijzondere voorvallen en gebeurtenissen zich aansluiten, schoon de Biddag zelf blijkbaar niet meer naar aanleiding van die gebeurtenissen werd afgekondigd, maar alleen dewijl het wederom tijd was, een' Biddag te houden. In de eerste jaren na 1714 is meestal het voortduren van rust en vrede, of zijn omstandigheden, die tot vre es of hoop deswegens aanleiding gaven, het punt, waarvan de afkondiging uitgaat; terwijl voorts het treffen of wegvallen van bijzondere nooden en onheilen als stof tot bidden en danken wordt opgegeven. Van een' *jaarlijkschen* Biddag integendeel, wordt in deze brieven nog volstrekt niet gesproken. Zelfs de gedachte aan de Biddagsviering, als eene *jaarlijks* terugkeerende plegtigheid, zoekt men, ook terwijl dit toch werkelijk reeds het geval was, in die Biddagsbrieven nog geheel te vergeefs. Alleen krijgen zij van nu aan meer de houding, als moesten zij op een wederom afgeloopen jaar doen terugzien. De eerste Biddagsbrief, in welken ik zulks reeds duidelijk aantrof, is die van het jaar 1723. Dus luidt de aanhef: »Nademaal door de oneindige goedertierenheid van God Almagtig ons lieve vaderland in *'t voorleden*, gelijk in eenige voorgaande jaren, is bewaard ge-

worden in een gewenschte rust en vrede enz." En die van jaar 1727 begint met te zeggen; »dat er *wederom een jaar* tot onzen vrede is toegedaan;" welke uitdrukking, met andere soortgelijke afgewisseld, in de uitschrijvingen der nu volgende jaren meestal terugkomt. Hierbij verdient het misschien onze opmerking, dat men, juist van dezen tijd af, in sommige voorname steden begonnen is aanteekening te houden van het bedrag der op de jaarlijksche Biddagen ingezamelde liefdadige giften (1).

De meer onrustige en straks daarop gevaarlijke toestand, in welken het vaderland, inzonderheid na het jaar 1741, geraakte, gaf echter eenigermate aan de Biddagsviering het oude karakter terug; en de Biddagsbrieven werden dan ook nu weder eene oproeping tot verootmoediging en gebed, te midden van het oogenblikkelijk gevaar, waardoor men van rondom bedreigd was.

Maar naauwelijks is dit gevaar geweken, of het nieuw beginsel drijft bij de Biddagsviering wederom boven. Ook de vrede, in 1748 te Aken gesloten, ofschoon reeds op den 18 October geteekend, werd eerst op den gewonen Biddagstijd van het volgende jaar, thans iets later (op Woensdag den

---

(1) De *gedrukte* lijsten der *Biddags-collecten* beginnen te *Amsterdam* met 1724, te *Utrecht* met 1731, te *Rotterdam* met 1745, te *Leiden* met 1749. Volgens eene door Dr. SCHOTEL (*Kerk. Dordr.* II D. bl. 173 vv.), uit eene *schriftelijke* aanteekening, medegedeelde lijst, kent men die Biddags-collecten te Dordrecht reeds sedert 1710.

11 Junij) invallend (1), door een' Algem. Dank- en Biddag gevierd, die des vrijdags daarna ook door vreugdebedrijven moest worden gevolgd. Zelfs mag het onze aandacht niet ontgaan, dat men, juist na den Akenschen vrede, nog meer dan voorheen, aan de Biddagsviering het denkbeeld gehecht heeft eener vaste jaarlijksche plegtigheid, welke niet meer naar aanleiding van deze of gene buitengewone gebeurtenis, of eenigen bijzonderen nood of gewenschte uitkomst, gevierd werd, maar die *telken jare*, als sprak dit van zelf, op vastgestelden tijd terug kwam.

Dit denkbeeld, van lieverlede in de volksmeening overgegaan, vinden wij eerlang ook in de Biddagsbrieven zonder omwegen uitgedrukt. Die van het jaar 1752, in welken dit het allereerst wordt aangetroffen, is in dit opzigt bijzonder merkwaardig.

»Behalven de belydenis van Sonden," zoo wordt daar gezegd, »en de erkentenis van Gods zegeningen en oordeelen, die een iegelyk in het bysonder behoort te doen, by de overweging van den staat en omstandigheden van syn leeven, is ook ten hoogsten redelyk, en overeenkomstig met onsen pligt, dat Wy, in Onze gemeene betrekking beschouwdt zynde, als een Volk, agt geeven op de handelingen der Goddelyke Voorsienigheid met Ons, en in dien opzigte algemeene betuigingen doen van vernedering en dankbaarheid voor den Throon des Allerhoogsten: En gelyk in de wegen der Goddelyke Voorzienigheid omtrent Natiën, zegeningen zeer dikwyls gemengd worden met oordeelen,

(1) Wagenaar, XX bl. 257, zegt verkeerdelijk, 17 van Zomermaand.

zoo als Wy in het bysonder door de ondervinding geleert hebben; hebben de Staaten deeser Landen, van het begin van de Republycq af aan, dienstig geacht, jaarlyks eenen Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag uit te schryven; om den Heere voor Syn onverdiende goedheid te danken; om Ons selven onder Syne oordeelen, en des Volks sonden, waar uit die voortspruyten, te vernederen, en om de genadige vergeving, en verbetering, van een sondig Volk, te gelyk met Gods zegen en goedertierenheid over het selve, af te smeeken."

Volgens dezen Biddagsbrief scheen men alzoo niet anders of niet beter te weten, dan dat in de Nederlandsche Republiek van oudsher een *jaarlijksche* Algemeene Dank-, Vast- en Bededag gevierd was, ja, als of zulks, ingevolge burgerlijke of kerkelijke bepalingen, nimmer anders had plaats gehad. Ook de Biddagsbrieven der vier of vijf volgende jaren, misschien wel door dezelfde geoefende hand gesteld, kloppen allen op hetzelfde aanbeeld. »De liefde voor ons vaderland," zoo hebben de Staten Generaal dien van 1754 ingeleid, »en de zucht voor deszelfs welvaren is, onder vele andere, eene gewigtige reden, waarom wy *jaarlijks* gewoon zijn alle de inwooners deses Lands *op eenen plegtigen dag* by een te roepen;" terwijl in die van het volgende jaar »van een *wederom verloopen jaar* van zegeningen", gesproken wordt. Ja, wanneer men van nu aan werkelijk door buitengewone gebeurtenissen getroffen werd, of wanneer oogenblikkelijke rampen dreigden, dan werden dezen niet meer als eerste of hoofdaanleiding, maar slechts als bijkomende reden,

aangemerkt, om thans juist een' Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag uit te schrijven. De Biddagsbrief van het jaar 1756 geeft dit als met zoo veel woorden te kennen. »Gelyk de overdenking," zoo luidt de aanhef: »van Gods waakzame Voorzienigheid ten goede van dezen Staat ons tot hier toe van jaar tot jaar geroepen heeft, om op eene openbare en nationale wijze God Almagtig te erkennen, — zoo is er tegenwoordig eene ongemeene tzamenloop van de allergedugtste en zeldzaamste voorvallen, die ons byzonderlyk verpligt tot eene plegtige en nationale verootmoediging." Ja, in dien van 1762 wordt de Biddag kortaf genoemd: »*eene jaarlijksche plegtigheid.*" Maar hetgeen, onder meer van dezen aard, wel het meest mij getroffen heeft, is dat de uitschrijving van den allerlaatsten *Oud-vaderlandschen* Biddag, dien het oude Nederland op Woensdag den 26 Maart 1794 gevierd heeft, juist diegene is, in welke dit, der oorspronkelijke inrigting onzer Biddagsviering geheel vreemde, denkbeeld, meer dan in eenige vroegere, onbewimpeld en naakt is voorgesteld. Er wordt dáár eenvoudig gezegd: »*de tijd des jaars is wederom daar*, dat wij, volgens het prijswaardig gebruik, door onze godvruchtige voorouderen tot ons overgebragt, op nieuw geroepen worden om ons, volksgewijze, voor de Goddelijke Majesteit te verootmoedigen." — Zoo scheen dan de laatste der Biddagen er toe bewaard, om luide te verkondigen, dat men van een oorspronkelijk beginsel geheel was afgedwaald; en dat, niet het: *roep mij*

aan in den dag der benaauwdheid! maar slechts *het oude gebruik*, of *zekere tijd des jaars* de prikkel was, om een geheel volk in verootmoediging en smeekgebed zich voor den Heer te doen neêrbuigen.

De politieke zijde der Biddagsviering en der Biddagsbrieven gedurende dit tijdperk.

Het kon wel den schijn hebben, als of de opmerkelijke verandering, welke wij de Biddagsviering gedurende dit tijdperk zagen ondergaan, tevens een einde gemaakt had aan dat geheel politiek karakter, 't welk zij vroeger had aangenomen. Het is ook zoo, dat, naarmate de Dank-, Vast- en Bededagen niet meer regtstreeks naar aanleiding van deze of gene groote gebeurtenis werden verordend, derzelver politiek karakter eene aanmerkelijke wijziging ondervonden heeft. Evenwel bleven zij voortdurend *Nationale* gedenkdagen. Het was altijd de toestand van Land en Volk, welke er bij op den voorgrond stond. En de inzigten der staatkunde behielden, zoowel op het besluit tot derzelver afkondiging, als op den inhoud der Biddagsbrieven, en mitsdien op de Biddagsviering zelve, steeds een' overwegenden invloed.

Reeds boven deden wij opmerken, dat de Biddagsviering, al had zij het karakter der buitengewoonheid reeds grootendeels afgelegd, toch altijd aan de politieke gebeurtenissen en den algemeenen toestand des Lands zich bleef aansluiten. De blijken hiervan zijn in elke uitschrijving voorhan-

den. Het nog niet tot stand komen van den gehoopten vrede met Spanje, en het voortduren van den oorlog in Duitschland, leverden daartoe in 1714 de stof, gelijk de eindelijke bevrediging van alle vijanden, in 1715. Voortduring van rust en vrede roemde men, als de groote stof tot bidden en danken, in de volgende Biddagsbrieven, tot 1726 toe. En sprak men, in 1727, van »dreigende wolken en voorbereiding voor oorlog": de afwending van deze vrees, en telkens het »wederom één jaar tot onzen vrede toegedaan", en »niettegenstaande elders de oorlogsvlam woedde", of »nu en dan reeds dreigde tot ons over te slaan", toch de »aangename vrede gedurende twintig" (1733), en vijfentwintig (1738), en meer jaren behouden: — dit is en blijft het punt, waarvan de Biddagsbrieven, tot in 1740 toe, uitgaan. Sedert echter staan »de geruchten van oorlogh, die ons zelfs noodzaken tot onse zekerheid en defensie ons te wapenen" (1741), of die »beducht doen syn, dat niettegenstaande onze vredelievendheid, en alle onze moeite en zorg om den vrede te conserveren, dit quaet oock aen desen Staet zoude konnen overkomen" (1742), wederom op den voorgrond. De noodzakelijkheid voor den Staat om, »zoo tot ondersteuninge van hare Geallieerden, volgens de trouw der verbonden, als tot bescherminge van hare wettige bezittingen, hare hulpbenden mede ten strijde uit te zenden" (1746), het »verloren gaan der *barrière*, met zoo veel bloed en schatten verkregen", de daaruit voortvloeijende »schade in commercie

en navigatie", het »oorlogsvuur tot aan de grenzen genaderd", en »het invadéren van het eigen territoir van den Staat" (1747), zijn nu de beweegredenen tot het uitschrijven van Biddagen, — tot dat de Dankdag over den vrede, en over het bezit van »een illuster en eminent Hoofd", in 1749, daaraan een einde maakt (1). Evenwel ook nu blijft »de bekommering, dat de vrede nog niet is gecimenteert" (1750), of dat »de Staat, niettegenstaande de heilzame vrede, naauwlijks tot eenig verhaal kan gebragt worden, zoo wegens de verzwakking van zijne finantiën, als van wegen het verval van zijne commercie, navigatie cet." (1751), de aanleiding tot Biddagsvieren. Van lieverlede echter krijgen de Biddagsbrieven eene eenigzins andere houding. Het *algemeen godsdienstig* en het *bijzonder vaderlandsch* of *staatkundig* beginsel strijden er als om den voorrang. Dit is het geval, zelfs in die van 1752 en 1759, schoon in den éénen de dood van Prins Willem IV, in den anderen die van Prinses Anna herdacht wordt (2). Maar »de continuatie van onze rust en vrede" met de daaruit

---

(1) *Gods daden bij ondervindinge gesien, in het daarstellen en weder wegnemen van het verwoestend Oorlogssweerd. Voorgest. in eene Leerrede over Ps.* 46: 9, 10; *op den plechtigen Dank- en Bededag, uitgesproken op den* 11 *Junij* 1749, *door* Th. v. Adrichem, *Pred. tot West-Zaandam. Westzaand.* 1749. — *Vrede- en boet-bazuin, geblaazen op den Dank- en Biddag over den Vreede te Aken, gevierd op den* 11 *van Zomerm. des jaars* 1749. In *twee Kerkredenen door* C. H. van Heimenberg, Cz., *Leeraar te Wormerveer. Haarl.* 1749.

(2) Zie den aanhef van den Biddagsbrief van 1752 boven bl. 259.

voortspruitende of daarmede vergezeld gaande zegeningen en voorregten, blijven toch den voorgrond innemen, vooral nadat, in 1757, de aangevangen zevenjarige oorlog ook den vrede der Republiek met groote gevaren bedreigde.

Inmiddels, maar inzonderheid na het eindigen van dezen strijd, heeft de vrede en de rust, die men geniet, al meer en meer den hoorn des overvloeds over Nederland mildelijk uitgestort. Ook de Biddagsbrieven kunnen er niet van zwijgen. Eene reeks van jaren lang behelzen zij, vóór alles en in de eerste plaats, de uitdrukking van het gevoel van dankbaarheid, haast zeg ik, van verbazing, over »de zonderlinge zegeningen des Allerhoogste", aan de Republiek zoo ruimschoots ten deel gevallen. Zelfs gebeurtenissen, als het treden van Willem V in zijne erfelijke bedieningen, in 1766, zijne gelukkige huwelijks-alliantie, in 1768, of soortgelijke, moeten er voor wijken en staan in de schaduw. Men komt, woorden te kort om »den vrede, den overvloed en de veiligheid" te roemen, waarin men onder Gods beschermende goedheid wonen mogt (1765). »Onze toestand is zonderling gelukkig", zoo spreekt men in 1769, »door de Goddelijke Voorzienigheid gezegend met burgerlijke eendragt, innerlijken en uiterlijken vrede, vrijheid en overvloed onder de bescherming van goede wetten en met het genot van een zuiveren Godsdienst" (1). En mogen ook die zegeningen,

---

(1) In: *Der Staaten Verbodsdag, plegtiglijk gevierd op den* 15 *Febr.*

nu en dan, »met zeer zware en drukkende bezoekingen van veesterfte, overstroomingen enz.", die zelfs tot bijzondere gewestelijke Bededagen en Bedestonden aanleiding gaven, vergezeld gaan (1770); — in 1772 betuigt men: »de alvernielende plagen van tweedragt, oorlog, hongersnood, pestilentie, verspreiden als nog in verscheiden gewesten de uiterste verwoesting en ellende; maar Wij, dank de oneindige barmhartigheden van den Almagtigen, genieten als nog, onder Zijne Hooge Bescherming, alle onze voorregten: de Vrede en deszelfs aangename gevolgen, en onze burgerlijke en Godsdienstige vrijheden, — zonder de hand van den onderdrukker te gevoelen of te vreezen." Men noemt zich »een gezegend en gelukkig volk, levende in het genot van overvloed, vrede en vrijheid, en verlicht door den zuiveren Godsdienst" (1776); of men roemt het geluk van den Staat, »dat men tot den statelijken pligt (der Biddagsviering) voornamelijk geroepen wordt, door onze dankbaarheid, en dat de Opperbestuurder der wereld de erkentenis van Zijn oppergebied meest van ons vordert door zijne daden van goedertierenheid" (1778)! En

---

1769, *in eene Kerk. Redevoering over Klaagl.* III: 37—40, *te Vollenhoven*, *door* J. Cuperus, A. Jz., *Pred. aldaar. Leyden*, 1769; leest men onder anderen: schoon wij van dit ons gezegend Nederland in enen eigentlyken sinne wel zeggen mogen uit *Jes.* 33: 20: »*Schouwt Sion aen — eene geruste woonplaets!*" daar heet het in andere gedeelten van Europa: *Blaset de bazuyne*, *want de dag des Heeren komt*, cet. *Joel* 2: 1, 2. Maar gewisselyk daar hangd ook eene dikke wolk boven onze hoofden cet."

waarlijk, indien niet het besef en de erkentenis van zoo uitstekende voorregten, gelijk de Biddagsbrief van 1768 zich uitdrukt, ware »verbitterd geworden door eene moeijelijke aandoening over de zonden en overtredingen van de Natie;" had men niet steeds moeten »klagen over den geest van ongodsdienstigheid, ijdelheid, weelde, en losbandigheid zoo in grondbeginselen als in zeden" (1770), over »ondankbaarheid tegen God door het misbruik van zijne zegeningen, gelijk over den algemeenen geest van ijdelheid en losbandigheid, verderfelijke weelde en overdaad, ja, ondermijning van alle gronden van godsdienst en zedelijkheid" (1772 en verv.): dan waren de Vast- en Bededagen van dezen tijd van nu aan geheel in *Nationale Dankdagen* herschapen!

Zoo gaat het voort tot op den tweehonderdjarigen gedenkdag der Utrechtsche Unie toe, voor zoo ver de Algemeene Dank-, Vast- en Bededag van 25 Febr. 1779 dezen naam mag dragen.

Maar welk een geheel andere toon wordt er in de Biddagsbrieven sedert dien tijd aangeslagen! Reeds die van 1780 is gelijk het rijzende weêrglas, hetwelk den naderenden storm gevoelt en aanwijst, welken de Brief van het volgende jaar, als werkelijk reeds losgebarsten, te vermelden heeft. »De Opperbestierder der wereld," zoo luidt het daar, »na de uitmuntendste blijken van zijne goedertierenheid en lankmoedigheid op ons te hebben uitgestort, heeft het misbruik van zijne zegeningen beginnen te straffen. — Desniettegen-

staande", zóó wordt er tot bemoediging bijgevoegd, »behoeven de gevaren, die ons dreigen, geen neerslagtigheid en wanhoop te verwekken, zoo deselve vernedering inboezemen en verbetering van gevoelens en zeden voortbrengen." — »Een volk, dat God vreest, behoeft geene andere vrees te hebben" (1781) (1).

Doch welk een donker tafereel staat daar, in den Biddagsbrief van 1782, voor ons! »Eene regtvaardige en aanbiddelyke Voorzienigheid, nadat Zyne waarschouwingen onverzettelyk zyn verwaarloosd, blyft nog aanhoudend ons door Zyne oordeelen bezoeken. Het jaar, hetgeen wy geeindigd hebben, is een tyd geweest van duisternis. Aangetast door een Magtig Geallieerde, die onze vyand is geworden, hebben wy moeten zien, dat onze Colo-

(1) Bij deze gelegenheid verscheen: *Leerrede over Ps.* V: 13, *op den Algem. Dank-, Vast- en Bededag den* 14 *Febr.* 1781, *uitgespr. in de Fransche Gemeente te Zwolle*, *door* ISAAC DU PUY, *uit het Fransch vertaald door* JOAN DIRK VAN DER CAPELLEN, *Lid der Ridderschap van Overyssel. Zwol*, 1781. De destijds beroemde vertaler zegt in het Voorberigt: »Ik oordeel het onnoodig onzen Patriotschen Kristen-Leeraar nader te leeren kennen. Dit stuk maakt zijne lofspraak en ik maak de mijne, wanneer ik zegge, het geluk te hebben van zulk een man onder mijne boezemvrienden te tellen." Ook: *Leerreden over den* 124 *Ps.*, *te Vlaardingen*, 4 *April* 1781, *in eene Dank- en Bedestonde*, *bij gelegenheid van de behoudene aankomst van de Vlaardingsche Vischvloot na de vredebreuk met Engeland*, *door* H. H. VIERVANT, *Pred. aldaar. Utrecht* 1781. Bij deze gelegenheid werd ook een gedenkpenning vervaardigd ter eere van JAK. VAN DE WIND, die hiertoe had medegewerkt. Nog: *Twee Leerredenen op den Dank-, Vast- en Bededag op* 14 *Febr.* 1781 *en op den Dank-, Vast- en Bededag*, 27 *Febr.* 1782, *door* J. H. VAN DEN DOORSLAG, *Pred. te Dordrecht. Dordrecht* 1782.

nien zyn aangevallen en genomen, nadat aan onze koophandel en zeevaart gevoelige slagen zyn toegebragt. Dubbelde slagen van buitenlandsche ongelukken en binnenlandsche verbitteringen en verdeeldheden hebben wy ons Land zien verwoesten.

In het midden van deze beklagelyke vertooningen, zyn de zonden en ongeregtigheden des volks geenszins verminderd. Dezelve ongevoeligheid en zorgeloosheid; dezelve ydelheid en weelde; dezelve verbastering van gedrag en zeden. Een onverschilligheid omtrent den Godsdienst; een bedorven zelfsliefde en eigenbelang, de gronden van de ware vaderlandsliefde ondermynende; hevigheden en tweedragt; kleinachting voor de Regering; een losse en onbeteugelde geest van *Anarchie*, een van de ongelukkigste teekenen van een verzwakt en afnemend volk, hebben by ons de overhand genomen. Dus kastydt ons de Voorzienigheid, niet alleen door de verwoestingen van den oorlog, maar maakt ook onze eigen ongeregeldheden tot werktuigen van onze onheilen."

Politieke eenzijdigheid heeft gewis dezen Biddagsbrief eenigzins donker gekleurd (1), zoodat zelfs elke vermelding van den zeeslag op Doggersbank zorgvuldig ontweken is. Niet weinig mishaagde hij dan ook aan velen, zoo burgers als staatsleden. De Friessche Staten keurden hem zelfs geheel en al af, en deden een eigen Biddagsbrief uitgaan, waaruit de voor velen zoo aanstotelijke politiek weggenomen is en op Doggersbank heen gewezen als het begin eener betere toekomst (2). Dit zelfde deden

(1) Hij was gesteld door Ds. MACLAINE, Pred. bij de Engelsche Gemeente te 's Hage. Vooral ook het vreemde woord *Anarchie* trok zeer de aandacht des volks tot zich.

(2) Hij is medegedeeld in de *Holl. Historische Courant*, van 21 *Febr.* 1782. Zie ook: *Vaderlandsche Dank en Biddags-rede over*

ook de Staten van Zeeland in hunne uitschrijving van maandelijksche Bedestonden, om »onder opregte verootmoediging voor den Allerhoogsten zijnen krachtdadigen zegen af te smeeken over de wapenen door den Staat, tot deszelfs verdediging en afbreuk van den vijand opgevat" (1); hoedanige Bedestonden nu ook in Holland en elders werden verordend (2).

Het was deze politieke verdeeldheid, welke in 1783 den Biddag zelfs geheel deed achterblijven,

---

Jos. VII: 12*b*, *voorgedragen* (27 Febr. 1782) *aan de Gemeente der Doopsgezinden te Middelburg*, *door haren Leeraar* SJOERD YSBRANDI. *Amsterdam* 1782. De opdragt is: »aan den edelen ontwerper van het bevelschrift tot den Dank- en Bededag in Friesland."

(1) De uitschr. is van 28 Mey 1782. Zij hielden op na het teekenen van den wapenstilstand, volgens besluit van 24 Maart 1783.

(2) Zie: *Bedenkingen over den oorlog, als zijnde niet altijd een kenmerk van 's Volks groote zonden en Gods straffende voorzienigheid; in eene Kerk. Redev. bij geleg. der Bedestonden* 2 *Sept.* 1782 *aan de Luthersche Gemeente te Rotterdam*, *door* F. J. SCHEFFER, *Rotterd.* 1782. 4°. — *Het goed uitzigt van Nederland. Bedestond op den* 29 *Nov.* 1782, *door* J. CLAASSEN, *Pred. te Leerdam. Utr.* 1782. — *Onze tegenw. toestand vergeleken bij dien onzer Voorouders in* 1574, *ter aanmoediging der Nederlanders tot het vertrouwen op God; in twee Redevoeringen op den Bedestond* 2 *Oct. en gedenkd. van Leydens ontzet* 3 *Oct.* 1782, *door* DANIËL HOVENS, *Doopsgez. Leeraar te Leyden.* Leyden 1782. Uit dienzelfden tijd is ook het bekende ruwe:

Bedestonden, stomme honden!
Dooden geenen Engelschman.
Maar een vloot in zee gezonden,
Stomme honden!
Dat is 't, wat ons redden kan.

ofschoon hij door het volk begeerd werd (1). Gelukkig daarom, dat de op den 2 Sept. van dat jaar geteekende vredes-preliminairen met Engeland, in het volgende jaar (1) de aanleiding zijn konden, om de ingezetenen »hoogstatelijk tot de vurigste dankzeggingen en ernstigste gebeden op te roepen." Maar straks daarop dreigt de oorlog met keizer JOSEPH II; hetgeen de Friessche Staten en welligt ook andere gewesten, reeds in het begin van 1785, Maandelijksche Bedestonden deed uitschrijven, en kort daarop de aanleiding was tot een' Algem. Dank-, Vast- en Biddag (2). Doch het gevaar werd afgewend; want, gelijk de Biddagsbrief van 1786 zich uitdrukt: » Gods gunstig albestier bezorgde aan dit Gemeenebest, de veelvermogende bemiddeling van het Fransche Hof, hetwelk *met eene edelmoedigheid zonder voorbeeld* de Vredesonderhandelingen zoo ernstig heeft helpen voortzetten, dat alle feitelykheden zyn voorgekomen, en de vriendschap met Z. Keizerlyke Mat. geheel hersteld is. Ook is het ons door den God. zegen gelukt, met Z. M. den Koning van Frankryk eene *verdedigende Alliantie* te sluiten welke aan den luister van dezen Staat en aan deszelfs veiligheid en onafhankelykheid eene vastheid byzet, waarvan men alles goeds verwachten mag" (3).

---

(1) Toen verscheen echter: *Biddagwekker, of aansporing tot het behoorlijk vieren van Neêrlands Dank-, Vast- en Bededagen. Door* C. BRINKMAN, Pred. te Dirksland. Utr. 1783.

(2) *De oorzaken en gevolgen van het verval in de Godsvrucht. Leerrede over Openb.* II: 4, *op den Dank-, Vast- en Bededag*, 27 *April* 1785, te Dordrecht, door H. WACHTER. Dordr. 1785.

(3) *Gods verschoonende en zegenende goedheid jegens het dierbaar Vaderland — voorgesteld — op den jongst gevierden Biddag in de*

Ook nog in Maart 1787 gaf deze *Fransche Alliantie*, met de handhaving der »Constitutionele vrijheid", Biddagsstof; waarbij, wat den Erfstadhouder betreft, gelijk in het voorgaande jaar, »het regte doorzicht in 's Lands ware welzijn" (1), van den Hemel moest worden afgesmeekt. En in dien geest was ook de *uitschrijving van een Boet- en Bedestond, door de* (Patriotsche) *Staten van Friesland, residerende te Franeker, tegen den* 21 *September*, waarin onder anderen gezegd wordt: » De heerschzucht, welke in andere met ons vereenigde Provincien reeds zoo veel schrik en verwoesting verspreid heeft, en nu door het inroepen van vreemde Troupes, hare uiterste poging aanwendt om den voet op den nek van onderdrukte Burgers te zetten, hunne billykste klaagstem voor altoos te smoren, en eene willekeurige regering in te voeren; dezelfde heerschzucht heeft ook tegen dit ons Vriesland haren geduchten arm opgeheven, vervolgt de trouwste beschermers van 's volks regten, en stelt ons in gevaar om met dezen (zoo God het niet verhoede) alles wat ons 't dierbaarste is te zullen verliezen" (2).

Uit welk eene geheel andere politieke hemel-

Academiekerk te Groningen, door P. CHEVALIER, *Hoogleeraar aldaar.* Groning. 1786. en: *Leerrede over* Richt. VI: 24*a*, *uitgespr. op den Dank-, Vast- en Bededag den* 1 *Maart* 1786 *voor de gemeente te Heusden, door* H. HILDEBRANDT Mz. Dordr. 1786. als ook: *Biddagsleerrede bestemd voor de A. D., V. en B., op den* 1 *Maart* 1756, *door* JOH. V. D. UPWICH, *Pred. te Campen;* (den 24 Febr. overleden) *uitgeg. door* J. TICHLER, *Campen* 1786.

(1) Door deze uitdrukking onderscheiden zich alleen de Brieven van 1786 en 1787.

(2) Zie over dezen Frieschen Bededag de *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* Sept. 1787, bl. 5010; waar echter de Brief, die alleen in afschrift mij voorkwam, niet is medegedeeld.

streek waait de wind in den Biddagsbrief, in het jaar 1788 uitgevaardigd, »In het akelig tydstip van ellende en duisternis," zoo luidt het daar, »heeft het den Allerhoogsten behaagd, zynen almagtigen arm uit te strekken tot onze behoudenis. Hy bragt hulpmiddelen voor ons te weeg in de vereenigde raadsbesluiten en *vriend-nabuurlyke maatregelen* genomen door twee machtige Mogendheden. De plotselyke en onverwachte omwenteling van zaken, welke hierop in de Republicq volgde, *was oogenschynlyk het werk van den Heere*, en vereischt van onzentwegen de vurigste uitstortingen van lof en dank aan den rotssteen onzes heils" (1).

Werkelijk volgen er, eenige jaren lang, nu wederom Biddagsbrieven, die de herinnering verlevendigen van dat dankbaar gejuich over vrede en voorspoed, hetwelk in de brieven der jaren 1764 en vervolgens ons in het oog viel. »De wettige regeringsvorm hersteld, de omwenteling van zaken bevestigd, de banden der Unie door een nieuwen knoop toegehaald"; »verbindtenissen met na-

(1) Zie: *De treurende en opgebeurde Patriot. Twee Leerredenen op den Biddag* 1788, *door* J. Brill, *Pred. te Rijswijk.* *'s Hage* 1788. — *Nederlands verlossing geroemd op den Algem. D. V. en B. den* 19 *Maart* 1788, *door* C. van den Broek, *Pred. te Princenhage. Utr.* 1788. — *Het Volk van Nederland aangemoedigd tot dankbaarheid wegens hare herstelling. Leerrede op den A. D. V. en B.* 19 *Maart* 1788, *door* N. Oliphant, *Pred. te Jersikke. Middelb.* 1781. — *'s Lands pylaren vastgemaakt, of Kerkrede op den Dank- en Biddag*, 1788 *Door* P. Hofstede, *Th. D. Prof. en Pred. te Rotterdam. Rott.* 1788. — *Nederland tot dankbaarheid gewekt, op den jongstgev. Alg. Biddag in de Acad. kerk te Groningen*, *door* P. Abresch, *Hoogl. Gron.* 1788. — S. v. Andringa, *Leerrede op den plegtigen D. V. en B.* 19 *Maart* 1788. *Leeuward.* 1788.

burige Mogendheden gesloten, welke de veiligheid en de bezittingen van den Staat verzekeren, en de geopende bronnen van welvaart onbelemmerd doen vloeijen"; »rijke oogsten", die zelfs tot opzettelijke dankdagen aanleiding gaven; »rust en veiligheid zoo binnen als buiten", »herlevende koophandel", zachte winters en, niettegenstaande de afneming van sommige takken van nijverheid —, toch »buitengewone weldaden en voorregten", toch »bloei van handel en Coloniën", met de daaruit voortspruitende »voorspoed en welvaart": — dit en meer nog maakt de stof der dankzegging uit, tot welke Neêrlands Staten nu jaar op jaar »de ingesetenen van dit gezegend land" (1790) in hunne Biddagsbrieven oproepen; al moeten zij daarin ook »altijd hetzelfde verdrietige tafereel van zonden en ondeugden" ophangen, en steeds op nieuw over »onverschilligheid in de godsdienst, ongeloof, ligtzinnigheid, verkeerde eigenliefde, vreemde gevoelens" en andere ergerlijke verkeerdheden, bittere klagten aanheffen.

Dat evenwel ook hier niet alles goud is, wat blinkt, en dat ook de politiek bij zulk eene inkleeding hare rol te vervullen had, leert, onder anderen, het gebeurde met den Biddagsbrief van 1791. Niet juist, omdat hij in een vlugschrift, te St. Omer gedrukt, scherp gehekeld werd, als oproepende, »om met een leugen in de regterhand voor God te verschijnen" (1); maar omdat zelfs de

(1) *Brief van een gezelschap Christenen aan de opstellers van de*

Staten van Zeeland goedvonden, de uitschrijving van H. Hoog-Mogende niet over te nemen, maar eene andere af te kondigen, waarin sommige hoogdravende zinsneden aanmerkelijk werden gewijzigd of weggelaten (1).

Doch spoedig genoeg maakte de oorlogsverklaring der Nationale Conventie in Frankrijk, van 1 Febr. 1793, een einde aan al die begoocheling. De wekelijksche of veertiendaagsche Bedestonden, in de verschillende gewesten, bij het eerste prangen van den nood, verordend (2), konden wel eerlang, bij de zoo onverhoopte afwending des gevaars, in *maandelijksche* en zelfs in *Dank-stonden* worden veranderd (3). Ook deed de verdere loop

---

Uitschrijvingsbrief van eenen Dank- Vast- en Bededag over de Republiek der Vereenigde Nederlanden, tegen Woensdag den 30 *Maart* 1791. *Te St. Omer, ter drukkerij van* v. Schelle *en Comp.*

(1) *Utrechtsche Courant* 23 *Maart* 1791. Wij zullen de stukken later mededeelen.

(2) In *Utrecht* begonnen zij op Donderdag 28 April, en voorts *wekelijks*; in *Holland* en *Zeeland* op Woensdag den 27, en voorts *om de veertien dagen.* In *Gelderland* hadden zij, volgens *Landschaps resolutie van* 23 *Febr.*, mede *wekelijks* plaats.

(3) De Staten van *Holland* schreven den 5 April een' plegtigen *Dankstond* uit, tegen den 10 April en nogmaals den 7 Aug. tegen den 14 Aug. — De *Utrechtsche* Staten deden dit tegen den 18 April. Die van *Gelderland* tegen den 29 Mei, en die van *Overijssel* tegen den 24 April. Zie voorts: *Geertruidenberg belegerd, ingenomen en weder verlost. Gedacht en gevierd in eene plegtige Leerrede, op den Algem. Dankdag, den* 10 *April* 1793, *door* Arn. Spoor. *Dordr.* 1793. — *Derde Rede en Dankstond, geh. op het plegtig Dankuur den* 24 *April* 1793, *door* J. v. d. Loo, *Pred. te Ootmarsum. Utr.* 1793.

der krijgs-gebeurtenissen, en het terugdeinzen der Republikeinsche benden, al spoedig den eersten schrik bedaren en de oude gerustheid herleven; zóó dat zelfs de Biddagsbrief van 1794 (even als die van het voorgaande jaar, welke namelijk reeds in Januarij, dus vóór de onvoorziene oorlogsverklaring, was uitgeschreven) in den gewonen toon gesteld, en met den reeds aangevoerden koelen aanhef: »de tijd des jaars is wederom daar," werd ingeleid. Maar eerlang stond de vijand op nieuw aan de grenzen en het water kwam aan de lippen; en terwijl de gewone maandelijksche Bedestonden bleven voortduren, werd er in hetzelfde jaar nogmaals een Biddag gevierd, die in meer dan één opzigt, eenig in zijne soort mag genoemd worden. De Staten, namelijk, van Holland, van Zeeland, van Utrecht, waarschijnlijk ook nog van andere gewesten, besloten, »aangezien de nood des vaderlands wederom zeer dringend geworden is, en de vijand niet alleen onze grenzen is genaderd maar dezelve reeds geweldig heeft aangetast — van *alle ware vaderlanders, die het vrijmagtig bestuur der Goddel. Voorzienigheid eerbiedigen*, op te roepen, om bij het klimmen der gevaren, hunne gebeden en smeekingen tot den Allerhoogsten, met verdubbeling van ootmoed en ernst op te zenden"; waartoe zij, tegen Zondag den 10 Aug (in Utrecht tegen den 17 daaraanvolgenden), elk in den hunnen, een' *Bijzonderen Biddag* uitschreven (1).

(1) Ik ken de uitschrijving der Staten van *Holland*, zoo als die te Leiden gedaan is, den 5 Aug.; van *Zeeland*, van den 4 Aug.; en van *Utrecht*, van den 6 Aug.

Het is mij niet gebleken, waarom, in plaats van zulke provinciale Bededagen, in dezen oogenblik, niet liever door de Staten-Generaal één Algemeene Biddag is uitgeschreven. Misschien heeft het nu reeds gevestigde denkbeeld, dat telken jare slechts één Biddag gevierd mogt worden, of waarschijnlijker nog een politiek bezwaar, verhinderd, dat men hierin bij de Staten-Generaal tot een eenparig besluit gekomen is. Het bijzondere echter, van zulk een' *bijzonderen* Biddag trok in dien tijd veler aandacht tot zich (1). Daar intusschen de uitschrijvingsbrieven, bij klein verschil, nagenoeg overeenkomen, mogen wij deze *bijzondere* Biddagsviering wel als eene *algemeene* aanmerken.

Zij was ook de laatste! De dagen der Oude Republiek waren geteld. Met haar ging ook de Oud-Vaderlandsche Biddagsviering ten grave. En toen, in den opvolgenden zoo beruchten jaarkring van 1795, »de tijd des jaars wederom dáár was," — toen werd er, ja, (en wel juist op 's Prinsen verjaardag!) nog weêr een Biddag gevierd, maar een Biddag, die de tegenhanger van alle vroegere Oud-Vaderlandsche Biddagen heeten mag. Het is de beruchte Utrechtsche Biddag van den 8 Maart,

(1) C. Rogge, meldt in zijn: *Tafereel van de Gesch. der jongste omwenteling* (Amst. 1796), bl. 91, als iets bijzonders, dat er in het jaar 1794 *twee* Bededagen zijn uitgeschreven: één door de Staten-Generaal, en één door de Staten van Holland. Van den laatsten zegt hij: »In *Holland* zag men in het begin der maand Augustus iets, waarvan onze Vaderlandsche geschiedenis zeldzaam een voorbeeld oplevert; de uitschrijving namelijk van een Bededag alleen voor de Prov. *Holland*." Hij drukt voorts op het eigenaardige van den uitschrijvingsbrief, dien wij later zullen mededeelen.

welks uitschrijvings-brief, door eene bekende en beroemde pen gesteld, met »*Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap!*" aan het hoofd, de vrije burgers opriep: om »de Almagtige hand te loven van den ontfermenden hemelschen Vader, die het stromend water van rivieren en inundatien door eene zonderling strenge en langdurige vorst tot een' effen baan had gevloerd, de Fransche krijgsmacht onbeschadigd er over geleid, en hunne verbaasde tegenstanders vluchtende voor hen had uitgedreven." »Dit is van den HEERE geschied", zoo wordt er bijgevoegd, »en het is wonderlijk in onze oogen (1)."

Heeft het gegeven overzigt ons met de politieke zijde der Biddagsviering gedurende dit tijdperk

(1) Dezen gedenkwaardigen Biddagsbrief, afgekondigd te Utrecht den 10 Febr. 1795, geven wij later in zijn geheel. Onder mijn Exempl. is met de hand van Prof. HERINGA geschreven: »Volg. Resolutie van de Prov. Municipaliteit der Stad Utrecht van 16 Febr. 1795, zijn de Leeraren der ondersch. gezindheden ieder int bijzonder verzocht, en voor zoo veel noodig gelast; om te bidden voor de Algem. Staats-Vergadering dezer Republiek, voor de Provision. Representanten dezes Lands, de Municipaliteit dezer Stad, en voor allen, die in gelijke betrekkingen tot herstel van 't vervallene, en redding van 't lieve Vaderland het hunne toebrengende zijn; dat het den Opperbestierder van alles behagen mag, hun te schenken al datgene, 't welk ieder in deszelfs betrekking ter bereiking van dit heilz. oogmerk nodig heeft; alles op zoodanige wijze en met zulke bewoordingen, als meest tot algem. stichting strekken en hun zelven verantwoordelijk stellen kunnen." — Zie voorts: *Leerrede over het betamend gebruik der Vrijheid, naar aanleiding van Gal. V:* 13, *op den 8sten van Lentemaand* 1795, *ter viering van den, in het Land van Utrecht gehouden, Dank- en Biddag, uitgesproken door* JODOCUS HERINGA, *El. Zoon, Hoogl. der Godgel. aan de Academie te Utrecht.* (*Met een Bijvoegsel van Aanmerkingen naar de gelegenheid onzes tijds*). Utr. 1795.

bekend gemaakt, te gelijk deed het zulks ook reeds ten aanzien der *Biddagsbrieven*. Evenwel moeten wij op dezen, al is het slechts met een enkel woord, in dit opzigt nog bijzonder de aandacht vestigen. Het valt namelijk in het oog, dat de Biddagsbrieven, nadat zij slechts eenmaal in het jaar werden uitgeschreven, niet meer, gelijk vroeger, op eene enkele gebeurtenis betrekking hadden, maar dat zij van nu aan, in meerdere of mindere mate, de strekking verkregen, om den geheelen staatkundigen toestand des lands als in een algemeen overzigt te omvatten. Werkelijk deelden ook de Biddagsbrieven gedurende dit tijdperk, de een meer, de andere minder, zulk een overzigt mede. Sommige mogen zelfs geheel als eene *revue politique* worden aangemerkt. Ja, het is, niet het minst ook uit dit oogpunt, dat zij onze bijzondere aandacht verdienen, en voor de geschiedenis zelve, of althans voor hare meer juiste beoordeeling, niet onbelangrijk mogen geacht worden.

Intusschen treft ons ook hierbij een verschijnsel, hetwelk, in een ander opzigt, reeds vroeger onze aandacht tot zich trok. Ook hier, namelijk, ging de praktijk vóór de theorie. Want, zagen wij vroeger, dat de *buitengewone Biddagen* in Nederland werkelijk reeds lang *gewone* en *jaarlijksche* Biddagen geworden waren, vóór dat zij in de afkondigingen met dezen naam werden aangeduid, even zoo vinden wij die afkondigingen reeds lang in *politieke overzigten* en in *Regerings-manifesten*

herschapen, eer dat zij nog zich zelf als zoodanig aankondigden, of anders de bewustheid uitdrukken, dat zij zulks wilden of moesten wezen. Voor het laatste der dagen onzer oude Biddagsviering was het bewaard, om dit duidelijk te doen in het oog vallen. Het is toch eerst de Biddagsbrief van 1793, welke dit geheel en open uitspreekt. Wanneer wij daar, namelijk, met zoo vele woorden lezen: »Onder die heilzame inrigtingen van onze vrome voorvaderen behoort voorwaar het loffelijk gebruik, dat Wij van dezelve hebben overgenomen, en waaraan wij thans op nieuw voldoen, door bij deze plegtige gelegenheid wederom *open te leggen den toestand van dit Gemeenebest*, en de menigvuldige redenen, die ons moeten aanzetten, om Ons voor den Throon der Goddelijke genade ter neder te werpen"; dan vinden wij daarin wel slechts uitgedrukt, hetgeen sedert lang waarheid geworden was en bestond, doch ook niet minder iets, dat in de vroegere Biddagsbrieven nergens te lezen staat. Onze lezers echter zullen zelfs deze opene verklaring niet eens meer hebben noodig gehad, om te weten, hoe het hiermede gelegen was, en alzoo geheel overtuigd te worden van de juistheid der opmerking, die bij een reeds aangehaald schrijver gevonden wordt: »Biddagsuitschrijvingen waren van alle tijden, zoo al niet een juiste Thermometer van den *waren* toestand van ons vaderland, echter een zekeren grond van bewijs, hoe men denzelven beschouwd wilde hebben" (1).

(1) Rogge, t. a. pl. bl. 91.

De Godsdienstige zijde der Biddagsviering.

Al hebben wij de Biddagsbrieven in de oude Republiek meer en meer de staatkundige eereplaats zien innemen, welke de Koninklijke Aanspraak thans bekleedt in den Constitutionelen Regeringsvorm, en al is het de politieke zijde, van welke de Biddagsviering zelve, gedurende dit tijdperk, ons het eerst en het meest in het oog valt: deze Biddagsviering heeft niet te min steeds ook haar aloud godsdienstig karakter gehandhaafd. In den godsdienstigen geest der Natie behield zij evenzeer haren steun, als zij daaruit haren eersten oorsprong ontleend had. Maar hierdoor werkte zij steeds ook op den godsdienstigen geest en toestand der Natie krachtig terug. Zij riep en hielp haar, om alles, wat in een of ander opzigt op land en volk betrekking had, als van een hooger standpunt gade te slaan, en beiden in rampspoed en vreugd een regtvaardig maar ook liefderijk Godsbestuur te eerbiedigen. En zoo wierp zij dan als een' heiligen gloed over elk verschijnsel en ieder feit, hetwelk, zoowel in het *zedelijke* en in de *natuur*, als op het gebied der *staatkunde*, aller aandacht moest tot zich trekken. Dit is het, wat wij verstaan door de *godsdienstige zijde* der Biddagsviering. En zij mag en moet te meer thans ons bezig houden, dewijl, hetgeen daarop in het voorgaande tijdperk betrekking had, deels om herhalingen voor te komen, deels om dit tevens in een vergelijkend overzigt te kunnen omvatten, tot hiertoe bespaard is.

De godsdienstige zijde der Biddagsviering, in hare betrekking tot 's Lands openbare en staatkundige aangelegenheden.

Zagen wij vroeger de staatkunde, door middel der Biddagsviering, zich van het godsdienstig beginsel bedienen, of wel eens geheel en al meester daarvan maken; wij hebben dit blad thans om te keeren en gade te slaan, hoe ook het godsdienstig beginsel, door middel derzelfde Biddagsviering, 's Lands openbare aangelegenheden en staatkundigen toestand in zijne beschouwing opnam, met zijne eigene weegschaal woog, en niet altijd vruchteloos poogde, die aan zijne wetten in zijn gebied te doen gehoorzamen.

Het kon zelfs niet anders, of, terwijl wij het eerste gadesloegen, moest nu en dan ook het laatste ons reeds in het oog vallen. Het eene toch is slechts de tegenzijde van het ander. En strekten beiden daarbij gedurig elkander als tot eenen keerkring; hierdoor werd tevens het misbruik voorgekomen, hetwelk, niet de staatkunde alleen, maar, door sommiger onverstandigen ijver, ook de godsdienst, anders telkens van haren invloed en hare magt zoude gemaakt hebben.

Vooral echter mogen wij het een belangrijk en verblijdend verschijnsel noemen, dat de Biddagsviering in Nederland steeds de aanleiding was, en de gelegenheid open hield, om het godsdienstig beginsel, naast en ook tegen over dat der politiek, zich met zoo veel kracht te doen gelden. De ver-

gelijking van dit derde tijdperk met het voorafgaande leert zelfs, dat dit bij toeneming heeft plaats gehad. Naar mate de Biddagsviering niet meer aan een of ander bepaald feit verbonden was, maar, onverschillig wat er gebeurde, telken jare op vasten tijd inviel, droeg zij, nog meer dan voorheen, de blijken in zich, dat zij haren oorsprong en hare instandhouding, niet juist aan politieke inzigten, maar vooral aan den godsdienstigen zin der natie verschuldigd was.

Men neme eens, om een voorbeeld uit het voorgaande tijdperk te kiezen, de uitschrijvingen der beide Biddagen welke, naar aanleiding der beroemde *Groote Vergadering*, op den 25 Jan. en 13 Sept. 1651 gevierd zijn, en vergelijke daarmede den juist eene Eeuw jongeren Biddagsbrief van het jaar 1753, dan zal men, meen ik, bespeuren, dat, schoon in allen het godsdienstige beginsel krachtig uitkomt, dit, in den laatsten, meer nog dan in de eersten, geheel op den voorgrond staat en het politiek beginsel als aan zich onderworpen doet voorkomen. Dus luiden zij:

Alg. Dank-, Vast en Bededach, 25 Jan. 1651.

Alsoo het Godt de Heer Alm. belieft heeft uyt Syne oneynlycke genade den Staet deser Landen dit loopende jaar te beschutten enz. voor alle onheyl ende ongeval: Soo hebben wy amptshalven goetgevonden oock hooch nodich geacht mits desen uytteschryven een algem. Danck- Vast- ende Bedendach over alle de Geunieerde Provincien enz. die wesen sal Woonsdach 25 Januarij naer de n. s. om Godt te loven, dancken en prysen over en ter saecke der boven verhaalde

onverdiende genade, als oock over de gemaeckte vrede, mitsgaders Zyne God. Majt. vierichlyck te bidden, dattet deselve gelieve over desen Staet voor het aenstaende jaer ende altoos te continueren deselve Syne barmherticheyt. Oock dat Hy met synen geest des wysheyts ende voorsichtichheyt wille presideren in de aenstaende *Generaele Vergaderinge* by dese hooch wichtige conjuncture van tyden ende saecken, ten eynde dat de noodige Eenicheyt, Liefde, Vrintschap ende goede Correspondentie tusschen die onderlinge Provincien werde gereleveert, gemaintineert ende deselve voor altyd religieuslick ende onverbreeckelick onderhouden oock gecultiveert werde; sonder immermeer daervan te wycken. Alles tot grootmaking van Godts H. Naem enz. In den Hage den 8 December 1650. *B. A. Mulert.* UE. Mo. Goede Vrinden de Staten Gen. der Ver. Nederl. Ter ordon. *Corn. Musius* (1).

Alg. Dancksegginydach als mede Vast- en Bededach 13 Sept. 1651.

Nademael het Godt den Heer Alm. door Syne oneyndelicke barmharticheyt gelieft heeft, tusschen de gemeene Bontgenoten van desen geunieerden Staet soodanige Harmonie, Eendracht, Liefde, Vrientschap, goede Correspondentie, Confidentie en Affectie te doen blycken, dat alle de grondwichtige deliberatien, die in de *Generale Vergaderinge* van respective Staten der geunieerde Provincien extraordinaris alhier in 's Gravenhage geconvoceert, met eenparicheyt ende volcomen contentement van alle de gemelte Provintien, geluckelick ten eynde syn gebracht: Soo ist, dat wy 't selve met aendacht naer behooren bedenckende, nodich hebben geacht mits desen uyt te schryven, een algemeene generale Dancksegginydach, als mede een Vast- ende Bededach over alle de gemelte geunieerde Provincien enz. die wesen sal

(1) Uit den origin. *geschreven* Brief der Staten-Generaal, gezonden aan de Staten van Utrecht.

Woonsdach den 13 September naeste. Omme Godt Alm. vuyrichlick ende hartgrondelick te dancken over d'onverdiende genade, die Syne God. Ma' aen den Staet der voors. Vereenichde Nederlanden heeft bewesen, dat de hoochgemelte vergaderinge door deszelfs goedertieren zegen, met soodanige contentement, vreuchte, blydschap en onderlinge eenicheyt is gehouden en gesloten; Ten anderen om Godt Alm. als oorspronc en fonteyne alles goets ootmoedelick en uyt innerlicke beweginge onser aller herten en merch te bidden, ten eynde dat Syne Vaderlicke goedertierenheyt den Staat deser Landen en desselfs diergecochte kercke in denselven, met alle ander heyl, voorspoet en welstant, tot grootmaking van Synen allerheylichsten naam, voort genadelick wille croonen en zegenen: Derhalven versoecken wy U Ed. Mo. mits desen gantz vrindelick enz. enz. Ende oock tot teycken van blyschap doende na de middach nae de Predicatie de clocken luyden, het geschut lossen, en vreuchde vuren aensteecken. Waertoe ons verlatende Ed. Mo. Heeren bevelen UEd. Mo. in Godes Heylig Protectie. In den Hage den 19 Augvsti 1651.

UEd. Mo. Goede Vrinden, de Staten Gen. der Ver. Nederlanden *J. de Jonge van Oosterl*'. Ter ordonnantie van deselve *N. Ruysch* (1).

Dank- Vast- en Bededag 28 Maart 1753.

Nadien Wy volkomen overtuygt zyn, dat den staet en gesteldheid der Volkeren afhangt van de bestiering van den Oppersten Regeerder van Alles, en dat derselver opkomst en ondergang geschikt word na de Besluyten van de Goddelyke Wysheid en Regtveerdigheid; Soo vinden Wy Ons verpligt, om alle de Inwoonderen des Lands wederom by een te roepen, om plegtelyk te verschynen voor den Throon des Allerhoogsten.

(1) Uit den origin. *geschreven* Brief der Staten-Generaal, gezonden aan de Staten van Utrecht.

De algemeene Zeegeningen, waar mede Wy tot hier toe syn begunstigt, door de continuatie van Onse Rust en Vreede, de behoudenis van Onse dierbare en onwaardeerlyke Vryheid, en het genot van Onse Suyvere en Heylige Godsdienst, vereysschen een openbaare en algemeene erkentenis, en roepen Ons, om Onse Harten en Stemmen te vereenigen tot roem en grootmaking van die God, die de Heerschappye voerd over de gantsche Aarde. Maar gelyk het algemeene Welzyn nooit op vaste gronden kan werden verseekert, als wanneer het selve gebouwt is op Deugd en Geregtigheid, en dat de Sonde strekt tot ondergang van een Volk, het sy gelet word op desselfs natuurlyke neyging, tot verswakking en verderf van de Nationale Magt en Grootheid, of dat deselve aangesien word, als het middel om Gods Toorn over een Land te verwekken, soo kunnen Wy geen agt slaan op de Zonden en Ongeregtigheeden, die in ons Land in swang gaan, zonder regtmatige bekommering voor derselver nadeelige gevolgen, en vinden Ons dieswegens genootsaakt, om Ons voor God te verootmoedigen.

De omstandigheeden, waar in Ons Land zig nu eenigen tyd heeft bevonden, ten aansien van den toestand van desselfs Commercie, en de Sterfte, die soo lang gewoet heeft, en nog blyft aanhouden onder het Rundvee: bevestigen Ons in deese ongerustheid, en moeten Ons opwekken tot Berouw en Bekeering, indien Wy wenschen te behouden de voorregten, die Wy nog genieten, en swaarder onheylen soeken voor te koomen, als waar meede Wy tot hier toe besogt syn: Ingevolge van deese Consideratien hebben Wy voor den dienst van den Lande noodig geagt, en vervolgens goetgevonden uyt te schryven een algemeene Dank- Vasten Beede-Dag over alle de Geunieerde Provintien, Geassocieerde Landschappen, Steeden en Leeden van dien, tegens Woensdag, die weesen sal den 28. van de aanstaande Maand Maart, om ten selven daage in alle de Kerken deeser Landen God Almagtig te looven en te danken voor de Weldaaden en Zeegeningen, die Wy door Syne onverdiende

Goetheid nog besitten, niet tegenstaande Onse Zonden en Ongeregtigheden, en om Ons voorts te verneederen voor den Heere, met een waaragtige Belydenis van Onse Zonden en ootmoedige Beede, om genadige vergeeving van de selve, en om den bystand van Gods Geest, tot onze verbetering en bekeering. Wy behooren ter selver tyd God Almagtig te bidden en te smeeken, dat Hy alle de Calamiteiten, welke Wy nog onderheevig syn, van Ons wil afwenden, en Ons voor alle onheylen, die de Vreede, en het welvaaren van deesen Staat soude konnen nadelig zyn, wil behoeden; Dat Hy de middelen, die door de hooge Overigheid tot bevordering van den welstand deeser Landen worden aangewend wil Zeegenen, en de werktuygen, die Hy in Syne Voorsienigheid gebruykt, tot beryking van dat Hylsaam Oogmerk voorspoedig maaken. En hier werden Wy op een byzondere wyse herinnert om ook Onse gebeeden uyt te storten voor *Zyne Doorlugtige Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassauw*, Onsen geliefden *Erf-Stadhouder*, dat God Hem in Syne teedere Jonkheid teegen alle gevaaren wil beschermen, Hem met de Schatten van Syne Wysheid en Genaade vercieren, en te zyner tyd bequaam maaken om de Voetstappen van Syne Roemrugtige Voorvaderen na te volgen. Mitsgaders voor *Haare Koninglyke Hoogheid de Vrouwe Gouvernante*, dat Godt Haar Persoon en Gouvernement wil Zeegenen, en alle Haare pogingen, die zij dagelyx ten besten van Ons Vaderland aanwend, met een gewenst succes wil agtervolgen, op dat de goede Ingeseetenen van den Staat sig in den vrugt van Haaren Arbeyd mogen verblyden, en *Hare Koninglyke Hoogheid* daar in, en in de bloey en voorspoed van Haare beide *Vorstelyke Spruyten*, eene volle heyvertroostinge genieten, Alles tot grootmakinge van des Heeren Allerheyligsten Naam, voortplantinge en aanwas van de waare Christelyke Gereformeerde Religie, conservatie van Onse diergekogte Vryheid, en Onser aller Zielen Zaligheyd (1).

(1) Volgens de oorspronk. uitschrijving door de Staten van Gelderland.

Hoe het evenwel, ten aanzien van zulk een meer en meer overwegen en bovendrijven van het godsdienstige beginsel in Nederlands Biddagsviering, moge gelegen zijn: zoo veel is zeker, dat, al bleef ook de politiek nog bij voortduring zich van de Biddagsviering tot hare eigene oogmerken bedienen, wederkeerig ook Nederlands godsdienstige zin, uit welken onze Biddagsviering zelve ontsproten was, door deze niet alleen steeds krachtig werd gevoed en aangekweekt, maar tevens, hetgeen vooral onze aandacht verdient, *eene geheel eigenaardige rigting bekomen heeft.* Neêrland toch werd er meer en meer door geleid en aangespoord, om niet alleen in elke afzonderlijke aangelegenheid, die het betrof, maar vooral in den geheelen gang zijner zoo merkwaardige lotgevallen, boven alles den vinger Gods te eerbiedigen. Maar was nu dit Nederland, uit zoo kleine beginselen, tot eene hoogte gestegen, dat het, schoon eene bijna nietige stip op de wereldkaart, toch met eere zijne plaats innam onder de groote magten der aarde, en door zijn gewigt Europa's evenaar naar de eene of andere zijde deed overhellen; was het daarenboven zoo menigmaal, als door een wonder van Gods almagt, uit den meest benarden toestand gered en uitgeholpen, om voor Europa's volken tot een zoo uitnemend, bijna zeg ik éénig, voorbeeld eener door stoffelijken bloei en zedelijke voorregten gezegende Natie te strekken: — wie zal het aanklagen, wanneer het, in plaats van zich nu overmoedig en stout op eige-

ne kracht te verheffen, liever van alles, wat het geworden was, Gode de eer gaf, maar daarom ook zich zelf als een door den Hemel bevoorregt geslacht, en als een uitverkoren volk des Heeren beschouwde. — Het was vooral de Nationale Biddagsviering, welke krachtig heeft medegewerkt, om deze overtuiging, of dit besef, diep in den zin der natie te vestigen. Zij deed zulks reeds door de Biddagsbrieven, die, schoon meestal zich voor uitdrukkingen wachtende, welke schijnen konden aan Neêrlands volk eenigen voorrang boven anderen toe te kennen, toch, inzonderheid in ons tijdperk, eene bijzondere zorg en hoede des Almagtige over het zoo gezegende land telkens sterk doen in het oog vallen (1). Nog meer deed zij dit door de Biddagspredikatiën, die, uitsluitend uit de boeken des Ouden Verbonds ontleend, onder rampen en zegeningen, Gods oude volk aan het Nederlandsche als een' spiegel voorhielden, waarin het zich zelf aanschouwde en wedervond (2). En zij deed dit niet minder, ook door

(1) Eene enkele maal zelfs wordt in een Biddagsbrief tot vast vertrouwen op den *God van Neêrland* opgewekt, zoo als in dien van 1785 het geval is. Zelden echter vindt men uitdrukkingen, als die van CROMWELL, in de uitschrijving van den Engelschen Dankdag, van 2 Juny 1654, waar, volgens de Holl. vertaling (zie boven bl. 202 (1)), gezegd wordt: »Voorwaar de dispensatien van den Heere syn geweest, alsof Hij gesegt hadde: E n g e l a n d t, g y z y t m y n E e r s t g e b o o r e n, m y n v e r m a e c k o n d e r d e N a t i e n. De Heer heeft onder den gantschen Hemel met geen Volk rondtsom ons zóó gehandelt!"

(2) De: *Leerrede over Jes.* V: 1—6, *uitgespr. op den laatsten D. V.*

nog andere geschriften uit te lokken, die Gods wonderdaden aan Nederland in een daglicht plaatsten, als ware Nederland bestemd, om voor de nieuwe wereld te zijn, hetgeen het Israël Gods voor de oude geweest was (1).

---

en Bededag; door D. SCHARFF, *Leeraar der Doopsgezinden te Leiden. Leiden* 1742. 4°. — *Godts daden bij ondervinding gesien, in het daerstellen en wegnemen van het verwoestend Oorlogssweerd. Voorgest. in eene Leerrede over Ps.* 46: 9, 10, *op den plechtigen Dank- en Bededag, den* 11 *Juny* 1749. *Door* TH. V. ADRICHEM, *Pred. te West-Zaandam. Westz.* 1749. 4°. — *Vreede- en Boet-bazuin, geblaazen op den Dank- en Biddag over den vrede te Aken. In twee Kerkredenen, door* C. H. V. HEIMENBERG Cz. *Leeraar te Wormerveer. Haarlem* 1749. 4°. — *Leerredenen over Zephan.* II: 1—4, *uitgespr. op den Algem. D.V. en Bededag den* 20 *Febr.* 1760. *Door* J. H. BACHIENE, *Predikant te Utrecht. Utr.* 1760. 4°. — *Den vrezelyken zamenloop van veele gedugte oordeelen Gods, — als zoo veele voorboden van geheelen ondergang, zoo het niet door eene spoedige bekeeringe werde voorgekomen, vertoond uit Ps.* 46: 2—9, *op den jongsten Biddag,* 20 *Febr.* 1760. *Door* J. MOBACHIUS, *Medearbeider te 's Hertogenbosch. Gorinchem* 1760. 4°. —*Der Staaten Verbods-dag; plegtelyk gevierd op den* 15 *Febr.* 1769. *in eene Kerk. redev. over Klaagl.* III: 37-40, *in de Kerk van Vollenhove, door* J. CUPERUS, *Pred. ald. Leyden* 1769. 4°. en misschien nog vele anderen meer, zijn allen in dezen geest gestemd, en deden de gedachte aan een: *Neêrlands Israël*, al meer en meer diepe wortelen schieten.

(1) Van dien aard was ook reeds de boven bl. 252 aangehaalde *Biddags-predicatie* van FL. COSTERUS, waarachter een gedicht van M. BIERMAN, hetwelk dus begint:

»'t Gezegend Nederland, het groote wereldwonder,
Van God zoo gunstelyk en wonderlyk gestigt,
En niet min wonderlyk als gunstelyk verligt,
Lag dikwyls als in swym, maar raekte noit ter onder;
Zoo ergens, wondre God! uw' wonderheden blonken,
't Was hier, en in, en om uw' Neêrlands Israël."

De later vaak en niet te onregt gegispte gewoonte om, in leerrede en gebed, of ook in geschriften, van een *Neêrlands Israël*, en zelfs van *den God van Neêrland*, te spreken, was daarvan het uitvloeisel. En al meenen wij aan het hierbij ten grondslag liggende vrome besef geenszins eene goede zijde, noch ook elken goeden invloed te mogen ontzeggen: meer dan men welligt meent heeft het, inzonderheid in de XVIII[de] Eeuw, op de stemming en krachtsontwikkeling der natie, en alzoo op 's Lands toestand zelven, een' hoogstnadeeligen invloed geoefend. Bij de meer *lijdelijke* rigting welke destijds, althans bij velen, in het Godsdienstige bovendreef, stond dit zelfde vrome besef gewis in naauw verband met de *lijdelijke* houding, welke Neêrland ook op het gebied der Staatkunde toen meer en meer aannam. Neêrlands Biddagen en Bedestonden, vroeger, toen bidden en werken zamenging, wel eens de schrik zijner vijanden, strekten nu meermalen, vreemden zoowel als inheemschen, tot ergernis en ten spot (1). En naarmate ook de op hoogen prijs gestelde oefeningen van nationale verootmoediging en gebed niet te-

Vooral de meermalen herdrukte: » *Wonderen des Allerhoogste*;" van den Middelburgschen Leeraar, Abr. van de Velde.

(1) Zie boven bl. 270 (2). De blijken, dat ook vreemden zich in dit opzigt aan Nederland ergerden, vindt men wel eens, waar men die niet zou zoeken; b. v. bij den Numismaat R. S. G. Guse, *Kürze Beschr. zwoor raren Schilder* u.s.w. (Dessau u. Leipz. 1784), die S. 40 van de Nederlanders zegt: dat zij hun gansche heil gelegen achten in — ijverig Bedestonden te houden, zonder aan het krachtige middel *labora* te denken.

vens en evenzeer aandreven, om op te rigten trage handen en slappe knieën; naarmate men *niets* van zich zelf vergde, maar *alles* van Gods daden hoopte; naarmate men het oog, van eigene middelen af, naar buiten wierp, om alleen van vreemde Magten, als zoo vele werktuigen in de hand van Gods voorzienig bestuur over Nederland, de hulp te verbeiden, welke men, in vast vertrouwen op den zegen van boven, zich zelf had kunnen en moeten verschaffen; naarmate men, beurtelings van *de voor den Franschen intogt gevloerde waterstroomen*, in 1795, en van *Pruissen's vriend-nabuurlijke maatregelen,* in 1787, evenzeer in gemoede sprak: » *dit is van den Heere geschied!*" (1) — naar die mate scheen Nederland voor zijnen geheelen ondergang rijp, en had als het laatste uur, zoo niet van zijn bestaan, dan toch van zijne onafhankelijkheid en zelfstandigheid en grootheid geslagen.

Gelukkig, dat wij — terwijl onzen blik over het volgende tijdvak zich uitstrekt — er mogen bijvoegen, dat in den smeltkroes der verdrukking, in welken het ongelukkige Nederland, zoo mogelijk, voor eene betere toekomst zou worden voorbereid, hetzelfde godsdienstige beginsel, 't welk, door de Biddagsviering aangekweekt maar misvormd, in zijne ontaarding tot Neêrlands val welligt bijdroeg, evenzeer in deszelfs overgeblevene reine bestanddeelen krachtig gediend heeft, om

---

(1) Uitdrukkingen der boven aangehaalde Biddagsbrieven van 1788 en 1795.

het, ook in zijne diepe vernedering, het hoofd te doen boven houden. Het is niet te ontkennen, dat een diep en godsdienstig nationaal-gevoel Nederlands eigendom bleef, ook toen het den hoon en den smaad te verduren had, van vreemde meesters te dienen, of zelfs te worden aangemerkt als eene slip van Frankrijks kleed en de slib zijner stroomen. Een warm vaderlandsch gevoel is er niet door ten ondergegaan. Het is er door gelouterd en aangevuurd. In het midden der verdrukking heeft het de Nederlandsche Geschied-, en Taal- en Letter-kunde met nieuwen gloed doen behartigen. Zangen, als *de Hollandsche Natie*, van Helmers, het: *Vergeet u afkomst o Bataven!* van Simons, en Bilderdijk's *Voorspelling*, heeft het ten toegenepen gorgel uitgeperst. Het *Biddagslied* van 1805:

Zie ons ootmoedig tot U naadren,
O God! zoo eindloos goed en groot,
Gij waart de God van onze Vaadren,
Gij waart hun Redder in den nood; enz.

is er door ingegeven. Het gebeurde in 1813 en 1815, in 1830 en 1844, werd er door bezield en is voor een goed gedeelte daaruit te verklaren. En het zal evenzeer ieder ligtvaardig spel met Neêrlands zelfstandigheid en eigenaardig volksbestaan (1) met fierheid afwijzen, veroordeelen en schadeloos maken, als het de grootsche herinne-

(1) Zie *de Gids*, 1847, Mengel. bl. 397 vv. Boekbeoord. bl. 817 vv.

ringen, welke het jaar 1848 met zich brengt, zoo God wil, voor de geheele Natie, tot groote en goede gezindheden en daden gaat heiligen (1).

De godsdienstige zijde der Biddagsviering, in hare betrekking tot natuurlijke rampen en zegeningen.

Van den beginne af stond Neêrlands Biddagsviering in betrekking ook tot natuurlijke rampen of zegeningen, met welke de politiek niets gemeens had. Dit was echter wederom veel meer het geval gedurende het tegenwoordige tijdperk, dan het zulks in het voorgaande geweest was. De XVIIde Eeuw, zoo krachtig en vol bedrijf, vierde hare Biddagen schier uitsluitend naar aanleiding der groote gebeurtenissen en feiten, welke aller aandacht toen bezig hielden, en in welke ook het bestaan en heil van geheel den Staat waren betrokken. Wat niet hiertoe behoorde stond in de schaduw. Men had als geen lust of rust, om er aan te hechten, of daarmede zich opzettelijk bezig te houden. Dijkbreuken en watervloeden, pestziekten, misgewas en dure tijden, of ook het verminderen en ophouden dier plagen: dit alles neemt daarom steeds slechts eene tweede plaats in, of wordt niet

(1) Zie J. Bosscha, *de Duitschers en de Nederlanden vóór den Munsterschen Vrede*, 's Hage 1847; en een kort maar belangrijk woord, getiteld: *Nederlands tweede eeuwgetijde*, 15 *Mey* 1848; ook geplaatst in den *Drenthschen Volksalmanak voor* 1848, en gedeeltelijk opgenomen in den *Kunst- en Letterbode*, 1848. n° 3.

dan ter loops en in algemeene termen, als » welverdiende plagen", in de Biddagsbrieven gedurende dit tijdperk bedacht. En waren soms de nooden van dezen aard tot eene bijzondere hoogte geklommen, gelijk met watervloeden in 1624, 1648, 1687—1689 en in 1702, met de ziekte der pest, mede in 1624, maar bijzonder in de jaren 1635 en 1636, het geval schijnt geweest te zijn, dan gaf zulks wel eens tot het uitschrijven van plaatselijke of provinciale Biddagen en Bedestonden aanleiding (1).

Hoe geheel anders was het hier mede gelegen, in de zoo kalme XVIII^de^ Eeuw, toen de Biddagsviering eene vaststaande jaarlijksche plegtigheid geworden was, en de Biddagsbrieven in den regel een zoo veel mogelijk volledig overzigt mededeelden van al de zegeningen en rampen, welke aan land en volk gedurende een geheel jaar waren toegedeeld. Hoe zorgvuldig worden nu alle stoffelijke rampen opgesomd, en als blijken van Gods regtvaardigen toorn over 's Lands aanwassende zonden aangeduid! Indedaad: het wekt verbazing, de reeks van onheilen op te merken,

(1) Van dien aard was de Vast- en Bededag te Utrecht, van 3 Jan. 1624. o. s. Zie DODT's *Archief*, VI D. bl. 116. De wekelijksche Bededagen in Gelderland, in Julij 1624. Zie BAUDARTIUS *Memoriën*, XVI B. bl. 58. De zondags-gebeden voor het natte weer in Utrecht, in het vredejaar. Zie boven bl. 244. De *wekelijksche Vast-, Boet- en Bededag* in de Prov. Groningen wegens den watersnood, in Nov. 1688; volgens eene onder mij berustende Missive der Staten van Groningen aan de Staten-Generaal, waarin zij tevens, uithoofde van den toestand hunner Provincie, verzoeken om ontheffing der gewone lasten.

door welke het vaderland nu jaar op jaar schijnt getroffen geweest te zijn. En bij eene vergelijking der Biddagsbrieven uit de beide tijdperken, welke onze aandacht thans bezig houden, zou men al ligt tot de overtuiging geleid worden, dat tijdelijke bezoekingen in dezelfde mate waren toegenomen, als de voorbeeldelooze welvaart en bloei, waarin men zich in allerlei opzigten verheugde. Watervloeden en stormwinden, harde winters, misgewas, schaarschheid, koortsen en andere »calamiteiten" staan er telkens, als af te bidden plagen, in het breede vermeld. En worden er evenzeer de afwending van zulke bezwaren, zachte winters, verminderende duurte, rijke oogsten, overvloed en zatheid des overvloeds, met dankzegging maar waarschuwend, telkens herdacht: bevreemdend blijft het, dat men van nu aan gedurig de droevige vermelding van rampen aantreft, waarover men vroeger niet klaagde, en van welke, in de Biddagen van het voorgaande tijdperk, zelfs de namen niet worden gespeld.

Zoo is het met de plaag der veeziekte, of *runderpest*. Immers, hoogst opmerkelijk en bevreemdend mag het genoemd worden, dat terwijl van deze, ook vroeger gewis niet onbekende kwaal, in de Biddagsbrieven van het voorgaande tijdperk, naauwlijks ergens, of met eenigen nadruk, gesproken wordt (1), juist de uitschrijving

(1) Alleen in de uitschrijving van den Alg. D., V. en Bededag, van 21 Oct. 1682, wordt gesproken van »de ongemeene sieckte onder

van den Dankdag over den vrede, in 1714, daarover het allereerst bittere klagten begint aan te heffen: klagten, welke in de brieven der nu volgende jaren, tot in 1722 toe, zonder ophouden voortduren; in die van 1729 tot 1733 zich luide hervatten; boven alles in de uitschrijvingen van 1765 tot 1767 in het oog loopend wederkeeren; en, schoon in het laatstgenoemde jaar voor het ophouden der plaag plegtig was gedankt, straks daarop, in de brieven van 1770, 1771 en 1779 op nieuw worden aangetroffen. — Alleen eene meer algemeene en nadere bekendheid met de geschiedenis van den oorsprong en gang dezer ziekte in Nederland zou het kunnen uitmaken, in hoe verre werkelijk, haar nu eerst met kracht te voorschijn treden, daaraan heeft deel gehad; dan of de oorzaak hiervan vooral in de nieuwe houding der Biddagsbrieven, en in de zucht om daarin geene bezoeking van de hand des Heeren uit het oog te verliezen, moet worden opgezocht. Misschien ook heeft de vermeerderde veestapel er het zijne toe bijgedragen, om deze ziekte in de XVIIIde Eeuw, meer dan vroeger, tot eene ware volksramp te doen worden. Zoo veel echter is zeker, dat de Biddagsbrief van 1714 te kennen geeft, dat de plaag

de Beesten, die in andere plaetsen soo seer ontsteecken, ende tot de nabuyrige Landen genadert is". Volgens HARKENROHT's *Oostfrieslands Rundvee's-pest*, blz. 33 vv. moeten er ook in 1551, 1617 en 1651 dergelijke veeziektens geheerscht hebben. Zie zijn straks aan te halen geschrift: *over den Paalworm*, bl. 48. Doch de Biddagsbrieven zwijgen er van.

destijds, althans niet lang te voren, van elders hier te Lande was overgebragt (1), en dat de ondervinding ook van onze dagen ons terug moet houden van de gedachte, dat men aan overgodsdienstigheid zich zou hebben schuldig gemaakt, door de plegtstatige Biddagsviering ook aan de afbidding eener zoo teisterende land-plaag dienstbaar te maken.

Bemoeide de Biddagsviering zich nu alzoo het eerst met de veepest: opmerkelijk is het integendeel dat de *menschenpest*, aan welke in de Biddagsbrieven der vroegere tijdperken meermalen gedacht wordt, thans nergens anders vermeld staat, dan alleen in den Brief van 1722, waar gezegd wordt, dat » de slaande hand Gods van nabij gezien word door de *Pestilencie* die zoo vreesselijk in naburige Landen grasseert", en gebeden, dat zij » tot ons lieve vaderland niet moge naderen"; terwijl die van het volgende jaar tot dankzegging opwekt: » dat de *Pestilencie*, voor welke wij zoo regtmatige bekommeringe hadden, tot in deze Landen niet is gekomen, en zelfs geheel ophout in het naburig koningrijk, daar dezelve gewoet heeft". Dat het overigens aan de vermelding van aansteekende ziekten, koortsen en buitengewone sterfte ook onder de menschen geenszins ontbreekt, deden wij boven reeds opmerken.

---

(1) »Dat de besmettelijke sieckte onder het Runtvee, *tot in dese Landen overgebraght zijnde*, een groot getal van hetzelve heeft weggesleept, en die plage nog niet ophoudt, daer uyt duyren tyt en andere sware gevolgen te gemoet gesien konnen werden."

Doch er is vooral ééne plaag, welker vermelding het allereerst in de Biddagsbrieven van ons tijdperk voorkomt: die der *paalwormen.* Als een geheel ongewoon verschijnsel openbaarde zij zich en woedde zij vooral in de jaren 1732, 1733 en 1734; en welk een' schrik deze ramp oogenblikkelijk aanjoeg, kan onder anderen daaruit blijken, dat de Staten van Groningen en van Zeeland meenden, den gewonen jaarlijkschen Biddag niet te mogen afwachten, maar, reeds in October en December van het eerstgenoemde jaar, opzettelijk deswegens een' *buitengewonen* Bid- en Vastendag uitschreven. Bijzonder echter bemerken wij zulks uit den toon, in welken het Groninger *Biddags-plakkaat* gesteld is. Dus luidt het:

Nadien het al te te blykbaar is, dat noch de rykdom van Gods lankmoedigheid over Ons lieve Vaderlandt en de ingesetenen van dien, nogh ook Zyne oordelen voor heene reeds geoeffent, nog de goedertierene verlossinge uit deselve, nog eindelyk ook de genadige bewaringe voor die rampen, die Wy van jaar tot jaar reden gehad hebben te vreesen dat de Almachtige zoude gebragt hebben over Ons, een betamelyken indruk gemaakt hebben op onse gemoederen, om afstant te doen van onse zonden en onse wegen te beteren, op dat de Heere zyne zegeningen na zyne oneindige goetheid over het Land en deszelfs inwoonders mogte uitgieten: Maar in tegendeel staat het grotelyx te duchten, dat de ongerechtigheden des Landts eerder aenwassen, immers veele Godttergende zonden nemen toe en worden openbaar, waer door dan de mate der ongerechtigheden des Landts voller en aldus de toorn Godts over het selve grooter word, waer van de hardigheid en onbekeerlykheid van zo veele veragters Godts, grote zondaars en huichelaars, als

onder ons zyn en blyven, een droevig bewys is, waar door de toorn Godts over 't Landt ook van den Hemel geopenbaart word door verminderinge van Koopmanschap, aenhoudende slegte tyd tot groot nadeel onser goede Ingesetenen; en *daer beneffens twist de Heere met de inwoonders des Lands onverwacht door een nieuws opkomende plage van Zeewormen*, *die het paalwerk*, *dat dese landen beschut tegen het gewelt der zoute wateren ten eenemaal bederven*, *waar in Godts handt zoo baarblykelyk gezien wordt*, die door zo geringe schepzelen, zo groot een oordeel aenbrengt, waar tegens het menschelyke vernuft tot nog toe geen hulpmiddel weet, des de Goddelyke wysheid hierdoor de menschelyke hoogmoet bespot, die voor sulken ontsachlyken Majesteit niet beeft, en durft door moetwillens te zondigen in oorlog blyven tegens Hem die een verteerent vier is voor alle hartnekkige zondaren, die alle schepselen in Zyn hand heeft en ze kan wapenen tot ons verderf, als 't Hem maar belieft, en de allerverachtelykste selfs tot vreeslyke roeden kan maken. Dies Wy reden hebben om te vreesen, dat de Richter der gantsche aarde, die wel is een menschlievende Godt en traag tot toorn, maar die de zonde oneindig haat, zyne langgetergde lydzaamheid moede wordende om ons langer te verdragen, gelyk het Goddelyke wraekrecht geheele streken lands in vorige geslachten heeft verandert in een zouten grondt, die selfde Heilige Godt ook nu dese Landen, die Hy tot hier toe door zyn Vaderlyke goetheid bewaart heeft tegen alle dreigende gevaren, eyndelyk zoude overgeven ter verderffenisse, ja selfs ook ten proje aen de wateren, waer uit zyne Goddelyke voorsienighied deselve ook merendeels heeft voortgebragt.

Nochtans overdenkende, dat de barmhertigheid des Heeren zo onmetelyk is, Zyne liefde tot de menschen, die hen tot bekeeringe leidt, zo groot, en dat by Hem vergevingen zyn, hoewel onse zonden magtig veele zyn, die Zig Selven geern verheerlyken wil door genade te bewysen aen berouw hebbende en boetvaerdige zondaren, ja die belooft heeft,

als Zyn volk over welke Zyne name genoemt wordt, zig verootmoedigen, en bidden, en Zyn Aengesigte soeken, en zig bekeeren van hare boose wegen, dat Hy dan uit den Hemel wil horen en haere zonden vergeven en hare qualen geneesen, gelyk Hy zo menigwerf gedaen heeft als de zondaren Hem in de roede vielen, en met name ook aen ons lieve Vaderland, alwaer [Hij] de dierbare zegeningen van vryheid en zuivere Godsdienst ons laat genieten: Zo is het dat de *Ed. Mo. Heeren Staten* deser Provincie in overweginge van de ongemeene sware besoekinge waar mede de Heere [goetvint] de nabuirige en andere Provincien door de verderffelyke Wormens de paalwerken en hoofden te laten verteren, het welke in dese Provincie mede al zeer swaar wordt bevonden; hebben goetgevonden uit te schryven een algemeene plegtelyke *Bidt en Vastendag* tegen Woensdagh, die wesen zal den 8 Octob. naastkomende, om door danksegginge voor Zyn nog aenhoudende barmhertigheden over Kerk en Staat met ongeveinsde belydenisse en smeekingen Gods Aangesigte op de ootmoedigste en ernstigste wyze te zoeken, en ons te vernederen, en Godt den aller barmhertigsten Vader in Christus vierig te bidden, dat Hy dog den Geest der genade uitstorte en ons wil geven een herte om Hem oprecht te vreesen, en handen en herten te zuiveren, op dat de Heere zyne regtvaardige toorn, en ook dat gevreesde quaed van verderffelyke Wormen van ons genadig wil afwenden, daar benevens de wateren der Zee inbinden tegen het aanstaande winter Saisoen, en dese Provincie verder bewaren en daar over zynen ryken Zegen gunstelyk uitstorten.

Alwaaromme Wy versoeken, en niet te min Ambtshalven *ordonneren* allen Praedicanten in dese Stadt en Ommelanden, als mede van het Gorecht en beyde Olde Ampten, om van desen *Beede* en *Vastdag* alomme *notificatie* en *publicatie* te doen, mitsgaders hare Gemeentens op het nadrukkelykste uit Godts Heilig Woord te onderrigten en vermanen desen *Vastendag* regt den Heere te houden en te heiligen, *ordonneren* voorts alle Ingesetenen dat sy sig op den ge-

melden 8 Octob. naastkomende voor en nademiddag in de Kerken zullen vervoegen ten fine boven verhaalt" (1).

Blijkbaar echter kan de toon, welke in dezen brief wordt aangeslagen, niet alleen uit de nieuwheid van het verschijnsel (2), of uit de verderfelijke gevolgen, die het dreigde na zich te slepen, verklaard worden. Vooral werd hij uitgelokt door het opmerkelijk zamentreffen van een ander, nog meer bedroevend verschijnsel, hetwelk in den Biddags-brief van 1731 aldus wordt aangeduid:

---

(1) Wij ontleenen den Brief uit: J. J. Harkenroht, *Worm in Nederlands Paalwerk voor de Zeedijken, tot een buitengewoone straffe van den Heer Heer beschikt, aangetoond uit Jona* IV: 7. *Naa tyds en Lands gelegentheid, op deszelfs oorzaken en voorkomende middelen, ter waare bekeeringe en ongeveinsde Godzaligheid, op eenen Buitengewonen Vast- en Bededag; in de Provintie van Groningen en Ommelanden gepredikt en toegepast, aan de Gemeente binnen Appingedam, den* 8 *October* 1732, *uit de Oudheden der Volkeren breeder uitgebreid cet. Groningen* 1733. 8°. Achter mijn Ex. is nog gebonden: *Den Zeeworm beschouwd in zijn eigen aard en natuur, waar door zij die vreeslijke en verdervende roede aanrigt in 's Lands Paalen en Houtwerken; nevens een onderzoek na deszelfs afkomst en oorsprong, mitsgaders wat voor middelen met vrugt tegens dit verderf van de Zeeworm konden gebruikt worden. Door* Abr. de Bruyn. *Rotterd.*1735. 8°. en: *Wetenswaardig onderzoek over den oorsprong etc. der verscheide soorten van Kokerwormen, die de Dijkpalen en Schepen van eenige der Nederl. Provint. etc. doorboren. Door de Hr.* Massuet, *M. D., uit het Fransch, door* P. le Clerc. *Met Afbeelsels. Amsteldam* 1733. 8°.

(2) Harkenroht, blijkens zijne schriften over de *Veepesten, Watervloeden, Muizen-jaren* enz., anders meer dan iemand met de geschiedenis van Nederlands rampen bekend, zegt bl. 57, van eene *Zeewormen-plaag* nimmer iets gelezen te hebben.

» dat in den voorleden jaare sig geopenbaart hebben grouwelyke ende verfoeyelyke sonden, waarvan te vooren niet of weinig in deese Landen is gehoort geweest, ende waardoor te vreesen is, dat Gods langmoedigheid, te lange getergt, een einde soude kunnen nemen ende Syne seer te duchtene Oordeelen over ons lieve Vaderland uitgestort." Dit zamentreffen is het, 't welk dan ook HARKENROHT, sprekende over de Paalwormen, doet uitroepen: » O een bovengewoone Nieuwe straffe in Nederland, met het openbaren van stomme zonden in één en het zelve jaar 1731 bekent geworden"! (1).

In Zeeland, waar anders de wormen-plaag zich, aan den Westcappelschen dijk, het eerst geopenbaard had, schijnt zij, schoon bedenkelijk genoeg om eene buitengewonen Biddagsviering uit te lokken, niet aanstonds in hare grootste woede zich te hebben vertoond. » Ofschoon wij reden hebben" zoo spreken de Staten van dat Gewest in hunne uitschrijving, » Godt Almachtigh te dancken, het nadeel aan de Zeehoofden en Wercken, door seeckere soorten van Wormen nu meer als ooyt toegebraght werdende, soo swaar en bekommerlyk niet is, als by en voor sommige der Nabueren, kan nogthans dit quaet niet anders opgenomen werden, dan als eene slaende handt van Syne God. Majest, vermits veelmaels weynigh goet gebruyck gemaeckt wert van Godts zegeningen, van ware bekeeringe ende boetvaardigheyt". Ook de Algemeene Biddagsbrief van 1733, opzettelijk sprekende van de » ongewoone Plaage van schadelyk Gewormte in Paalen en Houtwerken, die moeten dienen tot beveiliginge van Dyken en Dammen tegen het

(1) Verg. over het treurig hier bedoelde verschijnsel, WAGENAAR D. XIX. bl. 37 vv.

geweld der zee"; voegt er met politieke voorzigtigheid bij: »hoewel die Plaag door Gods goedheid niet soo swaar is, als veelsins door ongefundeerde gerugten word verspreit". Evenwel ook in het volgende jaar was »het nog grasseerende en schadelijke zee-gewormte," wederom stof en aanleiding tot openlijk vasten en bidden. En schijnt de plaag van toen aan langzaam gekeerd of afgenomen, nog gedurig vinden wij haar in volgende Biddagsbrieven terug. Evenwel, het geen opmerking verdient, uitsluitend schier in die van Zeeland. Want, terwijl in de uitschrijving der Staten Gen. van den Algem. Dank- en Bededag over den vrede in 1749, de vrees wordt te kennen gegeven, »dat de heugchelyke vruchten daar van niet volkomen gesmaekt sullen worden, soo lange de aanhoudende siekte en sterfte onder het Rundvee by continuatie blyft grasseren"; eene vrees, die op gelijke wijze in de uitschrijvingen van Holland, Gelderland, Utrecht en Vriesland is uitgedrukt, heeft alleen Zeeland daarvoor in de plaats gesteld: »zoo langh de aanhoudende plaege van het schadelyk Zeegewormte by continuatie blyft grasseren". Ook in 1779 is het wederom Zeeland alleen, hetwelk in zijne uitschrijving van den Biddag voor dat jaar, de zinsnede heeft ingelascht: »de verderfeke plaag der Zeewormen ontdekt zich binnen onze Provincie wederom meerder, als in vorige jaren". Ja, nog in 1784 en 1785, en op nieuw in 1791, onderscheiden zich de Zeeuwsche Biddagsbrieven daarin van de overige, dat zij over »de aanhoudende zoo verderfelyke plaag van het Zeegewormte" bittere klagten aanheffen. — Overigens, dewijl juist het ver-

schijnen der paalwormen, van lieverlede, tot de betere beschutting onzer Zeeweringen door middel van steen-bedekking geleid heeft, ligt de opmerking voor de voeten, dat de plaag, die aanvankelijk Nederlands ondergang scheen, in de uitkomst haar tot zegen geweest is. Zóó toont dezelfde hoogere hand, dat Zij wel slaat, maar om ook te heelen (1).

Het allerminst zou men in Nederlands Biddagsbrieven de vermelding van *Aardbevingen* zoeken. Maar wie zal het laken, dat, terwijl deze zuidelijk Europa teisterden en het bloeijende Lissabon er door werd omgekeerd, men hier te lande straks daaruit aanleiding nam, deels wel ter waarschuwing, maar deels ook, bij zoo genadige verschooning, welke Nederland ondervond, tot opwekking van ootmoed en dankgevoel! »Terwyl vele koningryken en volkeren verschrikkelijk geschud zyn door de hand des Allerhoogste": zoo spreekt de Biddagsbrief van 1756, »en in één van dezelve eene vermaarde stad, in den bloei van haren welstand, magtig door de uitgestrektheid van hare commercie en het getal van haar Inwoonderen, in den tyd van weinige uren vernielt en omgekeert is geworden; zyn wy en de Inwoneren van dit Landt door de genadige bescherming van den oppersten Regeerder deser waereld bewaart en staande gebleven". Maar vermoeden kon men toen niet, welk eene bijzondere kracht de Biddag zelf, op den 18 Februarij, aan deze opwekking zou bijzetten. Hoogst opmerkelijk is het geen toen gebeurde. Juist in den morgenstond van den plegtigen dag,

(1) Verg. over het geheele verschijnsel WAGENAAR, XIX D. bl. 90 vv. en BILDERDIJK, *Gesch. d. Vad.*, XI D. bl. 71, 230.

terwijl de gemeenten allerwege ter statige viering van den Aardbevings-Biddag tempelwaarts opgingen, werd ook hier, bij helderen hemel, geheel Nederland door, eene Aardbeving gevoeld, welke hier en daar kerken en torens op hunne grondvesten waggelen deed, en die aan den Biddagsbrief, maar vooral aan de Biddagsleerredenen van dezen dag, zeker wel het meest indrukwekkend woord heeft toegevoegd (1).

Andere natuurlijke verschijnselen, waarvan de Biddagsviering zich tot haar oogmerk bediend heeft, behoeven wij niet te doen in het oog vallen. Slechts mogen wij niet nalaten, onze vreugd daarover te betuigen, dat de Nederlandsche Biddagsviering van eene dwaasheid is vrij gebleven, aan welke zich de Duitsche heeft schuldig gemaakt. De Regering namelijk der Vrije Rijksstad Neurenberg deed, na het gelukkig voorbijgaan der groote *Zon-eclips* van 2 Aug. 1654, deswegens een' plegtigen Dankstond houden; en eene *Boet- en Dankpredikatie* toen gedaan, *over het voorbijgaan der hoogstgevaarlijke Zonsverduistering,* werd zelfs door den

(1) Zie *Nederl. Jaarboeken* 1756, bl. 202. J. Smetius *Chronyk van Nymegen*, *vervolgd* door G. C. in de Betouw, bl. 255; waar gezegd wordt, »dat het spits van den Tooren der Groote Kerk wel drie voeten heen en weer zwaaijdde, en dat de Klokken met hoorbaar geluid wierden bewoogen". Zie ook: *Leerreden over het gebed van Habakuk*, *uijtgespr. op den Algem. D. V. en B. den* 18 *Febr.* 1756, *des namiddags in de Wester-Kerk te Enkhuijzen, en ter Gedagtenisse van de Aardbeevinge*, *ten zelven daage voorgevallen.* Door N. S. Werdenier, *Predikant te Enkhuizen. Enkh.* 1756. 4°.

druk gemeen gemaakt (1). Ook toen in het volgende jaar 1655 eene *Comeet* zich vertoonde, schijnt ook deze hier en daar in Duitschland tot eene Biddagsviering te hebben aanleiding gegeven. In eene Biddagsleerrede over die Comeet van CHRISTOFFEL BRANDIS, met astrologische en theosophische bespiegelingen, is daarvan het aandenken bewaard gebleven (2). Zoodanige Bid- of Dankdagen zoeken wij in Nederland geheel te vergeefs. Nergens in onze Biddagsbrieven wordt, zoo veel mij bekend is, evenmin zijdelings als regtstreeks, op zoodanige verschijnselen heengewezen. Anders was het in de Roomsche Kerk van vroegere dagen. Want toen, in het jaar 1456, twee Cometen te gelijkertijd zich aan den Hemel vertoonden, werd door Paus CALIXTUS III een dagelijksche *Boet- en Biddag* verordend, ten einde de door dit Hemelteeken gedreigde onheilen af te wenden. Zelfs meent men, dat het nog in gebruik zijnde klokgeklep op den middag ten gevalle dezer bidstonden is ingevoerd (3).

Wij mogen van dit onderwerp niet afstappen, zonder vooraf nog eene en andere Instelling te hebben vermeld, welke de godsdienstige zijde der Biddagsviering, in hare betrekking tot *natuur-*

(1) Zie J. SCHELTEMA, *Geschied- en Letterk. Mengelwerk*, IV D. II St. bl. 158 vv.

(2) Zie HORST, *Daemonologie*, II. 1. 462. aangeh. bij SCHELTEMA t. a. pl. bl. 166.

(3) Zie FUHRMANN, *Handwörterb. d. Chr. Kirchenges.* op *Betglocke.*

lijke rampen en zegeningen, mede krachtig doet uitkomen.

De Beemster Dankdag.

Als zoodanig mag ik den *Beemster Dankdag* wel in de eerste plaats noemen, ook dewijl hij, als zelfs vóór het voorgaande tijdperk reeds ingesteld en gevierd, ook vroeger reeds vermelding verdiend had. Het is de plegtige godsdienstige Gedenkdag voor de opgezetenen der Beemster, van de voor hen altijd gedenkwaardige gebeurtenis der bedijking en droogmaking van den uitgestrekten waterplas, waaruit hunne thans zoo bloeijende streek, trots onoverkomelijk schijnende bezwaren, na vier-jarigen arbeid, in het jaar 1612 te voorschijn gekomen is. Indien immer menschen regt schenen te hebben, om over het werk hunner handen te spreken, of om met Nebucadnesar te zeggen: is dit niet het trotsche Babel, dat wij gebouwd hebben! dan gewis zij, door wier schranderheid en volharding eene zoo uitgebreide (1) en gezegende landdouwe aan het geweld der baren ontwoekerd werd. Maar zóó deden, daaraan dachten zij niet. » Niet zonder God!" was hunne leus, toen zij het waagden, met kleine en nog gebrekkige hulpmiddelen, zulk een groot werk aan te vangen. » Niet zonder God!" wederom en niet minder hunne zinspreuk, toen zij, na het gelukkig volbrengen, aan deze, der zee ontroofde, welige akkers en de dáár zich nederzettende bevolking, eene geregelde inrigting gaven. Het verdient toch

(1) Ongeveer zeven duizend acht honderd morgen groot.

zeer onze opmerking, dat reeds in de allereerste zoogenaamde *Beemster-keur*, de 30ste dag van Julij in ieder jaar, als gedenkdag der kaveling, die op den 30 Julij 1612 geschied was, tot een plegtige *Beemster dankdag* werd vastgesteld, en dat zulks plaats had, zelfs toen er nog geene gevestigde gemeente of kerkgebouw aanwezig was, maar de opgezetenen, ter onderlinge stichting, nog in een of ander bijzonder woonhuis moesten bijeenkomen. Op dezen zelfden dag werd in 1623 ook het kerkgebouw ingewijd. En sedert werd dáár ook die jaarlijksche gedenkdag gevierd, welke voor Beemster's inwoners, ter herinnering was hunner dure verpligting jegens God, die gezegd heeft: *het Land is mijne!* — voor ons tot eene gedachtenis van den echt godsdienstigen zin, waarmede het voorgeslacht het genot ook zijner natuurlijke voorregten gewoon was te heiligen (1).

De Enkhuizer Buizen-Bid- en Dankdag.

Als een ander voorbeeld trekken de *Buizen-Bilddag* en *Buizen-Dankdag*, te Enkhuizen gevierd, een oogenblik onze aandacht. De vroeger zoo uitnemende bloei dezer stad, door scheepvaart en koophandel, had zijnen grond en voort-

(1) Wij ontleenden de medegedeelde bijzonderheden aan de: *Redevoering over* Levit. 25: 23, *want 't Land is mijne; gedaan op Beemster Dankdag, geviert op Zondag den* 31 *Julij* 1740; voorkomende in: *'s Lants verplichting tot dankbaren wandel naer den wille Gods. Voorgestelt en aangedrongen, zoo op den Algem. D. V. en B., gehouden den* 15 *Febr.* 1741, *als op den bijzonderen Beemster Dankdag. Door* Adr. Wolff, *Predikant in de Beemster. Amsterd.* 1741. 4°.

durenden steun vooral in de Haringvangst. De drie gekroonde Haringen, welke zij op haar wapenschild voert, en het Vischnet op haar kerkelijk zegel, bewaren daarvan het aandenken. En werd de dusgenoemde groote visscherij geacht als eene der hartaders van Nederland, voor Enkhuizen was zij dit geheel en uitsluitend. Zelfs vindt men aangeteekend, dat het aantal van haringbuizen, welke alleen deze stad in één jaar in zee zond, wel eens tot vier- ja vijfhonderd geklommen is. Met welk eene belangstelling en bezorgdheid zag men telkens deze, zoo vele tonnen schats en zoo veel duizende nijvere burgers met zich voerende (1), vloot het anker ligten, om meer dan éénen hagchelijken kans te wagen, en meer dan één gevaar te trotseren! Maar ook welk een gejuich in de stad! wanneer de dag weder aanbrak, dat men haar behouden en gezegend ter haven zag binnen vallen. Doch: niet zonder God! was ook hier de leuze, waarmede men aanving en eindigde. In Julij, wanneer het eerste, in September, wanneer het laatste plaats had of afliep, vierde Enkhuizen telkens zijnen Biddag en zijnen Dankdag. Zoo toonde het, bij het doen van 't geen zijne hand te doen vond, behoud en zegen alleen uit de hand des Heeren te wachten. Zoo erkende het, bij het inoogsten der vrucht van zijnen arbeid, boven alles Hem als den gever.

(1) De kosten der uitrusting van iedere Buis werd gerekend op *f* 7500. Zij voerden elk gewoonlijk *tien* of *elf* mannen: zie M. SEMEYNS, *Tractaat van de Harinchvisschery.*

En zoo stemde men zich zelf, evenzeer tot onderwerping, als tot dankbaarheid, wanneer het Zijner wijsheid en liefde behaagde, of teleurstelling en verlies, of voorspoed en rijken zegen te schenken. — De oorsprong der aloude instelling schijnt onbekend. Maar tot op onzen tijd duurde zij voort, om tot een blijvend gedenkteeken van der vaderen vromen zin, en het nageslacht ter beschaming, te strekken (1).

Eene soortgelijke proeve, maar ontleend van eene landbouwende bevolking, levert ons de

Overijsselsche Bid- en Dankdag voor het Gewas.

De oorsprong er van hangt waarschijnlijk met de pogingen zamen, welke na den Munsterschen vrede, vooral door de Kerkelijken, werden aangewend, om van nu aan een' *jaarlijkschen* Bid- en Dankdag te doen vaststellen. Vroeger hebben wij daarvan gesproken (2), en wij zagen toen, hoe

---

(1) In de *Historie der verm. Zee- en Koopstad Enkhuizen*, *door* (G. Brandt,) *Enkh.* 1666. 4°. waaruit ik eenige bijzonderheden ontleende, vond ik den *Buizen-Biddag* niet vermeld. Mijne bron was vooral: *Buysmans rust-poosen op de Neering. Zijnde eenige Predikatien, gedaen op Buysse-Biddagen, en Dankdag, in 't openbaar voor de Gemeente van Enkhuysen; waarbij gevoegd zijn eenige korte Predikatien gedaan bij gelegentheijt van uijtlogt van Schepen na Oost-Indien, op het Oost-Indise Huys aldaer. Ten dienste van Buysman, Zeevaerende, of die belang hebben by de Zee.* (Door Henr. Schainck, Pred. te Enkhuizen) *Tot Enkh.* 1715. 8°.

(2) Zie boven bl. 215 vv.

de aanzoeken en voorstellen deswegens gedaan, lang opgehouden en tegengewerkt, eindelijk op de tegenspoeden en onheilen schipbreuk leden, die vooral sedert 1653 op Nederland drukten. In de landprovincie Overijssel hadden deze bezwaren eene andere uitwerking, want men gaf er aan de verlangde instelling eene bijzondere wending. Juist in 1658 werd dáár, op verzoek der Gedeputeerden van de Synode, door de Ridderschap en de Steden besloten: » dat alle jaren op den 1sten Donderdag in de Mey door de geheele Provintie een Algem. Vast- en Bededag tot afweeringe van Godes plagen en het verkrygen van een gezegenden Somer zal worden geholden, — en dat op den eersten Donderdag in September weder een Generale Dankdag voor de veelvoudige verkregene segeningen en weldaaden zal worden gecelebreert." Schoon menigmalen, wat de tijdsbepaling betreft, veranderd en eindelijk op den tweeden Woensdag in Maart, en op den eersten Woensdag in November vastgesteld, bleven beiden, zoowel de Biddag als de Dankdag, voor Overijssel bewaard. En tot op onzen tijd toe zijn zij eene gewestelijke instelling, welke de echte Overijsselaar tot geen' prijs zou willen opofferen, maar die ook, als kweekster van den Godsdienstigen zin, verder dan alleen in Drenthe, reeds lang navolging verdiend had (1).

---

(1) Men zie een belangrijk historisch *bijvoegsel* achter de: *Dankstond voor den Oogst, gehouden op den avond van den Algemeenen Dankdag, den* 26 *Sept.* 1847, *te Zwolle; door* G. H. van Senden. *Zwolle* 1847. bl. 36 vv.

Oost-Indische Biddag voor de Retourvloot.

Eindelijk leveren ook Nederlands overzeesche bezittingen, of de vroeger bestaande Oost-Indische Compagnie, een voorbeeld, waarvan de vermelding hier het best hare plaats vindt. Neêrlands algemeene Biddagsviering, namelijk, kon uit den aard der zaak geene betrekking hebben op de Koloniën. Evenwel ook dáár gevoelde men aan deze godsdienstige instelling behoefte. Men heeft er daarom eene eigene Biddagsviering ingerigt, en knoopte die vast aan eene jaarlijksche gebeurtenis, welke met den welvaart en bloei, zoo wel dier Koloniën en der Oost-Indische Maatschappij, als van het Moederland zelf, in de naauwste betrekking stond. Telken jare, in de maand October, wanneer de tijd wederom naderde, dat de zoogenaamde Retour-vloot zich gereed maakte, om, met de schatten van het Oosten bevracht, van de kusten van Java, Ceilon, Coromandel, Bengale, de Specerij-eilanden en China naar de Vaderlandsche havens te stevenen, dan werd door Hunne Hoog-Edelheden, den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië, voor Batavia en de omstreken, een plegtige Dank- en Bededag afgekondigd, om over een' zoo dierbaren schat den zegen des Hemels en eene gelukkige overkomst af te smeken; terwijl men dezen Bededag tevens als de gelegenheid aanmerkte: » van eene algemeene en noodzakelijke afzondering ter Godvrugt, om in den diepsten ootmoed en hartelijksten zielenernst

plegtige Dankzeggingen en Gebeden tot den Grooten Verzorger aller dingen op te zenden voor den algemeenen welstand van ons dierbaar Gemeenebest, deszelfs Oost-Indische Maatschappij en de dierbare belangen van beiden (1)." Het is mij niet gebleken, uit welken tijd deze Godsdienstige instelling haren oorsprong ontleend heeft. In 1773 echter noemde men haar: » eene van ouds Christelijke verordening." Zij is mij ook alleen uit eenige, deels gedrukte, deels geschrevene, uitschrijvingbrieven bekend geworden. En het zal den lezer niet onbelangrijk zijn, een' derzelve tot eene proeve hier aan te treffen.

Uitschrijvings-Brief van den Boet- en Bede- en Dank-dag gehouden te Batavia, den 16 October 1765.

Is 'er ooit een tijds gesteldheid geweest, ten hoogsten nodig tot het bepalen van een plegtigen verbodsdag, ten einde het gantsche volk, groote en kleine, rijke en arme, zig verootmoedige voor Hem, die Eeuwig leeft, die oneindig in Hoogheid, vlekloos in Heiligheid, en onkreukbaar in Rechtvaardigheid, doch ook teffens in Zijnen Toorn des Ontfermens gedagtig is, dan is 't thans.

Want beschouwd men de zonden in 't algemeen, en die met regt Land-zonden mogen worden genaamd, of slaan wij gade elks bijzondere ongeregtigheden, of let men, niet alleen hoe er zijn, die hunne eer in hunne schande stellen, en zig beroemen, in de verkeerdheden, die van dag tot dag in boosheid toeneemen, en nog door voorspoed tot dankbaarheid opgewekt, nog door tegenheden tot nadenken ge-

---

(1) Woorden van den eersten *gedrukten* Biddagsbrief, van 8 Oct. 1773.

bragt worden, maar ook hoe veele er vervreemd zijn en worden van een godvruchtigen wandel, en dus een algemeen bederf in de zeden doorbreekt, of eene verregaande ongelijkheid met onze, wegens hunne Christelijke en Burgerlijke deugden zoo beroemde, voorouders: wat heeft men dan geen reden om te dugten voor de volzekere bedreigingen, van dien God, welke wel niet aanstonds den zondaar naar verdienste straft, maar egter, onder den rijkdom Zijner langmoedigheid geen bekeeringe veroorzaakt wordende, zoo veel te meer zijn wraak-zwaard wet, om den tegens hem den nek verhard hebbende zondaar in stukken te houwen, of te slaan dat er geen geneezinge aan zij.

Gaat men vervolgens eenigsins naauwkeurig na, hoe Hij, die te reijn is van oogen, dan dat Hij het kwade zoude aanschouwen, en die de kwellingen niet verdragen kan, met zijne oordeelen al komt, en de beginselen laat zien, van de menigte roeden, die hij in zijn hand heeft, om een ongehoorzaam volk te kunnen kastijden: wat noopt dat dan al mede niet om te letten op de daden des Heeren, en de werken Zijner handen, op dat hij ons bouwe en niet ten eenemael afbreeke. Want wie onder ons is er, die niet weet, hoe zeer de Nederlandsche Oostindische Maatschappij wel eer een der voornaamste zenuwen van den Vereenigden Nederlandschen Staat door een bloeienden koophandel en gelukkige overwinsten, thans in zorgelijke omstandigheden gedompeld is; hoe men weder dezen Jare, wat eenige bijzonderheden aangaat, genoegzaam verzekerd zij, dat de kostelijke Schepen der tweede bezending, van 't voorgaande Jaar, *Sloterdijk* en *Rademaeker*, in de diepte der zeen, vermoedelijk met alle de daar op zijnde zielen gesmoord zijn; hoe het uit Nederland komende Schip *Pijlswaart* reeds als in behouden haven scheen, toen God ons nog oor- en oog getuigen maakte van 't schrikkelijk branden en springen van dien kiel, door 't ijsselijk blixemvuur, met het omkomen teffens van een groote menigte der

schepelingen; hoe het in de Oostersche Wingewesten, maar zeer zorgelijk blijft uitzien; hoe daarenboven, onder de Bandasche Eilanden, Neira, door 's Hemels gedugte hand bezogt word, door het geweldig Branden van den bekenden Goonong Apy, die de Inwoonders daar niet alleen in gedurigen ontzetting brengt, maar alwaar ook, volgens de jongste berigten, gevreesd wierd voor de bitterste gevolgen, die een lugt, besmet van zwavel-dampen, en een van onder brandende Aarde, geeven kan; hoe, als men zijn oog vervolgens, naar de west van Indien wend, het toneel daar treurig is veranderd, zoo nopens, de inzameling van 's Lands producten, en verkoop van onze handel-waren, als dat de Nederlandsche naam, bevorens 'er zoo pralende, niet weinig van zijne agting verloren heeft, behalven dat 'er de landen, ook zeer geruineerd worden, door de oorlogen, der Inlandsche Vorsten, onder den anderen, en met Europeesche Magten. Ja, om niet meer te zeggen, wie merkt ook niet op, wat een uitteerend kwaad voor de Maatschappij de zeer kostbaare Oorlog is, dien zij tegens Candia's Koning nu al jaren heeft moeten voeren, en hoe laastelijk over deze stad Batavia donkere wolken hangen, zoo door een algemeene neringloosheid, waar door alles genoegzaam tot verval dreigd, als dat zig ook zedert eenigen tijd zeer veel ziektens ontdekken, en dat bijzonder van den gemeenen man veele ten grave dalen.

Ondertusschen, laat de Hooge Majesteit, die oneindig in goedertierenheid, en onnaspeurelijk verdraagzaam is, ook nog niet na, om als door de liefde-koorden, een onwaardig sterveling tot het roemen en aanbidden van zijne genade, op te wekken. Want wat wederhoud anders God, dat Hij niet alleen geene voleindinge met ons make of sla dat er geen genezen aan zij, maar dat men, nog behoudende het overdierbaar kleinood van zijn Woord, met de vrije en zuivere verkondiging van het zelve, ook de blijde tijdingen heeft mogen bekomen, dat alle de Schepen, in 't

voorgaande na- en in dit voorjaar van hier en elders na Nederland zeer rijk geladen, vertrokken, tot aan de Kaap de Goede Hoop gelukkig opgedaagd zijn, en dat de trotse Vorst van Candia deze zijn zetelplaats heeft verlaten en moeten vlugten voor onze aannaderende magt, in voegen men hoopt, dat een loffelijke vrede daar reeds zal getroffen weezen of haast gemaakt worden. Terwijl men ten dezen eilande van Groot Java een heuchelijke ruste blijft genieten.

De overdenking dan van dit alles, heeft de Hooge Regeering deezer Landen, den 10 der voorgaande Maand September met de uiterste aandrang doen besluiten, om tegens woensdag den 16 dezer uit de schrijven, eenen algemeenen Boet- en Dank-Dag, ten einde met de ten hoogsten vereischt wordende blijken van berouw, schaamte en verneedering, in alle de Kerken dezer Stad en ten eilande Onrust, gevierd te worden; in voegen dat een ieder, die liefde, ontzag voor God zijnen Maker hebbe, zig schikken om tot Hem naar zijnen wille te naderen, om onder den last van 's Lands gemeen en elks bijzondere zonden een rechtvaardig Rigter der gantscher Aarde in de roede te vallen, Hem te billijken in zijn Oordeelen, en met verwonderende dankzeggingen over het onverdiende goed, teffens om affweering van alle het kwade, verlenging van vrede en zegen, allerootmoedigst te smeken: of, met voor zig zelven, verzoening zoekende in het eeuwig wraakstillend bloed van Gods geliefden Zoon, teffens in de bresse te staan tot behoud en herstel voor de Nederlandsche Maatschappije en dit goede Land.

En dat voorts elk, die den naam van zo onredelijk niet zoude willen dragen, dat hij zig het belang van 't Gemeenebest niet aantrok, en niet moetwillig zijn oogen wil sluiten om niet te erkennen, dat onze zonden groot geworden zijn tot aan den Hemel, niet alleen eenen dag zig intoome van stoutelijk tegen de Eerste en Tweede Tafel van Gods

heilige Wetten aan te druissen, maar zig allesints tragte te bukken voor den hoogen God, met Genade voor zig zelven, en het goede voor de gemeene welvaart te zoeken.

Gelijk dan ook laastelijk hoognodig is, dat inzonderheid verdubbelde zuchtingen geschieden, voor de vaderen des vaderlands, en voor de bestierders deezer Gewesten, zoo ten aanzien van hun personeel geluk, als dat ook in deze ver uit ziende dagen, op hen in een ruime maate de Geest der wijsheid, des raads, en der vreeze des Heeren ruste, en dat de Scheepen der Retour-vloot, die in dit na- en aanstaande voorjaar na Nederland staan te vertrekken, mitsgaders die in deze Gewesten over en wedervaren, onder het alleen veilig geleide van een alomtegenwoordig ontfermend God bewaard worden, ten einde spoedig en kampvrij, met die er zig op bevinden, in de havenen, werwaards ze geschikt zijn, aan te landen.

Alles tot prijs en eere van des Heeren allerheiligsten Naam, bevestiging en uitbreiding van Christus Koningrijk, handhaving en bevordering van 's Lands welvaart, en onzer zielen zaligheid.

De godsdienstige zijde der Biddagsviering, in hare betrekking tot den godsdienstigen en zedelijken toestand der Natie.

Beschouwden wij de godsdienstige zijde der Biddagsviering reeds in hare betrekking, zoo tot de *openbare* of *staatkundige*, als tot de meer *natuurlijke* en *dagelijksche* aangelegenheden van het vaderland en de ingezetenen: er schiet over, dat wij nog iets nader haar in de betrekking doen kennen, in welke zij tevens tot Neêrlands *godsdienstigen* en *zedelijken* toestand geplaatst is.

Vroeger zagen wij reeds, dat wij de Biddagsviering in het algemeen mogen aanmerken als een spiegel van het godsdienstig en zedelijk leven der Natie (1). Niet het minst geldt zulks van de beide tijdperken, welke wij nu overwegen. Immers de meerdere uitgebreidheid der Biddagsbrieven biedt te dezen aanzien ook een meer ruim veld ter nasporing en opmerking ons aan; terwijl voorts het meer en meer bovendrijven van het godsdienstig beginsel, in de Biddagsviering en de Biddagsbrieven van het laatste der genoemde tijdperken, van zelf aanleiding geven moest, dat ook de gang en rigting, *zoowel* der godsdienstige denkwijze *als* der zedelijkheid, meer zelfs dan vroeger daarin bespeurd worden. Wij willen beiden afzonderlijk gadeslaan.

De Biddagsviering in betrekking tot de Godsdienstige denkwijze.

Wat nu het eerstgenoemde punt aanbelangt, mogen wij zeker niet verwachten dat de gang en de afwisselende rigting der godsdienstige overtuiging of denkwijze steeds ook in de Biddagsbrieven geheel zouden blootliggen. Maar niet min zeker is het toch, dat, 't zij in de onderwerpen, welke men in die Biddagsbrieven bij voorkeur heeft aangeroerd, 't zij in de wijze, op welke men zich daarover uitlaat, telkens als het voetspoor ook van het godsdienstige inzigt meer of min duidelijk kan worden nagegaan.

(1) Zie boven bl. 170.

Vooral betreft zulks een punt, hetwelk in de Biddagsbrieven natuurlijk steeds op den voorgrond staat: ik bedoel de wijze, op welke men zich de beschikkingen van het hooge Godsbestuur voorstelt in betrekking tot het lot en de gezindheden van menschen en volken, bepaaldelijk van het volk van Nederland. Ofschoon men zich namelijk vrij gelijk blijft in de beschouwing, dat gevaren of beproevingen, waarin men geleid wordt, en de rampen, waaronder men gebukt gaat, eenvoudig de openbaring zijn der Goddelijke gramschap, welke dreigt, of straf oefent over in zwang gaande zonden en ongeregtigheden; worden evenwel ook hierin, bij verloop van tijd, wijzigingen bespeurd, die wel onze opmerking verdienen en die het best in het oog zullen vallen, wanneer wij aan eenige deswegens gebezigde uitdrukkingen hier achtereenvolgend plaats geven. Zoo wordt b. v. in de Biddagsuitschrijving van 2 Sept. 1620, naar aanleiding van het te velde gaan van het leger, tot verzekering van den Staat, gezegd: » dat over sulcks ten hoogsten vereyscht ende nodigh is. dat een yder deser Landen inghesetenen hem datelycken aenstelle en schicke om hem met Godt te versoenen — en Syne God. Majesteit te bidden, dat Hem genadelick believe Syne gramschap van dese Ver. Nederlanden af te wenden". Zoo weder in die van 8 Febr. 1623, naar aanleiding van de groote toerustingen van den vijand: » daeruyt wel te vermercken is, dat Godts alm. toorn tegen deze landen alnoch ontsteken blyft over de groote overdadige sonden, die by de ingesetenen van dien — begaan werden". Zoo worden in den Biddagsbrief van 11

Dec. 1641 de ingezetenen opgewekt: » om voortaen den goeden Godt in heylicheyt, rechtvaerdicheyt ende maticheydt te dienen ende alsoo Syne rechtvaerdige dreygementen van den Staet te weeren"; en in dien van 18 Junij 1642: » om te bidden dat Hy, nae zyne oneyndel. bermherticheydt met zynen God. zegen gestadelick sonder ophouden gelieve te continueren, — t gantsche leger by goede gesondheid behoudende, en 't selve door een scaar syner Engelen als met een vierigen muyr omringende". Zoo eindelijk wekt de uitschrijving van 27 Aug. 1653 op: » om Godt Alm. aanteroepen — dat desselfs geliefte zy het Landt genadelick te ontsondigen, — opdat alsoo door ware boetvaerdicheyt den brandt ende hitte van Synen toorn geblust werde ende Syn aenschyn wederom over ons lichte in genade als voor desen — ende diensvolgende de menschelicke middelen tot bescherminge deser Landen worden gesegent".

Wanneer wij nu eene Eeuw in de geschiedenis overspringen, dan kan reeds de Biddagsbrief van 1753 ons leren, welk eene verandering de zienswijze ten deze, behoudens het hoofdbeginsel, inmiddels heeft ondergaan (1). Dan vinden wij in dien van 1754 deswegens eene zinsnede, welke geheel en al nieuw is, ofschoon zij zeer juist het beginsel uitdrukt, hetwelk ten allen tijde, meer of minder bewust, het bezielende beginsel van Nederlands Biddagsviering geweest is Hunne H. M. zeggen daar: » Het is een van de beste en zekerste gronden van het geluk van een volk, te leven onder een indruk van de Goddelijke goedheid en regtvaardigheit in

(1) Zie denzelven hier boven bl. 285 vv.

de bestieringe dezer wareld, met nederigheit op te zien naar de hand des Allerhoogsten, en zijn vertrouwen te stellen op den geenen, die leeft in alle eeuwigheid"; en zij betuigen: » te zijn aangedaan met een dankbaar gevoelen van Gods goedertierenheit in de bewaringe van dezen Staat, met een hartelijk leedwezen over onze menigvuldige zonden en overtredingen, en met eene ernstige begeerte ter bevorderingen van een waare boetvaardigheit, in hope van Gods gunst en bescherminge by aanhoudentheid te genieten". Dan vinden wij, te midden van voorspoed, de uitdrukking: » wanneer de goddelyke oordeelen op de aarde zyn, hebben alle zondige Natien reden om te vreezen" (1761); en bij dreigend gevaar de opmerking: » de waarschouwingen van een wyze en alles regeerende Voorzienigheid konnen niet altoos ongestraft verwaarloost worden"; met de daarbij gevoegde geruststelling: » een volk, dat God vreest, behoeft geene andere vrees te hebben"! (1781) — Om kort te gaan, dan vinden wij, ten aanzien van het bestuur van Gods voorzienigheid, eene denk- en spreekwijze heerschende, welke, op eene oud-testamentsche leest geschoeid, eerst van lieverlede eene meer redenerende houding en tevens een meer vrij en meer Evangelisch karakter aanneemt, maar die op hare beurt blijken draagt van zulk eene meer lijdelijke stemming, als bij velen toen boven dreef.

Het gezegde echter komt nog veel duidelijker uit in eene andere, met het bovenstaande naauw verbondene verandering, die in de wijze valt op te merken, op welke *bekeering*, en wel *volksbekeering*, meer en meer, als het groote doel der Bid-

dagsviering, in de Biddagsbrieven wordt voorgesteld. Vroeger, namelijk, laat men zich deswegens slechts in korte en zeer algemeene bewoordingen uit. Afwending van den goddelijken toorn, redding, bijstand en voorspoed, over het algemeen alleen tijdelijk belang en het stoffelijk heil van den Staat, » in neering, commercie, navigatie" enz., staan te zeer op den voorgrond. Slechts de geëikte formule, waarmede elke Biddagsbrief eindigt: » alles tot grootmaekinge van Godes Allerheyligste Naam, voortplantinge en aenwas van de ware Gereformeerde Religie, conservatie van onze diergekochte vryheid, en onser aller sielen saligheyt;" moet in deze leemte voorzien, en ter aanvulling dienen van het gebrek aan eene meer geestelijke strekking, hetwelk in de Biddagsbrieven plaats heeft. Overigens, gelijk het opmerkelijk is, dat de naam van Jezus Christus hoogst zeldzaam in de oudere Biddagsbrieven gelezen wordt (1), en ook het bij uitnemendheid Christelijk element er weinig minder zeldzaam met duidelijke trekken in uitgedrukt staat, — wordt tevens de gewenschte bekeering veelal, niet als einddoel, maar als middel tot welstand en tijdelijken voorspoed, afgesmeekt. Zoo wil de Biddagsbrief van Jan. 1628 gebeden hebben: » dat het Zyne God. Ma[t] believe, uyt Zyne grondeloose genade dese Landen tot Hem te bekeeren, en met het nieuwe jaer een nieuwen geest en yver tot afstand

(1) Zulk eene uitzondering levert de boven blz. 171 medegedeelde Biddagsbrief in 1584.

van sonden te geven en hem alsoo oprechtelyk te dienen ende volgens die genade te verkrygen, dat sy mogen blyven by haar vorigen welstant". En is het iets nieuws in de uitschrijving van Dec. 1641, dat men er spreekt van een beroeren der harten, »om eene Christelycke resolutie te nemen, om voortaen den goeden Godt in heylicheyt, rechtvaerdicheyt en maticheyt te dienen"; waar echter wordt bij gevoegd: »om soo Syne rechtveerdige dreygementen van haer en desen Staet te weeren en de neeringe en commercie aen de Ingesetenen deser landen te conserveren"; nog meer nieuw mag de uitdrukking genoemd worden, welke in de uitschrijving der Bedestonden in Meij 1672 voorkomt: »dat Zyne God. Ma^t ons allen geve een bekeerlyck herte, opdat wy te recht bekeert en Hem weder lief en aengenaem mogen syn en blyven in Christo Jesu onzen Heylandt en Salighmaker, — ende dat onsen versoenden Godt de onrechtveerdige wapenen en sware krygsmachten door synen uytgestrekten arm gelieve te vernietigen". Deze uitdrukking is zelfs niet alleen geheel nieuw, maar bijna eenig. Eene soortgelijke wordt in de volgende Biddagsbrieven even zeldzaam als in de voorafgaande aangetroffen. Alles toch wordt van nu aan weder met de reeds genoemde gewone slot-formule: »alles tot grootmakinge enz." afgedaan en goedgemaakt. Maar nieuw is het wederom, wanneer de Biddagsbrief van 1725 opwekt om: »met een waare Bekeeringe (zonder welke het gebedt der sondaren niet verhoord werd) den Heere met een vernedert herte ootmoedig ende vuriglyk te Bidden ende te smeeken om de genadige vergevinge van alle deselve sonden en ongeregtigheden, ende om de verdere uitbreidinge van Synen goedertieren zegen over de-

een Staet"; of wanneer die van 1734 er bijvoegt: » te smeeken om de genadige vergevinge van alle deselve sonden om Christi wille, ende te gelyk om Syne verdere krachtdadige hulpe tot bescherming van ons lieve Vaderland". Nieuw nogmaals is het, wanneer, in de Biddagsbrieven van 1740 en 1741, van eene » door Gods genade", of » onder de medewerkingen van Zynen Geest en genade, ware bekeeringe" gesproken wordt. Nieuw, wanneer in dien van 1752 gebeden wordt: » om de bystand van Syn Geest, ten einde wy vrugtbaar gemaakt mogen worden in de geregtigheid, die een volk verhoogd, en gesuiverd van de zonde, die een schandvlek is der Natiën"; of wanneer die van 1754 spreekt van: » in Christi Name te bidden om vergeving van overtredingen en om bystand van Gods genade tot veranderinge en bekeringe"; en die van 1756 en volgende jaren, van: » vergeevinge door onzen Heere Jesus Christus, en om den bystand van Syn Geest tot verbetering en bekeering". Nieuw ook is de uitdrukking in den Biddagsbrief van 1782 gebezigd: » den Allerhoogsten te smeeken, dat Hy, om de verdiensten van onzen Heiland Jezus Christus genadig wil vergeven alle onze zonden en overtredingen, en door Zyne verzoenende Barmhertigheid aen ons toezenden Zyne hulp en bystand tot verbetering en bekeering van een zondig volk". Geheel nieuw eindelijk, wanneer in de Friesche uitschrijving der Bedestonden van 1785 wordt opgewekt om te bidden: » om opregte verbetering op grond van de eenige zoenverdiensten van den eeuwig gezegenden Verlosser Jezus Christus en door de krachtige medewerking van zyn beloofden Geest".

Doch dit aangevoerde is ook reeds genoeg, althans tot eene proeve. Immers, wij bespeuren

er uit, hoe de afwisseling, niet slechts der godsdienstige rigting en denkwijze, maar ook der Theologische spreekmanier, in de Biddagsbrieven zich duidelijk afspiegelt.

Er schiet over, dat wij de Biddagsviering nu ook nog van het standpunt der zedelijkheid in oogenschouw nemen.

De Biddagsviering in betrekking tot den toestand der Zedelijkheid.

Reeds de wijste der Koningen heeft te regt geschreven: » zeg niet, waarom waren de vorige tijden beter dan deze? want gij zoudt daarnaar niet met wijsheid vragen (1)". Ook de toon, op welken Nederlands Biddagsbrieven zich, alle tijden door, over den staat der zedelijkheid uitlaten, drukt op de waarheid en wijsheid dezer uitspraak het zegel. Moesten wij toch naar de letter nemen, het geen zij ons, elk voor zich, aangaande den zedelijken toestand der Natie mededeelen, dan zagen wij het:

» Aetas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem" (2)

nergens duidelijker, nergens treuriger dan in Neêrland bewaarheid. Immers, dan ware het beslist, dat elk tijdstip van Neêrlands volksbestaan steeds en bij toeneming het tooneel van afval en verbastering eener vroegere vroomheid en deugd

(1) SALOMO's *Prediker*, VII; 10.
(2) HORAT. *Od.*, Lib. III. *od.* 6.

geweest is. » 's Lands meer en meer aanwassende zonden en ongeregtigheden": — deze is, van den beginne af, en alle tijden door, de staande uitdrukking onzer Biddagsbrieven, wanneer zij van den zedelijken toestand der Natie gewagen. — Wij eeren die uitdrukking, voor zoo ver zij slechts als de ontboezeming te achten is dier inspraak van het zedelijke gevoel, welke, in ieder tijdstip, met weemoed de ongelijkvormigheid gadeslaat aan eenen toestand, welks beeld, met meerdere of mindere klaarheid, in ieder menschelijk bewustzijn geschreven staat. Slechts daarin dwaalt zij, dat zij haar ideaal van volkomenheid, niet voor zich uit in het verschiet, maar achter zich in het verledene meent te bespeuren: — eene meening, welke, niet slechts met betrekking tot een of ander volk, maar ten aanzien ook der zedelijke ontwikkeling van geheel de Christenheid en het menschdom, steeds eene bron van scheve oordeelvelling en van dwaling geweest is.

Maar zou er daarom, vragen wij, op de Biddagsbrieven, ter nadere beoordeeling van den zedelijken toestand van Nederlands volk, niet mogen worden afgegaan? Is er in dit opzigt weinig of niets voor ons uit te leeren? — Een bevestigend antwoord zou gewis op een dwaalspoor ons voeren, en althans een hulpmiddel doen uit het oog verliezen, hetwelk misschien meer dan eenig ander belangrijk is tot kennis van hen, uit wie wij gesproten zijn.

Reeds dit mogen wij uit het aangemerkte af-

leiden, dat er veel behoedzaamheid noodig is, zullen wij, bij het eeren der vaderen, niet aan overdrijving ons schuldig maken. Vaak toch heeft de nevel der geschiedenis en van het verledene, even als die van het morgenrood, eene vergrootende kracht. Maar, wáár of in welk opzigt wij anders ligtelijk meenen zouden, dat onze voorvaders in moed of deugd, in geloof, of in eenvoudigheid en reinheid van zeden, boven elk ander geslacht hebben uitgemunt: — het getuigenis, het welk zij, in hunne Biddagsbrieven uit elk tijdperk, deswegens onwillekeurig aangaande zich zelven afleggen, is meer dan iets anders geschikt, om ons tegen partijdige vooringenomenheid en overdrijving te waarschuwen. Al eeren wij dan ook den ootmoed en het schuldgevoel, hetwelk, schier in elken Biddagsbrief, met krachtige trekken uitgedrukt staat; al neemt het ons zelfs voor hen in, dat wij hen telkens zoo diep voor God zien in de schuld vallen, door van »groote overdadige sonden" te spreken, »die by de ingesetenen, sonder Godtvresenheydt, en als of sonden geen sonde en ware, begaen werden" (1623); door te erkennen: »gemeriteert te hebben, niet min, maer eer meer als andere Landen, gestraft ende uytgeroeyt te worden" (1628); of: »vermits de groote en grouwelyke grasserende sonden, naer Gods rechtvaardig oordeel niet minder strafbaar te zyn, als andere Natiën" (1659); — voor de geschiedenis nemen wij niet te min akte van deze erkentenis, want wij moeten er uit afleiden, dat er aan de vaak hoog geroemde eenvoudigheid en reinheid

van zeden dier vroegere dagen werkelijk zeer veel ontbroken heeft.

Doch er is iets anders vooral, hetwelk hierbij onze aandacht tot zich trekt, en aan de Biddagsbrieven, in betrekking tot den zedelijken toestand der Natie, eene nog grootere belangrijkheid bijzet. Er heeft namelijk, ook ten aanzien der wijze, op welke zij zich over de schuld en zonden der Natie uitlaten, in die Biddagsbrieven zekere afwisseling, en tevens eene opklimming plaats, welke aan de schuldbelijdenis, welke zij behelzen, ook eene historische waarde geeft.

In verband toch met het geen wij in menig ander opzigt reeds deden uitkomen, wordt ook die schuldbelijdenis langzamerhand uitvoeriger en treedt zij telkens meer in bijzonderheden. Vroeger was zij slechts in geheel algemeene termen vervat. Er werd van »'s lands sonden", of » steeds aanwassende sonden en ongerechtigheden" gesproken. Maar langzamerhand worden de *afzonderlijke* verkeerdheden en ongeregtigheden, waarover men zich te verootmoedigen heeft, telkens uitdrukkelijk opgenoemd, of ten minste met eenige onderscheiding aangeduid. Vooral heeft dit plaats gedurende de geheele XVIIIde Eeuw. Wij zagen er reeds een voorbeeld van, in den Biddagsbrief van 1731, naar aanleiding van het bedroevend verschijnsel, hetwelk in dat jaar zich vertoond had (1). Een andere proeve levert de Biddags-

(1) Zie boven bl. 303.

brief van 1755. Deze wil Neêrlands volk hebben opgewekt: » om zich neder te werpen met gevoelens van berouw en leedwezen, in de tegenwoordigheid van dien God, wiens voorzienigheid te veel wordt vergeten, wiens goedheid te veel wordt misbruikt, en wiens wetten geschonden worden met een *hoogmoed* en *verwaandheid*, die dagelyks in ons midden meer en meer aangroeit". Hier toch schijnt eene verkeerdheid te worden aangeduid, waarvan de bewustheid nu eerst met kracht bij de natie was opgewekt, en die waarschijnlijk wel in verband stond met het nieuwe licht van wijsgeerte en wetenschap, hetwelk, sints eenigen tijd in Nederland doorgebroken, maar door sommigen misbruikt, aan anderen toescheen het gevestigd gebouw der regtzinnige waarheid met gevaar te bedreigen. Des te meer verdient het opmerking, dat onze Biddagsbrieven, ook te dezen aanzien, zich voor te groote eenzijdigheid wachten, daar juist in den Brief van het volgende jaar 1756, voor het eerst ook: » de voortzetting van nuttige kunsten en wetenschappen", nevens de » aanmoediging van deugd", en de » herstelling van de welstant en het geluk van desen Staat", als dat gene wordt opgenoemd, waarover de Goddelijke zegen moest worden afgesmeekt.

Naauw hiermede verbonden, en als uit dezelfde bron gevloeid, schijnen de verkeerdheden mij toe, over welke in de Biddagsbrieven van 1767 en eenige volgende jaren geklaagd wordt. Zij spreken: van een » algemeene geest van iedelheid en ligtvaardigheid, voortgang van ongodsdienstigheid, en ondermijning van alle grondbeginselen van geloof en

zeden" (1771); van: »smaadheden, die de heilzame leer van het H. Evangelie dagelyks moet ondervinden, door den openbaren aanval van sommigen, en koele onverschilligheid van anderen, zoo wel als door de opentlyke strydigheid, die er is tusschen de zeden en de belydenis van velen, die de naam van Christenen en Gereformeerde Christenen dragen" (1773); van: »het schielyk verval van den Godsdienst, zoo in de grondbeginselen als in het gedrag" in (1781); en van: »het diep verval in burgerlyke, zedelyke en godsdienstige beginselen en gedragingen" in 1784!

Het is in denzelfden tijd dat er meer opzettelijke klagten worden aangeheven, ook over »weelde en overdaad" (1771). Vooral doen zulks de Biddagsbrieven van 1779 en 1786. »De goederen" zegt de eerste, »die ons Gods goedheid in overvloed schenkt, worden in overdaad verkwist. De deugden van onze voorvaderen, derzelver naarstigheid, spaarzaamheid, iever voor de godsdienst en liefde voor het Vaderland, vinden bijna geene navolgers. De heilzame leer van het Ev. en deszelfs geheiligde lessen zijn of onbekend, of worden met verachting behandeld en geschonden, ja zelfs stoutelijk aangetast; en daar de Godsdienst voorheen bij dit volk zoo zeer in waarde werd gehouden, heeft dezelve zijne kracht bijna verlooren". En in 1786 luidt het: »De ongeregtigheden en het misbruik der verleende zegeningen, waar aan de inwoonders van Nederland zig hebben schuldig gemaakt, zijn als tot den Hemel opgeklommen; de dartelheid eener verkwistende levenswijze kent naauwelijks meer eenige palen; het verderf der zeden en zatheid van overvloed liep uit in eene zorgelooze gerustheid, welke zig, nog over de regtvaardigheid des Opperstеn Regters, nog over de bezorging onzer tijdelijke belangen, nog over de bewaring onzer edele voorregten en vrijheden scheen te bekommeren".

Eindelijk moeten wij de klagten er bijvoegen over »binnenlandsche verbittering en verdeeldheden", en over » een losse onbeteugelde geest van Anarchie" ; — die in 1782 gezegd worden : » ons land te verwoesten", ja, » één van de ongelukkigste teekenen (te zijn) van een verzwakt en afnemend volk"! — waarvan men in 1787 voorspelt, dat zij : » onze eigene ingewanden verteerende, den totalen ondergang van dit gemeenebest, dat door eendragt bestaan moet, onvermijdelijk na zich slepen" ; — welker rampspoedige gevolgen, in 1787, worden geschetst, als : » nieuwe overtredingen voegende bij de vernederende lijst van onze nationale zonden; daar zij de Eeden, die de waarborg zijn der trouw onder de menschen, hebben los gemaakt; de heilige verrigtingen van de Bedienaren van het Evangelie op vele plaatsen tot de snoodste oogmerken van geweld en oproer hebben doen strekken; de gevoelens van liefde en opregtheid, van eerlijkheid en goede trouw bijna ten eenemaal uitgeblust; het genoegen van het huiselijk leven, door partijschap, haat en wraakzugt verbitterd; ja, bij veele zelfs alle gevoelens van Menschlievendheid hebben doen verdwijnen"; — waarvan eindelijk de Biddagsbrief van 1791 getuigt : » een Staat, waar zulk een verval plaats heeft, gaat van schrede tot schrede naar zijnen ondergang"!

Waarlijk, zulke uitlatingen geven rijke stof tot treurig maar ook ernstig nadenken; al mogen wij er ook niet bij uit het oog verliezen, dat, in onze Biddagsbrieven, de klacht over inwendig verderf en schuld, alle tijden door, gelijken tred gehouden heeft met die over uitwendige rampen en onheilen. Maar evenmin mogen wij uit het oog verliezen, dat, in het doordringen tot de zedelijke gebreken, aan welke men lijdt, en in de

meer uitvoerige, ernstige en donkere voorstelling der zware schuld, waaronder de Natie gebukt gaat, zoo als dit in de latere Biddagsbrieven, in onderscheiding der vroegere, plaats heeft, te gelijk ook een niet ongunstig zedelijk teeken gelegen is. Vooral mogen wij niet voorbij zien, dat tegen al die opgesomde toenemende zonden en ongeregtigheden, welke meestal met den algemeenen toestand des Vaderlands zamenhingen, gewis ook deugden overstonden, welke vroeger ontbraken of kwijnden; maar deugden tevens, aan wier opmerking of vermelding, uit den aard der zaak, in de Biddagsbrieven geene plaats kon worden ingeruimd.

Op ééne echter, welke op dezen algemeenen regel eene uitzondering maakt, en op eene andere, welke met de Biddagsviering zelve ten naauwste verbonden is, moeten wij nu nog even het oog slaan.

Behartiging der belangen van verdrukte geloofsgenooten.

Wat ik hier het eerst op het oog heb, is het getuigenis, het welk ook de Biddagsbrieven afleggen, aangaande den Christelijken ijver, waarmede Nederland zich het lot van verdrukten en verdrevenen, vooral ook van vervolgde geloofsgenooten, liefderijk aantrok.

In de oudere Biddagsbrieven zijn de proeven daarvan meer zeldzaam voorhanden. Men had toen te veel met zich zelf te doen, om het droe-

vig lot ook van anderen, zoo als men anders zoude gewenscht hebben, te kunnen helpen leenigen. Maar de hevige vervolgingen, welke, vooral in de laatste helft der XVIIde Eeuw, inzonderheid in Frankrijk en Savoyen plaats grepen, gaven niet alleen aanleiding, dat op het geen men voor anderen doen kon nu meer de aandacht gevestigd werd, maar zij vonden Nederland thans evenzeer magtig als gaarne bereid om eene krachtige hand ter redding uit te steken. Het is niet te zeggen, — en hier, waar wij deze zaak slechts in betrekking tot de Biddagsviering beschouwen, is het daartoe ook de plaats niet — hoe veel er, tot afwending en leeniging der rampen van zoovele ongelukkige slagtoffers van gewetensdwang en godsdiensthaat, door Neêrland is toegebragt. De proeven, die wij daarvan reeds gezien hebben in den *Waldensen-Biddag*, welke op den 5 Sept. 1655 gevierd werd, is in vergelijking van al het overige slechts eene kleinigheid (1). En al staan ook van nu aan in de Biddagsbrieven, vooral van de jaren 1663, 1684, 1686 en 1687 (2), de blijken van dit hartelijk medegevoel, meermalen krachtig

(1) Over de aanzienlijke som, alleen te Amsterdam op dien dag voor de Waldenzen ingezameld, zie boven bl. 250. Verg. *Res. v. Holl.* 1655, bl. 226, 230, 235, 240. en: *Het terugkeeren der Waldensen in hunne Valleijen*; in het *Nederl. Archief voor K. G.*, VI D. bl. 5 v.

(2) Volgens Martinet, *Kerkel. Hist. der Waldenzen*, bl. 120, werd op den 11 Nov. 1687, alleen in de Nederd. Herv. Kerken te Amsterdam, voor de *Waldenzen* ingezameld eene som van *acht en dertig duizend*, *één honderd en vijftig gulden*. Of dit op een Biddag was, is mij niet bekend.

uitgedrukt; zij doen ons toch niet meer dan gissen, welke offers Nederland voor die ongelukkigen zich heeft getroost. Bijzonder echter vestigen wij de aandacht op den Biddags-brief van 25 Febr. 1699, van wege de uitschrijving eener algemeene Collecte voor de Waldensen en andere verdrevenen, welke daaraan is toegevoegd (1). Dus luidt zij:

» Opdat nu dese Dancksegginsgen en Gebeden aen Gode dies te aengenamer mogen zijn, en te eerder mogen werden verhoort, hebben haer Hoog Mog. met bewilligingh als boven, geoordeelt dat daer by gevoeght behooren te werden wercken van liefde en van barmhertigheydt omtrent de Geloofs-genoten, die om hare standtvastigheyt in de belijdenisse der Waerheyt hebben verlaten haer Vaderlandt, en wat haer daer in lief was, en in haren uyttersten noodt en verlegentheyt dese, gelijck ook andere Protestantsche Staten en Princen om hulpe hebben aengesocht. Men heeft derhalven gemeynt dese gelegentheyt de bequaemste te zyn, om bekent te maeken hoe dat sich tegenwoordigh in Switserlandt onthouden een getal van meer als aght duysendt menschen, uyt Vranckrijck om de Religie gevlucht, die alle gesamentlijck aldaer niet konnen subsisteren, maer voor een groot gedeelte elders een establissement sullen moeten soecken, dat boven dien noch in het voorlede na-jaar uit de Valeyen van Piemont in Switserlandt zyn gekomen by de drie duysent Geloofs-genoten, die uyt Vranckrijck afkomstigh (2) zich

(1) Die Collecte heeft alleen in de Prov. Holland opgebragt de som van *twee-honderd een en veertig duizend, zeven honderd en twintig* guldens! Zie *N. Archief* t. a. pl. bl. 123.

(2) Ter inlichting zij gezegd, dat deze zoogenaamd uit Frankrijk afkomstigen toch meestal *Waldensen* waren, maar uit de vallei van *Pragelas* en naburige streken, welke toen tot Frankrijk behoorden. Onder dezen was zelfs de beroemde Henri Arnaud. Zie *N. Archief* t. a. pl. bl. 12.

in de Valeyen hadden onthouden, ende nu van daer zijn uytgeset, ende die eerstdaeghs uyt Switserlandt staen op te breecken, om elders een verblijf te soecken, werwaerts haer de Goddelijcke voorsienigheydt sal leyden, dewelcke beyde door Gedeputeerden hare nooden en ongelegentheden aen den Staet hebbe laten voordragen; men is boven dien geinformeert dat eenige Ingezetenen van de Paltz, zijnde van de Gereformeerde Religie, seer werdende geincommodeert, genoodtsaeckt zijn van daer te vertrecken, ende dat andere, aldaer verblijvende, niet kunnen dragen de onkosten die tot onderhoudt van de Kercken en Schoolen, midtsgaders tot exercitie van haere Religie werden gerequireert, te meer, door dien sy van hare Kercken ende Kerckegoederen onder verscheyde pretexten dagelijcks werden gedepossideert; dat mede van tijdt tot tijdt noch veele Vluchtelingen van de Gereformeerde Religie herwaerts op nieuws aen komen, en noch meer verwaght werden; èn eyndelijck, dat soo uyt Vrankrijck als andere omleggende Landen, verscheyde menschen, van de Roomsche Religie zijnde, sich herwaerts aen begeven, om het echte en ware zaligh-maeckende Gelove aen te nemen, ende noch meerder na alle apparentie souden komen, in gevalle sy eenigermaten tot haer establissement konden werden geassisteert; dat rijpelijck overwogen zijnde den hoogen noodt van alle dese, die ten meesten deele ontbloot zijn van alles wat tot haer levens onderhoudt nodigh is, en van gebreck ende ongemack sullen moeten vergaen, indien sy door de hulpe en milddadigheyt van de Protestantsche Princen en Staten, van wien sy naest Godt alleen hulpe te verwaghten hebben, niet werden gereddet. Om te betonen den yver voor den waren Godsdienst, ende om anderen in een Godvruchtigh werck met een goedt exempel voor te gaen, haer Hoogh Mog. met bewilligingh als vooren goedtgevonden en geresolveert hebben, alle de Ingezetenen van desen Staet te versoecken tot een vrywillige en liberale gifte, en tot dien eynde aen te stellen een generale Collecte in alle de Steden, Dorpen en Plaetsen van

de respective Geunieerde Provincien, ende in het district van de Generaliteit, dat na voorgaende publicatie deses op de gewoonlijke plaetsen, midtsgaders op de Predick-stoelen in alle de Kercken deser Landen, dese Collecte gedaen sal werden, met een goede en exacte ordre van huys tot huys, sonder exceptie, daeghs na den hier voor beraemden Danck-Vast- en Bede dagh, ende oversulcks op Donderdagh den ses en twintighsten van de voorschreve lopende maend Februarius, nieuwen stijl; dat de gecollecteerde penningen, sonder eenige de minste detractie, van de Dorpen in de Steden, waer onder die ressorteren, van de Steden in de Provinciale Comptoiren, ende van daer ten Comptoire van den Ontfanger Generael van de Unie sullen werden gebraght, soo als in gelijk geval voor desen meermael is gedaen, dat oock niemant, het zy Ontfanger of yemant anders, voor de collecte, ontfangh ofte uytgave eenich salaris sal mogen pretenderen; en dat de penningen op die wijse gecollecteert, sonder eenige de minste diversie, met goedt overlegh van zaecken, nevens het geene by andere Koningen, Princen en Potentaten sal werden gefurneert, ten beste van de voorschreve Gerefugieerden uyt Vranckrijk, Piemont en de Paltz, midtsgaders tot subsistensie van de Kerck aldaer, en tot voortsettinge van de ware Gereformeerde Religie, ten opsichte van die geenen die met een oprecht gemoet sich daer toe willen begeven, sullen werden geëmployeert" (1).

Ook de latere vervolgingen, vooral die in 1730, wederom in Frankrijk en Savoyen, opstak, worden in onze Biddagsbrieven niet verge-

(1) Ik moet hier eene feil herstellen, op bl. 203 begaan. De eerste *gedrukte* Biddagsbrief namelijk der Prov. Holland is, niet die van 1728, gelijk dáár gezegd was, maar deze van 1699. Waarschijnlijk wel heeft juist *de aanbeveling der Collecte voor de Waldensen* aanleiding gegeven, om eindelijk den ouden weg te verlaten en de Biddags-publicatie nu *in druk* te doen uitgaan.

ten. Ja, wij mogen het, als een belangrijke trek in onze Biddagsviering der XVIIIe Eeuw, niet onopgemerkt voorbij zien, dat een gepast woord, waarbij het lot der verdrukte Protestantsche Kerken, in andere oorden, aan de ontferming des Allerhoogste wordt opgedragen, in onderscheiding der vroegere Biddagsbrieven, gedurende deze eeuw, althans van 1731 af tot 1766 toe, bijna zonder uitzondering in alle gevonden wordt.

Biddags-liefdadigheid jegens de behoeftigen.

Het andere, met welks opmerking wij de geschiedenis van dit tijdperk nu gaan besluiten, staat in de Biddagsbrieven niet met zoo vele woorden geschreven. Maar het was toch met de Biddagsviering ten naauwste verbonden. Zelfs zet het op die instelling de kroon. En het mag inzonderheid hier niet worden voorbij gezien, waar wij de Biddagsviering in hare betrekking tot den zedelijken toestand der Natie gadeslaan, en zelfs als den spiegel haar aanmerken, waarin Neêrlands toenemen of achterwaarts gaan in het goede aanschouwelijk voor ons staat. — Ik bedoel bepaaldelijk *de liefde-zorg voor de behoeftigen*, aan welke Neêrlands Biddagsviering steeds meer bijzonder was toegewijd.

Zeker wekt het eenige bevreemding, dat, — terwijl in de oudere Biddagsbrieven meermalen eene opwekking voorkomt, om den dag, ter verootmoediging of dankgebed afgezonderd, vooral ook

door werken der Christelijke liefde te heiligen, — zulk eene opwekking later, bepaaldelijk gedurende de XVIIIe Eeuw, in het geheel niet gevonden wordt. Ik weet niet, aan welke oorzaak dit toe te schrijven. Maar het mag ons leeren, om uit het stilzwijgen, niet dan met behoedzaamheid, eenig besluit te willen afleiden. Moesten wij toch alleen op de Biddagsbrieven hier afgaan, dan zeker mogt het oordeel niet ongegrond genoemd worden, dat in Nederland thans, nevens vele andere deugden, ook de liefde taande. Maar gelukkig heeft de geschiedenis onzer Biddagen zelve de daadzaken bewaard, welke zulk een oordeel weêrspreken; zoodanige zelfs, die tot de veronderstelling ons regt geven, dat men het overbodig geacht heeft, eene bron te willen openen, welke reeds van zelve mildelijk vloeide.

Ik heb het oog op de gehoudene aanteekeningen der Biddags-collecten, welke, althans wat betreft sommige grootere steden, bewaard en bekend zijn. Jammer voorzeker, dat men met het houden of openbaar maken dezer aanteekeningen eerst later, zelfs nog lang na het begin van ons derde tijdperk, begonnen heeft (1). Desniettemin mogen zij van hoog belang geacht worden voor de geschiedenis onzer Biddagsviering. Zij doen ons deze godsdienstige instelling kennen van eene nieuwe hoogst belangrijke zijde. Door den gang en de opklimming, die er in bespeurd worden,

(1) Zie boven bl. 258.

doen zij een licht opgaan zelfs over den tijd, toen men zulke aanteekeningen nog niet gehouden heeft, of minder noodig achtte, die voor de vergetelheid te bewaren. Zij sluiten daardoor tevens het bewijs in zich, dat er althans ééne deugd was in Nederland, welke niet afnam, maar integendeel met steeds verdubbelde kracht werd beoefend. Of wien verbaast het niet te vernemen, dat alleen te Amsterdam, gedurende een tijdvak van zeventig jaren, te weten van 1724, toen het aanteekening houden dáár begonnen is, tot 1794, alleen in de Nederduitsche Hervormde Kerken, het bedrag van meer dan eene millioen guldens, bij gelegenheid der jaarlijksche Dank-, Vast- en Bededagen, door middel van den armenbuidel is ingezameld (1). Maar nog meer zal ons treffen, dat de som der dus ingezamelde giften, gedurende deze jaren niet slechts verdubbeld of verdrievoudigd is, maar dat er tusschen het bedrag der collecte, in het eerste en in het laatste der opgenoemde jaren, bijna een zesvoudig voordeelig verschil aanwezig is. En dat zulks niet uitsluitend aan den toenemenden bloei van Amsterdams wereldhandel mag worden toegeschreven, kan daaruit blijken, dat dezelfde voordeelige verhouding ook elders wordt waargenomen; ja, dat ook te Utrecht, in het nog korter tijdsbestek van 1731 tot 1794, eene bijna zevenvou-

(1) Te Rotterdam van 1745 tot 1794 tweehonderd negentien duizend zes en dertig guldens.

dige vermeerdering der jaarlijksche Biddags-collecte heeft plaats gehad. Om den gang dezer opklimming eenigzins te doen kennen, zij het genoeg te zeggen, dat het bedrag der Amsterdamsche collecte, welke in 1724 eene som van *f* 5,742,00 bedroeg, in 1734 reeds geklommen was tot *f* 10,290,00, in 1774 tot *f* 18,330,00, in 1788 tot *f* 28,650,00, en dat de Biddags-collecte van 1794 de som van *f* 33,860,00 bedragen heeft (1). Te Utrecht was de collecte, welke in 1732 *f* 1154,00 bedroeg, reeds in 1774 tot *f* 6188,00 geklommen; zoodat het toen meer gaf dan, slechts vijftig jaren vroeger, het magtige Amsterdam. Ja het onder het diep verval zijner talrijke fabrieken meer en meer gebukt gaande Leiden, het welk in 1749, iets nader nog aan de tijden van zijnen bloei, alleen in de vier hoofdkerken, *f* 1175,00 collecteerde, en dus meer dan, slechts zeventien jaren vroeger, het rijke Utrecht, heeft in 1793 dit bedrag

(1) De laatste som was het product, zoo van den *gewonen* als den *buitengewonen* Biddag, in dit jaar gehouden. De laatste was tevens ingerigt tot aanmoediging der toen plaats hebbende *Heffing;* waarom deze Bededag spottend een *Bedeldag* genoemd werd. Zie G. Bruining, *Herinneringen*, *Dordt* 1830. bl. 277. Bovendien gaven ook de *Bedestonden* in dit jaar aanleiding tot betoning van buitengewone milddadigheid. Zie *Vijftal nagelatene Bedestonden, gehouden in den Franschen Oorlog in den jare* 1794, *door* J. van Loo, *in leven Predikant te Ootmarsum. Ten vervolge der zes Bedestonden, gehouden in den jare* 1793, *bij gelegenheid van den inval der Fransche legerbenden in ons Vaderland.* Amsterdam 1814.

tot *f* 2376,00, dat is tot meer dan het dubbele, opgevoerd (1).

Doch reeds cijfers genoeg (2). Immers het aan-

(1) De gewis veel grootere Collecte in het dubbele Biddagjaar 1794, voor Amsterdam en Utrecht in aanmerking genomen, is, wat Leiden betreft, mij niet bekend geworden.

(2) Het zal echter niet overbodig zijn, de aanteekening der *Amsterdamsche Biddags-Collecte*, zoo als die ook over het volgende tijdperk zich uitstrekt, in de noot hierbij te voegen.

Door de Nederduitsche Diaconen Gecollecteert in de vorige Jaaren.

5 April 1724	—	5742. 8. 0	24 Maart 1751	—	11022. 8. 0
14 Maart 1725	—	6126. 9. 0	22 Maart 1752	—	10304. 6. 0
13 Maart 1726	—	7377. 15. 0	28 Maart 1753	—	8701. 12. 0
12 Maart 1727	—	6389. 19. 0	13 Maart 1754	—	9208. 6. 0
18 Febr. 1728	—	6547. 3. 0	19 Maart 1755	—	11855. 0. 0
16 Maart 1729	—	6954. 13. 0	18 Febr. 1756	—	10632. 18. 0
8 Maart 1730	—	8461. 12. 0	16 Febr. 1757	—	12520. 19. 0
28 Febr. 1731	—	9003. 13. 0	22 Febr, 1758	—	10000. 0. 0
26 Maart 1732	—	8580. 0. 0	7 Maart 1759	—	10427. 14. 0
11 Maart 1733	—	10108. 0. 0	20 Febr. 1760	—	10508. 15. 0
24 Maart 1734	—	10292. 19. 0	4 Maart 1761	—	12714. 13. 0
2 Maart 1735	—	11387. 13. 8	24 Febr. 1762	—	12257. 16. 8
14 Maart 1736	—	8323. 13. 0	2 Maart 1763	—	11390. 12. 0
20 Maart 1737	—	9600. 0. 0	29 Febr. 1764	—	12613. 14. 0
5 Maart 1738	—	9000. 0. 0	13 Maart 1765	—	11875. 9. 0
4 Maart 1739	—	8600. 0. 0	19 Febr. 1766	—	11621. 7. 0
19 Maart 1740	—	9604. 7. 0	18 Febr. 1767	—	13084. 14. 0
5 Febr. 1741	—	13810. 7. 0	17 Febr. 1768	—	11940. 8. 0
14 Febr. 1742	—	10167. 11. 0	15 Febr. 1769	—	11814. 1. 0
20 Febr. 1743	—	9613. 0. 0	14 Maart 1770	—	12952. 2. 0
4 Maart 1744	—	10426. 0. 0	6 Febr. 1771	—	15010. 8. 8
14 Febr. 1745	—	11337. 10. 0	12 Febr. 1772	—	16903. 15. 0
26 Febr. 1746	—	10800. 7. 8	17 Febr. 1773	—	15063. 5. 0
15 Maart 1747	—	12129. 0. 0	16 Febr. 1774	—	18330. 5. 0
13 Maart 1748	—	9400. 0. 0	1 Maart 1775	—	20057. 10. 0
11 Juny 1749	—	10088. 18. 0	21 Febr. 1776	—	20540. 12. 0
25 Maart 1750	—	10069. 0. 0	19 Febr. 1777	—	21365. 16. 0

gevoerde diene slechts om te doen zien, dat hier een verschijnsel voor ons staat, waaruit wij den klimmenden bloei, althans van ééne goede gezindheid in Nederland, met eenig regt mogen afleiden. Want, al moet men hierbij ook de waarheid van een oud Hollandsch spreekwoord in aanmerking nemen, volgens het welk » de win» nende hand mild is"; — wij zien hierin toch een verblijdend teeken, dat, wat er ook zij van de luide klagten, welke onze Biddagsbrieven over » 's Lands aanwassende zonden" steeds blijven aanheffen, evenwel die ééne deugd hier beoefend werd, van welke geschreven staat: » *zij zal menigte van zonden bedekken!*" (1).

18	Febr,	1778	—	21760. 6. 0
24	Febr.	1779	—	22411. 0. 8
1	Maart	1780	—	23942. 16. 8
14	Febr.	1781	—	23857. 9. 0
27	Febr.	1782	—	25511. 6. 0
		1783 geen Bidd. geweest.		
14	April	1784	—	24605. 18. 8
27	April	1785	—	21050. 15. 0
1	Maart	1786	—	23199. 15. 0
28	Maart	1787	—	22715. 3. 8
19	Maart	1788	—	28650. 13. 8
18	Maart	1789	—	20697. 16. 0
17	Maart	1790	—	23302. 14. 0
30	Maart	1791	—	23670. 10. 0
14	Maart	1792	—	25711. 1. 0
13	Febr.	1793	—	27779. 15. 0
26	Maart	1794	—	26023. 12. 3
10	Aug.	1794	—	7837. 14. 8
		1795, 1796, 1797 en 1798		geen Bidd. geweest.
3	Maart	1799	—	6589. 4. 0
16	Maart	1800	—	4464. 13. 0
15	Maart	1801	—	5660. 11. 8
21	Maart	1802	—	5121. 4. 0
2	Maart	1803	—	10140. 19. 8
7	Maart	1804	—	12616. 7. 0
24	July	1805	—	9645. 8. 8
		1806, 1807 en 1808		geen Bidd. geweest.
22	Febr.	1809	—	6423. 4. 8
16	May	1810	—	6702. 0. 0.

NB. *Onaangezien de extra Jaarlijksche Collecte.*

(1) I Pet. IV: 8.

VIERDE TIJDPERK.

Sedert de groote Staats-Omwenteling van het Jaar 1795.

Stilstand der algemeene jaarlijksche Biddagsviering.

De schok, door welken de Nederlandsche Republiek in het meest ongelukkige tijdstip van haar aanwezen getroffen werd, had eindelijk de meer dan twee eeuwen heugende Staats-inrigting gesloopt, waarmede het kleine Nederland groot en magtig geworden was, en bij welker min gunstige beoordeeling, hoe veel gebrekkigs haar overigens ook moge hebben aangekleefd, meer het misbruik, er van gemaakt, dan het goede, uit haar geboren, meer enkele harer toevallige uitvloeisels, dan de noodwendigheid van haren oorsprong, van haren aard en van hare bedoelde strekking, in aanmerking genomen zijn. Ook de band, waarmede Kerk en Staat in Nederland tot hier toe waren aaneengehecht, werd toen verbroken. En kon het wel anders, of zulk eene omkeering moest inzonderheid op de aloude godsdienstige instelling, welke wij hier in het oog hebben, met vernietigende kracht terugwerken?

Dit is dan ook geschied. De stem, welke geheel Neêrland, ter plegtstatige viering van een' Nationalen Dank-, Vast- en Bededag, vroeger jaarlijks opriep, en welke geheel Nederland steeds met toejuiching hoorde, werd sedert 1794, gedurende vele jaren, niet meer vernomen. Hoe kon dit ook, zoo lang een voortdurende revolutionaire toestand bijna ieder jaar weder eene nieuwe omwenteling schiep, en kerkelijke evenzeer als burgerlijke onzekerheid en verwarring telkens ten top waren gestegen? Eerst het terug keeren van gematigdheid, orde en een gevestigd gezag, onder het *Staats-bewind*, bragt hierin verandering. Zoo werd, in het jaar 1803, de algemeene Biddagsviering, welke reeds dood scheen, in het leven terug geroepen.

Inmiddels echter deden zich twee verschijnselen voor, het eene van de zijde der *politiek*, het andere van die der *Kerk*, welke, ieder op zijne wijze, de behoefte te kennen gaven, welke Nederland ook nu aan zijne Biddagsviering gevoelen bleef. Als zoodanig verdienen zij hier eene afzonderlijke vermelding.

Politieke gewestelijke of plaatselijke Biddagsviering.

Reeds vroeger, over de politieke zijde der Biddagsviering sprekende (1), gewaagden wij van den patriotschen Biddag, die op den 8 Maart 1795, ter ordonnantie der provisionele Representanten 's Lands van Utrecht, in dit gewest gevierd is.

(1) Zie boven bl. 277 v.

Maar was hij werkelijk alleen het werk der staatkunde? en moet hij alzoo slechts eene *politieke demonstratie* genoemd worden? — Het lag voorzeker, en niet in de laatste plaats, in zijne bedoeling, om, ook langs dezen weg, een triumfkreet over de volbragte Omwenteling aan te heffen. Maar dit neemt toch niet weg, dat zijne strekking tevens daar heen gerigt was, om de nieuwe orde van zaken, overeenkomstig den godsdienstigen geest der Natie, ook door eene godsdienstige wijding te heiligen. Ja, de bekende Biddagsrede, op dezen dag, in de Domkerk te Utrecht, door den man gesproken, uit wiens pen de Biddagsuitschrijving zelve gevloeid was (1), plaatste de zaak, waaraan die Biddag was toegewijd, op een voor de geschiedenis nog meer merkwaardig standpunt. Zij was er toe ingerigt, om, trots de ligtzinnigheid en de gruwelen, door welke de Fransche revolutie toen, in hare eigene wieg en bakermat, bezoedeld werd en schier uitsluitend zich kenmerkte, toch haar hoofdbeginsel: vrijheid, gelijkheid en broederschap! als Christelijk en uit het Evangelie voortgevloeid te doen uitkomen en te verdedigen. — Wij weten niet, hoe de nu reeds ontslapene, door zoo veel ondervinding beproefd, over het geen toen gewis de stem zijner overtuiging geweest is, thans nog zou oordeelen. Maar Frankrijk zelf schijnt eene halve eeuw, en bovendien een' dichter als de Lamartine, te hebben noodig gehad, om zijne eigene omwen-

(1) Dit merkwaardig stuk zal later worden medegedeeld.

teling in dat licht zich te kunnen of te durven voorstellen, ja, om de gedachte er aan niet met onchristelijken spot en hoon van zich af te wijzen. Juist dezelfde gedachte, door de vijftig jaar oude Hollandsche Biddagspreek aangeprezen, staat in het meest invloedrijke geschrift, dat in den laatsten tijd in Frankrijk het licht zag (1), als de openbaring van iets nieuws en groots, en als de grondstelling, aan welker ontwikkeling het geheel is toegewijd, uitgedrukt. Maar heeft nu dit zelfde geschrift, in ruime mate en in meer dan één opzigt, er het zijne toe bijgedragen, om Frankrijk, van het toppunt van bloei en welvaart, waartoe het meer dan immer was opgeklommen, op het oogenblik waarin ik dit schrijf, nogmaals en onder dezelfde leus, zich in den poel der omwenteling te doen neerstorten: — mogten wij het zijne kracht dan ook zoo verre zien uitstrekken, dat de nieuwe uitspatting der vrijheidskoorts, thans meer dan voorheen, door den invloed van het Christelijke beginsel (gelijk Neêrland misschien ondervonden heeft) wierd bestuurd en beteugeld (2). Mogt, terwijl een gedeelte des menschdoms zijne groote en schoone bestemming, telkens en ook nu, vooruit en voorbij loopt, zoo veel

(1) Ik bedoel de *Histoire des Girondins*, van DE LAMARTINE. *Paris* 1847.

(2) Verschijnselen als de zoo even verschenen Leerrede van den beroemden ATH. COQUEREL, *Liberté*, *égalité*, *fraternité* (Paris 1848), geven daarop eenige hoop. — Zulke stemmen werden, tijdens de eerste Revolutie, in Frankrijk niet vernomen.

bloed en tranen niet geheel te vergeefs zijn vergoten! in den aanbiddelijken weg der Voorzienigheid, het goede geboren worden, ook uit het kwade! en de uitkomst leeren, dat het is, gelijk er geschreven staat, niet slechts: » *De Heere regeert, dat de Volken beven!*" maar ook: » *De Heere regeert, de aarde verheuge zich!*" (1)

Ook de Provisionele Representanten van het Volk van Holland volgden die van Utrecht, door, bij de Feestviering ter gelegenheid der geslotene Alliantie tusschen de Fransche en Nederlandsche Republieken, op den 17 Julij 1795 een' plegtigen Dank- en Bedestond te doen plaats hebben. In de Proclamatie deswegens zeggen zij onder anderen, hetgeen onze aandacht trok: » Wij hebben het voor ons zelven plichtmatig geoordeeld, de offers onzer dankbaarheid openlijk te brengen aan dien God, welke ons Vaderland uit de slavernij verlost en deszelfs onafhanglijkheid bevestigd heeft, en van Hem, op wien een onwrikbaar vertrouwen te vestigen meer dan immer voor ons eene behoefte is, af te smeeken, dat Hij ons krachtdadig ondersteune in de moeijelijke loopbane, waarin wij ons geplaatst zien; opdat wij altijd vervuld met het denkbeeld Zijner tegenwoordigheid, die plichten mogen beoeffenen, welke uit deze groote gedachte geboren worden, en alle die gepaste middelen in het werk stellen, waardoor, onder Zijnen Godlijken zegen, de vrijheid en onafhanglijkheid van dit Land krachtdadig beschermd, en des Volks geluk meest bevorderd konnen worden" (2).

---

(1) *Psalm* XCIX: 1. en XCVII: 1.

(2) Zie: *Godsdienstige Redevoering, op verzoek en in tegenwoordigheid der Provisionele Representanten van het Volk van Holland, ter gelegenheid van de geslotene en geratificeerde Allian-*

Een ander voorbeeld eener soortgelijke Biddagsviering, ofschoon niet van dezelfde beteekenis als de eerste, werd in het volgende jaar door de Provincie Friesland gegeven. In dat Gewest, namelijk, was, op den 11 Febr. van het jaar 1796, eene tegenomwenteling in den geest der meer gematigden voorgevallen, welke aan de Representanten van het volk van Friesland aanleiding gaf, om, bij eene Publicatie van den 16 Februarij »alle Leeraren van den Godsdienst te verzoeken en des noods Amptshalve te gelasten, om op Zondag den 21 Febr., den wijzen en weldadigen Regeerder van het geheelal plegtig te danken voor de gelukkige ommekeer, den 21 dezer laatstleeden bewerkt, waardoor eene volstrekte regeeringloosheid en het ijsselijkst schrik-bewind, hetwelk zeedert den 25 der voorleeden maand zich hier had opgeworpen, vernietigd en daarentegen de goede orde, rust en veiligheid hersteld is; — eene gebeurtenis, waarin wij de duidelijkste blijken van een weldadig Opperbestuur met dankbaarheid verpligt zijn te eerbiedigen, met bijgevoegde beede, dat Hij, die de harten der menschen leidt als waterbeken, die der ingezetenen dezer Provintie zoodanig bewerke, dat daar uit de ware Broederschap met ter zijdestelling van alle partijschap hersteld worde, opdat allen zich vereenigen om onderling mede te werken tot behoudenis van het zoo zeer in alle opzigt gefolterd Vaderland en bewerking van het maatschappelijk geluk".

Eindelijk kwam nog tot mijne kennis een Proclamatie van President en Raden der stad Mid-

---

tie tusschen de Fransche en Nederlandsche Republieken, in 's Hage gehouden, door den Burger Joannes Heringa, *Predikant aldaar, d.* 17 *v. Zomermaand* 1795, *'s Hage ter 's Landsdrukkerij van Holland* 1795. 8°.

delburg, van den 4 Junij 1796, waarbij deze hunne medeburgers uitnoodigen tot een' plegtigen Dank- en Bededag, tegen Zondag den 19 Junij eerstkomende; en in welker aanhef, na eene opsomming der rampen, waaronder men gebukt ging, gezegd wordt: „Van waar die rampen, en waarin derzelver oorsprong op te sporen? In ons zelven, medeburgers! Het is onze doemwaardige hoogmoed, ons slordig eigenbelang, onze verfoeilijke weelde, onze verachting van alle maatschappelijke deugden, onze verbastering in godsdienst en zeden, en vooral onze aanhoudende verdeeldheid en partijschap, die, gelijk aan eene lange teering of verslindende kanker, het ligchaam van onzen Staat ontzenuwd en genoegzaam tot een geraamte hervormd hebben, hetwelk, nog onlangs door verscheiden beroertens geschokt, onkenbaar is voor zigzelven en zijne naburen"!

Kerkelijke Biddagsviering.

Het aangevoerde is, voor zoo veel ik weet, alles, wat van de zijde der politiek, gedurende een aantal van jaren in betrekking tot de Biddagsviering gedaan werd. Niet meer dan mondterging mogt het genoemd worden, in vergelijking met het geen het beter en grooter gedeelte der Natie begeerde. Maar het strekte toch der *Hervormde Kerk* ten prikkel, om *zelve*, en nu op eigen gezag, te beproeven, wat zij vermogt, ten einde te voorzien in eene behoefte, welke in deze jaren van kommer en druk met dubbele kracht zich gevoelen deed.

De eerste poging hiertoe is van Zeeland uitgegaan. Het was, namelijk, de Klassis van Wal-

cheren, die, in hare Vergadering van 7 Dec. 1797, de oproeping tot eenen *Biddag* vaststelde, welken zij verzocht dat, op Zondag den 7 Jan. 1798, door alle Gemeenten, aan haar opzigt toevertrouwd, zoude gevierd worden. »Was er ooit een tijd" zoo luidt die oproeping, »waarin wij, als een volk, tot diepe en gemeenschappelijke verootmoediging voor God, en teffens tot dankbare erkentenis van zijne langmoedige goedertierenheid, geroepen worden, het is voorzeker die, welken wij beleven. Daar nu elk godsdienstig en vaderland-lievend hart, in zulke omstandigheden, het betaamlijke en plichtmatige van gemeenschaplijke Boet- en Dankdagen beseft; zoo vinden onze Opzieners en Voorgangers der Hervormde Gemeente in Zeeland, behoorende tot de Classis van Walcheren, zich gedrongen, om alle de Leden en huisgezinnen, aan derzelver herderlijk opzigt aanbevolen, vriendelijk en ernstig optewekken, tot het gezamentlijk vieren van eenen plechtigen *Boet-* en *Dank-dag*, op den eersten dag van staatlijken openbaren godsdienst, in het volgende jaar, welke zijn zal den 7 Jan. 1798 eerstkomende: — ten einde als dan, zoo elk voor zich zelve en met zijn huisgezin, als ook vooral gemeenschappelijk met ons en de Gemeente, op de gezette tijden van openbare godsdienstoefening, met dankbare erkentenis van zoo vele onverdiende zegeningen, en hartelijke belijdenis van zonden, zich te verootmoedigen voor het aangezigt van den God onzer Vaderen, die ons Gemeenebest, onaangezien alle schokken en gevaren, heeft willen staande houden tot op dezen dag: niettegenstaande het onwaardig en ondankbaar bestaan van Neêrlands volk Hem, rechtmatige redenen gaf, om ons over te geven aan eene geheele verwoesting". In ronde taal wordt vervolgens de diep gezonken en vernederde toestand van Neêrlands Staat en Volk afgeschetst; schuldgevoel en verootmoediging aan-

bevolen; en opgewekt om het vurig smeekgebed om bijstand en zegen op te heffen tot Hem, voor wien niets te wonderlijk is (1)! Zoo begon de Nederlandsche Hervormde Kerk, op eene haar waardige wijze, te toonen, dat zij, tot gevoel van zich zelve ontwaakt, ook de verpligtingen inzag, welke, door den nieuwen toestand des Vaderlands, op haar gelegd waren. — Dat zij dezen Biddag nu een' *Boetdag* noemde, mag, als eene nieuwigheid in de geschiedenis onzer Biddagsviering, onze aandacht trekken. Deze benaming toch, aan het Hervormde Nederland vreemd (2), is blijkbaar ontleend aan het Duitsche, bepaaldelijk het *Luthersche* spraakgebruik en eene bijdrage te meer tot de menigvuldige proeven van verwarring van denkbeelden, door welke men, vooral in dezen tijd, ook andere eigenaardigheden der beide Kerken heeft over het hoofd gezien en onder een gemengd (3).

---

(1) Deze Walchersche Biddagsbrief is door H. J. Krom en A. Dryfhout, als Gecommitteerden, onderteekend. Ik ken hem alleen uit den *Maandelijkschen Neërlandschen Mercurius voor* 1798, waar hij bl. 1—5 is medegedeeld.

(2) Zie eene enkele uitzondering, evenwel mede uit later tijd, boven bl. 272 en 314.

(3) De naam *Busstag*, uit de Roomsche Kerk in de Luthersche overgenomen, sluit het denkbeeld van *boetedoening* (*poenitentie*) in zich. Het *vasten*, in *vastendag* (*jour de jeusnes*), doet alleen aan een hulpmiddel tot meer ernstige en vurige gebedsoefening denken. — Het is dus hiermede gelegen als met het woord *Evangelisch* voor *Christelijk*, waardoor de *Evangelisch*-Luthersche en *Christelijke* Hervormde Kerken zich onderscheiden. Eerst in den laatsten tijd, heeft dit woord de plaats van *Christelijk*

Eene nadere poging tot hetzelfde doel heeft ook in het jaar 1799 plaats gehad, evenwel mede slechts stukswijze en weifelend. Op de Synode toch van Noord-Holland, in Aug. 1798 te Enkhuizen vergaderd, kwam het plan ter tafel, om, bij het stilstaan der algemeene Biddagsviering, thans een' *Kerkelijken Biddag* te verordenen. Slechts drie klassen, die van *Alkmaar*, *Haarlem* en *Amsterdam*, waren er voor, maar deden het besluit toch doorgaan, waarbij de eerste Zondag der maand Maart des volgenden jaars tot deszelfs viering vastgesteld en tevens een uitschrijvingsbrief bij de Synode ontworpen werd. Doch weinig scheelde het, of ook dit synodaal besluit ware zonder uitvoering gebleven. Zelfs de Klasse van Alkmaar weigerde goedkeuring op het geen hare synodale gecommitteerden hadden verrigt; want vele gemeenten waren huiverig, om zulk eenen *particulieren* Biddag, gelijk men dien noemde, te doen plaats hebben. Eerst van lieverlede waren gecommitteerden van de instemming, althans der meerderheid, zeker. En nu had werkelijk, naar aanleiding eener gedrukte circulaire van 10 Dec. 1798 (1), welke den synodalen uitschrijvingsbrief (2) vergezelde, op den 3 Maart 1799, in de gemeenten onder de Synode

---

bij ons ingenomen, in *Evangelische Gezangen*, *Evangelische Kerkbode*, *Evangelie-dienaar*, het laatste voor *Dienaar des Woords* of *Dienaar der Gemeente van J. Christus*, gelijk men vroeger steeds gewoon was te spreken. Zie *N. Archief*, Deel I. bl. 236.

(1) Get. E. M. Engelberts en M. Houtkamp, *Dep. Syn. Noordh.*

(2) Gesteld en geteekend door A. Rutgers, *Syn. h. t. Scriba.*

van Noord-Holland, eene Biddagsviering plaats, welke destijds een »even zoo gewenscht als opzien-wekkend verschijnsel" genoemd werd (1), en die, als het eerste meer in het oog vallend voorbeeld eener *Kerkelijke* Biddagsviering, indedaad merkwaardig is. De aanhef van den later mede te deelen Biddagsbrief luidt onder anderen: » Daar het houden van Verbodsdagen ten allen tijden, zoo onder Gods oude Volk, ook in ons vaderland, een allernoodigste en heilzaamste zaak, en het sedert lang de begeerte was der bijzondere Gemeenten, dat zulk een plegtige Godsdienstoeffening weder als voorheen mogt plaats hebben, zoo heeft de Synodus van Noord-Holland in haare laatste Vergadering besloten, eenen dag van gewoone Godsdienstverrigting tot een plegtigen Bid- en Dankdag aftezonderen, in vertrouwen, dat zulks de heilrijkste gevolgen zal nalaaten". Overigens werd deze Biddag vooral aan de eerste pogingen dienstbaar gemaakt, om te voorzien in de behoeften, welke, bij de scheiding van Kerk en Staat, voor de Hervormde Gemeenten thans juist donkere uitzigten openden (2).

Wat aldus begonnen was, is in het volgende jaar, op meer uitgebreide schaal, herhaald

---

(1) Zie de straks aan te halen *Biddagsleerrede* van J. CLARISSE, in het *Voorbericht.*

(2) Verg. *Eene bereidwillige verbetering in Godsdienst en Zeden, aangeprezen in eene Biddagsleerrede over Jer.* III: *22b, nevens eene Aanspraak aan alle Hervormden in ons Vaderland nopens hunne belangen. Door* J. CLARISSE, *Pred. te Enkhuizen, Leijden* 1799. — De hier voorkomende *Aanspraak* is voor de geschiedenis der pogingen, om in de behoeften der Hervormde Kerk te voorzien, niet onbelangrijk.

en voortgezet. Het voorbeeld, door de Klasse van Walcheren en de Synode van Noord-Holland gegeven, werd toen ook door die van Zuid-Holland en Gelderland gevolgd; terwijl, wat Zeeland betreft, althans ook door de beide Klassen van Walcheren en van Schouwen en Duiveland gemeenschappelijk een Dank- Vast- en Biddag werd uitgeschreven. Met onderling goedvinden had men Zondag den 16 Maart daartoe vastgesteld. Maar de Biddagsbrieven, door de verschillende Synodes uitgeschreven, gelijk die der beide Zeeuwsche Klassen, staan geheel op zich zelf; zoodat deze ééne Biddag, niet op ééne, maar op viervoudige wijze afgekondigd geweest is. Daarin echter komen al deze Biddagsbrieven overeen, dat zij meer dan ooit eene praktische rigting aannemen en het godsdienstig beginsel er geheel in boven drijft. Van het Burgerlijke Bewind geschiedt daarom bijna in het geheel geene melding. Zelfs, hetgeen bevreemding wekt, wordt eene opzettelijke opwekking tot voorbidding voor de tijdelijke Regering in allen gemist. Alleen verdient het opmerking, dat de Gecommitteerden der beide Zeeuwsche Klassen hunne uitschrijving besluiten met de betuiging van hun vertrouwen: » dat alle de leden van onze Hervormde Kerk, die in eenig burgerlijk Bewind zijn, in die betrekking, zoo veel mogelijk, het hunne wel zullen willen toebrengen, ter bevordering van ons heilzaam doel: gelijk wij tevens verklaren, dat het ons aangenaam zal zijn, wanneer niet alleen de Engelsche en Waalsche gemeenten onder ons, maar ook andere Godsdienstige Christen-genootschappen in

dit gewest, zich in hunne gebeden en dankzeggingen op dien plegtigen dag, met ons gelieven te vereenigen". Het kan schijnen, dat hierin aanvankelijk de gedachte aan eene algemeene Biddagsviering, eenigzins zelfs op openbaar gezag, reeds wederom doorstraalt (1).

Ook in het jaar 1801 heeft, op Zondag den 15 Maart, althans in Zuid- en Noord-Holland, en wat Zeeland betreft, behalve in de gemeenten onder de beide Klassen van Walcheren en Schouwen, nu ook in die van Zuid-Beveland, weder zulk eene kerkelijke Biddagsviering plaats gehad; terwijl de zes Klassen in het voormalig gewest Friesland, eerst tegen Zondag den 27 Sept., een *Dank- en Bededag* uitschreven (2).

Daar in het jaar 1802, voor de eerste maal ook de Synode van Utrecht (3) aan de overige Syno-

(1) De drie mij bekende Biddagsbrieven, van Noord- en Zuid-Holland en Zeeland, zijn gedrukt. Den Gelderschen ken ik alleen voor zoo ver hij in de uitschrijving, op last des Kerkeraads van Z. Bommel geschied, zal zijn opgenomen.

(2) Het is mogelijk dat ook in andere Gewesten in dit jaar de Biddag gevierd is, doch de uitschrijving er van is mij niet bekend geworden. Dat de Klasse van Zuid-Beveland eene eigene Biddagsaanschrijving uitgaf, bleek mij uit het gebruik daarvan gemaakt, in: *De last aan Nineve, voorgesteld aan Nederland, in eene Redevoering over Nahum* 1: 1—7, *uitgesproken te Zevenhuizen op den Dank- Boet- en Bededag, den* 15 *van Lentemaand* 1801. *Door* J. W. BESSINGH, *wettig Predikant van Gouda*, *Rotterd.* 1801. Later vond ik haar in den *Maand. Nederl. Mecurius*, voor 1801. bl. 138 vv. Zij is onderteekend, te Goes 17 Febr., door D. KAAS en J. L. LOTICHIUS.

(3) Op de lijst der Utrechtsche Biddagscollecten vind ik, van 1796 tot 1801, *geen Biddag*, en op 1802 een *buitengewonen* Biddag,

des, tot eene Biddagsviering tegen den 21 Maart, zich aansloot, ten einde, gelijk zij zich uitdrukte: „den rijkdom van Gods langmoedigheid over ons dankbaar te erkennen, Gods geregtigheid in Zijne oordeelen te eerbiedigen, met diepe schaamte en ootmoedig berouw onze hemeltergende zonden voor Gods hooge Majesteit te belijden, Zijne vergevende genade op grond van de algenoegzame Zoenverdiensten van den Goddel. Verlosser en zijnen hartvernieuwenden Geest interoepen, met aanbeveling van de belangen des Vaderlands en Jezus duurgekochte Kerk aan Zijne ontfermende goedheid"; — kon de *kerkelijke* Biddagsviering reeds bijna eene *algemeene* genoemd worden. Evenwel bleven er nog uitzonderingen op den regel; terwijl de Friesche Synode hierin steeds geheel op zich zelve handelde, zoodat zij, zelfs nog tegen den 6 Febr. 1803, voor de gemeenten onder haar ressort, een eigen Biddag uitschreef (1), waarschijnlijk omdat men daar minder bekend was met het geen eerlang gebeuren zou, en overal elders de kerkelijke Biddagsviering in dit jaar deed eindigen. Ik bedoel de:

Wederinvoering der Nationale jaarlijksche Biddagsviering, onder het Staats-bewind; als mede onder den Raad-pensionaris en het Koningschap

De instelling van het *Staats-bewind*, in October

met eene inzameling van *f* 2015.00, aangeteekend. — Van het wederom toenemen der liefdegiften getuigt de aanteekening te Dordrecht gehouden, waar, in 1801, eene som van *f* 1643.00, in 1802, van *f* 2246.00 werd ingezameld.

(1) De uitschr. was reeds van 26 Dec. 1802.

van het jaar 1801, maakte aan den nog geheel revolutionairen toestand van het Bataafsche Gemeenebest een einde. En toen kort daarop, den 25 Maart 1802, te Amiëns de algemeene vrede gesloten werd, scheen voor het geschokte en gezonken Nederland eindelijk weer eene toekomst aangebroken, in welke het zich een tijdperk van vernieuwden bloei en welvaart met eenigen grond mogt voorspellen. — Men weet, hoe spoedig reeds deze blijde hoop werd teleurgesteld. Maar toch, de nieuwe toestand, en de verlevendigde hoop zelve, had, bij het terugkeeren van gematigdheid en orde, onder de leiding van bekwame, het algemeen vertrouwen genietende mannen, een nieuw leven gewekt; de oude bedrijvigheid, handelsgeest en veerkracht doen herboren worden; en, bij de wederinvoering van veel goeds, het geen in de laatste jaren ligtvaardig was verworpen en nagelaten, ook de herstelling eener Nationale Biddagsviering, — door de Kerk, gelijk wij zagen, reeds meer en meer voorbereid, — zoo wel mogelijk gemaakt, als gewenscht en belangrijk doen achten.

Reeds het Vredefeest in 1802 was, ingevolge eener Proclamatie van het Staats-bewind, door geheel Nederland, op den 2 Junij, ook godsdienstig gevierd (1); iets waaraan bij de menigvuldige

---

(1) De Proclamatie van 14 Meij, (Z. *Nederl. Mercurius*, 1802. bl. 265.) beveelt: »1°. Dat op Woensdag, den 2 Junij aanstaande door alle godsdienstige gezindheden der Bataafsche Republiek,

Revolutie-feesten meer zeldzaam gedacht werd (1). In den Frieschen Synodalen Biddagsbrief van 9

des voormiddags van 10 tot 11 uuren, zal worden gehouden een *plechtig Dank-uur*, ten einde alle Ingezetenen gelijktijdig het weldadig Opperwezen eerbiedigen, dankzeggen voor het herstel van den Algemeenen Vrede, Zijnen zegen daarover afsmeken, en Zijne Vaderlijke zorgen voor de welvaart van het Gemeenebest inroepen", enz.

(1) Zie boven bl. 348. — Het dáár medegedeelde was uit de Redevoering van JOH. HERINGA ontleend. Sedert kwam mij de *Proclamatie* zelve dezer Godsdienstige viering van het Alliantiefeest voor oogen; waaruit ik nu de volgende opmerkelijke woorden hierbij voeg. — »Verwacht niet van uwe vertegenwoordigers, Volk van Holland! dat zij, hoezeer de wijze hand van een liefderijk God in die gewigtige gebeurtenissen, welke ons Vaderland vrij gemaakt hebben, aanbiddende, tot U, door het uitschrijven van Dank- Vast- en Bededagen, het bevel zullen uitvaardigen, om in openbare Godsdienstige bijeenkomsten, uwe handen tot Hem op te heffen en voor deze weldaden te danken. — Met verontwaardiging en smart zagen wij onder het voorig Bestuur, den eerdienst van dien God aldus tot een staatkundig spel verlagen. Met verontwaardiging en smart zagen wij Hem, bij zoodanige en andere gelegenheden, van den Predikstoel als een wreker of als een weldadig vader aan het oog des Volks vertoonen, naar gelang der oogmerken, welke bereikt moesten worden; Ja! uit deze zelfde Raadzaal zoodanige ongerijmde schilderijen van Hem ophangen, dat, indien dezelve waarheid gehad hadden, de deugdzame vaderlander tot niets minder zou gebragt geweest zijn, dan tot den verschrikkelijken wensch, dat die, dus afgeschilderde, God niet bestaan mogt. — Wij zullen geen oogenblik van onze gevoelens afwijken; de Kerk zij afgescheiden van den Staat en alle gewetensdwang onder ons bestier afgeweerd. — Maar gelijk aan een ieder de beoordeeling van het geen ten dezen door Hem behoort verricht te worden, volkomen wordt overgelaten, hebben wij het voor ons zelven pligtmatig geoordeeld, de offers onzer dankbaarheid enz." te weten, het geen wij uit de Redevoering van Ds. HERINGA t. a. pl. reeds hebben medegedeeld; terwijl

Febr. 1803 wordt daarom gezegd: »Wij mogten, door het Burgerlijk Bestuur daartoe mede opgewekt, en opgeroepen, openlijk, en met alle onze Landgenooten, den God des vredes plegtig danken voor het zoo gelukkig sluiten van den langgewenschten en voor ons zoo noodigen vrede".

Maar nog belangrijker was het, dat, volgens *Proclamatie* van het Staats-bewind, van 4 Jan. 1803 (1), tegen Woensdag den 2 Maart,

---

daarop volgt: »Wij hebben diensvolgens gedecreteerd: dat de provisionele Repraesentanten van het Volk van Holland zich op Woensdag den 17 Junij eerstk. *en Corps* zullen begeeven naar een openbare plaats in den Hage, ten einde, eene plegtige godsdienstige Redevoering aan te hooren; den God van Hemel en Aarde te danken voor Zijne zegeningen, aan dit vrij geworden Gemeenebest beweezen, en van Zijne liefde nieuwe zegeningen af te smeeken". De Proclamatie is geteekend, den 1 Junij 1795. D. J. van Hogendorp enz. — Iets dergelijks heeft ook bij de Nationale Feestviering, ter gelegenheid van het aftrekken der Engelschen en Russen uit Noord-Holland, op den 19 Dec. 1799 plaats gehad; en het was van der Palm, die toen als Redenaar optrad. Zie: *Redevoering bij gelegenheid der viering van het Nationaal feest op den* 19 *Dec.* 1799, *het vijfde jaar der Bataafsche Vrijheid, in naam en van wegens het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek, uitgesproken in den Haag door den Agent van Nationale Opvoeding* (Prof. J. H. v. d. Palm). 's Hage ter Landsdrukkerij 1800. 8°. Dit welsprekend stuk draagt de kleur van den tijd. Onder anderen heet het in het gebed: »Ja! gij zijt de God der vrijheid. Gij hebt ons niet geschapen, om voor den willekeur te bukken, om van den wenk eens stervelings, als ware hij een godheid, af te hangen, en de waardij onzer redelijke Natuur te verlochenen; wij gevoelen het, dat een straal van uw goddelijk beeld in onze ziel schittert, en geen laffe vleijerij der Grooten, geen slaafsche afhankelijkheid van Magtigen, geen laagheid, die den adel onzer natuur ontluistert, kan u welgevallig zijn, die ons aldus hebt geschapen, en de aandrift der vrijheid onuitwischbaar in ons binnenste hebt gegraveerd!"

(1) Zij werd echter veel later afgezonden en gepubliceerd, te Leiden

eindelijk weer een *Algemeene Dank- en Bededag* plegtig werd afgekondigd. Met toejuiching en dank werd deze oproeping der hooge Regering door Neêrlands volk ontvangen; en gesteld door VAN DER PALM, toen nog, als Agent van Nationale opvoeding, aan de Regering verbonden, was zij ook alleszins ingerigt en geschikt, om het nu weer opgewekt godsdienstig nationaal-gevoel te bevredigen en te verhoogen. Zonder de rampen, welke Nederland hadden getroffen, of waar onder het nog gebukt ging, te bemantelen, vestigde deze Biddagsbrief aller aandacht op de goede hoop, die overbleef, op het kwade, dat moest worden verbeterd, op Hem vooral, die de pogingen tot herstel van den gezonken welvaart alleen kon zegenen en aller harten neigen tot eene volijverige betrachting van elks dure en geheiligde verpligting omtrent God en het vaderland. » Maar wie", zoo wordt er, na de opsomming der geledene rampen gezegd; » wie, die dit alles met ernst heeft overwogen, moet zich niet verwonderen, dat wij alle deze rampen zijn doorgeworsteld, en dat, na zoo vele wederwaardigheden, dit Gewest nog een goed en bevoorrecht Land mag geheten worden. Immers zijn wij nog niet uitgewischt van de lijst der Volken, en worden nog door de magtigste Staten van Európa erkend voor eene vrije en onafhanglijke Natie. Een lang gewenschte Vrede, voor welks duurzaamheid wij God Almagtig niet vuurig genoeg kunnen smeken,

---

eerst den 24 Febr. Volgens: *Index d. besluiten v. het Staatsbewind der Bat. Rep.*, *van Julij tot Dec.* 1802; is de voordragt er toe reeds commissoriaal gemaakt d. 22 Nov., de Biddagsbrief in advies gegeven aan het Wetgevend Ligchaam den 9 Dec.; en alle stukken nogmaals commissoriaal gemaakt den 30 Dec.

heeft ons het aanzienlijkst deel onzer Buitenlandsche Bezittingen weergeschonken, onze Commercie en Zeevaart in derzelver vrijheid en veerkracht hersteld, onze Nationale Industrie, onder begunstiging der nog niet verdwenen Voorouderlijke Trouw, doen herleven, en ons geboden, om aan een langzaam herstel onzer vervallen zaken, onder den zegen van God, niet geheel te wanhopen (1). Het crediet van onzen Handel heeft zich, te midden der verderflijkste schokken, staande gehouden; wij zijn nog geacht en bemind in het oog onzer Nabuuren, en, in de hitte der Burgertwisten, zijn wij voor schouwspelen van wreedheid en onmenschelijkheid bewaard gebleven. Jaar op jaar zijn door vruchtbaarheid, of rijke oogsten gekenmerkt, gebrek en hongersnood zijn, bij de verbazendste behoeften, niet over onze grenzen gekomen; geene besmettelijke ziekten hebben onze Huisgezinnen verwoest, en de zoo geduchte geessel der Runderpest schijnt eenmaal te hebben opgehouden dit Land te kastijden. Redenen genoeg voorwaar, om den goedertiernen Vader der Menschen, voor de bewijzen Zijner onverdiende gunst over ons Land en Volk, met harten doordrongen van de vuurigste erkentenis, openlijk, plegtig en gemeenschappelijk, in de Tempels onzer Gods-

(1) Hoe weinig overdreven dit tafereel moet geacht worden, kan blijken uit de woorden, met welke de Hr. GROEN V. PRINSTERER, zeker geen lofredenaar van dit tijdperk, den toestand van dit oogenblik schetst. » Vloten van gereedliggende bodems » zegt hij, » stromen uit de havens. Ongelooflijke ontwikkeling van industrie en ook van geldelijk vermogen; bewijs, in een zoo gefolterd land, der grootheid van vroegere schatten: de opeengestapelde producten uit Java gehaald; de vaart op de West-Indiën vernieuwd; de koornschuren der Oostzee in langgeslotene pakhuizen overgestort; houtnegotie, visscherijen, bijkans elke tak van handel weder in ontluikenden bloei. De volksvlijt en handelgeest breidt zich naar alle rigtingen uit. — Meer dan 4000 schepen in 1802 binnen"! Zie *Handboek der Gesch. van het Vaderland*, II. bl: 1181.

dienstige zamenkomsten, onzen lof en dankzegging toe te brengen".

Dit deed men dan ook, met bijna vergeten Biddags-ijver en Biddags-vreugd, op dezen eersten *Algemeenen* Dank- en Bededag, die, sedert 1794, nu weder naar oud Nederlandsche wijze, op eenen opzettelijk daartoe afgezonderden dag, en op de roepstem van 's Lands Vaderen, heeft mogen gevierd worden. De Biddagsgift van het voorgaande jaar werd nu verdubbeld (1). En al kunnen wij de goede vrucht niet aanwijzen, welke deze dag overigens naliet, zeker klommen er op denzelven uit duizende harten smeekgebeden ten Hemel, welgevallig aan Hem, wiens liefde en trouw het reeds zoo vernederde Nederland niet aan zich zelf overliet, al moest het ook, in den aanbiddelijken weg Zijner Voorzienigheid, nog door grootere rampen beproefd worden.

De kort daar op, reeds in Meij 1803, tot Neêrlands onherstelbare schade, wederom ontstoken Engelsche oorlog, met » tooneelen van ongeluk en verarming in zijn gevolg," was van die rampen de aanvang, en gaf, helaas! overvloedige stof, om het Staatsbewind, in het volgende jaar, op nieuw den Biddagstoon te doen aanslaan; gelijk het gedaan heeft in eene Proclamatie, waarbij, Woensdag den 7 Maart, weder een Algemeene Dank- en Biddag werd uitgeschreven (2).

(1) Te Amsterdam in 1802 *f* 5121,00, in 1803 *f* 10140,00.

(2) Een openlijk blijk hoezeer en op welke wijze ook de Nederlandsche Israëlieten aan de algemeene Biddagsviering deel namen, le-

Maar evenmin ontbrak het daaraan in het jaar 1805, nadat het Staatsbewind, naar den wil des Dwingelands, aan wien wij toen reeds gehoorzaamden, door een éénhoofdig bestuur, onder eenen *Raadpensionaris*, was vervangen. Het was op voordragt van dezen, den edelen Schimmelpenninck, dat nu, door H. Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest, op den 24 Julij wederom eene Algemeene Biddagsviering plaats had, aan welken nog eenmaal de naam van *Dank- Boet- en Bededag* gegeven is.

Doch ziet, reeds in Junij 1806 was het Bataafsche Gemeenebest in een Koningrijk Holland herschapen, en de plaats van den hollandschen Raadpensionaris door den franschen Lodewijk ingenomen. Aan Biddagsviering viel nu niet te denken. Zelfs een drietal jaren ging zonder Biddag voorbij. — En toch, die fransche Koning wilde meer en meer Hollander zijn. Vooral ook den godsdienstigen geest van zijn volk betuigde hij, op hoogen prijs te schatten. Op dezen beriep hij zich, dezen wilde hij onderhouden en aanvuren, ook wanneer hij plegtige Dank- en Bedestonden uitschreef ter viering van het feest zijner geboorte (1). Maar dezen vooral had hij

veren de: *Plegtige gebeden gedaan door de Joodsche Gemeente te Z. Bommel, ter gelegenheid van den Alg. Vasten-Dank-Bededag, gearresteerd door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, en gevierd op Woensdag den 7 Maart* 1804, *door* Aaron Simon Cohen. *Z. Boemel bij Noman*, 1804. 8°.

(1) Zoo luidt de aanschrijving van dit Feest, op den 2 Sept. 1807, in den aanhef: »Ten allen tijde heeft de godsdienstige geest,

op het oog, toen hij, door zijnen Minister van Eerdienst, MOLLERUS, tegen den 22 Febr. 1809, een Algem. Dank- en Bededag deed afkondigen, die zeker niet weinig heeft toegebragt, om den vreemdeling in de schatting van Nederland hoog te doen rijzen. De uitschrijving van dien Biddag is merkwaardig, reeds om het denkbeeld, hetwelk daarbij op den voorgrond staat. » Het pleeg van ouds" zoo vangt zij aan, » in dit land de gewoonte te zijn, jaarlijks een' dag aftezonderen, op welken door de geheele Natie op eene plegtige wijze aan den Allerhoogsten zoowel dankzeggingen voor genotene weldaden en zegeningen, als gebeden om verlossing of afwending van rampen en oordeelen, en om Zijne voortdurende gunst en bescherming werden opgezonden. Het is niet alleen de wil en begeerte van den Koning, welke grootelijks behagen schept om den godsdienstigen geest en gevoelens bij zijn volk te onderhouden, dat deze betamelijke en eerbiedwaardige gewoonte wederom ingevoerd en gevolgd worde, maar Zijne Majesteit heeft ook in de omstandigheden, waarin het Land zich bevindt, beweegredenen gevonden om het houden van zoodanigen Dank- en Bededag voor dit jaar niet langer uittestellen". Het is alzoo de oude Biddagstoon, die hier wordt aangeslagen. Maar, bijzonder zijn het de treurige gevolgen des hardnekkigen oorlogs, door welke het Land nog op den duur en zoo zwaar werd beproefd en geteisterd; de nog versch in het geheugen liggende schrikba-

---

welke de Hollandsche Natie kenschetst (een geest, welke Zijne Majesteit zich steeds toelegt, om bij dezelve te onderhouden), de Ingezetenen van dit Land onder hunne eerste plichten doen stellen, het opzenden van gebeden aan het Opperwezen, voor de Magten, welke over hen gesteld zijn".

rende verwoesting, aan welke twee jaren geleden (12 Jan. 1807), de stad Leiden ten prooi was (1);

---

(1) Volgens *Resolutie van H. H. Wethouders der Stad Leiden*, van 9 Nov. 1807, werd, overeenkomstig het bepaalde van 27 Jan. ll. goedgevonden: » dat *jaarlijks*, op den 12 Januarij, plegtstatelijke *Bedestonden* zullen worden gehouden, ter stichtelijke nagedachtenis van en herinnering aan het gebeurde op dien noodlottigen dag; en dat op den 12 Jan. eerstkomende, bij alle de godsdienstige gemeenten binnen deze Stad zal worden gehouden een plegtige *Dank- en Bededag*". — Die *Dank- en Bededag*, den 12 Jan. 1808 gevierd, is in het aandenken bewaard door de: *Leerrede bij de eerste verjaring van Leijdens ramp enz. Door* L. Egeling; en: *Godsdienstige herinnering aan Leijdens ramp, in drie Leerredenen ter voorber., ter viering en ter nabetrachting van den Dank- en Bededag. Door* N. Schotsman (beiden te Leiden 1808). Eerst in 1813 is deze Bededag vervangen door een *Dank- en Bedestond* 's avonds ten 6 uur. Sedert zijn die Bedestonden geregeld gehouden, ook wanneer de 12 Jan. op een Zaturdag inviel, gelijk zelfs in 1814, daags voor den *Algem. Dank- Vast- en Bededag voor Neêrlands bevrijding*, het geval geweest is. Dit heeft plaats gehad tot in 1821, toen zulk een Bedestond, op Vrijdag 12 Jan., *het laatst* door Ds. Schacht gehouden is. Nadat namelijk, in 1822, de 12 Jan. op een Zondag was ingevallen, en waarschijnlijk ook naar andere aanleiding, is bij Kerkeraads-besluit bepaald, dat Leijdens ramp voortaan in de gewone godsdienstoefeningen, *voor* of *na* den 12 Jan., zoude herdacht worden, 't welk echter mede gaandeweg in onbruik geraakt is. Bij de 25 jarige herinnering, op den 12 Jan. 1832, werd de Donderdagavond-godsdienstoefening, door Ds. N. Berkhout, hiertoe nog opzettelijk ingerigt. — Voorts gaf deze Biddagsviering, in 1813, tot een pennenstrijd aanleiding, die niet zonder opspraak gevoerd werd. In dat jaar namelijk, verscheen bij Allart te 's Hage: *Brief aan een Vriend, betrekkelijk het Godsdienstig vieren der ramp die Leijden getroffen heeft op den 12 Jan.* 1807; waarin die godsdienstige viering, niet zonder misbruik van geestigheid en luim, bestreden werd, en die toen

de watersnood, die in den voorleden winter in een groot gedeelte van Zeeland had plaats gehad; boven alles echter de geduchte ramp, onder welken, in dien oogenblik zelf, ten gevolge van ijsgang en voorbeeldelooze overstroomingen, aanzienlijke streken van het Vaderland gebukt gingen, die zoo veele dierbare menschenlevens had gekost, en duizenden, beroofd van huis en have, deed omzwerven; — op welke als stof van verootmoediging voor den Allerhoogste wordt heengewezen. Naar aanleiding van laatstgenoemden ramp staat hier dan ook eene dringende opwekking tot mededeelzaamheid en hulpbetoon, en om alle pogingen tot herstel en leniging, »met aflegging van eigen belang op alle mogelijke wijzen te ondersteunen, en daartoe ieder naar de omstandigheden waarin hij zich bevindt, het zij door handen arbeid, het zij door bijdragen van pecunielen onderstand mede te werken". En de aanzienlijke collecte van dezen dag, algemeen en uitsluitend voor de ongelukkigen door den watersnood afgezonderd, heeft zelfs boven verwachting getoond, dat een beroep op de Nederlandsche liefdadigheid, nim-

algemeen aan BORGER is toegeschreven. Hiertegen kwamen in het licht: *Aanmerkingen op den Brief aan een Vriend, betrekkelijk enz. Leijden* 1813, voor welker schrijver N. G. VAN KAMPEN gehouden is; terwijl in het: *Iets nopens den Brief aan een Vriend, betr. het Godsd. vieren van Leijdens ramp en de aanmerkingen op denzelven. Door* E. A. BORGER (In den Haag bij Allart, 1813); de schrijver van den *Brief*, tegen de beschuldiging van *profaneeren* en spotternij met den Bijbel verdedigd wordt. — Deze pennenstrijd schijnt op de viering van Leijdens ramp niet zonder invloed gebleven te zijn.

mer, vooral niet op eenen Biddag, te vergeefs kon gedaan worden (1).

Nog het zelfde jaar zag, door de landing der Engelschen in Zeeland op den 29 Julij, het tooneel des oorlogs op den vaderlandschen bodem overgebragt, maar, om dezelfde gezindheid des Konings op eene nieuwe wijze te doen openbaar worden. Bij besluit van 19 Aug. verordende hij, dat de viering van zijn geboorte-feest, bepaald op den 4 Sept., nu niet tot vreugdeblijken zoude bestemd zijn, maar tot een *plegtigen Bedestond*, ten einde redding en hulp van den Almagtige af te smeeken. »Wij danken uwe Majesteit," zoo sprak de Regeering der Hoofdstad op dezen dag den Koning toe, »dat Hoogstdezelve zich naar onze gevoelens en onze gebruiken schikt, door de middelen ter verdediging, door vurige en algemeene gebeden aan den Allerhoogste te doen ondersteunen. Maar wat zeggen wij? dit bevel is geene toegevendheid. Neen, zij is het gevolg der innige gevoelens uwer Majesteit, wiens gemoed wij bij elke gelegenheid erkennen, met dat der Natie overeentestemmen". Waarop door den Koning onder anderen dit werd geantwoord: »Gij hebt mij wel beoordeeld. Zoowel door pligt als neiging heb ik, bij deze gelijk bij elke andere voorkomende gelegenheid, gewenscht, dat onze eerste toe-

---

(1) Zie onder anderen: *Biddags-leerrede op bevel van Zijne M. den Koning van Holland, bij gelegenheid van den grooten Watervloed, in den jare* 1809, *den* 26 *van Sprokkelmaand, door* J. A. v. WARNEN, *Pred. te Woerden*, Utr. 1809. — *Leerredenen bij den jongsten Watersnood en van den onlangs gehouden Dank- en Bededag; door* H. v. WOUDENBERG, *Pred. te Culenborg*, Utr. 1809.

vlugt zijn zou tot den Oppersten Beschikker van het lot der volken en der menschen. Of is er eenig geval en omstandigheid, waarin brooze wezens, als wij, Zijne hulp en bescherming niet zouden noodig hebben? Is er eenig gevaar zoo gering, dat, zonder den bijstand van het Opperwezen niet onoverkomelijk wordt; en is er tevens één zoo groot en schijnbaar onoverkomelijk, dat niet als van zelf verdwijnt, wanneer de Almagtige in gunst op ons neerziet"! — Wij moeten er bijvoegen, dat op het oogenblik, toen dat men dezen Bedestond vierde, onder CORT-HEILIGERS, de aanval plaats had op het Fort Bath, hetwelk, dien zelfden dag veroverd, eerlang het hoofddoel der Engelsche expeditie, Antwerpen's belegering, geheel heeft verijdeld.

Dan, moeijelijker dagen nog waren ophanden. Zelfs de heldenmoed, door de onzen tegen den algemeenen vijand betoond, kon den adelaarsklaauw niet terug houden, die in Nederlands goed en bloed al dieper en dieper geslagen werd. Weinige Biddagen zullen er ook, door Nederland, in meer benaauwden toestand gevierd zijn, dan die, welke den 16 Meij 1810, nog op last eens Konings plaats had, die eerlang geen Koning meer wezen zou. Op hooger bevel moest deze Biddag, het geen anders nimmer heeft plaats gehad, *gedurende eene geheele week*, door stilstand van alle vermakelijkheden, worden geheiligd. En bedrieg ik mij, of drukt niet reeds de afkondiging de smartelijke aandoening uit, waarin de Koning zelf met geheel zijn volk thans deelde? »Gelijk elk mensch", zoo heft zij aan, »in zijne bij-

zondere lotgevallen, bij het minste nadenken de leiding zal erkennen eener albesturende Voorzienigheid, zoo zijn het vooral de lotgevallen der Volkeren, welke in derzelver bewonderenswaardige aaneenschakeling de wijsheid doen eerbiedigen van den hoogen Regeerder der wereld, die, door voor ons dikwerf duistere wegen, de groote einden bereikt, in zijn volmaakt ontwerp bedoeld, maar meestal verborgen voor het beperkt gezigt van den zwakken sterveling. De geschiedenis der wereld schenkt ons eene zoo gewigtige les, ten einde ook in de meest drukkende rampen de uitkomst aan de Opperste Wijsheid vertrouwend aan te bevelen". —

Nog voor het einde des jaars was het Koningrijk Holland, die laatste schijnvertooning van een zelfstandig volksbestaan, in het groote Keizerrijk ingelijfd; Neêrlands roemrijke naam uit de rij der volken, naar het scheen, voor altoos en geheel en al uitgewischt; en — de plaats der aloude Bededagen nu ingenomen door:

Fransche Te-Deums.

Ook voor deze echter vond het nieuwe tijdperk van smarten Neêrlands volk reeds niet onvoorbereid. De overwinningen des Franschen Keizers bij Jena, Friedland, Wagram of elders, en later vooral zijn huwelijk met Maria Louisa, werden telkens, ook in Nederland, op bevel van Koning Lodewijk door plegtige Dankstonden en *Te-Deums* gevierd (1). De gedwongen troons-afstand van dezen deed nu de openbare voorbidding voor zijn' persoon, hoewel bij trappen (2), in die

(1) Volgens Ministeriële aanschrijvingen van 25 Jan. en 25 Julij 1807, 26 Meij 1809, 27 Maart 1810, enz.

(2) Volgens aanschrijving des Ministers van Binnenlandsche Zaken,

voor den Keizer der Franschen overgaan; en straks daarop NAPOLEON's geboorte- en kronings-feesten, de zwangerschap en bevalling zijner Gemalin, het doopfeest van zijnen Zoon, maar vooral zijne bloedige, ook met de lijken van Neêrlands zonen, bij honderdtallen, bedekte slagvelden in Spanje en Rusland, zoo vele gelegenheden worden tot afgeperste openbare gebeden en dankzeggingen voor het heil eens Dwingelands, onder wiens ijzeren schepter wij met zuchten en tranen gebukt gingen (1).

Wie durft de gesteldheid ons schetsen van den gemoedelijken Leeraar, die telkens aldus gedwongen werd, den gewijden kansel op te gaan, om zijn geweten als te verkrachten en zijn heilig

---

(v. d. CAPELLEN. Met aandoening schrijven wij, heden 12 April 1848, des edelen mans naam!) van 3 Julij 1810, werden de Predikanten gelast te bidden: » voor onzen jongen Koning NAPOLEON LODEWIJK en voor de Koninginne Moeder, Regentesse des Koningrijks"; van 13 Julij: » om de openbare gebeden voor den jongen Koning en de Koninginne moeder te staken"; en van den 18 Julij: » om voortaan te bidden voor den Keizer der Franschen".

(1) Tot eene proeve de volgende: » De Maire der stad Utrecht aan de Leeraren der ondersch. Kerkgenootschappen. De overtogt van den *Niemen*, van de *Dwina*, van den *Borysthenes*, de gevegten van *Mohilow*, van de *Drissa*, van *Polotsk*, van *Ostrowno*, van *Smolensk*, eindelijk de veldslag van de *Moskwa*, zijn zoo vele beweegredenen om Dankzeggingen aan den Heere der Heirscharen optezenden. Ik noodige Uw Eerw. dus uit, om, ter voldoening aan de aanschrijving van den Heer Onder-Prefekt, ingevolge het verlangen van Zijne Exc. den Heer Minister van Eerdienst, in uwe godsdienstoefeningen, op morgen den 4en Dec. te houden, deswegens, overeenkomstig het gebruik en de regelen der Kerk, Lofzangen te doen zingen, en gebeden aan den Allerhoogste optezenden. Hierop mij verlatende enz. — Utrecht, 3 Dec. 1812".

ambt te ontheiligen (1)? Maar wie ook den wrok en den wrevel, door dit spel met het heiligste in het hart van elken niet geheel ontaarden Nederlander, tegen Fransche overheersching en alles wat Fransch was, opgewekt? — Voorzeker ook deze gedwongen Biddagsviering bekleedt in de geschiedenis eene merkwaardige plaats, dewijl zij op Neêrlands volk en toestand niet zonder merkwaardigen invloed gebleven is. Meer nog dan het verlies van goed en bloed, 't welk men elken dag te betreuren had, heeft zij vooral den ouden Nederlandschen volksgeest in volle kracht doen ontwaken. Een fier en godsdienstig Nationaal gevoel is door haar aangevuurd. Zelfs wanhopige pogingen, om het slavenjuk af te werpen, heeft zij nu en dan uitgelokt. Of, zij deed ook de sprakelooze onderwerping eene houding aannemen, welke den vijand, die ons in bedwang hield, en voor wien Neêrland

(1) Zoo spreekt onder anderen Prof. FRANSEN VAN ECK, in zijne straks aan te halen *Leerrede* na de verlossing van *Deventer:* »Gode zij dank! de gedwongene *Te Deum's*, waar bij wij zoo gaarn de gestoelten van dit kerkgebouw ledig zagen, hebben opgehouden. De heerschzucht met den godsdienst huichelende, gebiedt ons niet meer de viering van hare nootlottige verjaardagen, van hare heillooze overwinningen. — Wij mogen nu het vrijwillig offer van onze dankbare vreugde Gode in dit Bedehuis opdragen. En ik schatte mij, meer dan ik zeggen kan gelukkig, dat ik ontheven van den dwang, die zoo lang den geest prangde en de tong boeide, nu weder uit eene ruime borst, tot u mag spreken". — »Ook met zwijgen, ook met ons leed en onzen spijt in ons binnenste te verkroppen, konden wij niet volstaan. Wij moesten liederen zingen! en lichten branden! terwijl ieder feest het grievend gevoel van onze kluisters verlevendigde".

anders nog lang tot een' onwinbaren voormuur had kunnen verstrekken, onwillekeurig vrees en schrik zelfs voor weerloozen aanjoeg. Zij eindelijk heeft den stouten opstand doen wagen, door welken Neêrland zijne verlossing, niet aan anderen, maar, naast God, aan zich zelf te danken had; en die ons nu hier spreken doet, ook van eene:

Herstelde Biddagsviering in het herstelde Nederland.

Schooner oogenblik brak nimmer voor Nederland aan, dan toen het den lang getorschten slavenketen afwierp om, in de rij der volken hersteld, een te heugelijker verschiet zich geopend te zien, naarmate de vooraf ondervonden, diep gevoelde vernedering groot en grievend geweest was. — Het kon niet anders, of eene zoo opmerkelijke verlossing, met den geheel veranderden toestand, die uit haar geboren werd, moest ook Neêrlands aloude Biddagsviering als uit den dood doen herrijzen. Zij deed zulks daardoor reeds, dat vele met snelheid elkander opvolgende groote gebeurtenissen, die Neêrlands krachts-inspanning vorderden en tot handen reppen dwongen, tevens niet zeldzaam de gelegenheden deden geboren worden, welke, als in de dagen der Vaderen, het uitlokten en aandreven, om volksgewijs, in vurig danken smeekgebed, zich voor het aangezigt des Heeren te stellen. Maar zij deed dit nog bovendien, dewijl de aldus met geestdrift herstelde *buitengewone* Biddagsviering, naarmate het tijdstip van

overgang en beroering, waardoor zij was uitgelokt, voor meerdere bestendigheid en rust had plaats gemaakt, bij velen ook de oude begeerte deed bovendrijven, om nu *jaarlijks* weder, een' oud-vaderlandschen Biddag, gelijk men hem noemde, geheiligd te zien. Die begeerte kwam zelf meermalen in strijd met den veranderden toestand en de geheel nieuwe betrekking, in welke Staat en Kerk thans tot elkander geplaatst waren. En het is deze strijd der meeningen, met de daaruit voortgevloeide onzekerheid, welke het laatst verloopen dertig- of veertig-tal jaren, — minder rijk in gevierde Bededagen, dan in het geen deswegens, gedurig in tegenovergestelden zin, gewenscht en besloten werd, — in de geschiedenis van Neêrlands Biddagsviering eene geheel eigenaardige plaats bekleeden doet. — Met een overzigt van het een en ander moeten wij het historisch gedeelte van onze taak besluiten.

Buitengewone Biddagsviering bij en na Nederlands Verlossing.

Reeds bij de eerste pogingen, tot redding des Vaderlands aangewend, openbaarde zich de gezindheid, om, bij het inspannen van alle krachten, bidden en werken te paren, en den zegen over het geen men wenschte en deed alleen van God te verwachten.

De Vorst onzer keuze was nog niet in ons midden teruggekeerd, toen reeds het Provisioneel *Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden* zij-

ne begeerte te kennen gaf, dat het volk, tegen Zondag den 28 November 1813, tot opzettelijke gebeden en smeekingen zou worden opgeroepen: » dat het God Almagtig behage, het dierbaar Vaderland in deze belangrijke omstandigheden verder te redden, en daartoe alle wijze pogingen, middelen en maatregelen krachtdadig te zegenen" (1). En bepaalde zich deze uitnoodiging, uit den aard der zaak, alleen tot de Provincie Holland, voor zoo verre deze toen reeds zich in de herboren vrijheid verheugde (2), reeds den 30 Nov. verscheen eene oproeping ook van het provisioneel Provinciaal Bestuur van Utrecht, om: » opentlijk den Allerhoogste te danken voor de aanbiddelijke wijze, op welke wij ons van de overheersching des vijands aanvankelijk zien verlost, en te bidden, dat het Hem behage Zijne doorl. Hoogh. den Heere Prince van Orange, Willem den VI (3), te stellen tot een middel in Zijne

---

(1) Afgekondigd door de Provisionele Regering der stad *Leiden*, den 27 November.

(2) Te *Rotterdam* geschiedde zulks eerst, bij publicatie van den Burgemeester J. F. v. Hogendorp, van 3 Dec., tegen Zondag den 5 December. Zij is karakteristiek. » Het Vaderland is vrij! De schrik des Heeren deed onze vijanden vlugten! De Voorzienigheid waakte voor onze rust, voor de veiligheid van onze personen en bezittingen; en onder dit alles was er een betamelijk gejuich in het paleis en in de hut. De oude vete bestaat niet meer. De Natie is één eenig man, en allen scharen zich om het Outer, gewijd aan onze onafhanglijkheid — aan onze vrijheid, onder de vanen van Oranje. — De Bondgenooten rukken van alle zijden aan — onze dapperen, die reeds te water en te land getoond hebben te zijn afstammelingen hunner onverschrokken vaderen, hervatten den ouden moed en vliegen overal te wapen. Dit alles is van den Heere geschied en het is wonderlijk in onze oogen!"

(3) Ook het *Algemeen Bestuur* heeft, in de Proclamatie van 26 Nov., dezen titel gebezigd.

hand — om ons lieve Vaderland geheel te bevrijden enz."; en soortgelijke oproepingen hebben eerlang of later ook elders plaats gehad (1).

Maar naauwlijks had de Vorst, op wien Neêrland nu zijne hoop gevestigd had, den vaderlandschen grond betreden, of ook deze gebeurtenis werd met een' plegtigen *Dankstond* gevierd (2); en hij zelf gaf toen aan het gevoel zijns harten en dat zijner landgenooten voldoening, door, tegen Donderdag den 13 Jan. 1814, den dag, die ook in Groot-Brittannië ter plegtige nationale godsdienstoefening zou worden afgezonderd, een' *Algemeenen Dank- Vast- en Bededag* uit te schrijven (3). Nog levendig herinner ik mij, met welk eene algemeene deelneming, ja met welk eene vervoering van godsdienstige dank en blijdschap, deze eerste Biddag te gemoet gezien en gevierd geworden is (4). Maar niet minder werd aan den algemeenen wensch des volks voldaan, daar, bij het zelfde Besluit, tegen

---

(1) Te Deventer, door het langdurig beleg, eerst den 26 April 1814. Zie: *Leerrede ter gel. van het plegtig Dankuur, geh. te Deventer, den* 26 *April* 1814, *door* C. Fransen van Eck. *Dev.* 1814.

(2) Zie: B. Verwey, *plegt. Dank- en Bidstond, na de heuchel. terugkomst van Z. D. H.* Willem VI *Pr. v. Or. enz. in Nederland; geh. d.* 1 *Dec.* 1813. 's Gravenh. 1813. 8°.

(3) *Besluit* en *Biddagsbrief* van 26 *Dec.* 1813.

(4) Zie *Actes religieux de culte solemnel, célebré le* 13 *Janv.* 1814, *jour d'actions de graces, etc. dans l'égl. Wall. d'Amsterdam. Par* J. Teissèdre L'Ange, *Leyde* 1814. en: *Tweetal Leerredenen, op den Algem. D. V. en B., den* 13 *van Louwm.* 1814. *Door* M. Schutte Hildebrand, *Pred. te Harmelen, Leijden* 1814.

Woensdag den 5 Jan. 1814, en vervolgens op elken eersten Woensdag van iedere Maand, des avonds van zes tot zeven uren, een plegtig *Dank- en Bid-uur* verordend werd, ten einde den Allerhoogste de belangen des Vaderlands op te dragen, en eene gunstige uitkomst af te smeken van den vernielenden oorlog, waarin wij toen ten strijd geroepen werden (1). Bij merkelijk veranderde omstandigheden echter, werden deze Bedestonden gestaakt, en het uitzigt gegeven, dat Neêrlands volk eerlang tot een plegtigen Dankdag zou worden opgeroepen (2). De vrede, op den 30 Meij te Parijs gesloten, verwezenlijkte deze hoop, want toen werd op Woensdag den 20 Julij (3), voor den algemeenen vrede en tevens voor Nederlands herstelling een plegtige *Algemeene Dankdag* ingesteld, die als een der schoonste godsdienstige feesten, welke immer in Neêrland gevierd zijn, gewis uit veler geheugen nog niet is uitgewischt. Hoe naar waarheid sprak toen de Biddagsbrief: » Het trotsche reuzengevaarte, door ijdelen waan voor de eeuwigheid gesticht, stortte ter neder. Die val heeft het verslindend vuur des oorlogs gedempt, het verbond der verzoening aller volkeren gesloten. Alom juichen zij in hunne redding en verheffen dankbare harten ten Hemel. Maar geen vindt rijker

(1) Te Rotterdam, en welligt ook elders, werden deze Bidstonden zelfs om de veertien dagen vastgesteld.

(2) Volgens Besluit van 20 Meij 1814.

(3) Volgens Besluit van 22 Junij n°. 87.

stof om in den algemeenen jubeltoon te stemmen en het groote feest der menschheid te vieren, dan het volk van Nederland. — Vergeefs zoeken wij in onze anders zoo gedenkwaardige jaarboeken een voorbeeld van den tijd, dien wij beleven. Nooit was de nood zoo hoog geklommen, nimmer de redding zoo wonderbaar. — Door de staatkundige stormen, die Europa beroerden, in den algemeenen draaikolk van verwarring en verdeeldheid medegesleept, verloren wij door jaren van rampen bijna het denkbeeld van voorspoed en rust. — Koophandel en Zeevaart waren vernietigd, alle bronnen van onzen welvaart gestopt, rijkdom veranderd in armoede, overvloed vervangen door gebrek. Na zoo veel lijden moest nog de zwaarste aller rampen ons treffen: ons volksbestaan werd vernietigd. Wij hielden op *Nederlanders* te zijn. — Schaamrood sloeg de Nederlander de oogen neder bij de gedenkteekenen van den roem der Vaderen. — Naauwlijks bleef hem de vrijheid over, om in stilte zijnen val te beweenen, daar het geweld hem beval te juichen in ellende en te danken voor mishandeling. Niets was het onze meer. — Geen uitkomst scheen zelfs het nageslacht beschoren. — De Godsdienst zelve werd vernederd tot een spel der staatkunde. Zoo rampzalig was de toestand van Nederland. Zelfs toen de hand des Allerhoogste den algemeenen vijand vernederd had, — werden onze plagen verdubbeld, en zagen wij angstig, door hoop en vrees geslingerd, den val te gemoet van den trotschen Kolossus, wiens val Neêrland onder zijn puin scheen te zullen begraven. Of waren niet duizende gewapende vijanden in ons midden, in staat om in een land, zoo zeer door natuur en kunst bevestigd, den grond voet voor voet te betwisten, en den overwinnaar niets over te laten dan puinhopen en moerassen? waren niet de maatregelen doortoe reeds genomen? — toen Europa met verbazing zag, — dat een heilige geestdrift, — alle gevaren trotseerend, kloekmoedig Hollands oude vlag ontrolde, om mede voor de vrijheid te strijden, in vertrouwen op den God onzer vaderen. Of was

het menschelijke wijsheid en magt, die den vijand belette, zich door algemeene verwoesting en moord op moed en vaderlandsliefde te wreken? Was het menschelijke wijsheid en magt, die hem, als van alle krachten beroofd, voor zijne eigene schaduw deed wegvlugten? — Neen dat is van den Heere geschied, het is wonderlijk in onze oogen" (1).

Zoo groot eene verlossing verdiende gewis in dankbaar aandenken bewaard te blijven. Toen daarom, op den 18 November, tevens de geboortedag van Neêrlands geëerbiedigde Vorstin, de *verjaardag der afschudding van het Fransche juk* voor de eerste maal aanbrak, werd er door geheel Nederland een dag van vreugde gevierd, maar deze vreugd te gelijk, door een plegtig *Dankuur*, aan Hem gewijd en geheiligd, door wiens Almagt en liefde aan Nederland zulk eene verlossing beschoren was (2); terwijl die heugelijke gebeurtenis, ook op Zondag 19 Nov. 1815, nadat zij den vorigen dag tot openbare betooning van vreugde had aanleiding gegeven, in de godsdienstoefeningen plegtstatig herdacht werd (3). Sedert heeft deze godsdienstige herdenking der afschudding van het Fransche juk voor die eener andere uitredding plaats gemaakt.

Dat zelfde jaar 1815, namelijk, voor Europa en ons Vaderland, meer dan eenig ander, merkwaardig, werd inzonderheid voor Nederland, gelijk door meer dan ééne buitengewone ge-

(1) Men denke bij het bovenstaande aan het lot van Hamburg.

(2) Volgens aanschrijving van den 7 en 9 Nov. 1814.

(3) Volg. aanschr. van 13 Nov. 1815.

beurtenis, zoo ook door eene herhaalde buitengewone Biddagsviering gekenmerkt.

Zulk eene gebeurtenis was wel de verheffing van onzen Souvereinen Vorst tot den Koninklijken titel en rang, en de oprigting van het Rijk der Nederlanden. Maar Nederland eerbiedigde ook den godsdienstigen zin van zijnen Vorst, toen hij betuigde: » bij de aanvaarding van den Nederlandschen schepter, levendig de behoefte te gevoelen, om, met alle zijne onderdanen, door het zelfde gevoel vereenigd, den Albestuurder plegtig te naderen, en Hem gemeenschappelijke dankzeggingen en gebeden opentlijk op te dragen". Onder anderen met deze woorden was het, dat hij, daags reeds na te 's Hage als Koning der Nederlanden plegtig te zijn uitgeroepen, alle ingezetenen dezer landen tot een' Algemeenen Dank- en Bedestond, tegen Woensdag den 29 Maart, plegtig deed uitnoodigen (1); opdat, gelijk er wordt bijgevoegd: » de band, die eindelijk, na verloop van eeuwen, weder alle Nederlanders broederlijk vereenigde, Godsdienstig mogt worden ingewijd! en allen als kinderen van één huisgezin, bezield door het gevoel van dezelfde behoeften en belangen, zich eerbiedig wenden tot den God hunner Vaderen, Hem dankbaar verheerlijken voor den geschonken zegen, en vertrouwend smeken, om het werk, door Zijne hand begonnen, door de bevestiging onzer vrijheid en onafhankelijkheid te voleindigen"!

Er wordt in die uitschrijving reeds op donkere wolken heengewezen, welke in het verschiet aan

(1) Volgens aanschr. van den Secret. van Staat voor de Binnenl. Zaken, Roëll, van 17 Maart 1815.

den staatkundigen gezigteinder zich opdeden (1). Hoe kort daarop zou het blijken, dat het slechts van den wenk des Almagtige afhing, om het gebouw, door de wijsheid der menschen gesticht, in het niet te doen weêrkeeren! Onverhoeds, daar stond het naauwelijks geboren Koningrijk, bij den *Viersprong* en *Waterloo*, reeds op den rand zijnes ondergangs. Eerst de blijmare der overwinning, door de dapperheid en het bloed ook van Neêrland en Oranje gekocht, maar boven alles door de hand des Heeren geschonken, — deed de grootheid inzien der gevaren, waaraan men ontkomen was. Maar zij voerde ook het gevoel van godsdienstige dank en vreugde ten top. Het was niet genoeg, dat, reeds op den tweeden dag na dien bangen worstelstrijd van den altijd gedenkwaardigen 18 Junij, » voor de Noordelijke Provincien van het Rijk, overeenkomstig de eerbiedwaardige gewoonte, steeds in dezelve in acht genomen, en den niet twijfelachtigen wensch van derzelver bewoonders", tegen Woensdag den 5 Julij, een *Algem. Dank- en Bededag* afgekondigd, en tevens, zoo lang de oorlog zou voortduren, *maandelijksche Bedestonden* ingesteld werden (2). Neen, spoediger nog wenschte men met het gansche volk de plegtige offers van dank en erkentenis den Heere te brengen. En het was deze alom en luide uitgesproken behoefte, waaraan de Koning

(1) Napoleon, op den 1 Maart te Cannes geland, was toen naar Parijs in aantogt.

(2) Kon. Besluit van 20 Junij 1815.

voldeed, toen hij twee dagen later oordeelde: » in afwachting van den bepaalden algem. Dank- en Bededag, reeds op den eersten Zondag, die zoude aanbreken, den Nederlanders gelegenheid te moeten geven, om op eene Godsdienstige wijze opentlijk hunne vurige dankbaarheid aan den dag te leggen voor de groote overwinning op den algemeenen vijand bevochten, waarbij ook de Nederlandsche krijgslieden zich met roem overdekt hadden, die aller harte met levendige dankbaarheid aan den Almagtige vervulde, en die tevens met dankbaarheid gedenken deed aan den heldhaftigen Zoon des Konings, wiens kloekmoedigheid en beleid zoo veel tot den behaalden zegen had toegebragt, ja wiens roemvolle wonden tot dankbaarheid opleidden aan de Voorzienigheid, voor de bewaring van zijn dierbaar leven, 't welk hij ten welzijn des Vaderlands, in zulk een dreigend gevaar gesteld heeft (1).

Zoo klommen er dan, op den 25 Junij en plegtstatig vooral op den 5 Julij, uit de Nederlandsche tempels en harten dank- en smeekgebeden ten Hemel voor de aanvankelijke uitkomst, van welke voor geheel Europa *veel*, alleen voor Nederland *alles* afhing. Ook op den verderen strijd rustte de zegen des Allerhoogste. Het ophouden van alle vijandelijkheden deed eerlang de maandelijksche Bedestonden ophouden (2). En nadat, op den 20 November, nogmaals het verbond der Volken te Parijs gesloten was, en het Rijk der Nederlanden, door den strijd versterkt en uitgebreid, nu voor altijd gevestigd scheen, klonk

(1) Aanschr. van den Secr. van Staat voor de Binnenl. Zaken van 22 Junij 1815.

(2) Kon. Besluit van 25 Oct. 1815.

wederom de roepstem des Konings tot een' *plegtigen Dankstond*, te houden op Woensdag den 20 December, » opdat men, met zijne medeburgers en geloofsgenooten in de gewijde tempels vereenigd, de opregte offers der gemeenschappelijke dankbaarheid den Vader der menschen plegtig zou aanbieden" (1).

Doch hier mede eindigt ook die herhaalde geheel buitengewone Biddagsviering, waartoe zoovele buitengewone gebeurtenissen, welke Neêrlands herstelling vergezelden en opvolgden, telkens aanleiding gegeven hebben. Een kalmer toestand van ongestoorden vrede en voorspoed ging aan die Biddagsviering nu weder meer het karakter der gewoonheid opdringen, of wenschen en pogingen, die daarmede in verband staan, uitlokken. Eerst nieuw opgekomen behoeften en noden zouden vermogen, op nieuw hierin verandering of wijziging aan te brengen.

De Gedenkdag van Waterloo.

Aanvankelijk schijnt men er niet aan te hebben gedacht, om de heugelijke herinnering van hetgeen in de velden van Waterloo voor Nederland was geschied, tot herstelling der jaarlijksche plegtstatige Biddagsviering te bezigen. Althans in 1816 werd alleen bepaald : » dat bij de viering van den eersten verjaardag van de beslissende overwinning, bij Waterloo behaald, door alle de Kerkgenootschappen van het Rijk, in een daartoe afzonderlijk te bestemmen uur, een plegtig

(1) Kon. Besluit van 5 Dec. 1815.

Dankoffer aan het Opperwezen zal worden opgedragen" (1); terwijl de Hervormden werden uitgenoodigd, » des middags ten twaalf uren dien plegtigen *Dankstond* te vieren, daar deze tijdsbepaling het best overeenkomt met de andere schikkingen, welke omtrent dien *Gedenkdag* door den Koning zijn bevolen" (2). Het jaar 1816 is daardoor ook zonder Biddag gebleven. Eerst in het volgende jaar werd, naar andere aanleiding, bepaald: » dat Woensdag den 18 Junij, de verjaardag van de gedenkwaardige overwinning van Waterloo, een plegtige *Dank- en Bededag* zijn zal, op welken ieder Godsd. Genootschap, in zulker voege als met zijne kerkgebruiken meest overeenkomt, de belangen van het Rijk en die van Ons Huis eerbiedig aan de goedheid van den Almagtige zal opdragen, om, onder dankzegging voor de weldaden, door 's Lands Ingezetenen genoten, deze plegtigheid te doen strekken tot uitbreiding en versterking van het Zedelijk en Godsdienstig gevoel, als den grondslag van allen duurzamen voorspoed" (3). In den Biddagsbrief worden dan ook » alle de gemeenten der Protestantsche Christenen in de Nederlanden, die steeds zoo veel prijs stelden op deze statige Voorouderlijke plegtigheid, uitgenoodigd, om zich in hunne Bedehuizen te vereenigen, ten einde, op eenen gedenkdag, zoo geschikt om door groote herinneringen gevoelens van dankbaarheid en vertrouwen te verlevendigen, de plegtige hulde van erkentenis voor genoten weldaden en gemeenschappelijke Gebeden voor Vaderland en Koning, voor de belangen der menschheid en des Christendoms, den Almagtige op te dragen". Ik behoef bijna niet te zeggen, dat de ont-

(1) Kon. Besluit van 8 Junij 1816.

(2) Aanschr. van den Comm. Generaal belast met de Zaken der Herv. Kerk enz. van 10 Junij 1816.

3) Kon. Besluit van 21 Meij 1817.

zettende ramp, door welke, met een groot gedeelte van Europa, ook Nederland in de jaren 1816 en 1817 getroffen werd, — » die de blijde verwachting des landmans verijdelde, vruchtbare beemden, door eenen aanhoudenden regen, in moerassen verkeerde, het vee uit de stallen wegrukte, de prijs der onontbeerlijkste levensbehoeften tot een schrikbarende hoogte opdreef, en armoede en gebrek alom verbreidde", — dat deze ramp in den Biddagsbrief eene eerste plaats bekleedt.

Ook in de jaren 1818 en 1819 werd, telkens bij Koninklijk besluit, de gedenkdag van Waterloo tot het houden van een' algemeenen Dank- en Bededag aangewezen, en deze, afzonderlijk voor Protestanten en Roomschgezinden, door een' Biddagsbrief uitgeschreven.

Dit zelfde heeft ook nog in het jaar 1820 plaats gehad. Nu echter op eene wijze, welke bijzonder onze aandacht verdient. Bij Koninklijk besluit toch, van 18 Meij 1820, werd toen vastgesteld, dat de gedenkdag der gelukkige overwinning, niet alleen wederom dit jaar, maar ook *voortaan jaarlijks*, voor den plegtigen Dank- en Bededag afgezonderd blijven zoude; *zonder dat daartoe nadere besluiten of uitschrijvingen behoefden te worden afgewacht.* Het Nederlandsche volk zou dan, op den gedenkdag der volkomene vestiging van zijne onafhankelijkheid, zich telkens vereenigen ter verheerlijking van Hem, wiens magtige arm dat heil beschikte, en deze nationale feestdag, ook bij vol-

gende geslachten, de groote daden des Heeren verkondigen!

Dit besluit is opmerkelijk. Immers, schoon op geheel eigenaardige wijze, scheen het eindelijk eene vast bepaalde *jaarlijksche* Biddagsviering, nu voor altoos en meer dan immer te voren, te hebben hersteld en gevestigd. Als zoodanig wordt het ook in den uitschrijvingsbrief aangemerkt. Deze roemt, namelijk: »de eenvoudige, voorvaderlijke, sedert eeuwen in deze landen gevestigde instelling, van eenen jaarlijkschen algemeenen Dank- en Bededag; en verder zegt hij, dat: »de 18 Junij, de dag zoo rijk in groote herinneringen, nu voor altijd daarvoor afgezonderd, duurzaam bestemd zoude zijn, om de belangen van Vaderland en Koning den Albestuurder eerbiedig op te dragen; genotene weldaden dankbaar te erkennen; om de afwending van drukkende of dreigende rampen ootmoedig te smeken; onze zonden, met opregt berouw, te belijden; om derzelver vergeving geloovig te bidden; en het zedelijk en godsdienstig gevoel te versterken, het welk alleen de grondslag is van duurzamen voorspoed en geluk!"

Zoo scheen het aloude verlangen vervuld; en dit was het geval, niet alleen van de zijde der Regering, maar eenigermate ook van die der Kerk. De Synode althans nam straks uit het Regerings-besluit aanleiding, om den nu *jaarlijkschen* Biddag in hare zorge op te nemen. Zij bepaalde: »dat de Provinciale Kerkbesturen, in hunne gewone vergaderingen van Meij geene kennisgeving ontvangen hebbende, dat van Regeringswege eene speciale aanschrijving tot het houden van den jaarlijkschen Biddag zal worden gedaan, verpligt zullen zijn, door middel van de Klassikale Besturen, de Leeraren op te wekken, om, des Zondags vóór genoemden 18den Junij,

hunne gemeenten tot het statig, ootmoedig en dankbaar vieren van dezen gedenkdag gepastelijk aan te sporen en te vermanen" (1).

Wij willen niet beslissen, in hoe verre de Synode, in plaats van zulk een' halven maatregel te nemen, na het haar bekend geworden voornemen der Regering, om voortaan geene bijzondere uitschrijvingen van den thans voor altijd vastgestelden jaarlijkschen Biddag te doen, het liever van hare eigene bevoegdheid had moeten achten, om nu een' *Kerkelijken Biddagsbrief* jaarlijks van zich te doen uitgaan (2). Misschien werd zij hierin, zoo niet door mindere bewustheid harer eigene zelfstandigheid, dan toch door hare valsche stelling tegenover de Regering, belemmerd (3). Maar, als een keerpunt in de geschiedenis onzer Biddagsviering, mag het ons niet ontgaan, dat juist dit ontbreken van zulk eenen, telkens naar de behoefte des tijds berekenden en door de gemeen-

(1) *Hand. van de Alg. Chr. Synode der Ned. Herv. Kerk in het Kon. der Nederl.*, 1820, bl. 91.

(2) Uit het *Register op de Synod. Handel.* 1816—1840 meen ik zelfs te mogen opmaken, dat dit laatste werkelijk de bedoeling van het, door den President (A. v. Deinse), ter tafel gebragte voorstel geweest is. — De woorden van het Kon. Besluit: » zonder dat daartoe nadere besluiten of uitschrijvingen *behoeven* te worden afgewacht " gaven der Synode vrijheid, om nu *zelve* te handelen; maar tevens ook aan den Direct.-Generaal de bevoegdheid, om de uitschrijving *van Regeringswege* zich voor te behouden.

(3) De houding der Synode tegen over de Regering leert men onder anderen kennen, door haar Adres aan Z. M., *Hand.* 1823, bl. 67 vv., en door de wijze, op welke het daarop gegeven antwoord ontvangen werd. *Hand.* 1824, bl. 16.

ten steeds op hoogen prijs gestelden, jaarlijkschen *Biddagsbrief*, meer dan iets anders heeft bijgedragen, om de nieuwe instelling in de schatting des volks te doen dalen, en integendeel die verwarring te doen ontstaan en toenemen, welke hare bedoeling eindelijk geheel moest verijdelen. Eerst zulk een Biddagsbrief zou den gedenkdag van Waterloo tevens tot een' Nationalen jaarlijkschen Dank- en Biddag hebben kunnen verheffen. Nu bleef hij meer en meer, en slechts gebrekkig, het eerste. Nu werd de Hooge Kerk-vergadering, reeds in het volgende jaar, door de gevolgen van het door haar genomen besluit bemoeijelijkt, van wege de min gepaste wijze, naar het schijnt, op welke de opwekking tot den Biddag door een of ander Provinciaal Kerkbestuur geschied was (1). Nu rezen er eerlang ook klagten over gebrek aan eenparigheid, hetwelk in de betamelijke viering van den Dank- en Biddag bespeurd werd (2). Nu bleek het al meer en meer, dat, terwijl een gedeelte der Nederl. Herv. Kerk, op den 18en Junij, een' plegtstatigen voorvaderlijken Biddag vierde (3),

---

(1) Zie *Hand. d. Synode* 1821, bl. 51 verg. 1823, bl. 53.

(2) Zie *Hand. d. Synode* 1822, bl. 40, 61, 63; 1823, bl. 49.

(3) Zie onder anderen: *Leerrede over Genesis* XLI: 51, *gehouden op den Dank- en Bededag des jaars* 1826. *Door* J. H. v. d. Palm. Leijden 1826. De spreker zegt daar: »Sedert de vroegste tijden onzes Vaderlands bestond in hetzelve het betamelijk en eerwaardig gebruik, om één' van de dagen des jaars, tot eene nationale godsdienstoefening af te zonderen enz."

die zelfde dag, door een ander gedeelte, slechts aan de betooning van vaderlandsche vreugd werd toegewijd (1). Nu geraakte de Synode, in het door haar, ten aanzien van den jaarlijkschen Dank- en Biddag, gevolgde of te volgen beginsel, meermalen als met zich zelve in tweestrijd: door dan eens aanleiding te geven tot een Koninklijk besluit, waarbij de Biddag, ten platte lande, van den 18en Junij naar den naasten Zondag *mogt* worden verschoven (2), en dan weder Z. M. bij eerbiedig adres te verzoeken, om die vergunning in te trekken, opdat de Biddag steeds allerwege weder eenparig op den 18en Junij zoude plaats hebben (3). Nu moest

(1) *Hand. d. Synode* 1824, bl. 44. 1827, bl. 88.

(2) In 1824 besloot de Synode, op voorstel van Ds. MOUNIER, om bij adres zich te wenden aan den Directeur-Generaal, ten einde, van wege het bezwarende van het werk der Leeraren, te verkrijgen, dat door het Hoog gezag bepaald of vrijheid gegeven worde, om wanneer de 18 Junij op Zaturdag of Maandag invalt, de biddagsplegtigheid op den eerstvolgende, of naast voorafgaanden Zondag te vieren. Zie *Hand. d. Synode* 1824, bl. 15 en 44. — Hierop behaagde het Z. M., bij besluit van 11 Febr. 1825, n°. 105, de godsdienstige viering van den gedenkdag, onverschillig op welken dag der week hij mogt invallen, te bepalen tot de *steden*, met vrijlating, om die viering *ten platten lande*, op den volgenden Zondag te verplaatsen. Een besluit, hetwelk de bron van velerlei verwarring geweest is.

(3) In 1827 verzocht de Synode Z. M. bij adres: »om te verordenen, dat de Dank- en Bededag, zoo wel in de steden als ten platten lande, zal mogen en behooren gehouden te worden op den Zondag, die den 18 Junij volgt, en alzoo telken jare, nadat gemelde gedenkdag in de steden godsdienstig zal zijn gevierd. Zie *Hand. der Synode* 1827, bl. 38, 83, 88. In het volgende jaar

die Kerkvergadering, *of* zelve klagten aanheffen over den achteruitgang en de » *ergerlijke verwarring*", welke sedert geruimen tijd, vooral ten platten lande, betrekkelijk de viering van den 18en Junij werden opgemerkt (1), *of* zij had al meer en meer de meest uiteenloopende en strijdige wenschen en voorstellen deswegens aan te hooren en te beoordeelen (2). Nu, om kort te gaan, is het, ook naar aanleiding van andere tusschenkomende belangrijke omstandigheden, zoo ver gekomen, dat er van den maatregel, die de plegtstatige viering van een' jaarlijkschen Algemeenen Dank- en Bededag, op de meest eenvoudige wijze, voor altoos scheen te hebben gewaarborgd, niets anders

besloot zij, Z. M. bij adres te verzoeken, » om de vergunning tot de viering van den gedenkdag *ten platten lande* op den Zondag, die den 18 Junij volgt, bij besluit van 11 Febr. 1825 verleend, *in te trekken.* Zie *Hand. d. Synode* 1828 bl. 53, 73, 93 vv. — Daar aan dit adres geen gevolg gegeven werd, besloot zij in 1830, de Leeraars aan te schrijven: 1°. om geen gebruik te maken van de vroeger verleende vergunning, om de viering van den 18 Junij tot een volgenden Zondag uit te stellen; en 2°. om op den Zondag volgende of vallende op den 18 Junij, ten minste ééne godsdienstoefening bepaaldelijk af te zonderen, om de algemeene belangen van Vaderland en Kerk plegtig aan God op te dragen. Zie *Hand. d. Synode* 1830, bl. 38, 90, 93. Op dit besluit echter geen *visum* verleend zijnde, is het niet ten uitvoer gelegd. Zie *Hand. d. Synode* 1831. bl. 81.

(1) Zie onder anderen: *Hand. d. Synode* 1827, bl. 88; 1828, bl. 93, 94.

(2) Zie *Hand. der Synode* 1822, bl. 40; 1823, bl. 17, 49, 51. Soms verzocht men zelfs om dwangmiddelen tegen nalatige kerkgangers! Zie *Hand.* 1828, bl. 21, 72, 73, 95.

overbleef, dan dat, in eene der gewone godsdienstoefeningen op den derden Zondag in Junij (1), althans hier en daar, nog aan de belangrijke gebeurtenis wordt gedacht, van welke eenmaal Neêrlands *al* of *niet* bestaan heeft afgehangen.

Doch het geen wij nu hebben herinnerd werkte tevens op iets anders terug, waarover wij nog afzonderlijk moeten spreken. Ik bedoel de, sedert het jaar 1816, en ook na het vastgestelde aangaande den Gedenkdag van Waterloo, in de Nederlandsche Hervormde Kerk bij voortduring zich openbarende:

Wenschen en pogingen tot herstelling van een' afzonderlijken, dusgenaamden Oud-Vaderlandschen Biddag.

De in de jaren 1813, 1814 en 1815 meermalen herhaalde *buitengewone* Biddagsviering strekte uit haren aard ter bevrediging der behoefte, welke Nederlands volk over het algemeen nog aan een' jaarlijkschen Biddag gevoelde. Toen echter, in het jaar 1816, op den eersten verjaardag der overwinning van Waterloo, slechts door een' eenvoudigen Dankstond, hier aan voldaan werd (2), kwam al aanstonds de oude, thans onvervulde begeerte wederom boven. En op de eerste vergadering der Algemeene Synode werd niet slechts, door een' der leden in dien geest een voorstel gedaan; maar eenstemmig besloot zij tot een eerbiedig verzoek,

(1) Zie *Hand. d. Synode* 1831, bl. 101.

(2) Zie boven bl. 383.

door den Commissaris Generaal bij Zijne Majesteit in te dienen, dat, » overeenkomstig met den wensch onzer weldenkende Land- en Kerk-genooten, en *het Godvruchtig voorbeeld onzer Vaderen*, jaarlijks een algemeene Dank- en Biddag mogt worden gehouden" (1). De, bij Koninklijk besluit gearresteerde, eerste Dank- en Bededag op den gedenkdag van Waterloo, in 1817, had, ook blijkens de uitschrijving, ten doel, om aan dit verzoek te gemoet te komen (2). Maar dat besluit miste toch de uitwerking, dat men tevens aan dit verzoek achtte voldaan te zijn; het zij men hierbij op de aloude tijd en wijze van Biddagsviering, of op iets anders het oog gehad hebbe. Althans op de Synode van het zelfde jaar kwamen deswegens niet minder dan drie verschillende voorstellen in; waarvan één, van Ds. Goedkoop, van de gebrekkige viering van den laatst gehouden Biddag in de Zuidelijke Provincien uitgaande, ten einde ook de Roomsch-Katholieken voor den Biddag te stemmen, dien op *Asch-Woensdag* of *Goede Vrijdag* wenschte vastgesteld; een ander, van Noord-Holland, den ouden jaarlijkschen Biddag terug verlangde, mits die liefst op een' Zondag bepaald werd; en eindelijk dat van Ds. Streso, eene verordening der Synode zocht uit te lokken, waarbij de *Overijsselsche Bid- en Dankdag voor het gewas* (3), jaarlijks in Maart en No-

(1) *Hand. der Synode* 1816, bl. 74 v.

(2) Zie boven bl. 384.

(3) Zie boven bl. 311 vv.

vember te vieren, voor de geheele Nederlandsche Hervormde Kerk wierd vastgesteld. Terwijl de Synode van beide eerstgenoemde voorstellen eenvoudig aan den Commissaris-Generaal kennis gaf, ten einde naar gelang van omstandigheden daarop acht te slaan, vereenigde zij zich geheel met den wensch, in het laatste voorstel uitgedrukt: dat bij de Hervormden eene gezette godsdienstoefening, betrekkelijk den zaaitijd en den oogst, algemeen mogt plaats hebben; en zij besloot Z. Excel. opzettelijk te verzoeken, dat door deszelfs medewerking, op de beste wijze, aan den geest van dit voorstel mogt worden voldaan (1). Intusschen blijkt het niet, dat er immer weder, van de algemeenmaking van den Overijsselschen Bid- of Dankdag voor het gewas, ter Synode sprake geweest is.

Doch op dezelfde Synode viel nog een ander besluit, hetwelk in deze geschiedenis niet onvermeld mag blijven en, ofschoon eigenlijk niet onder de rubriek te rangschikken, welke wij thans behandelen, toch het eenvoudigst hier zijne plaats vindt. Met algemeene toejuiching, namelijk, werd door de Vergadering een voorstel van het Prov. Kerkbestuur van Zeeland ontvangen, om het *Derde Eeuwfeest der Kerkhervorming*, hetwelk dit jaar zou invallen, ook in Nederland niet ongevierd te laten voorbijgaan. Die viering werd op den 2 November, zijnde de eerste Zondag op den 31 October volgende, vastgesteld; eene opwekken-

(1) Zie *Hand. der Synode* 1817, bl. 60 v. 85 v.

de aanschrijving aan de Hervormde Gemeenten, nog staande de Synode, opgesteld en goedgekeurd; en tevens besloten, een exemplaar derzelve, met een' brief ter kennisgeving, ook aan de Hoofd-besturen der verschillende Protestantsche Kerkgenootschappen in ons Vaderland te doen toekomen (1). Het is algemeen bekend, met hoe veel geestdrift en zegen aan de opwekking der Synode allerwege voldaan is (2); terwijl zij tevens aanleiding gaf, wel niet, gelijk toen en later gewenscht werd, om ook een *jaarlijksch Reformatie-feest* door de Synode te doen vaststellen (3), maar toch tot eene algemeene opwekking, om jaarlijks, inzonderheid wanneer de 31e October op een' Zondag zou invallen, de groote gebeurtenis met dankzeggingen en gebeden godverheerlijkend te herdenken (4).

Na dezen uitstap keeren wij terug tot de wenschen en pogingen om den oud-vaderlandschen Biddag in het leven terug te roepen. Zij werden ook op de Synode van 1818 herhaald, en wel door een toen, na *ernstige* deliberatie, in advies gehouden voorstel der Commissie voor de Waalsche Kerken, om uit te werken, dat de 18e Junij al-

(1) *Hand. der Synode* 1817, bl. 42 v. 108, 111. verg. 1823, bl. 68. De genoemde *Aanschrijving* deelen wij later mede.

(2) Het zou te lang ons ophouden, de menigvuldige geschriften aan te stippen, welke deze Feestviering heeft uitgelokt. Men vergelijke: *Derde Eeuwgetijde der Kerkhervorming in Oct. en Nov.* 1817. *Door* Bern. Verweij. II *Deelen.* 's Hage 1817.

(3) *Hand. d. Synode* 1817, bl. 44. 1818, bl. 15.

(4) *Hand. d. Synode* 1819, bl. 49, 50. 1824, bl. 22.

leen met een godsdienstig *Dank- en Biduur* gevierd, maar, afgezonderd daarvan, jaarlijks in Februarij, een *gewone Dank-Vast- en Biddag*, naar vooronderlijk gebruik dezer gewesten, onder goedkeuring van het Gouvernement, door de Synode zou worden uitgeschreven (1). Toen men echter in het volgende jaar, ook naar aanleiding van een nu ingekomen soortgelijk verzoek van den Ring van Rotterdam, op dit in advies gehouden voorstel terugkwam, besloot de Synode, niet zonder tegenkanting van velen, geen dier beide voorstellen over te nemen (2).

Zij bleven evenwel niet geheel zonder uitwerking. Waarschijnlijk toch heeft het ter Synode verhandelde mede aanleiding gegeven tot het eerlang genomen Koninklijke besluit, om den gedenkdag van Waterloo tot een', jaarlijks te vieren, algemeenen Dank- enBededag te verheffen (3). Maar nadat ook van de zijde der Kerk de poging mislukt was, om dit in waarheid te weeg te brengen (4), ontving de Synode in 1823 op nieuw een voorstel van een' harer leden, strekkende, om, »naar den vurigen en herhaalden wensch van zeer velen, den Biddag afgescheiden te zien van den dag van den 18en Junij, en te dien einde, door de

(1) *Hand. d. Synode* 1818, bl. 124.

(2) *Hand. d. Synode* 1819, bl. 45. De leden v. d. Leeuw en de Chaufepié, als mede de drie Hoogleeraren v. Voorst, Heringa en Muntinghe, protesteerden tegen het genomen besluit.

(3) Zie boven bl. 385 vv.

(4) *Hand. d. Synode* 1822, bl. 40, 61, 63. Zie boven bl. 388.

Synode der Hervormde Kerk, gemeenschappelijk met de overige Protestantsche gezindten, een' *kerkelijken* Biddag, op eenen Zondag in den loop der maand Maart, in te stellen, die, even als de gedenkdag der Hervorming, onder het blootelijk goedkeurend toezien van Zijne Majesteit, zou worden gevierd". Ook nu echter vond de Kerkvergadering zwarigheid, om in dit voorstel te treden (1). Was het, dewijl zij niet wederom zich zóó durfde emanciperen, gelijk zij bij de gelegenheid, op welke de voorsteller te regt zich beriep, gedaan had? De Synodale leden van dat jaar, zouden dit het best kunnen beoordeelen.

Eerst de toenemende verwarring, tot welke het vereenigd zijn van den Biddag met den gedenkdag van Waterloo meer en meer aanleiding gaf, schijnt de Synode genoopt te hebben, om aan den herhaalden en vurigen wensch van zoo velen, maar toch altijd weifelend en voorwaardelijk, toe te geven. Dit heeft in het jaar 1827 plaats gehad. Naar aanleiding van twee verschillende voorstellen, die of het ééne of het andere wenschten, besloot de Kerkvergadering tot een tweeledig verzoek aan den Koning; om namelijk, *of* een Synodaal besluit te bekrachtigen, waarbij, behoudens de godsdienstige viering van den 18en Junij, één der Zondagen in de maanden Februarij of Maart, voor de Hervormde Kerk, met uitnoodiging ook der overige Protestantsche gezindheden, tot het

(1) Het voorstel was van den Eerw. BROES. Zie *Hand. d. Synode* 1823, bl. 17, 52.

houden van *zulk een' Dank- en Biddag* bepaald werd, *als de ingezetenen van het Nederlandsch Gemeenebest van ouds af gewoon waren te vieren;* *of* de godsdienstige viering van den 18en Junij algemeen en overal op den daaropvolgenden Zondag te doen plaats hebben (1). De uitslag hiervan was eene ten volgende jare medegedeelde dispositie van den Directeur Generaal, kennis gevende, dat Z. M., met opzigt tot de godsdienstige viering van den 18en Junij, raadzaam acht, voor als nog alle nadere beschikking aan te houden (2). Ofschoon dan, op deze zelfde Vergadering, wederom een voorstel was ingekomen tot eenen *Kerkelijken* Biddag, door de Synode uit te schrijven, in den geest van het geen, ten jare 1823, door Ds. Broes verlangd werd; nu vond men dubbel bezwaar in zulk een' doortastenden maatregel (3). Slechts gevoelde men zich door de hand over hand toenemende wanorde gedrongen, om op het intrekken van Z. M. vergunning, tot het verplaatsen der viering van den 18en Junij op Zondag, ernstig aan te dringen (4). Hierop echter werd door de Regering zelfs in het geheel geen antwoord gegeven (5). Doch eerlang kwam een ant-

(1) Het eene voorstel was van Ds. v. Woudenberg, destijds Pred. te 's Hage, het andere van Ds. van Oordt, toen nog Predikant te Utrecht. Zie *Hand. d. Synode* 1827, bl. 38, 83, 88 vv.

(2) *Hand. d. Synode* 1828, bl. 53.

(3) *Hand. d. Synode* 1828, bl. 21, 70 v., 95.

(4) *Hand. d. Synode* 1828, bl. 73. Zie boven bl. 389.

(5) Zie *Hand. der Synode* 1830, bl. 92.

woord van elders. Want er werd een toestand geboren, meer dan iets anders geschikt om beiden, de Regering en de Synode, op een' beteren weg te leiden, en die ook aan de Biddagsviering in Nederland van nu aan haar oorspronkelijk en *buitengewoon* karakter terug gaf.

Buitengewone Biddagsviering tijdens den opstand der Zuidelijke Provinciën.

Meermalen reeds deed de opmerking zich aan ons voor, dat de geschiedenis onzer Biddagsviering tevens die van het Vaderland is. Vooral ook de bange beproeving, in welke Nederland in en na het jaar 1830 geleid werd, levert daarvan een in het oog loopend voorbeeld.

Het waren bange dagen, die toen beleefd zijn. En toch, wie heeft ze beleefd en gadegeslagen met een hart, dat voor het Vaderland klopt, die niet, in meer dan één opzigt, hen tevens schoone dagen genoemd heeft, ja, er zich nog in verheugt, dat hij dien tijd mogt aanschouwen?

Het is echter hier de plaats niet, om daarover uit te wijden. Daarom spreken wij nu niet van den gloed en de kracht, met welke de liefde tot het Vaderland zich toen allerwege vertoonde; of van die vurige geestdrift, door welke Neêrlands volk, in dit opzigt zelfs zijne Regering vooruit, met kleine, ligt verklaarbare uitzondering (1), als een eenig man voor zijne eerlijke zaak ten strij-

(1) De geschiedenis mag niet verzwijgen, hetgeen — om welke reden

de zich aangordde. Wij spreken daarom evenmin van de tonnen schats, uit die zelfde edele aandrift, toen ten offer gebragt op het altaar des Vaderlands; noch ook van de talrijke proeven van eensgezindheid, van moed, van trouw en van schier voorbeeldelooze zelfopoffering, welke toen aan geheel Europa toonden, dat nog altijd de kiem voor iets groots in het kleine Nederland ligt; ja, die het toen tot een zoo roerend tooneel van gezindheden en deugden en daden gemaakt hebben, dat zijne schoone en rijke geschiedenis, zeker geen treffender, naauwlijks een ander daaraan gelijk, heeft aan te bieden.

Maar iets anders is er, hetwelk vooral hier onze aandacht tot zich trekt. Ik bedoel namelijk dien bedachtzamen, ernstigen en godsdienstigen zin, welke, in veler borst toen opgewekt en krachtig ontgloeid, zeker wel het eerst en het meest zoo veel goeds en groots, als wij daar noemden, heeft aangevuurd; welke de Christenen van die dagen, zoo vaak uit gevoel van behoefte en in buitengewonen getale, naar onze tempels deed heenstroomen; maar die ook, uit het huis des gebeds, stroomen van godsdienstigen moed en kracht, van blijmoedig vertrouwen op God en Zijn heil, of van stille berusting in Zijne beschikking,

---

dan ook — te veel verzwegen is, dat sommige Districten, vooral in *N. Braband*, maar ook in *Gelderland*, *Overijssel*, zelfs eene enkele, gemeente in *Z. Holland*, in het oogenblik des gevaars hebben moeten ontwapend worden.

naar onze huizen en harten deed toevloeijen. — Zoo werd elke dag des Heeren toen tot een Bededag! Zoo mogt iedere godsdienstoefening toen wel eene Biddagsviering genaamd worden (1)! Maar zóó was men ook, toen meer dan immer, gestemd, om met het gansche Volk, als een eenig man, zich voor het aangezigt des Heeren te stellen, en van Hem, die ook de lotgevallen der volken met

(1) Getuigen daarvan zijn onder anderen de: *Leerredenen, betrekking hebbende op de jongste omstandigheden van het Vaderland, tot deszelfs voordeel uitgegeven, door de gezamenlijke Nederlandsche Akademiepredikers.* Te Utrecht bij v. Terveen 1831. De Hoogleeraar H. Bouman te Utrecht heeft zich door de zoo veel tijd en moeite vorderende bezorging van den druk en de uitgave dezer Leerredenen des te meer verdiend gemaakt bij het Vaderland, dewijl eene som van niet minder dan *twaalfduizend en vijftig guldens*, ten voordeele van het *Fonds ter ondersteuning van den gewapenden dienst*, daaruit *zuiver* is voortgevloeid. — Als tot diezelfde Categorie behoorende, vermelden wij hier ook: *Opwekking om in dezen gevaarlijken tijd op God te vertrouwen. Leerrede over Habak.* III : 17, 18, *den* 10 *Oct. geh. door* P. Hofstede de Groot. Gron. 1830. — *Godsdienstige gronden tegen angstige vrees in den tegenw. nood des Vaderlands. Leerrede geh. den* 17 *Oct.* 1830 *door* N. C. Kist. Leid. 1830. — *Raad en aanmoediging tot biddend waken en strijden, ten nutte van het bedreigde Vaderland: in twee Leerredenen, door* J. Heringa El. Z. Utrecht 1830. — *De Joodsche Natie ten tijde der opbouwing van Jerusalem, een beeld voor ons Nederlanders. Leerrede geh. door* W. A. v. Hengel. Leiden 1830. — *De terugkomst der vrijwillige Jagers, Leidsche Studenten, godsd. gevierd op den gedenkdag van Leidens ontzet, ter opening der Akadem. lessen, den* 3 *Oct.* 1831. *Door* N. C. Kist. Leid. 1831. — *Akademische Dankrede na de terugkomst der vrijw. Jagers, Utrechtsche Studenten. Uitgespr. bij de Godsd. opening van het Akademiejaar, den* 16 *Oct.* 1831. *Door* H. J. Royaards. Utr. 1831.

wijsheid en liefde regelt, bijstand en redding, op buitengewone wijze, plegtig en eerbiedig af te smeken.

De herhaalde buitengewone Biddagsviering van de jaren 1831 en 1832, in onze geschiedenis zoo merkwaardig, is hieruit als van zelve voortgevloeid. Wij durven zelfs niet bepalen, van welke zijde, van die der Kerk of van de Regering, wij zeggen niet de wensch naar zulk eene Biddagsviering, maar de poging om haar te verwezenlijken, het allereerst zij uitgegaan. Op de Synode toch van dat jaar kwam eene missive in van 's Konings Minister voor de zaken der Hervormde Kerk, te kennen gevende: » dat de redenen, waarom tot nog toe geen *visum* verleend was op de Synodale besluiten des voorgaanden jaars nopens de viering van den Biddag op den 18 Junij, gelegen waren in de omstandigheden, die sedert in het Rijk hadden plaats gehad, en die nu ligtelijk de Synode zelve konden doen overhellen tot eene geheel andere bepaling, waartoe thans de gelegenheid openstond" (1).

Het was namelijk deze missive, uit welke de Synode niet slechts aanstonds aanleiding nam tot haar besluit, om ten aanzien van een' jaarlijkschen algemeenen Dank- en Bededag voor het tegenwoordige niets te beproeven of te beramen, maar waaruit ook haar allerbelangrijkst adres aan den Koning is voortgevloeid, inhoudende het eerbiedig verzoek, dat in het tegenwoordige zoo kommervolle en donkere tijdsgewricht, overeenkomstig den

(1) *Hand. d. Synode*, 1831, bl. 81.

steeds luider en ernstiger en algemeener zich openbarenden wensch, een *buitengewone Algemeene Biddag* door openlijke uitschrijving zou worden afgekondigd; en dat evenzeer, wanneer het den Allerhoogste behagen mogt de vereenigde smeekgebeden van Neêrlands volk te hooren door het schenken van redding en heil, de natie zou worden opgeroepen, om hare vereenigde dankoffers Gode plegtstatig aan te bieden (1).

Op dit adres der Synode, van den 9 Julij, gaf een koninklijk besluit, reeds op den 1 Augustus, een openlijk antwoord. Het behelst eene plegtige oproeping aan het Nederlandsche volk, om in deze kommervolle omstandigheden, naar het voorbeeld der vaderen, op Zondag den 14 Aug. 1831 met den Koning in de Bedehuizen plegtig zich te vereenigen, ten einde den zoo dikwerf genadiglijk ondervonden bijstand des Allerhoogste ook nu voor het behoud van het lieve Vaderland af te smeeken. Als bijzonderen grond, echter, om thans zich neêr te buigen voor den Heer der Heirscharen, en den zegen van God Almagtig, in wiens hand het lot der volken is, vertrouwend in te roepen ook over onze wapenen: legde ditzelfde Koninklijke Besluit voor het geheele volk, tevens de noodzakelijkheid bloot, om: na zoo vele opofferingen, welke men zich reeds had getroost, ten einde, met behoud van den algemeenen vrede, voor Noord-Nederland, met zijne eer en belangen bestaanbare *voorwaarden*

---

(1) Zie *Hand. d. Synode*, 1831. bl. 97 vv. 130 vv.

van scheiding te erlangen, — vooral na het onlangs wederregtelijk intrekken der schikking, welke, door de bemiddelende Mogendheden voorgesteld en gewaarborgd, ook van onze zijde als zoodanig was beschouwd en dadelijk aangenomen (1), — nu *in vertrouwen op God en de regtvaardigheid onzer zaak, door kracht van wapenen de onderhandelingen te ondersteunen*, ten einde *die voorwaarde van scheiding* te bekomen, welke door de bemiddelende Mogendheden als billijk erkend, en tot de vestiging van het afzonderlijk volksbestaan van Noord-Nederland onontbeerlijk zijn;" — terwijl de bijgevoegde ministeriele aanschrijving aan de Leeraren der Protestantsche kerk in Nederland, het vertrouwen uitdrukt: »dat deze hernieuwing der instelling onzer vroome voorvaders welkom en aangenaam zijn zoude voor het christelijk vaderlandsche gevoel, op een oogenblik nu het zwaard moest ontbloot worden voor de eer, de regten en de onafhankelijkheid van den oud-Nederlandschen grond, door hun bloed weleer gekocht en gehandhaafd."

En zoo was het ook. Evenzeer het »voorwaarts!" op denzelfden 1sten Augustus, door den Koning uitgesproken, als zijne oproeping tot verootmoediging en gebed, werd, althans door het Protestantsche Nederland, met algemeene toejuiching en geestdrift ontvangen. Maar hoe klom nog het aandoenlijk-plegtige van den aangekondigden algemeenen Bededag, op het oogenblik zelf! Want, nog was het »amen" op onze gebeden niet uitge-

(1) Het *Protokol* van 20 Jan. 1831, omtrent de *voorwaarde van scheiding;* vervangen door de *achttien artikelen*, waarbij de regten en belangen van Holland aan den overmoed der Belgen worden opgeofferd.

sproken, of, ziet! daar trof reeds aller oor en hart het blijde berigt, dat de Allerhoogste zelfs onze wenschen en gebeden was voorgekomen! Daar klonk de mare der overwinning bij Hasselt en Leuven, welke onze verguisde eer ons teruggaf en Nederland weder uit zijne vernedering ophief! Ja, daar ondervond men het nu weder, als in de dagen der vaderen: onze *Biddag* was een *Dankdag* geworden (1)!

Doch al mogt Neêrland, ten aanschouwen van geheel het verbaasde Europa, alzoo zijne eer en regten handhaven; zelfs de roem, hierdoor ingeoogst, belette niet, dat de kunstenarijen eener eerlooze Staatkunde en het misbruik der overmagt op nieuw in onze heiligste regten ingrepen. Eischen en maatregelen tegen ons, de eene al onregtvaardiger dan de andere, volgden nu elkanderen op. De *vierentwintig artikelen*, dat werk der ongeregtigheid, het kruisen eener Engelsche Vloot op onze kusten, zamenspanning ook der ons meest bevriendde Mogendheden, niet ééne uitgezonderd, ons ten bederve, eindelijk, om ons te dwingen, zelfs een *embargo* op onze schepen, eene strenge blokkade van de zeezijde, en een Fransch leger van 60,000 man voor Antwerpen, om met geweld ons te ontnemen, wat wij tot dus verre aan den wederregtelijken roof hadden onttrok-

---

(1) Zie A. des Amorie van der Hoeven, *aanspraak bij de Algem. Verg. der Holl. Maatschappij van fr. K. en W.*, Leiden 1831. bl. 14. Mr. Groen v. Prinsterer, *Handb.* II. bl. 1379 v.

ken: — dit alles deed een' toestand geboren worden, in welken, »geene andere keus aan Nederland overbleef, dan zijne veiligheid, zijn regt en zijne onafhankelijkheid te handhaven, door alle middelen, welke de Voorzienigheid het nog overliet, en die geschraagd werden, door de vaderlandsliefde, de eendragt en standvastigheid van een volk, sedert eeuwen ook door de magtigste Staten geëerbiedigd."

Met deze woorden sprak dan ook Koning Willem I zijne trouwe Nederlanders toe, in het *Besluit*, waarbij een plegtige *Bededag* tegen *Zondag den 2 December* 1832 verordend werd: »om door ootmoedige gebeden de belangen van het dierbaar vaderland aan den Almagtigen nederig op te dragen, en den Goddelijken zegen af te smeken in den strijd, tot welken wij door de regtvaardigste zelfsverdediging mogten geroepen worden" (1).

»De Koning sprak" dus klonk nu het Biddagslied van Neêrlands geliefden volksdichter:

»De Koning sprak: het klokgebom
Roept Neêrland naar Gods heiligdom:
De Koning wil de handen vouwen.
Wij gaan, op 't hooren van zijn stem,
Ten tempel en ten strijd met hem,
Met even ongeschokt vertrouwen (2)."

---

(1) *Kon. Besluit van* 21 *Nov.* 1832. n° 16. — Dit besluit voldeed aan den wensch der Synode, welke in Julij te voren, bij plegtige audientie, haar vertrouwen had te kennen gegeven, dat Z. M., wanneer de bezwarende omstandigheden voortduurden, op nieuw aan den wensch der Natie voldoen zou, door een' buitengewonen nationalen Bededag uit te schrijven." Zie *Hand. d. Synode*, 1832, bl. 99.

(2) (Tollens) *De Algemeene Bededag in Nederland* (2 Dec. 1832). Rotterdam 1832.

en er werd op dien 2 Dec. in Nederland nogmaals een Biddag gevierd, die treffend, misschien geheel eenig, in onze Geschiedenis blijven zal. Immers, hij werd gevierd reeds onder het gebulder der monstermortieren, door eene Fransche overmagt tegen Neêrlands wettig eigendom, de Citadel van Antwerpen, gerigt, en terwijl, door de meest krachtige en roemrijke maar toch hopelooze verdediging dier sterkte onder den grijzen Chassé, nog een laatste straal van voorspoed en glorie op Neêrlands trouw en heldenmoed viel. En hij werd gevierd, helaas! om als de *laatste Biddag* te zijn, op welken Neêrlands Volk, thans nog als één van ziel en van zin, voor het aangezigt des Heeren zich stelde en den nood en de belangen des dierbaren Vaderlands, in éénen geest, aan de hoede des Almagtige opdroeg! — Toen het eerlang en meer en meer, althans voor velen, den schijn had, als keerden met onze werken ook onze gebeden tot ons geheel vruchteloos weder; toen iedere hoop op de eindelijke zegepraal van de zaak des regts en op redding, welke zoo veel buitengewone inspanning en volharding alleen nog mogelijk maakte en schraagde, telkens door de uitkomst geheel scheen gelogenstraft: — toen werkte die teleurstelling met vernielende kracht terug op den geest en op den toestand der Natie. Twist en tweespalt namen in Staat en in Kerk de overhand en droegen al meer en meer de meest heillooze vruchten. Men beschuldigde niet zich zelf maar elkander en meende boven anderen wijs te zijn, wanneer men, het beleid en de toedragt der zaak alleen naar

den uitslag beoordeelend, aan allerlei vermoedens en verwijtingen plaats gaf. — Eén booze vijand vooral groeide in het vuur der tweedragt, hetwelk hij aanblies. En naarmate hierdoor dezelfde tegennatuurlijke vereeniging, aan welke het gelukt was, het Rijk der Nederlanden van een te scheuren, zelfs in onze gewesten veld won, om eindelijk, na nieuwe en groote wereldgebeurtenissen, naar het schijnen kan, de zegepraal weg te dragen: — naar die mate dreigen, sluwheid en stoutheid van de ééne, zwakheid en beginselloosheid van de andere zijde, indien niet God het verhoedt, ook den Oud-Neêrlandschen Staat met eene toekomst, die zijne ontbinding in zich sluit.

Doch de nadere beschouwing hiervan ligt gelukkig buiten de grenzen der Biddags-geschiedenis, die wij behandelen. Om deze te voltooijen vorderen slechts nog drie bijzonderheden onze aandacht. Zij betreffen de Biddagsviering der Afgescheidenen; de buitengewone Biddagsvieringen in 1847 voor het gewas; en de Godsdienstige herdenking van den Munsterschen Vrede.

De Biddagsviering der Afgescheidenen.

Eén der verschijnselen, die onzen leeftijd in het gemeen, en den toestand van Nederland in het bijzonder, het meest eigenaardig kenmerken en den ziekelijken staat der maatschappij openbaren, is de *Afscheiding*, welke in den boezem der Nederlandsche Hervormde Kerk heeft plaats gehad. Over de algemeene en dieper liggende oorzaken van die

gebeurtenis hebben wij hier niet nader te spreken (1); en de omstandigheden, welke in 1834 en 1835 aanleiding gaven, dat, onder aanvoering van twee jeugdige heethoofden, eene afscheiding tot stand kwam, aan welke vele eenvoudigen en minkundigen deel namen, maar die afkeuring vond zelfs bij hen, op wier hoofd de groote schuld dier beroering in Kerk en Staat eigenlijk nederkomt (2), en welke grootendeels reeds in eene landverhuizing naar Amerika eindigde (3),

(1) Zie mijne: *Christel. Kerk op aarde*, (2e dr.) I D. bl. X en 280 v. II D. bl. 110 v.

(2) Zie A. CAPADOSE, *ernstig en biddend woord aan de getrouwe Leeraren d. Herv. Kerk in Nederland*, (Amst. 1835) bl. 20 vv. — P. J. v. ZUYLEN v. NYEVELT, *Naklank der Bazuin tot Vergadering der uitverkorenen*, (Amst. 1835) bl. 106 vv. — B. MOORREES, *Leerrede over de algenoegz. van J. C., met eene voorrede ter openlegging van mijn gedrag ter zake van de afscheiding*. (Amst. 1835). bl. IX; „de Hr. SCHOLTE meende de zaak der waarheid op eene andere wijze dan ik te moeten voorstaan. Hij openbaarde een heftigen ijver en hoog opgewondene gesteldheid van geest, en meende na eenigen tijd in Genderen geweest te zijn, zich niet te moeten onderwerpen aan de Kerkel. Verordeningen. Ik daarentegen cet." — S. HOOGERZEIL, *Leeraar d. Herv. Gem. te Augsbuur*, *rondborstige verklaring waarom ik mij niet afscheide van de gevestigde Kerk*. *Leeuw.* 1836. — Mr. G. GROEN v. PRINSTERER duidde het den Afgescheidenen vooral ten kwade, dat zij zich onderwierpen aan de voorwaarden hun gesteld door de Regering, en het regt der Herv. Kerk erkenden. Zie: *de Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst*. (Leiden 1837). — *Het Regt der Herv. gezindheid*. (Amst. 1848). en verg. *Apologie der Kerk. afscheiding in Nederland; of brief aan Mr. G. Groen v. Pr. betreffende zijn gevoelen over de afscheiding*, door S. v. VELZEN, *Leeraar bij de Chr. Afgesch. Gemeente*, Amst. 1848.

(3) Zie: *Eene stem uit Pella*. Door H. P. SCHOLTE. Amst. 1848.

mogen wij als bekend vooronderstellen (1). Hier zij het genoeg te zeggen, dat toen, sedert het laatstgenoemde jaar, onder velerlei gedruis en opspraak in vele gewesten onzes Vaderlands eene vereeniging was gevormd, welke zich de *Hervormde Kerk* bij uitnemendheid, of *de Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland*, noemde; deze al aanstonds, nog tijdens haar tegenwettig bestaan (2), de regten van een *bestaand* Kerk-

---

(1) Men zie: H. DE COCK, *Berigt nopens mijne verantwoording voor de Synode, mijne conditionele veroordeeling en mijne verdere pogingen tot herstel van Gods waarachtige dienst.* Veendam 1835. — *Stukken betrekkelijk de afscheiding der Gereformeerde Gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen van het Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur.* 's Gravenhage bij *v. Golverdinge* 1834. — *Merkwaardig voorbeeld van hedendaagsche verdraagzaamheid van het Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur ten opzigte der Geref. Gemeente van Doveren c. a. en derzelver Herder en Leeraar. Met eene inleiding en narede van* H. P. SCHOLTE, *Bedienaar des Godd. woords in voornoemde gemeente.* 's Gravenh. 1834. — *Vervolg der liefdelooze Handelingen van het zoogenaamd Hervormd Kerkbestuur*, uitgegeven door H. P. SCHOLTE. 's Gravenh. 1835. — *Laatste getuigenis tegen de liefdelooze Handelingen van het zoogenaamd Hervormd Kerkbestuur, door* H. P. SCHOLTE, *Bedienaar des Godd. Woord.* 's Gravenh. 1835. — Doch vergelijk daarmede: *Kort verslag van het zoo geruchtmakend gedrag des afgezetten Predikant H. P. Scholte, in de Herv. Gemeenten Doeveren c. a. door een vriend der waarheid en des vredes.* Utrecht 1835. en vooral: — *Handelingen van het Klassikaal Bestuur van Heusden, omtrent den gewezen Predikant H. P. Scholte en zijne aanhangers;* door C. W. PAPE, *scriba van het Bestuur en Predikant te Heusden*, 's Gravenhage bij *Doorman* 1835. II stukken.

(2) Bij *Koninklijke aanschrijving* van 10 Dec. 1835, n° 71, werden

genootschap zich aanmatigde (1) en alzoo ook, op eigen gezag, hare Algemeene Biddagen heeft uitgeschreven. Zij deed zulks reeds in het jaar 1835 door eene »*opwekking aan de geloovigen tot afzondering van eenen Dank-, Vast- en Bededag op den 19den Mei.*" Deze opwekking was, blijkens den onzachten aanhef, gerigt tegen het »woeden en razen van de vyanden van Gods Kerk, — het zoo geheel verdorven zoogenaamd hervormd genootschap;" en zij poogt verder aan te wijzen: »hoe de Heer waakte over zijne gemeente, — terwijl het, sedert 1816 zich opgeworpen hebbende, kerkbestuur alle pogingen had aangewend, om, door tel-

---

de Adressen der Afgescheidenen, verzoekende 's Koning bescherming ten einde in de vrije uitoefening van hunne eerdienst te worden gehandhaafd, *zoo als zij zijn liggende*, gewezen van de hand; en die bescherming alleen toegezegd, nadat uit over te leggen statuten en reglementen aan Z. M. zoude gebleken zijn, dat daarin niets gevonden werd, inbreuk makende op de publieke orde en rust, de goede zeden, en de regten van eenig in dit Rijk *bestaand* Kerkgenootschap. — Eerst in 1839 werd, op grond van het voldoen aan de gestelde voorwaarden, het bestaan eener *Christelijke Afgescheiden Gemeente* te Utrecht, als wettig erkend. Zie *Kon. Besluit* 14 *Febr.* 1839, nº 86. Later, vooral na het *Kon. Besluit van* 9 *Jan.* 1841, nº 23, is de toelating van vele andere gevolgd.

(1) Een twist werd deswegens uitgelokt door het reeds aangeh. geschrift van Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, *de maatregelen tegen de afgescheid.* enz., wiens gronden wederlegd werden door Mr. A. W. VAN APPELTERE, *het Staatsregt in Nederland met betr. tot de Kerk en de handelw. d. Regering ten aanz. d. Afgescheidenen nader toegelicht.* 's Hage 1837. en P. BOELES, *over Staatsregt, Herv. Kerkbestuur en Separatismus. Naar aanl. van het geschr. van Mr. G. Groen van Prinsterer.* Gron. 1839.

kens herzien wordende wetten en reglementen, de ware gereformeerde kerk onder het puin te begraven." »Een oud schildwacht, Ds. SCHOTSMAN," zoo wordt daar verder de geschiedenis der Afscheiding opgehaald, »waarschuwde voor de kunstgrepen van het ongeloof en herinnerde Nederland aan de dagen van ouds; een tot den Heer bekeerd Israëliet, Mr. I. DA COSTA, gaf zijne *bezwaren tegen den geest der eeuw*, en zong van Israëls en Nederlands God: de grijze zanger BILDERDIJK verhief met Christen heldenmoed zijne stem ter verdediging der vertrapte waarheid: de edele nu zalige Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, waarschuwde voor het *Liberalismus*, toonde het fundamenteele verschil aan der zuivere leer onzer vaderen met de nieuwmodische verlichting, en wees op de eenige redding: de godvruchtige YNIA toonde het *onkruid* aan *onder de tarwe:* Ds. MOLENAAR waarschuwde zijne in waarheid Hervormde landgenooten voor de listige bedoelingen van de Synode van 1816: Ds. MOORREES, CALLENBACH, LE ROY enz. deden ieder het zijne, om den meer en meer klimmende stroom van ongeregtigheid tegen te gaan: andere meerder of minder bekende geloovigen bragten het hunne bij: doch het zich noemende Nederlandsch Hervormde Kerkbestuur ging daarom geen stap terug tot de oude leer en instellingen, en werd integendeel hoe langer hoe stoutmoediger in het doordrijven van nieuwigheden: — toen eensklaps, zonder dat iemand zulks vermoedde, een jong Leeraar, Ds. H. DE COCK zich krachtig deed hooren tegen een paar tegenstanders der waarheid en van Gods volk. Niemand dacht dat dit meerdere gevolgen zou hebben dan zoo vele voorgaande krachtige getuigenissen. Doch des Heeren gedachten waren niet gelijk onze gedachten. Het kerkbestuur openbaarde zich — op de Synode van 1834, als genegen om met geweld de opwekking te onderdrukken. — Men maakte een begin om dit voornemen ten uitvoer te brengen. Doch, wat niemand vermoed had, gebeurde. Als in één oogenblik was juist de

woedende aanval van het Kerkbestuur in de hand des Heeren het middel tot afscheiding en uitgang. — Men poogde het uitgebarsten vuur uit te blusschen, maar te vergeefsch. Wat door duizenden lang gehoopt of gevreesd was, werd geboren; doch niet zoo als velen zich had voorgesteld. Het was niet te verwonderen, dat de vijanden vasthielden, en dat niet dadelijk alle geloovigen volgden. Gods volk in Nederland moest de verzekering bekomen, dat de roepstem ter afscheiding uit God was, de vijanden moesten het leeren, dat de Heere zelf de uitredder was zijner Gemeente." —

» Broeder en zusters in C. J. onzen Heer, Hij alleen kan licht, wijsheid, lust, moed, kracht, geduld, lijdzaamheid, vertroosting, zaligheid aan zijne Gemeente verschaffen. Buigen wij ons dan eendrachtig neder voor den troon der genade; en opdat wij het ook gemeenschappelijk mogen doen, zonderen wij daartoe af den derden dingsdag in Mey, den 19den dier maand, tot een Dank- Vast- en Bededag (1).

Ook in het volgende jaar verscheen eene: *Opwekking der Gemeente tot de heiliging van eenen Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, te houden den 20 April* 1836; doch deze was nu uitgegaan, niet van een bijzonder persoon, gelijk de vorige, maar van *de Synode der Chr. Gereformeerde Kerk onder het kruis*, in Maart 1836 te Amsterdam vergaderd (2); terwijl haar geest genoegzaam

(1) Zie het reeds aangeh. *Laatste getuigenis tegen de liefdelooze handelwijze enz. benevens eene opwekking van de geloovigen ter afzondering van eenen Dank- Vast- en Bededag*, door H. P. Scholte, *Bedienaar des Godd. woords.* 's Gravenhage bij *v. Golverdinge*, 1835. bl. 32—40.

(2) Zie: *Handelingen van de Opzieners der Gemeente Jesu Christi, vergaderd te Amsterdam, den 2 Maart en volgende dagen* 1836. Amst. en 's Hage 1836.

kenbaar wordt reeds uit de eerste zinsnede: „Geliefde Gemeente! welke met ons door de genade van onzen drieëenigen Verbonds-God zijt uitgegaan uit een Genootschap, waarin de Koning Zijner Kerke, de Heer Zijner uitverkorene Gemeente en het Hoofd boven alle dingen niet als zoodanig erkend, beleden en geloofd wordt; maar waarin menschelijke bepalingen boven de ordonnantiën Gods worden gesteld; en voortreffelijkheid, eigene krachten en vrijheid van den wil worden toegekend aan dezulken, van welke Gods woord zegt, dat zij dood zijn in zonden en misdaden en verdoemelijk voor God" (1).

Eindelijk maken wij hier nog melding van den Dank-, Vast- en Bededag, vastgesteld op den 20 Sept. 1837, tot welken eene dubbele *opwekking* verscheen; ééne uit naam der zich noemende provinciale Kerkvergadering van Z.-Holland, gehouden te Dordrecht den 18 en 19 Julij 1837, geteekend door H. P. Scholte, Predikant en A. M. C. van Hall, Secretaris, en eene andere van die van Overijssel, enz. geteekend: A. Brummelkamp, S. v. Velzen en A. C. van Raalte, gezamenlijk door eerstgenoemden als *algemeen Correspondent* uitgegeven (2).

Zulk een Biddagsviering werd sedert door de

(1) Zie *Adres aan Z. M. den Koning en opwekking der gemeente tot heiliging van een algemeenen Dank- Vast- en Bededag, door de Synode der Chr. Gereform. Gemeente onder het kruis in Nederland.* Amsterd. en 's Hage 1836. bl. 35—46.

(2) *Opwekking ter afzondering van eenen Dank- Vast- en Bededag, welke is besloten door de onderscheidene provinciale Synoden der Gemeente J. C. in Nederland, en vastgesteld op den* 20 *Sept.* 1837. Amst. 1337. — Deze opwekking werd ook in de *Archives du Christianisme* van 26 Aug. 1837 overgenomen; verg. ook die van 23 Sept.

zelfde gemeente jaarlijks herhaald (1). Doch het aangevoerde zal welligt reeds meer dan genoeg zijn aangaande eene zaak, welke wij in de geschiedenis van Nederlands Biddagsviering slechts niet met stilzwijgen wilden voorbijgaan.

Eene andere bijzonderheid, hier te vermelden, levert ons de, ten jare 1847, in ons Vaderland bij herhaling plaats gehad hebbende:

Algemeene Buitengewone Biddagsviering voor het Gewas.

Wie herinnert zich niet nog de algemeene ontroering, in den zomer van het jaar 1845, door de ontdekking te weeg gebragt, dat het toen reeds zoo veelbelovend aardappelengewas, plotseling in het eene gewest onzes lands na het ander, en eerlang schier overal elders, door eene onbekende ziekte was aangetast, welke niet minder dan het geheele verderf dreigde na zich te slepen van een voedingmiddel, hetwelk voor allen zoo veel, voor zoo velen reeds alles geworden was. Die algemeene schrik was ook niet ijdel. Naarmate de kwaal in al hare angstwekkende zekerheid alom zich vertoonde, steeg al spoedig de prijs ook der overige meest dringende levensbehoeften; en er volgde een winter, die voor duizenden door gebrek en nood was gekenmerkt. — Maar hoe was het dan niet, toen

(1) Zie het Tijdschrift, *de Reformatie*, IV. bl. 278.

het raadselachtige verschijnsel ook in het volgende jaar weinig minder algemeen zich herhaalde, en nu te meer nog drukkend en dreigend, daar tevens de graan- en vruchtenoogst over het algemeen ongunstig uitviel, en winzucht en speculatiegeest al meer en meer hadden bijgedragen, om in den winter van het jaar 1846 duurte en ellende tot een in onzen tijd ongehoord toppunt op te voeren. In vele landen van Europa heerschte nu werkelijk hongersnood: die geesel, tegen welken men, juist sedert het algemeen worden van het nieuwe voedingsmiddel, zich geheel beveiligd gewaand had en die duizenden thans van gebrek deed omkomen. Maar ook in sommige gewesten onzes Vaderlands werd nu een toestand geboren, die hier en daar tot hongersnood steeg; die alle gewone en buitengewone middelen deed te kort schieten om zelfs in de dringendste behoefte eener door gebrek uitgeputte bevolking te voorzien (1); en slechts geweken is, ja, ook voor de wonderen der Christelijke liefde, van welke Nederland thans weder een zoo schoon en schitterend voorbeeld mogt opleveren (2), maar boven alles voor de oneindige goedheid Gods, welke in eenen dubbelen zegen des oogstes zich straks openbaarde.

---

(1) C. Hooyer, *de nood des hongers in de Boemelerwaard. Een waar verslag aan alle menschenvrienden in ons vaderland.* Z. Bom. 1847.

(2) C. Hooyer, *staat zijner ontvangsten en uitdeelingen van 3 Mei tot 30 Junij* 1847. Z. Bom. 1847. — Er waren Gemeenten die openlijk verzochten, van liefdegaven te worden verschoond, dewijl reeds in hare behoeften voorzien was.

Was het wonder, dat in zulk eenen toestand, veeler oog en hart zich meer dan ooit hemelwaarts ophief, en dat men niet slechts in vele gewone Godsdienstoefeningen gedurende dezen tijd telkens den biddagstoon aansloeg, maar dat eindelijk ook de Hooge Regeering door den algemeenen wensch zich gedrongen gevoelde, om gansch Nederland tot een statelijken en *algemeenen Bededag* opzettelijk uit te noodigen? Zij deed zulks tegen Zondag den 2den Mei 1847, gelijk de oproeping zich uitdrukt: »tot ernstige opwekking der Godsdienstige en zedelijke gevoelens, welke overeenkomen met de drukkende omstandigheden van duurte en gebrek, welke de tweejarige mislukking van den oogst der noodzakelijkste voedingsmiddelen, ook in ons Vaderland veroorzaakt, hoewel niet geklommen tot het uiterste van ellende, waarin sommige landen van Europa gedompeld zijn; voorts om met dankzegging voor zijne, ons in zoo vele opzigten verschoonende, goedertierenheid, den Almagtige te smeeken, om aanvankelijke verligting van het drukkende leed, en om zijnen Goddelijken zegen over den aanstaanden oogst, op welken onzer aller hoopvolle verwachting gevestigd is" (1).

Gelijk wij reeds te kennen gaven, die hoopvolle verwachting werd niet te leur gesteld. De Almagtige kroonde het jaargetijde met zijne goedheid. Er volgde een oogst, die zelfs de stoutste verwachtingen overtrof. En toen nu eerlang duurte en gebrek voor eenen over allen zich uitstortenden

---

(1) Z. *Kon. Besluit* 23 April 1847, n° 13, bij Ministeriele aanschrijving van 24 April medegedeeld aan de Chr. Prot. Kerken in Nederland.

overvloed plaats maakten, gevoelde de Hooge Regering op nieuw zich gedrongen, om aan den algemeenen wensch ook der Ned. Herv. Kerk (1) toe te geven en, gelijk zulks mede in Engeland plaats had, een' plegtigen *Algemeenen Dankdag* af te kondigen, die op den 26sten September alom in Nederland is gevierd geworden (2).

Godsdienstige gedachtenisviering van den Munsterschen Vrede.

Staat het *eerste* jubeljaar van den Munsterschen Vrede, door nieuwe en groote gebeurtenissen, vooral door den juist toen gesloten Akenschen vrede, in de geschiedenis van Nederland voor altijd gekenmerkt; — het *tweede* jubeljaar, terwijl ik dit schrijf over ons aangebroken, schijnt, door nog meer buitengewone omstandigheden en omkeeringen, het voorgaande te zullen overtreffen. De, sints den drieëntwintigsten Februarijdag van dit jaar, over geheel ons werelddeel losgebarsten orkaan, liet ook den Nederlandschen Staat niet onaangeroerd. Ook nu nog doet hij hem als op zijne grondslagen beven. En al meer en meer deelt de ontvangen schok ook aan Nederlands burgerlijken, zedelijken en godsdienstigen toestand, niet het minst aan de Nederlandsche Hervormde Kerk,

---

(1) Zie *Hand. d. Synode*, 1847. bl. 168.

(2) Eene *Ministeriële circulaire* van 27 Aug. gaf daarvan reeds *voorloopig* berigt. De *uitschrijving* van dit *Dankfeest* werd in September aan de Leeraren der Prot. Kerken toegezonden.

zich mede. — Zal het goed zijn, wat eene geheele herziening en omkeering der grondslagen van Staat en Kerk voor Nederland in de toekomst gaat aanbrengen? Wij verstouten ons niet, deze vraag nu reeds met een eenvoudig *ja* of *neen* te beantwoorden. Θεῶν ἐν γούνασι κεῖται. *Op den berg des Heeren zal het voorzien worden!* Slechts die overtuiging, krachtig en diep in het gemoed gevestigd, kan boven de sombere gewaarwordingen of het angstige voorgevoel ons verheffen, welke het tegenwoordige oogenblik bij eenig ernstig nadenken zoo ligtelijk opwekt. Maar daartoe juist komt de herinnering van den Munsterschen Vrede ter goeder uur ons te stade. Want, al kon de Algemeene Christelijke Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, toen zij, reeds ten voorgaanden jare, tot de godsdienstige gedachtenisviering van dezen Vrede, tegen den Zondag, die op den 31 October van het jaar 1848 zou volgen, besloot (1), nog in het minste niet denken aan

(1) Naar aanleiding van twee voorstellen, door de Predikanten der Klassis van '*s Hertogenbosch* en van *Heusden*, bij de Synode ingediend, besloot deze, wel niet den 30 Januarij, den 16 Mei, den 5 of 10 Junij, zijnde de dagen, op welke de Munstersche vrede in 1648 gesloten, bekrachtigd, afgekondigd of in Nederland met een *Algemeene Dank- en Bededag* gevierd is, maar den Zondag na den 31 October tot eenen Godsdienstigen gedenkdag van dezen vrede vast te stellen; terwijl zij de uitvaardiging eener aanschrijving deswegens aan de Leeraren en tevens eener broederlijke kennisgeving aan de overige Protestantsche kerkgenootschappen, opdroeg aan de Algem. Synodale Commissie. Zie *Hand. der Synode* in 1847. bl. 100 v. en 211—213. De Algem. Synodale Commissie heeft aan den haar opgedragen last, door eene aanschrijving van 1 Dec. 1847, voldaan.

't geene wij thans beleven, en al was die Synode te dezen jare te veel in andere bemoeijingen verdiept, om, door eene meer opzettelijke uitschrijving van dien gedenkdag, aan zijne viering eene rigting te geven geheel en regtstreeks gewijzigd naar de behoefte van het tegenwoordige oogenblik: dit neemt toch den weldadigen invloed en de waarde niet weg, welke die gedachtenis-viering thans vooral voor Nederland hebben kan. Zij toch brengt de plegtige herinnering met zich van hetgeen de trouw des Almagtige reeds voor onze vaderen deed. Zij leert ons, ook nu, te midden der donkerheid, die ons omgeeft, het oog des geloofs en der hope bovenal op Hem te vestigen, die zoo menigmalen reeds, ook voor Nederland, het licht uit de duisternis heeft doen opgaan. En zij kan, gelijk zoo meenige vroegere Biddagsviering, onder den zegen van God, het hare bijdragen, om in Neêrlands volk dien geest en zulke krachten te wekken, waardoor het, ook bij de koortsachtige beweging van het oogenblik, aan beproefde beginselen vasthoudt en zijner heilige roeping getrouw is.

DERDE HOOFDSTUK.

Blik op de Buitenlandsche Bededagen, en op de toekomstige Biddagsviering in Nederland.

De geschiedenis is eene leermeesteresse des levens. Wat vroeger was en voorviel kan voor hetgeen heden is en wordt, indien niet tot voorbeeld en regel, dan toch tot les en waarschuwing verstrekken. En dat bovendien elke degelijke, het zij dan *theoretische* of ook *practische*, kennis haren vasten grond en steun slechts heeft en hebben kan in de *historische:* is eene waarheid, welke, hoe vaak ook miskend, nooit zonder groote schade uit het oog verloren wordt.

Ook met deze waarheid voor den geest, heb ik gepoogd, de geschiedenis der Biddagsviering uit de vergetelheid op te halen. Zelfs mag ik de erkentenis niet terughouden, dat zij het allereerst mij tot de gedachte aan deze geleid heeft.

Het is zoo, die geschiedenis is reeds van groot belang op zich zelve. In betrekking toch tot den tijd en de omstandigheden, in welke wij door haar

telkens verplaatst worden, is zij van eene waarde te achten, welke tot hiertoe te veel is over het hoofd gezien. Behalve dat zij vooral ons de wijze leert kennen, op welke geheele tijdperken, of daarin weder de afzonderlijke landen, volken en steden, hunne betrekking zich voorstelden tot het voorzienig bestuur van Hem, in Wiens hand onze adem is en bij Wien al onze paden zijn, sluit deze geschiedenis, inzonderheid wat Nederland betreft, tevens die van Kerk en Staat, op eigenaardige wijze, althans gedeeltelijk in zich. Zelfs doet zij ons deze laatste van eene zijde gadeslaan, welke te meer nieuwe, vaak verrassende, wenken en uitzigten ons aanbiedt, naar mate door haar eene historische bron geopend is, veel verschillend van die, uit welke men tot hiertoe de geschiedenis schier uitsluitend geput heeft.

Doch niet minder verdient die geschiedenis der Biddagsviering, nog in een ander opzigt, onze belangstellende aandacht. Zij betreft namelijk een godsdienstig gebruik en eene instelling, welker belang en waarde nog tot heden toe worden erkend en op prijs gesteld. Hoe ver uiteenloopend de wenschen en ook de zienswijze zijn mogen, welke ten aanzien der Biddagsviering thans worden aangetroffen; de zaak zelve, in het algemeen godsdienstig gevoel gegrond en uit de algemeene behoefte aan Godsdienst geboren, is over het algemeen althans nog boven allen twijfel verheven. Zij wordt door de Kerkgenootschappen der Christenen, ook van de meest uiteenloopende

gezindheid, gehuldigd; en volken en staten, door gewoonten en zeden, niet minder dan door landen en zeeën, van een gescheiden, nemen tot haar telkens op nieuw hunne toevlugt. In Nederland vooral blijft de gezetheid op Biddagsviering diep in den zin der Natie gevestigd. Slechts de maat en wijze baren verlegenheid. Het bepalen der tijden vooral en der gelegenheden, die ter Biddagsviering dringen, heeft bovendien zijne moeijelijkheid. Misschien onderscheidt men daar bij ook niet genoeg het dubbele element, het welk ten allen tijde in de Biddagsviering, *of* als algemeen Godsdienstige en Christelijke, *of* als nationale en burgerlijke instelling, aanwezig was. En eindelijk komt de onzekerheid ten aanzien der betrekking tusschen Kerk en Staat het bezwaar, aan deze overigens gewenschte instelling verknocht, nog vergrooten. — Wat zal hier licht geven, indien niet vooral ook de geschiedenis? Deze toch, naar mate zij ons in staat stelt, om gebruik en misbruik ten aanzien der zaak, over welke wij spreken, te schiften, wijst ook den weg aan, om haar eene voor onzen tijd voegzame en zegenrijke rigting te geven.

Daarom dan zal het wel niet onbelangrijk geacht worden, ook de slotsommen ons voor te stellen, tot welke de geschiedenis henenleidt; opdat wij, met deze voor ons, dies te zekerder en onpartijdiger mogen beoordeelen, wat voor de Biddagsviering in Nederland behoefte is, en alzoo met bescheidenheid de wijze ter sprake brengen, op welke zij van nu voortaan behoort plaats te

hebben. Dit althans is het, wat wij, door den, in het hoofd dezes genoemden, *blik op de toekomstige Biddagsviering in Nederland*, ons hebben voorgesteld.

Doch de geschiedenis, zoo als wij die behandeld hebben, bepaalde zich, wat de nieuwere tijden betreft, uitsluitend tot Nederland. Wat inmiddels *buitenslands* plaats greep, lieten wij, als niet tot het te behandelen onderwerp behoorende, meestal onaangeroerd. Intusschen vreezen wij, aan eenzijdigheid ons te zullen schuldig maken, indien wij, de toekomstige Biddagsviering in Nederland met den fakkel der geschiedenis wenschende toe te lichten, daarbij, hetgeen elders plaats greep of aanwezig is, geheel wilden voorbijzien. Een blik althans ook op de buitenlandsche Biddagsviering achten wij daarom voor ons oogmerk behoefte. En het is hiermede, dat wij dit laatste meer praktische deel van onzen arbeid gaan aanvangen.

I.

Blik op de Buitenlandsche Biddagsviering.

De geschiedenis, met welke wij ons opzettelijk bezig hielden, heeft ons doen zien, dat de Nederlandsche Biddagsviering, hoe eigenaardig Protestantsch en Hervormd haar karakter ook schijnen moge, toch in haren oorsprong Roomsch, ja, zelfs algemeen Christelijk en Godsdienstig genoemd mag

worden, en dat het afkondigen en vieren van plegtstatige Dank-, Vast- en Bededagen onder ons slechts de gewijzigde voortzetting was van een oud Godsdienstig gebruik, hetwelk in Nederland en elders, reeds lang voor den tijd der Kerkhervorming, een gevestigd bestaan en karakter verkregen had.

Hieruit nu volgt van zelve eene dubbele opmerking. *Vooreerst*, namelijk, mogen wij vermoeden, dat hetgeen onder ons heeft plaats gehad, ook elders in het Protestantsch Europa niet vruchteloos zal worden gezocht, dewijl het Hervormde Nederland wel niet alleen, of bij uitzondering, van de Roomsche Kerk zal hebben overgenomen hetgeen in zich zelf goed en Christelijk genoemd moet worden. Maar *ten anderen* mag men met geen minder regt veronderstellen, dat de Roomsche Kerk eene instelling, welke zij aan de Protestantsche Kerken mededeelde, niettemin ook voor zich zelve behouden heeft, zoodat de Biddagsviering nog later geene bij haar onbekende zaak zal gebleven zijn.

Het een en het ander zou met het doorgaande getuigenis der geschiedenis kunnen worden bekrachtigd. Voor ons oogmerk echter zal het voldoende zijn, uit beiden slechts enkele proeven aan te stippen, die zoowel aangaande de algemeene behoefte der Biddagsviering ons vergewissen, als zij de uiteenloopende wijze doen kennen, op welke men aan die behoefte poogde voldoening te geven. Het een en ander zal bevorderlijk kunnen zijn aan het praktische doel, hetwelk wij nu in dit Hoofdstuk voor oogen hebben.

De latere Roomsche Biddagsviering.

Van de Biddagsviering, zoo als die, ook sedert den tijd der Kerkhervorming, onder den invloed der Roomsche Kerk bleef plaats hebben, zagen wij vroeger reeds eene proeve in de Generale Processien en openbare Gebeden voor den Aartshertog MATTHIAS, welke, tijdens de Pacificatie van Gent en den Religie-vrede, door de Algemeene Staten te Brussel, over alle Nederlandsche Gewesten, voor Roomschen en Onroomschen zijn afgekondigd (1). Op gelijke wijze heeft de Roomsche Kerk tot heden toe overal elders gehandeld. De vastgestelde Vast- en Boetetijden, onder den naam van *Roomsche Litanie*, *Rogationes*, of anderszins ingevoerd (2), verhinderden haar niet, om telkens, wanneer de drang van het oogenblik dit scheen te vorderen, vooral wanneer buitengewone nooden drukten of dreigden, ook tot buitengewone en plegtstatige oefeningen van gebed en boete de toevlugt te doen nemen, en alzoo ook *buitengewone Bid-* en *Boet-* en *Vierdagen* af te kondigen. De ruimte, die mij overblijft, is te beperkt om uit de geschiedenis der Roomsche Kerk van reeds verloopene tijden daarvan hier de voorbeelden aan te voeren. Tot ons oogmerk zal het ook voldoende zijn, onzen eigenen leeftijd als getuige in te roepen; en onze dagen, zoo overrijk in buitengewone gebeurtenissen, waren dit ook in gelegenheden, welke, hetzij het Opperhoofd

(1) Zie boven, bl. 114.

(2) Zie boven bl. 61 vv. 78 vv.

der Kerk, het zij mindere Kerkvoogden, konden aanleiding geven, om buitengewone Bid- of Dankdagen af te kondigen. De nieuwstijdingen hebben dan ook gemeld, dat Z. H. Pius IX, in den loop van het jaar 1847, zulks meermalen gedaan heeft. In Julij van dat jaar gelastte hij openbare gebeden, om God te danken voor het afwenden des gevaars van een' burgerkrijg in zijne Staten, door het ontdekken der moorddadige zamenzwering, met welke de Gregoriaansche partij, tegen zijne vrijzinnige hervormingsplannen ingenomen, met Kardinalen aan het hoofd, de omverwerping van den nieuwen staat van zaken beproefd had (1). In September daaraanvolgende deed hij hetzelfde, om den toorn des Hemels te verzoenen over den gruwzamen kerkroof, gepleegd in de Kerk van S. Maria d'Angeli binnen de heilige stad. En toen het Romeinsche volk, door de vrijgevigheid des H. Vaders, voor al wat vrijheid heet opgewonden, in December van dat jaar zich verstout had, om de overwinning van het Zwitsersche Eedgenootschap op den Jesuitischen Sonderbond en het bijgeloof met optogten bij fakkellicht, zelfs onder het oog van Z. H., te vieren en aan de Protestantsche overwinnaren alzoo eene openlijke hulde te brengen; toen achtte Pius het oogenblik geboren, om openbare gebeden en boetedoeningen, gedurende den tijd van drie dagen, uit te schrijven voor het behoud der Godsdienst, als die, door het verdrijven der Jezuiten uit één' hunner

---

(1) Zie *Haarl. Courant*, 10 Aug. 1847.

hoofdzetels en den nu openbaar wordenden geest zijner eigene onderdanen, in gevaar gebragt was (1).

Ook mindere Kerkvoogden hebben in de laatste tijden getoond, dat de menigvuldigheid van vastgestelde kerkelijke vierdagen toch geenszins verhindert, dat ook buitengewone burgerlijke en vaderlandsche gebeurtenissen, door opzettelijk daartoe afgezonderde dagen van Godsdienstoefening worden geheiligd. Zoo was het b. v. in Portugal, waar, na het eindigen van den burgerkrijg, die in 1847 te Oporto zijn' zetel had, door den Bisschop dier Stad een opzettelijke en algemeene Dankdag werd afgekondigd, om voor de ontvangen weldaad de goedheid des Heeren te loven.

Doch trekt het opgenoemde, uit het standpunt, van waar wij de zaak moeten bezien, onze aandacht, nog meer verdient dit iets anders, waarvan echter, zooveel mij bekend is, alleen Zwitserland het voorbeeld oplevert. Dáár namelijk is het ook in de Roomsche Kantons een oud volksgebruik, dat *jaarlijks* een' Dank-, Boet- en Biddag gevierd wordt, op welken de Godsdienst uitsluitend in hare betrekking tot vaderlandsche en burgerlijke belangen te voorschijn treedt. Om echter, het zoo aanzienlijk aantal zoogenaamde heilige dagen niet nog te vermeerderen, wordt deze Biddag gewoonlijk op een' Zondag gevierd, terwijl de Gereformeerde Kantons een' werkdag voor deze vaderlandsche godsdienstige plegtigheid afzonderen. Zelfs

---

(1) Zie *Haarl. Courant*, 21 Dec. 1847.

achtte men het in 1832 eene voor geheel Zwitserland heugelijke gebeurtenis, dat de Landdag, na langdurige vruchtelooze pogingen, eindelijk er in was geslaagd, dit verschil in de viering van dien jaarlijkschen Bededag op te heffen, door het toen genomen eenstemmig besluit: om *den derden Zondag in October*, zoowel in de Hervormde als de Roomsche Kantons, daarvoor vast te stellen. Van nu aan toch zou het Zwitsersche volk de wegen der Voorzienigheid, tot heil en behoud van het gemeenschappelijk vaderland, ook door gemeenschappelijke en gelijktijdige dankzeggingen en gebeden verheerlijken (1).

Daar wij ons overigens met de wijze, op welke deze Roomsche Biddagsvieringen plaats hadden, niet nader hebben in te laten, zal het aangevoerde reeds tot ons oogmerk genoeg zijn.

De buitenlandsche protestantsche Biddagsviering.

Zwitserland.

Hetgeen wij daar, aangaande de Roomsche Biddagsviering, hebben medegedeeld, bepaalde ons reeds bij Zwitserland. Doch, ook wat de *Protestantsche* Biddagsviering betreft, trekt vooral dit land onze aandacht, en het doet zulks te meer,

(1) Zie een berigt deswegens, gedagteekend den 1 Aug. 1832 uit Lucern, in de *Allgem. Kirchen-Zeit.* 19 Aug. 1832.

dewijl het, gelijk overigens in zijnen staatkundigen en godsdienstigen toestand, zoo ook wat de Biddagsviering aangaat, treffende punten van vergelijking met ons eigen vaderland aanbiedt. Een zamenvattend berigt deswegens van een' kundigen schrijver, schoon meer bepaaldelijk het Kanton Zurich betreffend, kan hiervan ons overtuigen (1). »Jaarlijksche en buitengewone *Bid-, Boet- en Dankdagen*", zegt hij, »of gelijk men die vroeger ook noemde, *Vast-*, *Bid-*, *Boet- en Dankdagen* kwamen in de XVII[de] Eeuw in gebruik, en werden, of in het Kanton Zurich alleen, of met alle Evangelische Eedgenootschappelijke standen te zamen gevierd, naar aanleiding van bijzondere tijdsomstandigheden, als binnenlandsche onrust, buitenlandsch krijgsgevaar, vervolgde geloofsgenooten, aardbevingen, watervloeden, onweders, duurte, honger, pest, koude, soms zelfs, van wege het verschijnen van *kometen*, gelijk dit in de jaren 1665 en 1681 het geval geweest is. In 1602 is de *eerste* Biddag gehouden. Sedert 1650 werd in den herfst een *jaarlijksche algemeene Biddag* door het geheele Gereformeerde Eedgenootschap gevierd. In de nieuwere tijden, gedeeltelijk reeds voor de Staatsomwenteling van 1798, en sedert dat tijdstip, vereenigden zich de Kantons van beiderlei belijdenis tot zulk eene Biddagsviering, welke dan gewoonlijk ten gevalle der Roomschgezinden op *Maria geboorte* geplaatst

(1) Ik bedoel: G. Meyer von Knonau, *der Kanton Zurich, historisch, geogr., statistisch geschildert*, S. Gallen 1844. s. 242 f.

werd. De gebeden voor dezen Vierdag, wel te verstaan voor het Kanton Zurich, worden door den Antistes in der tijd vervaardigd, die ook bepaalt, wat gezongen en welke plaatsen der Heilige Schrift dan voorgelezen worden moeten. Ter bevordering eener betamelijke viering van den Boetdag laat de Regering eene opzettelijke uitschrijving voorafgaan. In tijden van gevaar worden door de Regering soms ook *buitengewone Bedestonden*, gedurende een bepaalden tijd verordend, in welke dan van zekere, overeenkomstig de tijdsomstandigheden voorgeschreven, gebeden moet worden gebruik gemaakt. Zoodanige buitengewone Godsdienstoefeningen hebben in de jaren 1546, 72, 86, 1610, 21, 28, 31, 50, 55, 69, 87 en 1712 plaats gehad."

Dit berigt maakt ons den tijd, de wijze en eenigermate ook de geschiedenis der Protestantsche Biddagsviering in Zwitserland reeds grootendeels duidelijk. Slechts meen ik te mogen betwijfelen, dat de *eerste* Hervormde Biddag in Zurich eerst ten jare 1602 zoude gehouden zijn; daar toch het afkondigen en vieren van zulke Vast- en Bededagen, reeds in de Zwitsersche Geloofsbelijdenis van het jaar 1566, als eene Christelijke verpligting is voorgeschreven (1). Vooral mag het onze aandacht trekken, dat, volgens dit berigt, ook in Zwitserland, omstreeks het midden der XVIIde Eeuw, de vroeger geheel *buitengewone* en slechts

---

(1) Zie boven, bl. 117 verv.

naar aanleiding van bijzondere omstandigheden plaats grijpende Biddagsviering in eene vastgestelde *jaarlijksche* plegtigheid is veranderd. Hetgeen hier voorts gezegd wordt aangaande het gelijktijdig vieren van dezen jaarlijkschen Bededag door de Hervormde en Roomsche Kantons, zal door het zoo even reeds medegedeeld berigt uit Lucern (1) moeten worden toegelicht. Ook in de geschiedenis hadden deze jaarlijksche Zwitsersche Bededagen mede vaak eene eigenaardige rol te vervullen. Ik herinner slechts den *jeune général*, welke op Vrijdag den 16 Aug. 1689 door het Protestantsche Zwitserland werd gevierd, en die in meer dan één opzigt bevorderlijk was aan eene der belangrijkste maar ook stoutste ondernemingen, welke immer hebben plaats gehad. De *glorieuse rentrée*, namelijk, der verjaagde Waldensen naar hunne Valleijen, werd juist op den avond van dezen Vast- en Bededag aangevangen (2).

Overigens zal het, ter nadere kenschetsing van den aard der Protestantsche Zwitsersche Biddagsviering, niet onbelangrijk zijn, het *Mandaat* hier mededeelen, waarmede de Regering van het Kanton Zurich den, op den 9 September 1830 te houden, eedgenootschappelijken Dank-, Boet- en Bededag uitschreef; zoowel als iets uit den *Herder-*

---

(1) Zie boven, bl. 428.

(2 Zie: *Het terugkeeren der Waldensen in hunne Valleyen in* 1689; in het *Nederl. Archief voor Kerk. Geschied.* D. VI. bl. 27, en de nieuwe uitgaaf der *Histoire de la rentrée des Vaudois dans leur Vallées*, par H. Arnaud (Neuchatel 1845) p. 48.

lijken Brief, door den Antistes daaraan naar gewoonte toegevoegd.

Dus luidt het eerste:

» Wij Burgemeesteren en Raad van het Kanton Zurich doen hiermede, onder betuiging onzer genegenheid, aan onze lieve en getrouwe Kantonsburgers weten, dat wij den, naar bestaand gebruik, jaarlijks te vieren eedgenootschappelijken Dank-, Boet- en Bededag, in overeenstemming met andere Kantons, voor dit jaar op Donderdag den 9 September hebben vastgesteld. Wij komen daarom tot u, getrouwe en geliefde Kantonsburgers! met onze even welgemeende als dringende uitnoodiging, om dezen Feestdag op zulk eene wijze te vieren, dat zijn weldadig doel bij niemand onzer moge mislukken. Een terugblik op het laatst voorledene zal reeds genoegzaam zijn, onze gedachten en overpeinzingen bij den Hoogen Bestuurder van ons lot en den oorsprong van ons bestaan te bepalen. Buitengewone verschijnselen vertoonden zich in de gesteldheid des weders, en meer dan eenmaal scheen de Natuur ons zelfs het meest onontbeerlijke te willen onttrekken. Maar telkens keerde een mildere Hemel terug en de voorbijgaande nood vond menschlievende deelneming. Rusteloos is het streven van den menschelijken geest, en diep bewogen is het openbare leven der volken. Maar de Voorzienigheid heeft ons tot hiertoe het kostelijkste goed, den vrede, behouden. Ongestoord mag de landman de vruchten van zijnen arbeid inoogsten, en geen sterkere dwingt den arbeidsman zijne redelijke winsten met hem te deelen. Kalmte en wederkeerig vertrouwen maken onzen vrijen Staat gelukkig, en de zucht naar iets beters blijft binnen de grenzen van hetgeen wettig is zich bewegen. Zelfs de heilige zaak der Godsdienst wordt in andere landen maar al te dikwijls op het gebied der menschelijke driften overgebragt, en om de slavernij des geestes te ontwijken, waarmede men door bijgeloof en heerschzucht bedreigd wordt, werpen zich daar duizenden, een

troosteloos ongeloof of een verwoestend zingenot in de armen: maar, geprezen zij God! die tot nog toe, voor zulke afdwalingen ons behoed en, in de gereinigde leer des Christendoms, eene onuitputtelijke bron van geloof en liefde en hoop ons geopend heeft. Met harten vol innigen dank, zien wij terug op het voorledene: laat ons dan ook met vertrouwen en goede voornemens de toekomst tegen gaan! Een ondoordringbare sluijer verbergt voor ons het lot der volken zoo wel als van den ondeeligen. Onzeker is het bezit van al het goed dezer aarde, en de ontwerpen der menschen buigen zich voor den ondoorgrondelijken wil der eeuwige wijsheid. Maar houden wij ons daarom te vaster aan dat, wat alleen onvergankelijk is. Het Goddelijke gebod der zelfbeheersching, der broederliefde en der getrouwe pligtsbetrachting zij onze leidster. Wat ons dan ook mag overkomen: het goede zaad dat gestrooid wordt, zal niet ten ondergaan. De Opperheer der wereld zal het vroeger of later, hier of daar, tot rijpheid brengen. Zoo worde dan van ons, lieve Kantonsburgers, van nieuws het heilige besluit genomen, om onze gebreken, die wij met opregt berouw betreuren, ook met nadruk te keer te gaan, en met inspanning van alle kracht naar het heerlijk doel te streven, hetwelk onze Godsdienst zijnen ware belijders voorhoudt. Daartoe verleene ons de Heer zijnen bijstand!

Nog verordenen wij, dat op Zondag, den 29 Augustus, deze Biddag zal worden afgekondigd en een iegelijk tot het deelnemen nadrukkelijk opgewekt, zoowel aan de voorbereiding, op den 5 September, als aan de Biddag zelven, en tevens aan de Avondmaalsviering, welke op beide die dagen zal plaats hebben. Opdat nu deze Feestviering niet worde verstoord, moeten op beide die Communiedagen, alsmede des avonds te voren, alle wijn-, bad- en schenkhuizen voor elk, slechts vreemde reizigers en badgasten uitgezonderd, gesloten zijn, en mogen geene geruischwekkende bijeenkomsten en over 't algemeen niets dat den Feestdag storen kan plaats hebben. De plaatselijke besturen hebben hierop toe te zien. Doch wij

koesteren de zekere hoop, dat een iegelijk zich naar deze verordening gaarne voegen en onze goede bedoeling naar beste vermogen ondersteunen zal. Gegeven in onze Raadsvergadering, Zaturdag den 31 Julij 1830."

Uit den herderlijken brief, van den Antistes Gessner, kunnen wij het volgende mededeelen:

» Onder alles, wat thans met meerdere kracht te voorschijn treedt, is vooral die groote gedachte, welke een ieder, tegenwoordig, van zich zelven heeft, waardoor hij zoo ligt met verachtenden blik op anderen nederziet, en over alles zich met bitterheid uitlaat, wat niet geheel met zijne inzigten strookt: en dit zoo geheel in tegenspraak met het woord van Paulus: *door ootmoedigheid achte de een den anderen uitnemender dan zich zelven* (Filip. II: 3). Men behaagt zich zelf door een geweldig streven om alles te veranderen en, gelijk men meent, in den grond te verbeteren. Doch zoo zeer ook elk verbeteren wil en daarom alles opzoekt, wat in anderen lakenswaardig hem toeschijnt, even zeldzaam wordt er iemand gevonden, die met de verbetering van zich zelven aanvangt. Men grijpt gaarne naar buiten, om daar alles te regt te zetten; maar het verkeerde in het eigene binnenste, het verzuimen der eerste pligten, of het nakomen er van op eene wijze, die, hoe gebrekkig ook, er even door kan: dit laat men liever zoo stillekens voortgaan; of verstout zich iemand, zulks, hoe verschoonend ook, te berispen, dan toont men eene gevoeligheid en bitterheid, gelijkstaande aan die, waarmede men zich even te voren de bitterste bestraffing van anderer gebreken veroorloofde. Zeker mogen wij dit geen gebrek alleen van onzen tijd noemen; het is veeleer slechts die *oude mensch*, waar van Paulus spreekt, maar nu in een nieuw en glanzend kleed gehuld en zelfs zich inbeeldend, dat hij de *nieuwe mensch* is!" Een naschrift doet den indruk kennen, dien het gebeurde sedert den 25 Julij van dat jaar inmiddels op den steller van den Herderlijken Brief gemaakt had. » Dat de gebeurte-

nissen der laatstverloopene dagen," zoo wordt er gezegd, » ons tot dies te vuriger dank moeten stemmen voor de weldaad des vredes, die wij genieten, behoeft bijna niet te worden herinnerd. Maar ik kan ook de bereiking van niet ééne goede bedoeling mij voorstellen, indien wij, bij deze Biddagsbetrachtingen, met name ook over die gebeurtenissen wilden gaan spreken. Hoe ligt zoude dan de opmerkzaamheid, van hetgeen hoofdzaak is worden afgeleid, en wij onze eigene bedoeling tegenwerken. Alleen dankzegging voor ons zelven, en voorbede voor anderen behoort, te dezen aanzien, tot onze Biddagsviering, en van de zijde der Leeraren behoedzaamheid, om niet aan vrees en mistrouwen voedsel te geven" (1).

Deze op zich zelf gewis niet onbelangrijke Biddagsbrief, is het voor ons nog te meer, voor zoo verre hij ons ook in den geest der Zwitsersche Biddagsviering groote overeenstemming met de Nederlandsche doet opmerken; waarbij echter de dubbelde Avondmaalsviering, niet alleen op den Bededag, maar ook op den dag, die tot deszelfs voorbereiding bestemd was, ons als iets afwijkends vooral in het oog valt.

Duitschland en noordelijk Europa.

Wat aangaande Zwitserland ons gebleken is, wordt niet minder in Europa's noordelijke Staten, vooral ook in Duitschland, aangetroffen. De gewoonte om, naar aanleiding van bijzondere en buitengewone omstandigheden, opzettelijk daartoe

(1) Het een en ander is ontleend uit de *Algem. Kirchenzeit.* 1840, N°. 154.

afgezonderde Dank-, Vast-, Boet- en Biddagen te vieren, ging dáár, gelijk elders, geleidelijk en als van zelve uit de Roomsche Kerk in de Protestanten van beiderlei belijdenis over. Eene der oudste Protestantsche Biddagsvieringen, welke ik ergens vermeld vond, is de algemeene plegtige Boetdag, door den grooten Hervormer van Zwedens Kerk- en Burgerstaat, Gustaaf Wasa, reeds in het jaar 1554, wegens eene toen heerschende sterfte, voor zijn koningrijk afgekondigd. Hetzelfde heeft ook in de verschillende Protestantsche Landen van het Duitsche Keizerrijk, schier even vroeg, plaats gehad. Althans in het jaar 1547 werd in Saksen, gedurende de belegering van Leipzig, meer dan één buitengewone Bid- en Boetdag afgekondigd (1). Waarom het verwondering baart, dat de Biddag, die gedurende den dertigjarigen oorlog, in 1633, door den Saksischen Keurvorst Johan Georg I verordend werd, door sommigen *de eerste groote Bid- en Boetdag*, in Duitschland, genoemd wordt (2). Dat intusschen zulke buitengewone Biddagsvieringen dáár, gedurende de XVIIe Eeuw, zeer in gebruik waren, bleek ons reeds uit hetgeen wij vroeger gezien hebben, dat zelfs het gelukig voorbijgaan eener *Zon-eclips*, in het jaar 1654, en het verschijnen eener groote *komeet* in

(1) Zie het, evenwel schraal uitgevallen, artikel *Busstage*, in het *Convers. Lexicon* (Leipzig 1843).

(2) Zie: Fuhrmann's *Handwörterb. d. K.* in het weinig minder arm artikel *Busstage*.

1655, als dringende aanleiding tot het plegtig vieren van een' buitengewonen Dankdag en Boetdag werden aangezien (1).

In de ongelukkige jaren van 1680 tot 1683, toen een groot gedeelte van Duitschland, vooral ook Saksen, door eene heerschende pestziekte geteisterd werd, zijn dan ook dáár en elders in Duitschland herhaalde malen buitengewone Dank-, Boet- en Biddagen uitgeschreven (2). Hetzelfde moet hebben plaats gehad gedurende den zevenjarigen oorlog. En bij de groote duurte en daaruit voortspruitenden nood, door welken Duitschland in 1770 en volgende jaren bezocht werd, is in sommige oorden elke woensdag tot een Boetdag afgezonderd (3).

Uit deze voorbeelden blijkt reeds genoegzaam, hoe ook het Protestantsche Duitschland de Biddagsviering op prijs stelde. Van daar misschien, dat in Duitschland vooral de Regeringen het uitsluitend regt om buitengewone Biddagsvieringen af te kondigen, steeds met gestrengheid hebben gehandhaafd (4). Maar van daar dan ook, dat, om velerlei moeijelijkheid te ontgaan, eene *vastgestelde* Biddagsviering, vooral sedert het midden der XVII Eeuw, schier allerwege in Duitschland in zwang gekomen is. Het aantal en de viering

(1) Zie boven bl. 306 v.
(2) Böhmer *jus Eccles.* T. III. p. 921 sqq.
(3) Zie Fuhrmann, a. a. O.
(4) Zie Böhmer l. l. p. 76 sq. 920 sq.

echter van deze *Bet- u. Busstage* was en is in de verschillende Duitsche landen zeer verschillend. Meestal worden jaarlijks, op vastgestelde tijden, *twee, drie* of *vier* zulke Boetdagen gevierd. In Wurtemberg en Baden had men zelfs een' *maandelijkschen Biddag*, in welk laatste gewest echter, niet lang geleden, een *vierendeeljarige Boetdag* is ingevoerd (1). In de Pruissische Staten werd, sedert 1770, onder FREDERIK *den Groote*, de vierendeeljarige Biddagsviering afgeschaft, en daarvoor één *Algemeene jaarlijksche Boet- en Bededag*, op den eersten Woensdag na *jubilate*, gelijkelijk voor Protestanten en Roomsch-Katholieken, vastgesteld (2). En het is deze inrigting, naar welker invoering men thans ook elders in Duitschland schijnt te streven (3).

Overigens worden deze Boetdagen, van Regeringswege, door een zoogenaamd *Busstages-patente* afgekondigd, terwijl eene *Anweisung* tot betamelijke viering derzelve, waarbij ook in den regel de gebeden en te behandelen teksten, de zoogenaamde *Busstexte*, worden voorgeschreven, van de kerkelijke Overheid uitgaat. Dat het een en ander vaak niet ongegronde aanmerkingen uitlokt, en men daarbij wel eens over den Oud-Testamenti-

---

(1) Zie: *Allgem. Kirchen-Zeit.* 1831. n°. 86.

(2) FUHRMANN, a. a. O.

(3) » Billig sollte die Feier des Todes-tage Jesu de wahre allgemeine Busstag für alle Bekenner des Christenthums sein," zegt VON AMMON, *Handb. der Anleitung zur Kanzel-beredsamkeit*, S. 194.

schen geest ook der Duitsche Biddagsviering zich beklaagt, volgt uit den aard der zaak, en blijkt uit hetgeen ons dienaangaande wordt medegedeeld (1); terwijl nu en dan voorbeelden worden aangevoerd, welke vermoeden doen, dat de Biddagsviering in Duitschland hier en daar veel te wenschen overlaat (2).

Engeland.

Bij onze overzeesche naburen bleef niet alleen de buitengewone Biddagsviering in zwang, maar deze schijnt er, over het algemeen althans, een karakter, niet ongelijk aan dat der Nederlandsche, behouden te hebben. Meermalen zelfs was zij met de onze vermaagschapt. Wij werden reeds op eene proeve daarvan opmerkzaam gemaakt in Cromwell's uitschrijving van den buitengewonen Dank- en Bededag, die, op den 2 en 3 Junij 1654, beide in Engeland en in de Nederlanden, gevierd is (3); gelijk de beide Natien, ook in de laatste jaren, zelfs

---

(1) Zie: *Ueber das Vorwort in den zweiten Weimarischen Busstagspatente vom jahre* 1831, — *Allgem. Kirch.-Zeit.* 1832, n°. 99: waar dit *Vorwort* gekritiseerd wordt, dewijl het, schoon de Oud-Testamentische leer, wegens de tijdelijke rampen als straffen, als door Jezus veroordeeld, afkeurend, toch een' tekst uit het O. T. als Biddagstekst voorschrijft. — En: *Ueber die Anweisung zur Feier d. Buss-, Bet- u. Danktages am* 1 *Nov.* 1837 *in der Provinz Hanau;* en: *Allg. K. Z.* 1837. n°. 196. Zie ook: *Allg. K. Z.* 1838. n°. 160.

(2) Zie onder anderen: *Eine Busstagspredigt, gehalten im Wupperthale* (1829); in *Allgem. Kirch-Zeit.* 1830. n°. 28.

(3) Zie boven, bl. 202 noot (1).

meer dan eens, zich in de Biddagsviering hebben vereenigd. Den bovengenoemden Biddagsbrief van Cromwell deelen wij, zoo als hij destijds in onze taal het licht zag, tot nadere kenschetsing, hier mede.

» By de Heere PROTECTOR."

« Wie kan ontkennen dat dese een gesegende Natie is, in 't midden van de welcke soo veel wonderen zyn ghedaen door de uytghestrekte handt Godts, tot verschrickinghe ende verwonderinge? Indien wy de Volckeren van dese saecke sullen vragen, sy sullen het getuyghen; Ende voorwaer de dispensatien van de Heere zyn geweest, als ofte hy geseyt hadde: Engelandt, ghy zyt myn Eerst-gebooren, myn vermaeck onder de Natiën, de Heere heeft onder den gantschen Hemel met gheen Volck rondtsom ons soo ghehandelt.

De Heere hebbende een ander schakel aan dese Gouden Kettingh van syn minnelycke vriendelyckheyt gedaen, door ons te verleenen een Vrede met Onze Nabuyren de Vereenighde Provintien, (waer door hy niet alleen een groote bloedstortingh gestopt heeft, maar (ghelyck wy vertrouwen) oock herten ghegheven, om ons bloedt ende macht te vereenighen tot onderlinghe defensie van d'een d'ander) roept, dat wy hem danckbaer daer voor sullen zyn. Is daer over goet gevonden, Dynsdagh den tweeden Juny naest-komende, Nieuwe Styl, een Dancksegginghdagh te ordonneren, tot danckbare erkentenisse van syn seghen des Vrede, de welcke wy hoopen dat in haer Buyck vele andere zegheningen in heeft.

Ende laet ons niet vergheten onse andere Ghenaden. Was de Aerde niet soo onghewoonelyck verdrooght, datse hongbers-noodt dreyghde, ende de Beesten van het Veldt droevigh maeckte weghen ghebreek van voedtsel ende water, om haer op te houden? Ende heeft de Heere op de Aerde gheen water laten komen, soo dat hy die vreese verandert

heeft in een verwachtinge van de grootste overvloedigheyt die oyt ghesien is gheweest van yemandt die in dese Natie leeft? Indien wy considereren de wegh, waer door de Heere dese Ghenade ons mede gedeelt heeft, wiste yemandt van te vooren datse komen soude? was het niet door het opwecken van onse herten om die door onse Ghebeden te soecken, ende dat juyst te vooren eer de Heere dese Ghenade ons verleende? Ende doet dit niet ghetuyghen:

1. Dat de maniere van dese Ghenade mede te brenghen, het beste deel van de Ghenade is.

2. Dat de Heere ons niet verdreven heeft, dat synen Gheest noch met ons werckt, dat hy een Volck onder ons heeft 't welck hy bemindt, en dat hy de Natie soo seer lief heeft, als dat hy haer tot liefde verweckt om de Naem des Heeren aen te roepen voor beter dinghen als Kooren ende Wyn.

3. Dat hy best weet, hoe, ende wanneer hy de verwachtingh van den Huysman sal antwoorden, en verhooren selfs de droevige domme Beesten, de welcke noch veel meer wil verhooren het begeeren van den ghenen die hem vreesen, ende dat ter bequamer tydt?

4. Dat den Hemel hebbende dus de glorie Godts verklaert, ende de Aerde daer mede responderende in haer vruchtbaerheyt, waerom souden wy niet gesmolten ende versaft zyn, ons selven vernederende onder dese wonderlycke vriendelyckheden, ende overvloedich zyn tot alle vruchtbaerheyt in alle goede woorden en wercken van liefde? Ende indien alle plaetsen deelachtich geworden zyn van syn Reghen, waerom souden wy niet (alle onse verschillen aen een kant settende) d'een tot den ander uytghebreydt worden?

5. Siende dat de Heere dus algemeen in dese Genade geweest is, waerom souden wy niet alghemeyn af-keeren van de Nationale quaden ende snoode practycken, de welcke noch al te superstitieuselyck ende ghewoonelyck onder ons gheoeffent worden? de welcke wy niet behoeven hier wederom op te halen, om datse al te wel bekent zyn; ende wy

hoopen datse sullen ghedacht worden van die Godtsalighe Predikanten, de welcke gheroepen sullen worden om het Volck in dese occasie te Predicken? Laet ons dan besluyten met de woorden Davids, *Psalm* 107. *vers.*

30. Dan zynse verblydt om datse ghestilt zyn, ende dat hyse tot de haven harer begheerten gheleydt heeft.

31. Laetse voor den Heere syne goedertierentheyt loven, ende syne wonderwercken voor de kinderen der menschen.

32. Ende hem verhoogen in de Gemeente des Volcks, ende in het gestoelte der Oudsten hem roemen.

33. Hy stelt de Rivieren tot een Woestyne, ende water tot een dorstigh Landt:

34. Het vruchtbaer Landt tot souten grondt, om de boosheyt der ghenen die daer in woonen.

35. Hy stelt de Woestyne tot een Water-poel, en het dorre Landt tot Water-tochten.

36. Ende hy doet de hongherige aldaer woonen, ende sy stichten een Stadt der wooninghe.

37. Ende bezaeyen Ackers, ende planten wyngaerden, die inkomende vrucht voortbrenghen.

38. Ende hy zegentse, soo datse seer vermenichvuldighen, ende haer Vee vermindert niet

Och! oft den Mensche den Heere wilde prysen voor syne goedtheydt, en voor syne wonderlycke wercken voor der menschen kinderen."

Voorts komt in Engelands geschiedenis, van vroegere dagen, meermalen de vermelding van gevierde buitengewone Dank-, Vast- en Biddagen voor. Een geheel stationair karakter echter schijnt dit godsdienstig gebruik dáár nimmer verkregen te hebben. Althans van de instelling van jaarlijksche, of half- en vierendeeljarige Biddagen zijn mij geene blijken voorgekomen. Zelfs schijnt men

in Engeland meer en meer slechts zeldzaam tot het uitschrijven van buitengewone Biddagvieringen gekomen te zijn. Althans toen in 1830, naar aanleiding der toen plaats gehad hebbende algemeene Europesche beroering, welke ook het Vereenigde Koningrijk niet geheel onaangedaan liet, in het Lagerhuis een voorstel ter tafel kwam, om van het Gouvernement, in die oogenblikken, de afkondiging van een' Algemeenen Vast- en Bededag te verzoeken, werd dit voorstel niet zonder bevreemding, zelfs niet zonder bespotting, vernomen; ofschoon toch de Regering kort daarop aan die begeerte voldaan heeft (1). Nogmaals deed zij dit in 1832, tijdens het verschijnen der Cholera. Bij koninklijk besluit van 6 Febr. werd toen, tegen den 21 Maart, een *algemeene Vast- en Bededag* uitgeschreven, ten einde van den Hemel de afwending af te smeeken van het zware oordeel, dat de menigvuldige overtre-

(1) Zie: *Archives du Christianisme*, *Févr.* 1831, waar wij, onder den titel; *jeune général en Angleterre à l'occasion des troubles*, het volgende lezen:

»Nous avons lu avec peine, beaucoup de peine, dans le compte rendu de la Chambre des Communes du 24 Dec. 1830, dit un journal anglais, le passage suivant : *Jeune général.* M. Perceval dit qu'après les fetes de Noël il fera une motion pour proposer une adresse à S. Majesté, dont le but serait de la prier de déterminer un Jeune général. Plusieurs membres: »un quoi général?" — M. Perceval: »un Jeune général." (Oh! oh! et eclats de rire)." — On lit dans un autre journal, que le Conseil privé a invité l'archevêque de Cantorbery à rediger des prières liturgiques relatives à l'agitation du pays, qui seront lues dans toutes les Eglises."

dingen des Britschen volks verdienen, en bijzonder van de verschrikkelijke ziekte, die reeds eenige plaatsen van het Rijk bezocht heeft (1). Bij den algemeenen nood des hongers, door welken geheel ons werelddeel, vooral in 1847 bezocht werd (2), is Engeland, door het afkondigen eener algemeene en buitengewone Biddagsviering, geheel Europa en bepaaldelijk Nederland voorgegaan. Ter kenschetsing der nieuwere Engelsche Biddagsviering verdient ook de uitschrijvinge daarvan hier eene plaats:

Dus luidt zij:

» Wij, Victoria Regina, in ernstige overweging nemende de zware beproevingen, waarmede het den Almagtige behaagd heeft, de ongeregtigheden van dit land, door middel van een grooten hongersnood en gebrek aan vele levensmiddelen te straffen en hoopende, dat het mededoogen van den Almagtigen God, in weerwil van de vreeselijkste tuchtiging die Hij aan ons en ons volk heeft toegedeeld, de kastijdende hand van ons zal terug trekken, indien wij ons in ootmoed en met berouw tot Hem wenden, hebben wij dien overeenkomstig en op het advies van onzen geheimen raad besloten, en bevelen bij deze dat een openbare gebedendag en verootmoediging plaats hebbe in al de deelen van ons Vereenigd Koningrijk, genaamd Engeland en Ierland, op den 24sten dezer loopende maand, opdat wij en ons volk ons voor den Almagtige verootmoedigen om de vergeving van onze zonden te

(1) Zie *Nederl. Staats-Courant*, 15 Febr. 1832. — Het voorstel hiertoe was weder van den Heer PERCEVAL uitgegaan, die bij deze gelegenheid zich bitter beklaagde over de steeds toenemende ongodsdienstigheid zijner landgenooten.

(2) Zie boven bl. 414—417.

verkrijgen, en opdat wij op de meest godvruchtige en plegtige wijze onze gebeden en smeekingen tot de Goddelijke Majesteit opzenden, tot afwending van het vreeselijke oordeel, dat onze talrijke misdaden en tergingen met volle regt hebben verdiend, en waaronder wij op dit oogenblik lijden, en wij gelasten en bevelen ten strengste, dat gezegde openbare gebedendag met allen eerbied en godsvrucht worde in acht genomen door al onze beminde onderdanen in Engeland en Ierland, welke prijs stellen op de gunst des Allerhoogsten en Zijnen toorn en verontwaardiging willen afwenden, op straf van zoodanige kastijding, als met regt zal worden toegedeeld aan hem, die de vervulling van een zoo godsdienstigen en noodzakelijken pligt mogt verachten en verwaarloozen. En tot het meer naauwkeurig waarnemen en geregeld waarnemen van dien gebedendag, hebben wij bevolen aan de zeer eerwaardige Aartsbisschoppen en Bisschoppen van Engeland en Ierland een gebedenformulier, voor de omstandigheden gepast, op te stellen, dat zal gebezigd worden in de kerken, kapellen en voor de openbare godsdienst bestemde plaatsen, en dat in tijds in hunne dioecesen te doen verspreiden. Gegeven te Osborne House, eiland Wight, den 9den Maart 1847, het tiende jaar van onze regering. God behoede de Koningin" (1).

Noord-Amerika.

De Christelijke Biddagsviering bleef niet binnen de grenzen der oude wereld bepaald. Den Atlantischen Oceaan stak zij over, om ook in de nieuwe wereld haren zetel te vestigen. Het waren toch vooral ook beweegredenen, aan de Godsdienst ontleend, door welke zij gedreven werden, die, sedert

---

(1) *Leydsche Courant*, 17 Maart 1847.

den aanvang der XVIIe Eeuw, uit verschillende oorden van het Protestantsch Europa, zich naar Noord-Amerika heen begaven, om daar die volkplantingen te stichten, uit welke het reusachtige Gemeenebest der Vereenigde Staten is opgewassen. Gewoonlijk was het onder vasten en bidden, dat zij zich gereed maakten, om den grond hunner vaderen voor altijd vaarwel te zeggen. En onder vasten en bidden ook legden zij weder de eerste grondslagen dier bloeijende steden en staten, welke in den weg der Voorzienigheid bestemd schijnen, om ook de zedelijke en godsdienstige beschaving van het menschelijke geslacht eenmaal tot eene hoogte op te heffen, welke tot heden toe evenmin nog door de nieuwere Europesche volken als door de klassieke wereld, bereikt werd.

Zoo althans was het met het kleine hoopjen Engelsche vlugtelingen, dat, na gedurende een twintigtal jaren in Holland, en bepaaldelijk te Leiden, eene herberg gevonden te hebben, tusschen de jaren 1620 en 1630, van daar naar het nieuwe werelddeel overstak, om, door het vestigen der *Plymouth-kolonie,* den eersten grondslag te leggen voor Noord-Amerika's toekomstige grootheid. Niet zonder God deden zij eene zoo beslissende keuze. Een plegtige *Vast- en Bidday,* door hen te Leiden gevierd, en waarbij hun Leeraar, John Robinson, de woorden 1 Sam. XXIII: 3, 4, tot tekst nam, strekte om hen in het lang overdachte voornemen te besturen en te bekrachtigen. En nogmaals, op den 21 Julij 1620, bragten zij een' dag in verootmoe-

diging en gebeden door, toen een gedeelte hunner den volgenden dag de groote reize zou aanvaarden. Maar geen wonder dan ook, dat, toen het dezen gebeuren mogt, na velerlei oponthoud en een' gevaarvollen togt, op den 21 November behouden voet aan land te zetten op de plaats hunner bestemming, hunne eerste bezigheid was, te zamen neêrgeknield des Heeren goedheid te loven, die hen op den breeden Oceaan voor tallooze gevaren had behoed, en nu deed aanlanden in behoudene haven (1).

Doch dit is slechts één voorbeeld uit velen. Immers, in de geschiedenis der nieuwe volkplantingen, die van nu aan, schier zonder ophouden, elkander in Noord-Amerika opvolgden, worden wij telkens verrast door het berigt, dat eene eerste bemoeijing steeds was, om, door het vieren van een' plegtigen Vast- en Bededag, den zegen des Allerhoogste over hunne pogingen in te roepen (2).

---

(1) They fell down upon their knees and blesset the Lord, the God of heaven, who had brought them over the vast and furibond ocean, and delivered them from all perils and miseries thereof, again to sat their feet on the firm and stable earth, their propre element." Zie: BRADFORD's *history of Plymouth Colony;* in AL. YOUNG's *Chronicles of the Pelgrim fathers of the Colony of Plymouth* (Boston 1841.) p. 104 f. Verg. mijne Verh. over JOHN ROBINSON, in *Nederl. Archief v. Kerkel. Geschied.*, D. VIII. bl. 21 vv.

(2) Zie dit b. v. aangaande de *tweede* N. Amerikaansche Colonie, in *Massachusetts-baaij*, en der *derde*, in *Connectitut*, in het belangrijk werk van R. BAIRD, *Kerk. Geschiedenis der Ver. Staten van N. Amerika*, vert. door A. W. v. D. WORM, I D. bl. 110 en 113.

Wij willen niet beweeren, dat zulk een godsdienstige geest steeds ook de latere landverhuizers naar Noord-Amerika zoude bezield hebben. Maar een ernstig godsdienstige zin, drijft toch, vooral in de oude Staten, nog altijd boven. En zoo is dan ook de plegtige Biddagsviering, tot heden toe, geenszins eene onbekende zaak in Amerika.

Maar, gelijk alles, zoo draagt ook deze dáár een geheel eigen karakter. Zij gaat er niet uit van den Staat, maar geheel en uitsluitend van de godsdienstige of kerkelijke vereenigingen, die vrij en onafhankelijk van den Staat zich bewegen. Dusgenoemde Nationale Bededagen zullen er dan ook waarschijnlijk niet of zelden gevierd worden. Maar dies te meer verheffen zich de kerkelijke Biddagsvieringen, die er plaats vonden, meestal tot een hoog en zelfs bij uitnemendheid Christelijk standpunt. Zoo is het althans met het voorbeeld, dat mij voor oogen kwam in de Biddagsviering, door de Algemeene Synode der Presbyteriaansche kerk der Vereenigde Staten, tegen den 7 Januarij 1833 verordend. Deze bedoelde namelijk het afsmeken van den zegen des hemels over de bediening en de prediking van het Evangelie van Christus, en over de pogingen, die alom worden aangewend, om het geslacht der menschen te vormen en te winnen voor het Hemelsche Koninkrijk. Doch iets anders nog valt ons daarbij in het oog. De *Presbyteriaansche Synode*, namelijk, liet hare oproeping tot dezen Biddag niet

slechts voor hare eigene gemeenten afkondigen, of ook tot de overige kerken van Noord-Amerika uitgaan, gelijk althans de *Hollandsche Gereformeerde Kerk der Vereenigde Staten* deze oproeping voor hare gemeenten overnam: maar zij rigtte die niet minder tot alle Christenen ook in Europa, en zij beoogde niets minder, dan het gelijktijdig opzenden van gebeden en smeekingen door geheel de Christenheid, voor eene zaak, welke de bron des heils voor geheel de wereld in zich sluit (1)!

Zulke pogingen, en zulke bedoelingen aan de Biddagsviering verknocht, mogen wel onze aandacht tot zich trekken. En al mogt ook iets van dien geest haar aankleven, dien wij thans gewoon zijn met den naam van *Methodisme* te bestempelen, en die, uit Amerika overgekomen, ook in de Protestantsche kerken van Engeland, Frankrijk en Zwitserland, althans niet minder kwaad dan goed gesticht heeft: dit neemt toch niet weg,

(1) »Proposition d'un jour de jeûne." »L'assemblée générale de l'église presbytérienne des États-Unis a arrêté de célebrer le premier lundi (7 janvier) de 1833 comme un jour de jeûne et de prière pour demander à Dieu de répandre sa benédiction sur les travaux du ministère évangelique et sur les efforts, qui se font pour la conversion du monde. Elle propose à tous les Chrétiens des États-Unis et de l'Europe, de se joindre à elle, et déja l'Église Reformée Hollandaise des États-Unis vient d'adopter une résolution semblable à celle, qu'a prise l'Église presbytérienne. Nous ne doutons pas, que les Chrétiens de notre pays repondront unanimément à cet appel. Nous avons trop besoin d'une effusion nouvelle de l'Esprit de notre Dieu, pour ne pas nous sentir pressés de la demander." Zie *Archives du Christianisme*, 1 Sept. 1832.

dat het beginsel van algemeene Christelijke gemeenschapsoefening, hetwelk hierbij ten grondslag ligt, een bij uitnemendheid Christelijk beginsel mag worden genoemd, en een beginsel tevens, hetwelk wij mede niet mogen over het hoofd zien, bij de beschouwing, welke nu ons moet bezig houden.

II.

Blik op de toekomstige Biddagsviering in Nederland.

De Muse der geschiedenis is, in vele opzigten, ook eene Profetes. Zij meldt ons wel slechts wat geschied is, niet wat gebeuren zal: maar, in hetgeen door haar uit het voorledene wordt medegedeeld, ontdekt zij ons tevens de kiem van hetgeen is, of nog worden zal, en tot op zekere hoogte, als in duister verschiet, doet zij althans vermoeden, wat nog achter den sluijer der toekomst verholen ligt.

Belangrijker nog worden de diensten, welke haar onderwijs gereed is aan ons te bewijzen, dewijl zij hierbij ook de Priesteres is, welke de hand ons biedt, om op het pad des lichts en der waarheid ons steeds voorwaarts te leiden. Zij wijst ons, namelijk, niet slechts de afwegen aan, welke wij moeten ontvlieden, maar ook uit hetgeen de voorgeslachten, voor hunnen tijd, goeds en navolgings-

waardigs hebben gesticht, leert hij ons lessen te putten, welke ons verder brengen en hooger opvoeren, dan men in hunne dagen geweest is.

Moge het ons gelukken, bij den blik, dien wij nu op de toekomstige Biddagsviering in Nederland gaan werpen, daarbij van haar licht ons zóó te bedienen, dat wij, met behoud van het goede, hetwelk zij leert kennen en aanbeveelt, ook naar het nog betere streven, waaraan zij welligt weinig meer dan alleen de gedachte doet oprijzen.

Behoefte aan Biddagsviering.

In de geschiedenis der menschheid en van het Christendom verschijnt de Biddagsviering, als eene instelling, tot welke men uit innerlijke behoefte gedreven werd. Wij vinden haar daarom in alle tijden en bij alle volken. Niet slechts de Israëliet vierde zijne verbodsdagen en verootmoedigde zich in zak en assche, wanneer hij, in oogenblikken van gevaar en beproeving, tot een buitengewoon en plegtstatig bidden en vasten werd opgeroepen; maar wáár ook, op het ruime veld der wereldgeschiedenis, ons oog zich heenwendt, allerwege vinden wij elken meer buitengewonen toestand, het zij dan van droefheid of vreugd, door buitengewone godsdienstplegtigheden en gebruiken gekenmerkt, welke wij met den algemeenen naam van Biddagsviering mogen bestempelen.

Het Christendom heeft het zegel zijner goedkeuring gehecht aan dit, gelijk aan elk ander ge-

bruik, hetwelk zoo bij uitnemendheid een uitvloeisel van een zuiver godsdienstig beginsel gelijk van het natuurlijk menschelijk gevoel mag genoemd worden. Wel heeft het deswegens geen bepaald voorschrift of eenige regtstreeksche opwekking ons medegedeeld. Maar dies te sterker spreekt het door de uitwerking zelve, welke het te dezen aanzien overal en altijd gehad heeft. De Christelijke Biddagsviering werd van stonden aan de gezuiverde en veredelde voortzetting van hetgeen vroeger, onder Heidenen zoo wel als Joden, had plaats gehad (1). En meer dan één Christelijk *Bid-* en *Boetgezang*, hetwelk uit de vierde en vijfde eeuw is bewaard gebleven, strekt ten blijvend gedenkteeken van den nog onbesmetten geest, in welken ook de Christelijke Kerk aan de algemeene behoefte destijds zich aansloot, om, bij het ondervinden van druk en nood, in gemeenschappelijke verootmoediging en gebed de ontferming en den bijstand des Heeren te zoeken (2). Heeft echter die Christelijke Biddagsviering al spoedig in den bezoedelden toestand gedeeld, die het geheele

---

(1) Verg. vooral wat wij boven uit CYPRIAAN hebben aangevoerd, bl. 44.

(2) Ik verwijze naar den *Hymnus in precatione pluviae*, en den *Hymnus in postulatione serenitatis*, beiden aan AMBROSIUS toegekend. Zie RAMBACH *Anthologie Chr. gesänge*, I B. S. 122—126 en daaruit overgedrukt in: W. BROES, *de evangelische Godsdienst, haar inhoud en hooge waarde opengelegd in breede Tekstenrol, ten gebruike van de kerkelijke Leerrede en den Bijbelschen Almanak, tweede uitgave.* Amsterd. 1848. 4°. bl. 221 v. Een werk, dat niet in den handel is, maar, op eigene kosten verspreid, even-

Christendom aankleefde, naarmate Joodsche en Heidensche bestanddeelen daarin werden opgenomen en zelfs de bovenhand kregen; wij zien in dit verschijnsel slechts eene proeve te meer, hoe het Christendom aan de behoefte des menschdoms, schier op elken trap van ontwikkeling en beschaving, zich aansluit; en in het ontaarde Christendom, zoo als dit in het middeleeuwsche Katholicismus voor ons staat, hebben wij evenmin over de ontaarding ook der Christelijke Biddagsviering ons te verwonderen, als wij daarom hare veelzins nuttige strekking en haren krachtigen invloed, voor de toen levende Christenheid, zouden durven betwijfelen.

Ook de Kerkhervorming behoeft er zich dan wel niet over te schamen, dat zij uit de Roomsche Kerk eene instelling heeft bijbehouden, welke niet, gelijk de zoogenaamde Heiligen-dagen, alleen en uitsluitend in den eigenen aard dier Kerk haren grond had, maar die slechts eene verbetering in den vorm behoefde, om zich in haar algemeen Christelijk karakter te handhaven. Het verdient daarom ook zeer onze opmerking, dat de verschillende rigtingen, van de Kerkhervorming uitgegaan, en bepaaldelijk de beide Protestantsche hoofdafdeelingen, de Luthersche zoowel als de Hervormde Kerk, van stonden aan de Biddagsviering als een eerwaardig kerkelijk gebruik op

zeer een hoogst liefdadige als hoogst belangrijke arbeid geacht mag worden des edelen grijsaards, aan wien de Ned. Herv. Kerk reeds zoo veel verpligt is.

prijs stelden. Evenwel deden zij dit op eene eenigzins verschillende wijze. Terwijl, in de Hervormde Kerk, niet alleen de Roomsche Heiligen-dagen werden verafschuwd, maar ook de groote Christen-feesten en aanvankelijk zelfs de Zondagsviering tegenstand vonden, is integendeel het afzonderen van buitengewone Vast- en Bededagen, van den beginne af, als eene Christelijke behoefte door haar aangemerkt, ja, als eene door het Woord Gods aanbevolene en geheiligde verpligting, opzettelijk ingescherpt(1). Maar geheel omgekeerd heeft de Luthersche Kerk, wel velen der slechts door de kerkelijke traditie gevestigde Heiligen-dagen eerbiedig bijbehouden, maar integendeel aangaande het noodzakelijke of pligtmatige der afzondering van buitengewone Vast- en Bededagen, zoo veel ik weet, nergens opzettelijk haar gevoelen kenbaar gemaakt of daartoe strekkende bevelen uitgevaardigd. En toch, ook bij haar ging, gelijk het spreekwoord zegt, de natuur boven de leer, en gold alzoo niet het gebod, maar de behoefte. Althans aangaande Luther zelven vinden wij, onder anderen in zijne *Tischreden*, menigvuldige blijken, dat oorlog of pest, te overvloedige regen of droogte, eenig ander gevaar en onheil, of anders de buitengewone ondervinding van Gods goedertierenheid, hem drongen, om, met zijne gemeente, in eene daartoe opzettelijk afgezonderde oefening des gebeds of der dankzegging, steun en troost en vol-

(1) Zie boven, bl. 117 vv., 122 vv., 137 vv.

doening voor het gemoed te zoeken (1). Ja! wij hebben gezien, hoe, ook in de Luthersche landen, de

---

(1) Zie M. LUTHERS *Tischreden oder Colloquia*, uitgave van FÖRSTEMANN, IIe Abth. S. 235—240, 247, 251. Opmerkelijk is het volgende: »Gebet D. Mart. Luthers um einen gnädigen Regen."

»Es war ein grosse Dürre, also dass lange nicht hatte geregnet. Da betete D. Martin Luther immerdar, und endlich sprach er mit grossem Seufzen: »Ah Herr, siehe doch unser Gebet an um deiner Verheiszung Willen! Wir haben nu gebetet, unser Herz seufzet; aber der Baurn Geiz hinderts und hemmets, nachdem sie durch dasz Euangelium nu zaumlos sind worden, dasz sie meinen, sie mögen thun, was sie gelüstet. Fürchten sich, noch erschrecken für keiner Hölle oder Fegfeur, sondern sagen: Ich glaube, darum werde ich selig; werden stolze, trotzige Mammonisten und verfluchte geizhalse, die Land u. Leute aussaugen. Wie auch die Wücherer unterm Adel allenthalben thun; dieselbigen will vielleicht Gott itzt strafen. Doch hat Gott gleichwol noch Mittel gnug, dadurch er die Seinen ernähret, ob ers wol den Gottlosen nicht regenen lässt."

»Und da er solchs gesagt hatte, hab er seine Augen auf gen Himmel, betet und sprach: »Herr Gott, du hast je durch den Mund Davids, deines Dieners, gesagt (Ps. 145: 18. 19): »Der Herr ist nahe Allen, die ihn aurufen in der Warheit. Er thut den willen derer, die ihn fürchten, und erhöret ihr Gebet und hilft ihnen aus." Wie, dass du den nicht willst Regen geben, weil wir so lange schreien u. bitten? Nu wolan, gibst du keinen Regen, so wirst du ja etwas Bessers geben, ein gerüglich u. stilles Leben, Fried u. Einigkeit. Nu, wir bitten so sehr u. haben nu so oft gebeten, thust du es nicht, lieber Vater, so werden die Gottlosen sagen, Christus, dein lieber Sohn, lüge, da er spricht (Joh. 16: 23): »Wahrlich, wahrlich sage ich euch, was ihr den Vater bitten werdet in meinem Namen, dass wird er euch geben." Also werden sie zugleich dich und deinem Sohn Lügen strafen. Ich weiss, dass wir von Herzen zu dir schreien u. sehnlich seufzen, warum erhörest du uns denn nicht?" Eben dieselbige folgende Nacht darnach kam ein sehr guter fruchtbarer Regen. Das geschahe Anno 1532 den 9 Junii." S. 235.

Biddagsviering langzamerhand zelfs eene gevestigde en stationaire instelling geworden is, en dit op eene wijze en in eene mate, die onder den invloed der Hervormde Kerk nergens alzoo zijn aan te treffen. Vooral echter in deze Hervormde Kerk, en in de geschiedenis inzonderheid der Nederlandsche Biddagsviering, blijkt het, dat die instelling een uitvloeisel der oogenblikkelijke behoefte geweest en veelal gebleven is. Dit was zelfs het geval nog, toen het in de XVIIIde Eeuw schijnen kon, dat zij ook daar geheel eene stationaire instelling en een werk van gewoonte geworden was. En hebben nu ook de tijd en de toestand, welke na het ineenstorten onzer oude Republiek zijn gevolgd, hun zegel gedrukt op het gevoel der behoefte, welke dit alles te weeg bragt; heeft bijzonder het tijdperk, dat wij beleefden, op meer dan eene wijze, telkens de begeerte naar Biddagsviering van nieuws geprikkeld en te voorschijn geroepen; en was dit zelfde niet minder het geval overal elders buiten ons, bij volken zelfs, evenzeer in godsdienstige belijdenis of denkwijze van ons verschillend, als op verren afstand van ons verwijderd: — dan ligt daarin als eene wolke van getuigen voor ons, die, meer dan de scherpzinnigste of welsprekendste redenering, onze overtuiging bevestigt, dat, ook voor de thans levende Christenheid, de Biddagsviering als eene blijvende behoefte en als een pligt moet worden aangemerkt, en dat inzonderheid, wat Nederland aanbelangt, deze behoefte dáár eene kracht en een karakter behouden heeft, waardoor zij nog bij voortduring met

het heil van Land en Kerk in de naauwste betrekking geplaatst is.

Het is op dezen grond, dat wij den vaak weldadigen, altijd gewigtigen invloed, dien bepaaldelijk de Nederlandsche Dank- en Bededagen op den geest en den staat van ons land en volk ten allen tijde geoefend hebben, nog niet als geëindigd ons mogen voorstellen, en dat wij hier alzoo van eene *toekomstige Biddagsviering in Nederland* durven spreken.

Jaarlijksche, dus genaamde Oud-Vaderlandsche, Biddags-viering.

Dewijl het alzoo de vraag hier geldt, langs welken weg, of op welk eene wijze aan die behoefte aan Biddagsviering van nu aan in Nederland het best kan worden voldaan, staan daar als van zelf reeds die algemeene plegtstatige *jaarlijksche Dank-, Vast- en Bededagen* voor onzen geest, welke men bij uitnemendheid *Nederlandsch* en *Oud-Vaderlandsch* pleegt te noemen, en die, sints vijftig jaren verloren maar vurig terug gewenscht, nog in onze dagen door velen welligt op hoogen prijs zouden gesteld worden.

Na alles echter wat de geschiedenis ons deswegens reeds heeft bekend gemaakt (1), zal het wel geene nadere aanwijzing behoeven, dat die zoogenaamde Oud-Vaderlandsche Biddagsviering,

---

(1) Zie boven bl. 253—262.

slechts een gewrocht en uitvloeisel was van den geest der achttiende eeuw. Immers, het was eerst sedert den vrede van Utrecht, dat de, ten bepaalden tijd terugkeerende, *jaarlijksche* Biddagsviering als ongemerkt in zwang gekomen is. En zelfs eerst na den Akenschen vrede, dat is in de laatste helft dier eeuw, bepaaldelijk en het allereerst sedert het jaar 1752, wordt, ook in Biddagsbrieven, onbewimpeld de historische onwaarheid verkondigd: »dat de Staten dezer Landen, *van het begin der Republiek* af, gewoon waren *jaarlijks* een' algemeenen Dank-, Vast- en Bededag uit te schrijven." Dit dwaalgevoelen, is van toen aan al meer en meer in de volksmeening ook van latere tijden overgegaan (1), en meer dan iets anders heeft het bijgedragen, om den jaarlijkschen, in de maand Maart invallende, Dank-, Vast- en Bededag te doen eerbiedigen als eene geheiligde voorvaderlijke instelling, van welke tot geenen prijs mogt worden afgegaan.

Onze voorvaders intusschen, schoon *jaarlijks* zelfs meermalen, naarmate buitengewone omstandigheden daartoe aanleiding gaven, hunne Vast- en Bededagen vierende, kenden zulk eenen vastgestelden *jaarlijkschen* Bededag niet. Hunne Biddagsviering was steeds *buitengewoon*. Altijd werd zij door eenige buitengewone omstandigheid uitgelokt, en altijd ook was zij aan een bepaald feit bijna uitsluitend verbonden. Waar men zich der-

---

(1) Zie boven bl. 365, 386, 388 (3), 392.

halve dan ook op moge beroepen, ten einde zulk eene vastgestelde *jaarlijksche* Biddagsviering te verdedigen, slechts op de geschiedenis doe men dit niet. Deze toch herinnert integendeel, dat zelfs de pogingen, welke nu en dan werden aangewend, om aan de Biddagsviering op eenigerlei wijze zulk een stationair karakter te geven (1), meer dan twee eeuwen lang, steeds hebben schipbreuk geleden op de bewustheid en de overtuiging, dat hierdoor aan de oorspronkelijke Biddagsviering haar waar en eigen karakter geheel zou ontroofd worden.

Het kan dan ook niet worden ontkend, dat dit al meer en meer werkelijk het geval geweest is. Onze Bededagen zijn in de XVIIIde Eeuw van lieverlede iets geheel anders geworden, dan zij in de XVIde en XVIIde geweest zijn. Ofschoon, als Nationale gedenkdagen, altijd nog aan den algemeenen toestand van Land en Kerk zich aansluitend, deden zij dit echter, uit den aard der zaak, minder aan den *oogenblikkelijken* indruk, dien afzonderlijke omstandigheden en gebeurtenissen, van voor- of van tegenspoed, beurtelings moesten verwekken. Naarmate zij, namelijk, thans niet meer naar aanleiding van zulke buitengewone toestanden en gebeurtenissen werden gevierd, maar, wat er ook inmiddels voorviel, steeds op een vastgesteld tijdstip des jaars werden afgekondigd, lieten zij veelal den eersten indruk voorbij en verloren gaan, die anders het meest, *of* tot dankgevoel en blijd-

(1) Zie boven bl. 215—228.

schap in God, *of* tot eene ootmoedige zelfsvernedering voor Hem, zoude gestemd hebben. Hierdoor werd op onze Dank-, Vast- en Bededagen het karakter eener koele eenvormigheid en afgemeten eentoonigheid ingedrukt, en kregen zij bovendien geheel het voorkomen eener eigenwillige Godsdienst. Maar hierdoor ook maakte een bepaald en eenzijdig godsdienstig begrip van nu aan van onze geheele Biddagsviering zich meester, en gaf haar eene rigting, grootendeels vreemd aan de Biddagen, welke het voorgeslacht pleegde te vieren. Uitsluitend schier verlevendigde zij het gevoel van zonden en schuldbesef. En bij den in de XVIII^de^ Eeuw bovendrijvenden Oud-Testamentischen geest, werden de jaarlijksche Algemeene Biddagen alzoo als in een' Joodschen *grooten Verzoendag* herschapen. Niet geheel onjuist ten minste is de veelmalen tegen dezelve ingebragte beschuldiging, dat zij in de voorstelling van duizenden onzer landgenooten dit met de daad geworden zijn.

Zeker lag ook hierbij een denkbeeld ten grondslag, hetwelk niemand ligtelijk geheel en onbepaald zal veroordeelen. Hoe treffend is niet de gedachte, dat een geheel volk, eenmaal des jaars, als een eenig man, plegtig voor het aangezigt des Heeren zich stelt, om zich en zijne belangen alleen aan Zijne ontferming op te dragen? En wie zal ontkennen, dat ook deze eenvormige, jaarlijks terugkeerende Biddagsviering toch menig goed zaad uitgestrooid en voor land en volk dikwijls heilzame vruchten gedragen heeft?

Maar niet minder groot was het misbruik. Want de zaak, hoe schoon en goed, in sommige opzigten althans, op zich zelve, had ook hare keerzijde. Maar al te veel werd eene *lijdelijke* opvatting van den geest des Christendoms er door aangemoedigd, en een gevierde Biddag vaak als de *afdoening* aangemerkt van hetgeen men in tallooze andere opzigten verwaarloosd had en verzuimde! Bovendien, hoe veel viel er steeds af te dingen op die eenheid van geest, waarin men vaak meent, dat die zoogenaamde Oud-Vaderlandsche Biddagen zouden gevierd zijn! Helaas! wij zagen het, de geschiedenis onzer Biddagsviering is tevens die onzer staatkundige en kerkelijke partijschappen. In de hand der Regering was zij eene magt, van welke deze tot hare bijzondere oogmerken gebruik maakte; in de hand des volks en der kerkelijken, een wapen, hetwelk wel eens tegen de Regering en hare bedoeling gekeerd werd. En hadden deze bezwaren reeds plaats, toen Kerk en Staat door den innigsten band waren vereenigd; hoe veel grooter worden die, naarmate de afscheiding van beiden het even moeijelijk maakt voor den Staat, om eene *jaarlijksche* Biddagsviering naar aller behoefte en wensch te verordenen, als voor de verschillende Kerkgenootschappen, om daartoe bereidwillig en in denzelfden geest zich te vereenigen. Doch hiermede is dan ook reeds genoeg gezegd, om, zoo wel het min wenschelijke, als tevens schier de onmogelijkheid, te doen in het oog vallen: dat de *jaarlijksche* Biddagsviering,

zoo als die in de latere dagen van het Nederlandsche Gemeenebest een vast karakter bekomen had, nog eene plaats zoude vinden in onze tijden en denkwijze, evenmin als in den toestand, waarin wij verkeeren. Was er echter, gelijk wij reeds deden opmerken, in die Biddagsviering der XVIIIde Eeuw eigenlijk een dubbel bestanddeel zamengevloeid, dewijl de *buitengewone* Biddagsviering, van vroegere dagen, door haar ondergeschikt en dienstbaar gemaakt was aan eene *behoefte van algemeen Godsdienstigen aard*, welke inmiddels in het Protestantsche Nederland ontwaakt en ontwikkeld was, en die wij in vele opzigten op prijs stellen: — juist de schifting van deze beide bestanddeelen zal welligt het best op den weg ons leiden, — niet alleen om niet te verliezen hetgeen reeds gewonnen was, — maar om zelfs winst te doen met het verlies, dat in het wegvallen eener gezette jaarlijksche Biddagsviering, althans in het oog van velen, geleden wordt.

Godsdienstoefeningen, ter vervanging eener gezette jaarlijksche Biddagsviering.

Meermalen reeds hadden wij aanleiding, om de telkens zich openbarende neiging naar eene gezette *jaarlijksche* Biddagsviering in de geschiedenis te doen in het oog vallen; en wij zagen ook hoe die neiging, lang gekeerd en gedwarsboomd, eindelijk toch als van zelve de bovenhand won, en tot heden toe, meer dan men denkt, in den wensch en en het gemoed van een goed gedeelte der Natie

geworteld gebleven is. Maar bedrieg ik mij niet, dan lag de oorzaak hiervan dieper, dan men vermoedt, en was ook de bron, waaruit die neiging ontsproten is, reiner, dan men zich voorstelt. De vroeger geheel *buitengewone* Biddagsviering, namelijk, ofschoon te regt op hoogen prijs gesteld door het voorgeslacht, voldeed evenwel niet geheel aan eene dieper liggende en bij uitnemendheid Christelijke behoefte, welke men, schoon niet altijd met helderheid, dan toch met steeds klimmende kracht en belangstelling, in zich zelf ontwaar werd. Het *aardsche* vaderland en wat daarop betrekking heeft: dit stond, bij die buitengewone Biddagsviering, uitsluitend en geheel op den voorgrond. Zelfs alle zedelijke en godsdienstige belangen der Natie werden als daaraan ondergeschikt en dienstbaar aangemerkt, en men bad alzoo om volksbekeering en om afstand van ongeregtigheden, men bad om het behoud en den voortgang van het gezuiverde Evangelie-licht, dewijl men den Goddelijken zegen over de gemeene zaak en alle uitwendige belangen als daaraan gebonden en daarvan geheel afhankelijk zich voorstelde. Meermalen zelfs treffen ons dan ook, vooral in de vroegere Biddagsbrieven, zulke uitdrukkingen, welke ligtelijk het vermoeden doen oprijzen, als had men »neering en welvaart, vrede en uitwendigen voorspoed" als het hoogste goed aangemerkt, voor hetwelk de Christen zijne gebeden hemelwaarts opzendt (1).

(1) Zie boven, bl. 322 v.

Het is vooral dit gebrek aan een hooger, een algemeen Godsdienstig, een zuiver Christelijk beginsel, hetwelk als ommerkbaar de begeerte naar eene anders gewijzigde Biddagsviering schijnt te hebben aangevuurd, en dat eindelijk ook die gene heeft doen ontstaan, waarbij wel de *nationale* belangen en behoeften van Land en Volk nog eene voorname plaats innemen, maar waarbij tevens de *afzonderlijke geestelijke* belangen en de behoeften van ieder Christelijk gemoed en van elks hooger leven meer op den voorgrond gesteld werden. Althans het is voornamelijk hierin, dat eene zeer opmerkelijke verandering zich voordoet, wanneer wij de Biddagsviering der XVIIIde Eeuw vergelijken met die van vroegere tijden. Zij is niet meer zoo geheel en uitsluitend aan den oogenblikkelijken toestand en de belangen van het Vaderland toegewijd, maar meer nog houdt zij die behoeften in het oog, welke een iegelijk in zijn eigen hart omdraagt. Zelfs trekt zij het oog van het tijdelijke en wereldsche af, om het dies te meer te rigten op het eenige noodige. En in plaats van bekeering van hart en van wandel, alleen of voornamelijk, als het middel aan te prijzen, waardoor de zegen van God, in welvaart en voorspoed, wederom op het Vaderland rusten zal; keert zij de zaak wel eens om, en ontleent aan den toestand des Lands of aan de lotgevallen der wereld drangredenen, om tot zich zelven in te keeren, en te streven naar verzoening met God en het beantwoorden aan eene hoogere roeping.

Doch hierdoor juist trad de Biddagsviering wederom meer op het gebied, hetwelk elke ook *gewone* Christelijke Godsdienstoefening behoort te omvatten, en zij werd bestemd om gevoelens op te wekken en indrukken te weeg te brengen, wier verlevendiging althans beter en krachtiger nog van andere, meer *natuurlijke* of meer *bij uitnemendheid Christelijke*, *Gedenk- en Feestdagen* kon worden verwacht, dan van zulke eigendunkelijk gekozene Dank-, Vast- en Bededagen, bij welke bovendien altijd nog de politiek eene, de Christelijke stichting wel eens verstoorende, rol te vervullen had.

Het mag dan ook onze opmerkzaamheid niet ontgaan, dat deze jaarlijksche Biddagsviering, aangemerkt, gelijk zij was, als het Godsdienstige Feest bij uitnemendheid, niet zonder nadeeligen invloed, gelijk op de overige Godsdienstoefeningen in het gemeen, zoo vooral op de belangstellende viering der groote Christen-Feestdagen, gebleven is. Maar stonden zelfs deze bij den zoo hoog geëerden Dank-, Vast- en Bededag in de schaduw, hoe veel meer nog moet hij verhinderd hebben, dat aan de invoering, de herstelling of de betamende viering van nog andere Christelijke Feestdagen kon worden gedacht, die echter voor het Christelijk leven, meer zelfs dan de jaarlijksche Biddagsviering, van weldadigen invloed zouden geweest zijn.

Dat dit laatste werkelijk het geval was, blijkt uit eene omstandigheid, welke in meer dan één

30

opzigt onze aandacht mag tot zich trekken. Juist, namelijk, het ophouden der jaarlijksche Biddagsviering heeft krachtig medegewerkt, om de Hervormde Kerk van Nederland eindelijk op eene behoefte opmerkzaam te maken, welke zij vroeger, met hare Dank-, Vast- en Bededagen te vreden, geheel had voorbijgezien. Immers meer dan ééne jaarlijksche plegtstatige en indrukwekkende Godsdienstoefening heeft zij, van toen aan, verordend en aanbevolen, welke voorheen geheel onbekend of verwaarloosd, sedert met geestdrift en met zegenrijk gevolg gevierd zijn, en die bij toeneming zelfs, in de algemeene schatting, hoog staan aangeschreven. Vooral verdient het daarbij onze opmerking, dat juist de hier bedoelde Godsdienstoefeningen, door het algemeen godsdienstig, of meer bepaald Christelijk karakter, hetwelk haar eigen is, geacht mogen worden, datgene in zich te vereenigen, wat de latere Biddagsviering, in onderscheiding der vroegere, ter voldoening aan eene nieuwe behoefte van algemeen godsdienstigen of uitsluitend Christelijken aard, als een nieuw bestanddeel in zich had opgenomen. Ja, zij doen dit op eene wijze, welke, door ongezochte eenvoudigheid, gepastheid, tijdigheid en volledigheid, zelfs meer dan vergoedt, wat, in dit opzigt althans, door het gemis der jaarlijksche Biddagsviering schijnen kan verloren te zijn. Als zoodanig leveren zij een nieuw bewijs, dat de gang der gebeurtenissen zelf altijd het best den weg aanwijst, dien wij te volgen hebben; even-

teer als hij de slagen heelt, welke hij toebrengt, en het betere voort doet spruiten uit het goede, dat ons ontnomen werd.

Tot hetgeen wij hier op het oog hebben, behoort in de eerste plaats:

De opzettelijke gedachtenisviering van den dood des Heeren op Goeden Vrijdag.

Het is de plaats hier niet, om over den oorsprong van dezen alouden Christelijken Feestdag te spreken (1). Ook onderzoeken wij nu niet opzettelijk, op welke wijze die dag in de oude Roomsche Kerk van Nederland pleegde gevierd te worden. Dat hij als een dag van buitengewone verootmoediging door haar op hoogen prijs geschat werd, blijkt reeds uit den eigenaardigen en veelbeteekenenden naam van *Goede Vrijdag*, dien zij, even als de Engelsche Kerk (*Good Friday*), hem heeft gegeven; terwijl onze Duitsche naburen bij voorkeur hem *Stillen-Freytag* en vooral *Kar-Freytag*, d. i. *boete-dag*, noemen (2). Dat echter onze Hervormde Kerk, in

---

(1) Zie BINGHAM *Orig. Eccles.* T. IX. p. 236 sqq. PELLICCIA *Chr. Eccles. politia* T. II. p. 312 sqq. AUGUSTI *Denkw. aus d. Chr. Archaeol.* B. II. S. 128 ff. W. MOLL, *Kerk. leven*, II. 186. BROES, *Tekstenrol*, bl. 336 vv.

(2) Van het oud-duitsche *Karr* d. i. *straf* of *boetedoening*. Zie HOSPINIANUS *de Orig. Festorum* (Gen. 1674) p. 70. De naam van *goeden vrijdag* is echter van ouden oorsprong en schijnt met de overbrenging van joodsche begrippen in de Christenkerk zamen te hangen, daar juist de *groote Verzoendag* ook יום טוב, d. i. *goede dag*, genoemd werd.

onderscheiding der Luthersche (1), dezen Feestdag van de Roomsche niet overnam, is uit den algemeenen tegenzin te verklaren, waarmede zij aanvankelijk, tegen de viering van alle feesten, zelfs het Kers- en Paasch- en Pinksterfeest, was ingenomen (2). Eerst de Algemeene Synode van het jaar 1817, bepaalde, dat de vrijdag voor Paasschen, als »de gedenkdag *van den dood van Hem, die ons leven en het leven der wereld is*," in alle gemeenten door eene Godsdienstoefening zou worden gevierd (3). Evenwel, en daarop beriep zich ook de Synode, was reeds sedert eenige jaren, in sommige gemeenten, met de viering van den *Goeden Vrijdag* een aanvang gemaakt. En op deze zelfde Synode kwam zelfs een voorstel ter tafel, om den Algemeenen jaarlijkschen Biddag op dezen dag, als ook voor de Roomschgezinden een dag van verootmoediging, te bepalen (4). Weinige Synodale verordeningen zijn ook zoo zeer met de algemeen goedkeuring bekroond. Daarvan getuigen, niet alleen sommige toen uitgekomen geschriften (5), maar ook de gedurige pogingen, ter

(1) In de Luthersche Kerken van Duitschland wordt de Altaar, Kansel en Doopvont, op dezen dag, met *zwart* bekleed. Ook in de oude Kerk was het reeds gewoonte, dat het Altaar dan van zijne sieraden beroofd en het kruis bedekt werd, dat het orgel zweeg, geene klokken geluid en geene Hymnen gezongen werden enz. Zie Augusti a. a. O. S. 132.

(2) Zie boven bl. 33 v.

(3) *Hand. d. Synode*, 1817. bl. 69 v. 78.

(4) Boven bl. 392.

(5) B. v. *Plegtige dienstoefening gehouden te Echteld, op goeden*

Algemeene Synode aangewend, om het stichtelijk onderhouden dezer Godsdienstoefening nog meer te verzekeren (1); om dien *geheelen dag* tot een Godsdienstige Feestdag in te rigten (2); om den goeden vrijdag, in vereeniging met alle Protestanten en zelfs de Roomschgezinden, tot een' algemeenen godsdienstigen vierdag in Nederland te verheffen (3); en onlangs nog, met vernieuwden aandrang, om op eenige andere wijze een dergelijk doel te bereiken (4).

Maar hierin ligt dan tevens het bewijs, dat de Synode in eene wezenlijke behoefte voorzag en aan eene schoone, bij velen zich openbarende neiging gehoor gaf, toen zij eene jaarlijks terugkeerende plegtige godsdienstoefening verordende, welke, door de groote herinnering, waaraan zij is toegewijd, uit haren aard meer dan eenige andere treffend geschikt is, om een ootmoedig Christelijk schuldgevoel niet alleen op te wekken, maar ook te bevredigen,

---

vrijdag, *de* 20 *Maart* 1818, *door* F. H. Repelius, *Predikant aldaar. Zutphen* 1819. — *Der Christenen goede vrijdag*, *of kort overzigt van het geheele lijden en sterven van onzen Heer J. C.*, *door* M. Jorissen, *rustend Pred. te 's Hage*, 1820, waarvan, althans de *derde* druk verscheen. — G. H. v. Senden, *het achttiende Eeuwfeest van 's Heilands dood*, *plegtig gevierd op den goeden vrijdag van* 1833. *Zwolle* 1833. — D. M. Kaakebeen, *Feestboekje*, *of bijdrage tot de Godsd. viering van goeden vrijdag enz. Amst.* 1835.

(1) *Hand. d. Syn.* 1818. bl. 24. 1820. bl. 46.

(2) Zie *Hand. d. Syn.* 1837. bl. 21, 103. 1838. bl. 39 vv. 59.

(3) Zie de belangrijke conferentie met de Luthersche Synode over een voorstel deswegens: *Hand. d. Syn.* 1820. bl. 7, 8, 25 vv., 37 vv.

(4) Zie *Hand. d. Syn.*, van het tegenwoordige jaar, 1848.

en die alzoo op de reinste en krachtigste wijze dat gene in zich bevat, wat de verlorene jaarlijksche Biddagsviering, als *dag van Christelijke verootmoediging*, het meest had doen op prijs stellen.

De vraag, of de Synode, bij hare verordening, werkelijk aan dit laatste reeds hebbe gedacht, komt hierbij niet in aanmerking. Genoeg is het, dat zij, het zij dan bewust of onbewust, in die plegtige en opzettelijke gedachtenisviering van 's Heeren dood, aan de Nederlandsche Hervormde Gemeenten eene Godsdienstoefening heeft verschaft, welke, uit haren aard en in één bepaald opzigt, geschikt en waardig is de plaats te bekleeden, welke onze vroegere Biddagsviering schier uitsluitend had ingenomen. Ja, eenvoudiger, eigenaardiger en treffender vereenigt zij dat alles in zich, wat den mensch in zijne zondaarsbehoefte tot zich zelven doet inkeeren, een ootmoedig schuldgevoel bij hem verlevendigt, zijnen eenigen troost beiden in leven en sterven hem aanschouwelijk voorstelt, en door de liefde van Christus zijne keuze aanvuurt en heiligt, om met afstand van ongeregtigheid in een nieuw en godzalig leven te wandelen. — En heeft men nu ook elders reeds de juiste opmerking gemaakt, » dat de gedenkdag van den dood des Heeren, eigenlijk, de ware algemeene Boetedag voor alle belijders van het Christendom is" (1), dan mogen wij uit dit alles het besluit wel afleiden: dat wij, in een be-

(1) Zie boven bl. 483 (3).

paald opzigt althans, reeds weder bezitten hetgeen wij schenen te hebben verloren, dewijl de sedert onder ons ingevoerde viering van den Goeden Vrijdag zoo juist en treffend aan ééne der hoofdbedoelingen beantwoordt, welke men bij de jaarlijksche Biddagsviering zich in de eerste plaats voorstelde.

Maar behoort daar welligt toe, dat deze dag, in gelijkvormigheid aan den Dank-, Vast- en Bededag, zoo als men dien vroeger pleegde te vieren, ook tot een dag, *uitsluitend* aan Godsdienstoefeningen gewijd, worde verheven? — Zulk een wensch schijnt, naar ik meen, schooner en vromer, dan hij wezenlijk is. Reeds voor vele jaren gaf ik deswegens mijne overtuiging te kennen (1). Men heeft, namelijk, wijs gehandeld, *zoowel* door de Hervormde Kerk tot eene jaarlijksche gedachtenisviering van 's Heeren dood algemeen en ernstig uit te noodigen, *als* door die gedachtenisviering bij ééne opzettelijke en plegtige Godsdienstoefening te bepalen. En schoon ik toen niet, gelijk nu, den Goeden Vrijdag als gedeeltelijken plaatsbekleeder der jaarlijksche Biddagsviering mij voorstelde, blijven toch de gronden, op welke mijn gevoelen berust, dezelfde. Zij liggen niet alleen of hoofdzakelijk in de moeijelijkheid, of welligt de onmogelijkheid, om eene daartoe noodige Burgerlijke verordening uit te lokken en te verkrijgen, — iets

(1) *Chr. Kerk op aarde*, I D. bl. 333.

waarop zich de Synode steeds heeft beroepen (1); maar meer nog in de bezwaren, welke zich daartegen, zelfs van het Christelijk standpunt verheffen. Het Christendom immers kent het onderscheiden van dagen niet. Het vermenigvuldigen althans van op vastgestelde tijden te onderhouden Godsdienstige Vier- en Heiligen-dagen is in strijd met zijnen geest en zijne bedoeling (2), evenzeer als met die belangen der maatschappij, welke het niet slechts niet minacht of schaden wil, maar veeleer eerbiedigt en in zijne bescherming opneemt. En acht men het dan gering, één' geheelen dag aan de algemeene nijverheid te onttrekken? Acht men het voor niets, den schaars bedeelden, die elken dag van den arbeid zijner handen leven moet, zijn zuur verdiend brood voor een' geheelen dag te ontrooven? Of gelooft men dan indedaad, dat de werkman, of wie hij ook zij, die des middags nog zijn brood in het zweet zijnes aanschijns genoten heeft, daarom aan den avond van denzelfden dag, den dood zijns Verlossers, minder uit 's harten lust en tot troost en versterking voor zijn gemoed zal verkondigen? Ja, vergeet men het dan, dat niet slechts de Roomsche Heiligen-dagen, maar zelfs onze vroegere gedwongene of althans willekeurige Biddagsviering, de bewijzen kan leveren van de velerlei verkeerdheid, welke niet toevallig, maar uit den aard der zaak, aan zulk een

(1) Zie *Hand. d. Syn.* 1820. bl. 25 vv., 39 vv.
(2) Zie boven bl. 32 vv.

ledigen dag, althans voor velen, verbonden was?

Doch verheugen wij ons daarom in de Synodale verordening, zoo als zij daar ligt, en trekt vooral hare tijdigheid, ter vervanging en vergoeding van hetgeen de Biddagen vroeger, tot verlevendiging en bevrediging van een ootmoedig schuldgevoel, op hunne wijze aanboden, in hooge mate onze belangstelling: des te vuriger ook rijst onze wensch, dat het plegtige avonduur op den sterfdag van Hem, die ons leven is, meer dan tot nu toe, althans over het algemeen, het geval was, zijne zoo aandoenlijk vertroostende en heiligende kracht moge ten toon spreiden. Immers, dat doet het niet, en dat kan het niet doen, waar de nieuwe verordening slechts aanleiding gegeven heeft, dat de behandeling van een' gewonen passietekst, der beenbreking of der begrafenis, derwaarts verplaatst werd. Neen! Christus, zoo als Hij kwam om te zoeken en zalig te maken dat, wat verloren was; Christus, zoo als Hij leed en stierf tot vergeving van zonden; Christus, zoo als Hij vooral ook in Zijnen dood ons leven is, en troost en steun en hoogere kracht geeft aan het verslagene zondaarshart: — dit moet meer dan ooit de ziel en het middelpunt zijn der plegtige Godsdienstoefening, tot welke zich de gemeente op den gedenkdag van den dood des Verlossers vereenigt. En wordt, waar dit kan, zulk eene meer dan anders opzettelijk en plegtige verkondiging van den dood des Heeren, nog bovendien door de viering des Avondmaals verhoogd en geheiligd,

dan gewis zal er, onder den zegen van God, ter Zijner eer een uur van Godsdienstoefening worden gevierd, hetwelk ook tegen eenen Bededag opweegt.

Wat wij echter van den gedenkdag van 's Heeren dood gezegd hebben, geldt in een ander opzigt ook van:

De plegtige Godsdienstoefening aan den avond van den laatsten dag van het jaar.

De jaarlijksche Biddagsviering had onder anderen ook dit eigenaardigs, dat zij het gebeurde gedurende een geheel jaar voor den geest riep, en bij de vreugd of het leed, hetwelk men, niet slechts wat algemeene, maar ook wat bijzondere belangen betreft, op den levensweg ondervonden had, de godsdienstige aandacht bepaalde. Ook hierin gewis lag eene hoofdreden der hooge waardeering, welke aan den jaarlijkschen Biddag ten deel viel. En hoe dieper en treffender wij ons den indruk mogen voorstellen, welken de Biddagsviering in dit opzigt te weeg bragt, des te verklaarbaarder wordt ook het anders schier onverklaarbaar verschijnsel, dat de Godsdienstige sluiting des jaars in de Nederlandsche Hervormde Kerk zoo lang eene geheel onbekende zaak gebleven is. Maar verklaarbaar wordt het dan ook, dat de gestremde of gestaakte Biddagsviering al meer en meer het verlies gevoelen deed, hetwelk ieder godsdienstig gemoed daardoor geleden had. En vooral begrij-

pen wij dan, hoe het gekomen zij, dat geene andere verordening der Algemeene Synode meer met algemeene toejuiching begroet en ontvangen is, dan die, welke bepaalde, dat de laatste dag van ieder jaar, »als bijzonder geschikt om ons te stemmen tot ernstig nadenken op ons zelven en over de wegen van God met ons gehouden," in alle Gemeenten voortaan, bij voorkeur des avonds, met een plegtig dankuur zou worden gesloten (1). Werkelijk ook is de Hervormde Kerk van Nederland hierdoor met eene Godsdienstoefening verrijkt, welke, meer schier dan eenige andere, in de algemeene belangstelling deelt, en voor duizenden ieder jaar tot steun en troost en zegen geweest is; maar met eene Godsdienstoefening tevens, welke ruimschoots vergoedt en terug geeft, wat men, wederom in één bepaald opzigt, in de vroegere Biddagsviering gezocht, maar niet altijd gevonden heeft. Dit althans is zeker, dat, hoe meer wij op die behoefte van het godsdienstig gemoed het oog slaan, welke bepaaldelijk ook door »het gedenken aan al den weg, dien de Heer ons geleid heeft", bevredigd wordt, wederom, wat betreft natuurlijke eenvoudigheid en treffende kracht, de schaal niet naar eene Biddagsviering overhelt, naar willekeur verordend, maar wel naar dat indrukwekkende oogenblik, wanneer een geheel jaar met al zijn lief en leed is voorbijgegaan, en deszelfs naderend einde zoo

(1) Zie *Hand. d. Syn.* bl. 69, 78. Verg. BROES *Tekstenrol*, bl. 178 vv.

ernstig ons de verantwoording voorhoudt, die op ons rust, het vlieden onzer dagen, die daar voorbijgaan als eene schaduw, en het naderend oogenblik, wanneer ook wij zullen worden opgeroepen om voor God te verschijnen!

Godsdienstige viering van den eersten dag van het jaar.

Ook op de plegtige Godsdienstoefening, waarmede een Nieuw-Jaar begonnen wordt, moeten wij met een enkel woord de aandacht hier vestigen, dewijl dezelfde Synodale verordening, welke de opzettelijke gedachtenisviering van Jezus dood, en de plegtige Godsdienstige sluiting des jaars, overeenkomstig de zich meer en meer openbarende behoefte, te voorschijn riep, niet minder ook de Godsdienstige viering van den eersten dag van het jaar aan allen heeft aanbevolen (1).

Het is zoo, de Nieuwjaarsdag werd ook vroeger reeds, althans in vele Gemeenten, godsdienstig gevierd. Maar overeenkomstig een veel ouder kerkgebruik, was hij gewijd aan de gedachtenis van Jezus Christus, besneden ten achtsten dage, en deze viering alzoo weinig berekend, om het » vermanen tot beteren zin en opwekking tot dankbaarheid jegens God en vertrouwen op Zijne leiding," welke bij de godsdienstige intrede in een nieuw jaar behoefte zijn, ook geheel en uitsluitend tot

(1) *Hand. d. Syn.* 1817. bl. 70, 78.

hoofddoel te maken der plegtige Godsdienst-oefening, tot welke men dan zich vereenigt. Waarschijnlijk vond ook dit gebruik, wel niet zijnen oorsprong, maar toch zijnen steun, in de jaarlijksche Biddagsviering, welke ook den Nieuwjaarsdag scheen overbodig te maken, door op hare wijze, zoowel in eerbiedig vertrouwen vooruit te doen zien op hetgeen nog aanstaande was, als met dankbare schaamte het oog te doen slaan op hetgeen was voorbijgegaan.

Maar de eerste dag van een jaar, dat wij dan weder in Gods gunst mogen intreden, hoe vele voordeelen biedt hij niet aan, van welke een willekeurig vastgestelde Biddag uit zijnen aard moest verstoken zijn! En wanneer wij zijne eerbiedige viering, zoo als die thans, in onderscheiding van voorgaande tijden, veelal plaats vindt, in haren innigen zamenhang met het schoone en indrukwekkende uur, dat aan den avond des vorigen dags haar voorafging, gadeslaan; wanneer wij de hoop niet mogen ijdel achten, dat het geen daarbij nu nog gebrekkig is, steeds meer voor het betere plaats maakt; dan zeggen wij nogmaals: wij hebben niet verloren, maar wij hebben gewonnen, want, dan staat, in beide deze godsdienstoefeningen, één geheel van ootmoedige dankzegging aan God en van kloekmoedig vertrouwen op Hem, daar voor ons, zooals de Biddagsviering, bovendien in zoo veel anders verdiept, nimmer heeft opgeleverd (1).

(1) Verg. BROES, *Tekstenrol*, bl. 377 vv.

Eindelijk nog ééne Godsdienstige instelling is er, welke, bij het voorgeslacht onbekend, het hare thans toebrengt, om beter en vollediger ons te verschaffen, hetgeen de verlorene Biddagsviering gebrekkig gepoogd heeft. Het is de:

Jaarlijksche gedachtenisviering der Kerkhervorming.

Er is in onze oudste Hervormde Biddagsbrieven meestal een trek, die onwillekeurig ons aandoet. Terwijl, namelijk, het behoud en de bloei der gemeene zaak daar steeds boven aan staat, verschijnt toch het behoud en de voortgang van het gezuiverde Evangelielicht, als daarmede zoo innig vereenigd, dat het wel eens onzeker blijft, of men voor de »*ware Religie*" bad, om door haar het »lieve" *Vaderland* te behouden, of voor het behoud van dit, om voor de heiligste zaak, ten zetel en tot steun te verstrekken. Later heeft godsdiensthaat tusschen broeders daar op wel eens het merk harer bekrompenheid ingedrukt. Maar in de XVIIIde Eeuw wordt de blik weder ruimer, en de zegen der Kerkhervorming en de redding en het behoud en de bloei der Protestantsche zaak aan alle oorden en onder allerlei namen, vindt er gewoonlijk plaats onder hetgeen de jaarlijksche Biddagsbrief als bid- en dankensstof aanvoert.

Maar ziet daar dan ook alles, wat de Hervormde Kerk van Nederland tot dankbaar aandenken der groote gebeurtenis deed, ja, in hetgeen zij

dus deed, de oorzaak ook van het bevreemdend verzuim, waaraan het zoo protestantsche Land bij uitnemendheid, meer dan twee eeuwen lang, zich schuldig gemaakt heeft.

Eerst wederom de Synode van 1817 heeft een' aanvang gemaakt, om gedeeltelijk althans dit verzuim te herstellen (1). Zij deed zulks naar aanleiding van het toen juist invallend derde Eeuwfeest, ter gedachtenis van hetgeen de groote LUTHER, in de kracht des Heeren, voor de Kerkhervorming heeft mogen verrigten; en hare oproeping tot feestviering rigtte zich daarom ook naar den jubeldag van het feit, 't welk men, op voorgang van het Luthersche Duitschland, nu eenmaal gewoon was als de kiem der groote gebeurtenis aan te merken.

Hoe zou niet het Protestantsche Nederland met geestdrift aan deze oproeping hebben voldaan? De Hervormde Kerk vooral had er dubbele reden toe, naarmate, gelijk men vermoedt, een bekrompen geloofsijver tegen over den Lutheraan haar tot het vroeger verzuim mogt verleid hebben (2).

Maar die Hervormde Kerk had van nu aan, meer dan immer te voren, behoefte en regt, om ook jaarlijks eene feestviering in haar midden geheiligd te zien, waarop zij de geschiedenis en den zegen der Kerkhervorming zich opzettelijk en met denkzegging aan God kon herinneren en telkens met nieuwen gloed worden aangespoord, niet al-

---

(1) Zie boven bl. 393 v.

(2) Zie BROES, *Tekstenrol*, bl. 382.

leen om voor het behoud, den bloei en voortgang der schoonste zaak gebeden en smeekingen op te zenden tot den Vader der lichten, maar om zelve getrouw te zijn aan hare roeping, en aan het licht, dat haar bestraalt en de weldaad, aan haar bewezen, steeds meer te beantwoorden.

Doch dit juist is het, wat haar tot hiertoe niet dan gebrekkig ten deel viel. De daarhenen zich telkens uitstrekkende wenschen werden ter hooge Kerkvergadering traag en met schier onverklaarbare koelheid beantwoord (1). En mogen zij ook hebben aanleiding gegeven, dat de groote gebeurtenis sedert, inzonderheid wanneer de 31e October op een Zondag inviel, immers hier en daar, althans door gebeden en dankzeggingen, Godverheerlijkend werd herdacht (2); ja, moge hierdoor, aan-

---

(1) Het voorstel tot vaststelling van een jaarlijksch Reformatie-feest werd, in 1816 en nogmaals in 1818, *aangehouden!* Zie *Hand. d. Syn.* 1817 bl. 44. 1818 bl. 15. Op een herhaald voorstel in het volgende jaar, besloot zij »eene aanschrijving te doen [slechts] *aan de Prov. Kerkbesturen*, om *van tijd tot tijd*, in het openbaar, de geschiedenis en de zegeningen der Reformatie in gedachtenis te houden; en vooral op den tijd, als de dag van 31 October op eenen Zondag invalt, die gelegenheid te gebruiken, om, *immers door gebeden en dankzeggingen*, deze gebeurtenis Godverheerlijkend te gedenken." *Hand. d. Syn.* 1819, bl. 49 v. In 1824, toen de 31 Oct. op een Zondag zou invallen, sloeg zij zelfs het voorstel af, om bovengemelde aanschrijving, *tot eene meer opzettelijke gedachtenis van de geschiedenis en de zegeningen der Kerkhervorming*, te vernieuwen." *Hand. d. Syn.* 1824. bl. 22.

(2) Zie onder anderen: *Leerrede ter gedachtenis van de Kerkhervorming als eene heugelijke verlossing door God geschonken naar*

vankelijk, zelfs meer dan vergoed zijn, wat de jaarlijksche Biddagsviering vroeger daartoe slechts als ter loops konde aanbieden: eene wezenlijke meest dringende behoefte is er niet door bevredigd. Hiertoe ware, zoo niet een jaarlijksch plegtig *Reformatie-feest*, dan toch jaarlijks, een meer opzettelijk en algemeen *Reformatie-aandenken* noodig. En het zij men nu meene, dat ook de Nederlandsche Hervormde Kerk, berustende in het geen het Luthersche Duitschland, zelfs van zijn standpunt niet zonder eenige willekeur, gelijk niet zonder tegenspraak, deswegens heeft ingevoerd (1), voortdurend op den laatsten zondag der maand October het geschiktst haar Hervormingsfeest vieren kan; het zij men veeleer oordeele, dat de zelfstandige aard en oorsprong der Nederlandsche Kerkhervorming, zoo wel als hare geheel eigene lotgevallen, liever eene andere tijdsbepaling ter Godsdienstige gedachtenisviering zouden wenschelijk maken: altijd zal, nevens den algemeenen zegen, ook de naauwe band, door welken de *Hervorming* en *Nederland* aan elkander verbonden

---

Exod. 13: 3, *uitgespr. te Arnhem d.* 31 *Oct.* 1841 *door* F. H. G. v. Iterson. Arnh. 1841. en mijne: *Hervormingsleerrede, uitgespr. te Leiden d.* 30 *Oct.* 1836. Leiden 1836. en: *Leerrede ter viering van het Elfde Eeuwfeest der invoering van het Christendom in Nederland en van den* 322*en jaardag der Kerkhervorming, uitgespr. te Leiden d.* 3 *Nov.* 1839. *Met een naschrift over Willebrord*, Leiden 1839.

(1) Verg. Augusti, *Denkwürdigkeiten a. d. Chr. Archaeol.* II. B. *Vorrede*, S. IV—XIII.

zijn, daarbij op den voorgrond moeten geplaatst worden. Ja, de belangstelling in deze gedachtenisviering en het door haar onder ons te stichten nut zullen worden verhoogd, naarmate de gewigtige invloed, dien Nederland op het ontstaan zelfs der Duitsche en Luthersche Hervorming heeft mogen hebben, en de kostelijke offers, die ons voorgeslacht, in den bangen strijd tegen Rome en Spanje, daarvoor heeft gebracht, en de rijke zegen van God, die daardoor over den plek onzer geboorte en van daar weder over andere landen en volken is uitgestort, nevens het licht en den troost, die hierdoor nog aan ons en aan de wereld beschoren zijn, de stof van ons eerbiedig en Godverheerlijkend nadenken uitmaken. Wij drukken hierop, dewijl reeds de aard der zaak ons toeschijnt zulks gebiedend te vorderen. Maar wij doen dit toch nog te meer, omdat juist eene daarop gerigtte godsdienstige gedachtenisviering der Kerkhervorming voor Nederland geheel zal vergoeden, wat het in zijne jaarlijksche Biddagsviering mag hebben verloren. Dan toch zal het Hervormingsfeest tevens eene Vaderlandsche, eene echt Nederlandsche Feestviering wezen; en onder den zegen van God, zal zij het hare toebrengen, om Nederland te bewaren voor het Protestantisme, gelijk het Protestantisme voor Nederland.

Algemeene buitengewone Biddagsviering.

Wij sloegen op de Biddagsviering het oog, zoo als zij door gewoonte eindelijk eene vaste jaarlijk-

sche instelling geworden was; en wij meenen overtuigend te hebben doen zien, dat, in plaats van over haar gemis ons te beklagen, wij integendeel reden hebben, om met dankbaar gevoel het *betere* op te merken, dat aanvankelijk reeds uit hare afschaffing is voortgevloeid (1).

Dit echter kan het geval zijn, nog in een ander opzigt. Zij zelve had, namelijk, eene eerbiedwaardige instelling van nog vroegere dagen vervangen. Maar voor het wegvallen daarvan heeft zij niet altijd eene afdoende vergoeding opgeleverd. En dit moet nu te meer onze aandacht tot zich trekken, dewijl ook het reeds opgenoemde, 't geen met haar gemis ons anders te vreden stelt, toch niet weêrgeeft, wat ook zij niet, of slechts gebrekkig vergoed had.

Het is de *algemeene buitengewone Biddagsviering*, in oogenblikken van gevaar of van uitkomst, door de Landsregering zelve voor het geheele Vaderland afgekondigd, welke ik bedoel. Eene instelling, wel is waar, welke door het voorgeslacht overdreven werd. Want toen schier elke omstandigheid, 't zij van droefheid of vreugd, indien zij van verre slechts als buitengewoon kon gerekend worden, straks ook als dringende aanleiding gold, om geheel het volk tot boetvaardig bidden en vasten, of tot een plegtig Dank-gebed, op te roepen, gebeurde het wel eens, dat in één jaar, tot vijf- of zes- of

(1) Ik had hier nog bij kunnen voegen de vroeger geheel onbekende *Bedestonden*, zoo voor de *Zendelingszaak*, als de *Bijbelverspreiding*.

meermalen zelfs Biddag gevierd werd. Ja, eindelijk was het, beiden voor Staat en Kerk, in dit opzigt althans, eene gewenschte verandering, dat één Biddag bij uitnemendheid, eenmaal des jaars, de plaats van alle overige innam en zoo wel de Regering van de wel eens moeijelijke taak onthief, om telkens op nieuw Biddagsbrieven te moeten ontwerpen, als de kerkelijken van den bezwarenden arbeid, die inzonderheid voor hen aan eene zoo vaak herhaalde Biddagsviering verbonden was.

Doch gelijk het misbruik het gebruik niet veroordeelt, zoo behoudt ook die oude gewoonte, als uit eene altijd geldige behoefte voortgesproten, nog steeds hare waarde. Het bewijs ligt vóór ons, in hetgeen wij, zelfs nog in het jaar 1847, beleefd hebben. Want weinigen zullen er geweest zijn, voor wie het geene loffelijke en welkome zaak was, dat in den toen heerschenden nood, op hooger last, een algemeenen *Biddag*, en wederom, na de ondervonden zoo heuchelijke uitkomst, zonder onderscheid van belijdenis, door geheel Neêrland een *Dankdag* gevierd is. Wij mogen het niet voorbijzien, dat het een noch het ander, immers niet op die gepaste wijze, zou hebben plaats gehad, indien men nog aan eene jaarlijksche Biddagsviering gebonden geweest ware; gelijk het trouwens in den vroegeren tijd in het oog valt, dat die Biddagsviering, eenmaal des jaars, meermalen, helaas! den indruk van het oogenblik liet voorbijgaan.

Maar hierin ligt dan weder de herinnering eener

nieuwe aanwinst, welke het wegvallen der jaarlijksche Biddags-plegtigheid aanbrengt; zoowel als eener nieuwe verpligting, hierdoor ons opgelegd.

Aan de ééne zijde, namelijk, verwachten wij, welke veranderingen de toestand onzes Vaderlands nog ondergaan moge, van de Nederlandsche Regering steeds die mate 'van godsdienst-zin en dien eerbied ook voor den geest en de behoeften der Natie, dat zij, bij het klimmen van eenigen nood, of bij het herrijzen van licht uit de duisternis, reeds uit eigene aandrift het geheele volk zal oproepen om harten en handen op te heffen tot den Oneindige, en dat zij dit inzonderheid doen zal, naar mate de daarheen zich uitstrekkende wensch haar openbaar wordt. Maar aan de andere zijde ook worden de verschillende Kerkgenootschappen in Nederland, ieder voor zich of gezamenlijk, hierdoor opgewekt en gedrongen, om telkens, wanneer de buitengewone behoefte van het oogenblik dit schijnt te vorderen, bij de Hooge Lands-Regering de tolken te zijn der algemeene wenschen en behoeften, en alzoo van de Overigheid de plegtige oproeping van het volk van Nederland uit te lokken, hetzij ter verootmoediging of tot erkentelijkheid jegens den Hoogen Beschikker van al zijne lotgevallen.

Op het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk zal de verpligting hiertoe wel in de eerste plaats rusten. Het houde zich daarom op nieuw aan den regel, welke in onze oude Kerke-ordeningen geschreven staat: » In tyden van oorlog, pesti-

lentie, duren tyd en andere algemeene zwarigheden, zullen de Dienaars der Kerke de Overheid bidden, dat door haar bevel, openbare Biddagen mogen aangesteld en geheiligd worden" (1). — Het doe zulks met dien ijver, maar ook met die gematigdheid, waardoor men zoowel boven laauwheid als overdrijving verheven blijft, en evenzeer altijd voor het streven naar invloed op den gang der openbare zaken zich hoedt, als nimmer flaauw terugdeinst, wanneer de eer van God en de algemeene toestand het vorderen, dat ook tot de hooge Landsregering, in het belang der Godsdienst, een vrijmoedig maar eerbiedig woord gesproken worde.

Het ligt intusschen in den aard der zaak, dat zulk eene buitengewone algemeene Biddagsviering niet dan zeldzaam zal plaats hebben. Bij de geheele afscheiding van Kerk en Staat kunnen het ook slechts geheel algemeene belangen en toestanden zijn, die daartoe mogen aanleiding geven; terwijl bovendien, van de zijde der Regering, bezwaren van zeer verschillenden aard tegen het inwilligen zelfs van den meest billijk schijnenden wensch der Kerkgenootschappen zich kunnen verheffen. Maar dit juist noopt ons, hier nog op iets anders de aandacht te vestigen, hetwelk echter op de Nederlandsche Hervormde Kerk in het bijzonder betrekking heeft. Ik bedoelde de:

(1) Zie boven, bl. 130. Verg. bl. 167 v.

Kerkelijk-Hervormde Biddagsviering.

De zelfstandigheid en vrijheid, welke de Nederlandsche Hervormde Kerk tegen over den Staat bezit, stelde haar, meer dan zij zelve wel scheen te weten, reeds vroeger in staat, om te doen, waartoe zij vooral van nu aan verpligt is. Wij lieten het daarom niet onopgemerkt, hoe hare hooge Kerkvergadering wel eens al te behoedzaam en angstvallig te werk ging, in het nemen van besluiten en maatregelen, waartoe zij bevoegd en geregtigd was, maar waarbij zij eenige krenking vreesde van hetgeen zij aan den Staat zich verpligt achtte (1). Reeds vroeger, namelijk, stond het in hare magt, om eene Biddagsviering, wel te verstaan op een' dag van gewone Godsdienstoefening vastgesteld, wanneer zij dit voor zich had nuttig en noodig geoordeeld, binnen den kring harer bemoeijing, ook *op eigen gezag*, te verordenen; en wij verheugen ons daarom, dat zij van deze hare magt en bevoegdheid, althans in het jaar 1847, reeds heeft gebruik gemaakt. Haar toen genomen besluit, dat de gedachtenis van den Munsterschen Vrede in het volgende jaar godsdienstig zou worden gevierd (2), is algemeen gunstig opgenomen, en heeft nu reeds eene godsdienstige feestviering doen plaats hebben, welke gewis menig goed beginsel zal hebben gewekt of ver-

(1) Zie boven bl. 387 vv.
(2) Zie boven, bl. 417 verv.

sterkt, en die, naar wij vermoeden, niet zonder zegen voorbijging (1).

Maar juist in dit gebeurde ligt het bewijs en de aanduiding van hetgeen de Hervormde Kerk, van nu aan vooral, ten aanzien der zaak, over welke wij spreken, niet alleen aan zich zelve verpligt is, maar tevens geheel op eigen gezag kan verwezenlijken. Aan haar immers staat het, om, acht gevende op de teekenen der tijden, nu of dan, wanneer het belang van het oogenblik dit schijnt te vorderen, de Gemeenten uittenoodigen, hare gewone Godsdienstoefeningen tot eene meer bepaald doel te rigten, en alzoo aan eenen daartoe afgezonderden dag des Heeren zulk een meer buitengewoon en plegtstatig karakter bij te zetten, als overeenkomstig is met het doel, waaraan men hem meer bijzonder wenscht te zien toegewijd.

Wij zullen hier wel niet onderscheidenlijk de gelegenheden behoeven uiteen te zetten, waarbij het gebruik maken van deze wettige bevoegdheid te pas komt, noch ook het nut, hetwelk hieruit bijzonder voor de Hervormde Kerk kan voortvloeijen. Of zal men dan altijd de Regering aanstonds gereed vinden, om dan zelfs, wanneer, naar aanleiding van een' of anderen tijdelijken nood, de begeerte der Hervormde gemeenten daarheen

---

(1) De dezer dagen verschenen, bij die gelegenhed uitgesproken, belangrijke Leerredenen, van mijnen Ambtgenoot W. A. v. Hengel, W. Moll en B. ter Haar te Amsterdam, J. J. Prins te Rotterdam, H. J. Veldwijk te Arnhem en anderen, mogen wij als algemeen bekend veronderstellen.

zich uitstrekt, ook eenen *algemeenen Bededag* uit te schrijven? En heeft niet, bovendien, de Nederlandsche Hervormde Kerk, door de geheel eigenaardige betrekking, in welke zij, van haren oorsprong af, met den Nederlandschen Staat zoo innig verbonden geweest is, menigvuldige aanleiding tot Godverheerlijkende herinneringen, in welke echter niet alle overige ingezetenen van Nederland in die mate deelnemen, dat de Regering tot het uitschrijven van een' algemeenen Bededag zoude bevoegd zijn? Van het ééne hebben wij een blijk in den straks genoemden, algemeenen Bededag voor het gewas; die immers, bij de Hervormde Gemeenten, lang vruchteloos te gemoet gezien en als vooruitgeloopen, nog beter welligt vooral aan zijne liefdadige bedoeling zou hebben beantwoord, indien hij veel vroeger of bij herhaling zelfs had kunnen gevierd worden. Van het andere getuigde de gevierde godsdienstige gedachtenis van den Munsterschen Vrede, die toch voor de Hervormde en overige Protestantsche Kerken van Nederland noch eene andere en hoogere beteekenis heeft, dan wel elders daaraan gehecht wordt, zoodat het der Hooge Regering niet kon worden ten kwade geduid, indien zij huiverig was, daaraan, althans in dezen tijd, een' algemeenen Bededag toe te wijden.

Doch het een en ander is reeds voldoende om aan te duiden, van welken aard en hoe velerlei voor de Hervormde Kerk de aanleidingen zijn kunnen, om eene *kerkelijke* Biddagsviering te doen

plaats hebben, en alzoo, naar het voorbeeld van hetgeen straks na de afscheiding van Kerk en Staat reeds heeft plaats gehad (1), op eigen gezag te doen, wat zij thans vooral niet meer van den Staat verwachten of vergen kan. Dat ik hierbij echter geenszins op eene *jaarlijksche* Biddagsviering het oog heb, maar uitsluitend op zulk eene, welke door *buitengewone tijdsomstandigheden*, of *voor haar bijzonder merkwaardige herinneringen* wordt uitgelokt, behoef ik, na het vroeger opgemerkte, niet te herhalen. Maar evenmin acht ik mij geroepen, haar op de noodige behoedzaamheid heen te wijzen, welke, het *te veel* en *te weinig* ontwijkend, alleen hetgeen gepast en tijdig is onder het oog houdt. Slechts voeg ik den wensch hierbij, dat het haar, met de nieuwe inrigting, welke zij tegengaat, niet aan een *Bestuur* ontbreke, hetwelk, als de geheele kerk vertegenwoordigend, ook door het algemeen vertrouwen in staat is, om telkens, wáár en wanneer dit gevorderd wordt, in naam der geheele Kerk, *krachtig* en *afdoende* te handelen (2). Alleen kleingeestige naijver, of zucht om mede te regeren, kan die behoefte voorbijzien en hare vervulling dwarsboomen. En behoef ik nog wel te zeggen, dat een nog hooger belang, dan waarover hier gesproken wordt, het voor de Hervormde Kerk van Nederland, thans meer dan immer te

---

(1) Zie boven bl. 350—357.

(2) Ik behoef niet te zeggen, dat ik hierbij op een groot gebrek in het *Gerevideerd algemeen reglement voor het Bestuur der Herv. Kerk* het oog heb.

voren tot eene behoefte maakt, dat zij met kracht en eenheid zich ook naar buiten vertoone.

Met de aangeprezen kerkelijke Biddagsviering bedoelen wij echter niet de Hervormde Kerk alleen. Tevens denken wij daarbij aan eene:

Nederlandsche Protestantsche Biddagsviering.

Protestantsche eenheid, ach! waarom was zij veelal zoo ver te zoeken? En al heeft men zich in Nederland minder nog dan elders welligt over haar gemis te beklagen, hoe dringend toch roepen de teekenen des tijds ons toe, dat er nog van afscheiding en verdeeldheid, vooral van onderlingen naijver, te veel is!

Maar, wat Christelijker en krachtiger middel tegen dit kwaad, dan het vereenigd zijn in dankzeggingen en gebeden, bij gelegenheden vooral, in welke aller gemeenschappelijke en dierbare belangen betrokken zijn? Daarom lacht ook eene gemeenschappelijke Protestantsche Biddagsviering voor Nederland ons toe. En hebben wij de Nederlandsche Hervormde Kerk opgewekt, om gepast en waardiglijk, althans van tijd tot tijd, van haar regt, tot kerkelijke Biddagsviering gebruik te maken, niet minder doen wij dit ook onze Protestantsche broeders. Onze wensch, namelijk, strekt vooral daarhenen zich uit, dat alle Protestantsche Kerkgenootschappen in Nederland, onder welke namen ook van elkander verschillend, van nu aan in de Biddagsviering zich aan elkan-

deren aansluiten, door zoodanige gelegenheden of gebeurtenissen, welke voor allen gewigtig zijn, ook met gemeenschappelijke gebeden en dankzeggingen, op eenen onderling daartoe vast te stellen dag, te heiligen. Want, staat wel het treurige der vroeger zoo hoog geklommen Protestantsche verdeeldheid, nergens in een meer afzigtig licht voor ons, dan toen men in gemoede meende, zelfs waar men ter behartiging van gemeenschappelijke belangen bijeen was, niet met elkander te kunnen bidden, waarvan, helaas! de geschiedenis van het Protestantisme in Duitschland meer dan één voorbeeld bewaard heeft: — geen meer hechte grondslag voor eene geheele verbroedering en aaneensluiting kan er gelegd worden, dan het aangrijpen vooral van meer buitengewone en plegtige gelegenheden, ten einde, door gemeenschapsoefening in het gebed, als broeders van hetzelfde huisgezin en als één van ziel zich te gevoelen en te betoonen.

Gelukkig is het niet meer iets ongehoords, dat wij nu voordragen. *Zoowel* het gemeenschappelijk overleg, tot hetwelk de Synode der Nederlandsche Luthersche Kerk, in 1820, die der Hervormde heeft uitgenoodigd, om de plegtige jaarlijksche viering van den gedenkdag van 's Heeren dood met onderlinge eenparigheid in te rigten en vast te stellen (1); *als* de uitnoodiging, in 1847, van wege de Hervormde Kerk aan de overige Pro-

(1) Zie boven bl. 469.

testantsche Kerkgenootschappen gerigt, om den gedenkdag van den Munsterschen Vrede gemeenschappelijk te doen heiligen (1), was aanvankelijk althans eene verwezenlijking van hetgeen ik hier op het oog heb. Op dien reeds gelegden grondslag bouwe men slechts voort. De bedoelde Kerkgenootschappen hebben toch allen zoo zeer één belang en gelijke behoeften, dat ook de gelegenheden of de herinneringen, bij welke het van tijd tot tijd te pas kan komen of heilzaam geacht worden, de gemeenten opzettelijk en met meer dan gewonen ernst en plegtigheid te bepalen, voor allen wel dezelfde zijn zullen. Veel zoude de Biddagsviering zelve, door zulk een algemeen Protestantsch karakter, in belangrijkheid en gezegenden invloed winnen. Vooral echter zou zulk eene onderlinge gemeenschapsoefening in dankzeggingen en gebeden er het hare toe bijdragen, om den Christelijken band al naauwer toe te halen, die allen omvat, ja, om eene geheele aaneensluiting voor te bereiden van hetgeen nu nog te veel gescheiden is, en waarvan de wedervereeniging in onzen tijd, bepaaldelijk in Nederland, naar het schijnt meer dan voorheen dringend behoefte wordt. Vroeger dacht ik hierover anders (2). Maar, neem ik al de gronden niet terug, waarmede de wijze, op welke de vereeniging van alle Protestanten toen verdedigd

(1) Zie boven bl. 418.

(2) Zie *Christelijke Kerk op aarde*, II D. bl. 270—274.

werd, moest bestreden worden, en, stem ik ook nu nog in met het *festina lente,* door een wijs man destijds over die vereeniging uitgesproken (1): bij den nieuwen staatkundigen en maatschappelijken toestand, welken Nederland thans tegengaat, is er toch, bedrieg ik mij niet, veel, hetwelk het oordeel over den toestand van het Protestantismus in Nederland mag en moet wijzigen. Zelfs dat afzonderlijk *esprit de corps*, het eenige schier, waardoor thans nog de verschillende Protestantsche Kerkgenootschappen tegen elkander overstaan, werkt op de algemeene Protestantsche belangen in velerlei opzigt nadeelig terug. Het biedt eene geopende bres aan den algemeenen vijand, die ons belaagt. En meer dan één teeken des tijds kan den opmerkzamen reeds doen zien, dat veel goeds hierdoor gekeerd of belemmerd wordt.

Doch al acht ik het noodig, dat op deze zoo belangrijke zaak, thans meer dan ooit, de aandacht gevestigd worde, en al was zij mij voor den geest, ook bij den wensch naar eene *Protestantsche* Biddagsviering in Nederland: — deze echter heeft hare aanbeveling vooral in zich zelve. Zij vloeit uit den aard der zaak, bijna zeg ik, met noodwendigheid, voort. Ja, eene geheele vervreemding en zelfs vijandigheid zou het veronderstellen en aanduiden, wanneer het éene Protestantsche Kerkgenootschap hierin geheel zonder het ande-

(1) Zie het *Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in Nederland* (Amst. 1822) van W. Broes.

re wilde handelen. Onze wensch strekt derhalve daarheen zich uit, dat, wanneer een Kerkgenootschap meent, bij deze of gene in het oogloopende gelegenheid, zijne Gemeenten op buitengewone wijze tot ernstig nadenken en bidden of danken te moeten oproepen, zulks in overeenstemming geschiede met alle de overige, opdat, wat met aller dierbaarste belangen gelijkelijk instemt, ook gelijkelijk en door alle met eenparigheid worde behartigd, en zoo het zegel gedrukt op de eenheid van oorsprong niet slechts, maar ook van geest en bedoeling, door welke zij broeders zijn van hetzelfde huisgezin.

Eindelijk is er nog iets, waaraan welligt de geschiedenis der Biddagsviering zelve reeds de gedachte bij onze lezers heeft opgewekt, en dat wij althans niet geheel met stilzwijgen hier mogen voorbijgaan. Het is eene:

Algemeene-Christelijke Biddagsviering.

Ik bedoel daarmede zulk eene, welke niet binnen de grenzen van Nederland is beperkt, maar waartoe ook gelijkgezinde Christelijke Kerkgenootschappen *buitenslands* zich met ons vereenigen. Het zal toch niet ontkend kunnen worden, dat Christelijke gemeenschapsoefening, vooral tusschen de Protestantsche afdeelingen in verschillende landen, thans meer dan ooit, veel te wenschen overlaat, ja, schier tot niet is terug gezonken. Leedgevoel grijpt ons aan, bij het gadeslaan van den staat van volslagene afzondering

en vervreemding, waartoe zoo vele |anders naburige Kerkgenootschappen in verschillende landen vervallen zijn. Hoe veelzins anders was dit voorheen, toen de Engelsche, Schotsche, Fransche, Zwitsersche, Duitsche en Nederlandsche Kerken in zooverre althans door een' broederlijken band waren zamengehecht, dat zij bij velerlei gelegenheid toonden, in elkanders belangen te deelen! En al ligt de oorzaak hiervan ook in omstandigheden, die, uit toenemend verschil in godsdienstige rigting en denkwijze voortgesproten, niet ligt of in het geheel niet zijn weg te nemen: deze zijn toch van eenen aard, dat zij de broederlijke liefde niet behoeven buiten te sluiten, en een algemeen godsdienstig en bij uitnemendheid Christelijk grondgebied vrij laten, waarop pogingen tot hernieuwing der onderlinge betrekking en gemeenschapsoefening, welligt beter dan men vermoedt, welig zouden gedijen. Vooral eene gemeenschappelijke Biddagsviering, op uitnoodiging van de eene Kerk door de andere bewerkstelligd, biedt zich als zoodanig wel het eenvoudigst en in de eerste plaats aan. Zulk eene uitnoodiging, indien zij, om een voorbeeld te noemen, van de zijde der Fransche Protestantsche Kerken, in het tegenwoordige, voor haar zoo gewigtige oogenblik (1), tot de Nederlandsche gerigt werd, zou

(1) Een belangrijk verslag van het verhandelde in de merkwaardige zittingen der *Assemblée nationale des Églises reformées de France*, de eerste *Algemeene Synode der Fransche kerken*, sedert

des zijn wij verzekerd, met toejuiching worden ontvangen, en bovendien met te meer Christelijke deelneming beantwoord, naarmate ook de Nederlandsche Hervormde Kerk thans in niet ongelijksoortigen toestand geplaatst is. Maar wederkeerig meenen wij ook te mogen vertrouwen, dat, wanneer de Protestantsche Kerken van Nederland eene of andere meer buitengewone godsdienstige behoefte aan de bijzondere aandacht en voorbede ook van eene buitenlandsche Zusterkerk wenschten aan te bevelen, hare stem dáár niet tot dooven spreken zou. De gedachte hieraan rees bij mij op, door hetgeen te dezen aanzien vroeger hier plaats vond, toen de band, welke b. v. de Hervormde Kerk van Frankrijk met die van Nederland, pleegde te vereenigen, ook door middel eener wederkeerige Biddagsviering, telkens op nieuw werd versterkt en toegehaald (1), of toen Engeland en Nederland vaak gemeenschappelijk hunne Biddagen uitschreven (2).

1555, welke onlangs op den 11 Sept. en volgende dagen te Parijs gehouden is, vindt men in: *Le Lien, journal des Églises Reformées de France*, 1848. N°. 18—22.

(1) Zoo hieldt men een Alg. Vast- en Bededag, den 7 Mei 1592, voor HENDRIK IV en »deszelfs rechtvaerdige ende gemeene Christelycke saecke;" en 14 Mei 1610 »by den execrabelen onmenschelyken en grouwelicken moordt bedreven aan de Aller-Chr. Coninck v. Frankryck." Maar een zonderling gevoel wekt het bij ons op, te vernemen, dat, op Zondag 19 Sept. 1638, hier te lande een Dank- en Vreugdedag gevierd werd voor de geboorte van den Franschen Dauphyn, die later, als LODEWIJK XIV, het Protestantismus en Nederland ten geesel geweest is. Zie desw. het II Deel, bl. 64, 103 en 155.

(2) Bij gelegenheid van den ondergang der onoverwinnelijke vloot werd,

Maar verlevendigd werd die gedachte vooral door het voorbeeld, waarmede de Kerken van Amerika thans in dit opzigt ons voorgaan (1). Want, moge ook een bekrompen partijgeest hierbij in het spel zijn: de eenstemmige en vurige geestdrift, waarmede men de zaak, die men ter goeder trouw voor goed en heilig houdt, aankleeft, wordt er krachtig door onderhouden en aangekweekt; en het misbruik behoeft immers het gebruik en het nut niet te weren, dat aan het behartigen van dit voorbeeld verbonden is, of daaruit kan voortvloeijen. In allen gevalle, hetgeen wij te dezen aanzien wenschelijk achten, is evenzeer een krachtig bevorderingsmiddel van hetgeen de zaak des Christendoms vooral tegenwoordig behoeft, als een natuurlijk uitvloeisel van den geest, dien het Evangelie in het gemoed zijner belijders verwekken moet. Op meer uitgebreide schaal nog zou liefde hierdoor de band der volmaaktheid worden, ook waar de band eener gemeenschappelijke geloofsbelijdenis of der gelijkheid van godsdienstige denkwijze verbroken ligt; en tegen de altijd nog voor de evangelische Christenheid gevaarlijke uitwendige eenheid harer wederpartij, zou meer en meer een hooger Protestantsch broeder-gevoel en eenheids-

---

zoo wel in Engeland als hier te lande, op den 7 Dec. 1588, een algemeene Biddag gevierd. Zie van Meeteren, *Ned. Hist.* XV B. f. 292. Voorts heeft eene gemeenschappelijke Biddagsviering in Engeland en Nederland, zoo in vroegeren als nog in lateren tijd, herhaalde malen plaats gehad. Zie boven bl. 439 v.

(1) Zie boven bl. 448 vv.

besef worden overgesteld, hetwelk meer dan iets anders de innerlijke kracht kan stevigen en reeds dreigende gevaren afweren.

Mogt ik verder nog gaan! Hetgeen ik nu reeds eene *algemeene Christelijke Biddagsviering* waagde te noemen, zou nog meer in waarheid en nadruk dezen edelen naam kunnen dragen! Maar bij zoo veel, dat voor als nog hiertegen een' onoverkomelijken hinderpaal opwerpt, vestigen wij het oog onzes geloofs op het goede, dat ook uit het kwade geboren wordt, en vertrouwend wachten wij op den dag, die komen zal en die nadert, wanneer aller Christenen eenstemmig gebed en lofgezang als een liefelijke wierookgeur oprijst tot den Vader der lichten, en zoo zijne belofte vervuld wordt: »aan deze plaats geef ik vrede!"

Besluit.

En hiermede hebben wij aan de bedoeling voldaan, in dit laatste Hoofdstuk van onzen arbeid ons voorgesteld. De Biddagsviering, als eene algemeen-menschelijke, maar daarom ook Christelijke, behoefte, behoude ook voor volgende dagen in Nederland hare waarde en haren invloed. En toch beklage het zich niet over gemis van datgene, waarop het voorheen zoo veel prijs stelde. *Nieuwe godsdienstige instellingen* hebben reeds de plaats dier hooggeroemde, vroeger ten gezetten tijde *jaarlijks* terugkeerende, *Dank-, Vast- en Bededagen*, waardiglijk ingenomen. Ruimschoots zelfs

vergoeden zij, door de geestdrift en den zegen waarmede zij gevierd worden, het schijnbaar geleden verlies. De gelegenheid bovendien tot eene *buitengewone Nationale Biddagsviering*, wanneer de drang van het oogenblik die noodig maakt, *door den Staat te verordenen,* is geenszins afgesneden. Vooral heeft de Hervormde Kerk, van nu aan meer dan ooit, het regt, om zelve te doen, wat zij van den Staat niet meer verwachten of vergen kan, en de bevoegdheid alzoo, om, indien zij het heilzaam acht, eene *kerkelijke Biddagsviering* voor zich te verordenen. Gevoelt zij zich echter, naar aanleiding van hetgeen haar *drukt* of *verblijdt*, hiertoe geroepen, en wil zij daarom aan één' der dagen, voor hare openbare Godsdienstoefening afgezonderd, het karakter eener Buitengewone Biddagsviering bijzetten, zij doe zulks het liefst in overeenstemming met hare Protestantsche Zusterkerken, ten einde door zulk eene *Protestantsche Biddagsviering* ook den heiligen band te sterken en te veredelen, door welken zij met dezen vereenigd is. Ja, kan het zijn, dan make zij hare Biddagsviering, voor zoo ver inzonderheid de meer *hooge* en *algemeene* belangen der Christenheid daarin betrokken zijn, nog aan eene verder zich uitstrekkende hoogstbelangrijke bedoeling dienstbaar. Ook *buitenlandsche* Protestantsche Kerken noodige zij daartoe uit, om, door Christelijke gemeenschapsoefening, in dankzeggingen en gebeden voor dezelfde zaak en op hetzelfde oogenblik, eene thans schier afgebrokene onderlinge betrekking

weêr te vernieuwen en te verlevendigen. Zóó verkrijge de Nederlandsche Protestantsche Biddagsviering tevens, zooveel mogelijk, ook een *algemeen Christelijk* karakter, en zoo werke zij mede, om het geheele gebouw des Christendoms »tot eenen Heiligen Tempel in den Heer" te doen oprijzen!

Maar niet minder blijve zij daarbij ook *Nederlandsch*. Hetgeen de Biddagsviering alhier, onder den zegen van God, reeds eeuwen lang heeft mogen uitwerken, dat doe zij nog verder. Zij beware en stevige den band, door welken Godsdienst en Vaderland hier altijd vereenigd geweest zijn. Als zoodanig vooral blijve zij aan het Protestantsche Nederland dierbaar. Hare geschiedenis, welke wij gepoogd hebben uit de vergetelheid op te halen, en zoo als die, in Nederlands Biddagen en Biddagsbrieven, meer dan ergens den innigen band ons voor oogen plaatst tusschen ons eigenaardig volksbestaan en onzen bloei en het licht, hier door de Hervorming ontstoken, vestige van nieuws daarop de aandacht. Ook de herinneringen, daarin vervat, kunnen medewerken, om eene zoo Christelijke als Vaderlandsche instelling, wel van veel vroeger misbruik te zuiveren, maar des te meer ook voortdurend voor ons en voor het nageslacht te behouden. En wanneer dan, gelijk wij hopen en bidden, de goedkeuring Gods op haar rust als in de dagen der vaderen, dan zal zij blijven, gelijk zij was, voor Land en Volk ten zegen! Dan wordt zij eene weldaad, ook voor ons en

onze kinderen na ons. Dan is zij het krachtig behoedmiddel, »om niet te verliezen, wat aan ons gearbeid is," en eene telkens ernstig waarschuwende stem: »houdt wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon u ontroove!"

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS.

bl. 33 aant. (3). Toen de Synode van Dordrecht in 1574, art. 53, aangaande de Feestdagen, nevens den Zondag te vieren, besloten had: »dat men met de Sondagh alleen te vreden sal zyn;" openbaarde zich, nog in dit zelfde jaar, verschil deswegens in de praktijk. Te Leiden bij voorb. hield men zich aan de Synodale bepaling, en vierde wel den eersten Kersdag, dewijl hij dit jaar juist op een Zondag inviel, doch op den tweeden Kersdag werd niet gepredikt. In sommige andere steden, als te Delft, 's Hage en Rotterdam, werd ook de *Maandag*, als *tweeden Kersdag*, gevierd. Zie v. Bleyswyck, *Beschr. v. Delft*, bl. 468. Dat echter, zelfs na de Nat. Syn. van 1619, welke de viering van den *tweeden* Kers-, Paasch- en Pinksterdag had aanbevolen (Art. 67), de ongelijkmatigheid nog heeft voortgeduurd, blijkt uit de *Handd. der Z.-Holl. Synode te Rotterdam*, in 1621, Art. 89, daar zij beval »dat gelijkheid zoude gehouden worden in alle plaatsen, in het vieren van den Paasch- en Hemelvaartsdag, om opspraaks wille." De Synode van 's Hage in 1624 (Art. 50) verklaarde zelfs: »de eenparigheid in het vieren van sommige Feestdagen, niet practicabel." En die van Brielle, in 1633, besloot (Art. 48); »de H. H. Staten te verzoeken, dat die luiden verboden mogt worden, op den tweeden Pinksterdag te werken."

bl. 34 bij aant. (1). Zelfs de Synode van Wesel in 1568 vergenoegde zich (Cap. II. Art. 27) met geheel onbepaald te zeggen: »Eenen dag ten minste in de weke, sal men, na yders kercke bequame gelegentheydt, heyligen tot solemnele gebeden ende

voor ofte na de Predicatie,doen openbare belydenisse der sonde."

bl. 71 bij aant. (1) Verg. Mr. J. DE WAL, *Dankdag voor overvloed na hongersnood in 763*; in: *Alg. Konst- en Letterb.* 1847, bl. 221.

bl. 110 r. 11 v. b. niet *lees:* niet zoo zeer

bl. 133 r. 10 v. o. *eu de* lees *en*

bl. 163 r. 13 v. b. » Pour les raisons, que chacun voit a l'oeil, les Eglises seront adverties de celebrer le jeusne le 28 d'Octobre, au jour de la Fete, qu'on appele le S. Simeon et S. Judé." Zie *Arrest du Synode tenue à Anvers, le 16 Sept. 1578. Art. 2* in het: *Livre Synodal*, zie boven bl. 119 (1).

bl. 194 r. 4 v. o. oertijds l. destijds

bl. 203 r. 10 v. b. 1728 l. 1699, naar het schijnt bij gelegenheid der algem. Collecte voor de Refugiés en Waldensen.

bl. 227 r. 3 v. o. achter: plaats vond, de aanteek. (2) Zoo gaven de overwinningen der Bondgenooten in Italie en vooral in de Nederlanden, bij Oudenaarde en Wijnendaal, de verovering van Rijssel, Gend enz. gedurende den veldtogt van 1708, tot een' Dankdag aanleiding, die 16 Jan. 1709 met vreugdebedrijven gevierd is. Zie: *Neerlands Dankaltaar gesticht (ter erkentenisse van de overwinningen bevogten door de wapenen der Bondgenooten, gedurende de veldtogt des jaars 1708) voor en op den plegtigen Dankdag gehouden op den 16 van Louwm. 1709, uit Ps. 66 : 8—30, door JOH. D'OUTREIN, Ph. D. en Bed. des H. Evang. te Amsterdam*, Amst. 1709. 4to. In hetzelfde jaar zijn nog twee Alg. Dank-, Vast- en Bededagen en bovendien *wekelijksche Bedestonden* gevierd.

bl. 227 r. 1 v. o. achter: verordend, te voegen de aanteekening, (3): Tot dezen tijd behooren de *Bede- en Boetstoffen in elf Predikaetsien, door K. BRANDT, in zijn leven Leeraar der Rem. t' Amsterdam*, Amst. 1707. 4to.

bl. 237 r. 5 v. o. Hee l. Hoe.

bl. 247 r. 4 v. o. Opmerkelijk is het, dat de Predicatien, welke naar aanleiding van dezen Dankdag het licht zagen, om den Munsterschen Vrede te prijzen, uitsluitend in *Remon-*

strantsche gemeenten gehouden zijn. Mij kwamen voor: *Predicatie en Meditatien, by forme van Bid- en Dancksermoen, over den op 5 Junij 1648 gepubliceerden Eeuwigen Vrede; waarin uyt de Historie der Nederl. Troublen den uytersten noodt deser Vereenichde Nederlanden, mitsgaders wonderbaere verlossinge en verhooginge derselfder, door de Rechterhandt des Heeren, tot vryheyt en vrede sommierlyck en klaerlyck verhaeldt werdt. Tot opweckinge van het grondelycke en vyerige Danck-segginge en geduyrich gebedt voor den gemeynen welstandt deser vrye Nederlanden. Door B. Dwinglo* (Remonstrantsch Predikant te Haarlem). T'Amsteld. bij *Corn. de Leeuw*, 1609. 464 bl. 4to.

Twee Predikatien. De eerste over Jer. XIV: 19, 20, 21, gedaen den 12 Decembris des jaars 1646, op den Biddach, om den vrede te verwerven. De tweede over Esaaïe XXVI; 2, 3, 4, gedaan den 10 Junii, des jaers 1648, op den Danck-dach, voor den verkregen Vrede. Van Assuerus Matthisius, Bedienaer des H. Evangelii, in de Remonstrantsche Gemeynte binnen Rotterdam. Tot Rotterd. bij Joan Naeranus A. 1649. 51 bl. 4to. Met eene dichterlijke *Bede* van Brandt. — Uit het voorberigt van *den drukker tot den leser* blijkt, dat bij denzelfden ook eene *Predikatie van D. Barthol. Prevostius, op den algem. Danck-dach over den verkregen Vrede, tot Amstel-dam, in de Chr. Vergadering dergenen, die men Remonstranten noemt, uitgesproken*, verschenen is, en dat de uitgave geschiedt, » al ware het alleen daarom, dat, oock hierdoor, den ingesetenen van dese Nederlanden soude mogen blycken, hoe hoog dat de genoemde Remonstranten dese vrede waerderen." Op bl. 122 vv. komt eene belangrijke plaats voor, waar Dwinglo de vraag beantwoordt: » of men niet mach uyt den oorloge scheyden eer dat de andere Provintien mede door de wapenen tot de Unie gebracht zyn, of vryheid voor de Gereformeerde Religie bekomen hebben?"

bl. 256 r. 17 v. o. *welke* l. *welken*

bl. 257 r. 12 v. b. 1714 l. 1713

bl. 265 r. 11 v. o. Men komt, woorden te kort l. Men komt woorden te kort,

bl. 272 bij aant. (1) te voegen: In de *Geldersche Hist. Courant* van 17 April 1787 (gedr. te Z.-Boemel bij J. Olivier) vindt men eene Leerrede, door Ds. Blanck op dezen Bededag te Utrecht gehouden, welke wel het *non plus ultra* eener *Politieke preek* mag genoemd worden.

bl. 273 bij aant. (1) te voegen: *Aanspraak aan de God van Nederland, op den Dank-, Vast en Bededag, gehouden 19 Maart 1788;* waarin onder anderen voorkomt:
»Gij die den logen haat, o groote Neerlands God!
Gij wraakt gedwongen dank, die met de wijsheid spot.
Hoe kan een Patriot met zang en blijde klanken,
U voor den ondergang van zijne vrijheid danken? enz."

bl. 274 bij aant. (1) te voegen: *Aanmerkingen op den Brief en uitschrijving van eenen Dank-, Vast- en Bededag over de Republiek der Ver. Nederl., d. 30 Maart 1791. (De drukpers moet onbelemmerd zijn, om nuttige waarheden onder het menschdom te verspreiden. De Biddagsbrief.) Doornik 1791.* 8vo.

bl. 279 r. 4 v. b. in dit opzigt nog bijzonder l. nog in een bijzonder opzigt

bl. 282 r. 13 v. b. in l. en

bl. 297 r. 1 v. b. Dankdag over den vrede l. eersten Bededag na den vrede,

bl. 329 bij r. 2 v. b. te voegen: (1) »Hoe menigen Vast- en Biddagh hebben wy voor desen gehouden, daerin wy ons int gelaet hebben gestelt, als of wy ons van onse boose weghen wilden bekeeren, ende den Heer van gantscher herten aencleven, maar wie heeft oyt ghesien dat op occasie van dien eenighe reformatie van openbare ende ergerlycke sonden is voorgenomen?« Zie: *Cleophas, ofte Christ. ghespreek van twee Discipelen gaende naer Emaus. Door Ireneum Philaletum* (Ewoudt Teelling). Amst. 1617. bl. 133.

bl. 339 r. 5 v. o. achter: Biddagsviering, te voegen: (2) Minder

was het onderscheidelijk bekend maken der Biddags-collecten in de verschillende kerken goed te keuren. Op zulk eene gedrukte Collecte-lijst te Dordt, van voor een twintigtal jaren, staat de som van *f* 16, nevens die van 568! Te regt is tegen deze verkeerdheid gewaarschuwd. Zie *Hand. d. Alg. Syn.* 1817. bl, 77.

bl. 347 r. 10 v. o. achter, ondervonden heeft, te voegen: (3) Behalve de bl. 277 aangeh. Leerrede van Prof. HERINGA, en eene andere, straks aan te halen, van den Haagschen Leeraar, JOH. HERINGA, verscheen nog een groot aantal geschriften, waarin de Omwenteling geheel uit een godsdienstig oogpunt beschouwd en verdedigd werd, en die daardoor welligt hebben medegewerkt om uitspattingen voor te komen. Zie onder anderen: *Gods liefderijk bestier in de omwenteling van Nederland aangewezen, om deszelfs bewoners ter eerbiediging van zijnen wil, daarin zigtbaar, te bewegen. Door H. v. D. HESPEL, Pred. te W.-Souburg.* Middelb. 1806. — *De voetstappen der Goddel. Voorzienigheid. Leerrede van P. CHEVALLIER, Prof. te Groningen* Eene Leerrede over hetzelfde onderwerp van H. SYPKENS, Th. Doct. en Pred. te Groningen; — alsmede eene Redevoering van B. BOSCH, *over het werk der Godd. Voorzienigheid in Nederlands gezegende Staatsomwenteling zigtbaar* enz.

bl. 348 achter aant. (2) te voegen: Ook het *Provintiaal Collegie van Politie en algem. Welzijn*, decreteerde, op speciale authorisatie van de *Prov. Vertegenwoordigers van het volk van Gelderland*, dat op den 17 Junij 1795: »in alle kerken der ondersch. gezindheden deser Provintie eene openlyke Godsd. dankzegging en korte Redevoering, na voorlezing deser onzer Publicatie van den Predikstoel, zal worden gehouden; ten einde ieder, die oprechtelyk, voor dese onschatbare zegeningen, opentlyk het opperste Wezen danken wil, daartoe gelegenheid hebben moge; verzoekende wy tevens alle Regerings-Collegien en publieke Ambtenaren, zoo veel mogelyk deze godsd. verrigting te willen bywonen." Verg. *Dankstond bij gel. der plegtige afkondiging*

van den Vrede en de Alliantie der Nederl. Republiek met de Fransche, gehouden d. 17 v. Zomerm. 1795. Door A. v. Deinse. Zutph. 1795. Er was even te voren een stukje verschenen, getiteld: *Ongecorrigeerd proefblad van een werkjen dat twee bladen groot zal zijn en gister avond laat (20 Meij) ter drukpers overgegeven is;* en waarin op het *Godsdienstig* vieren van dit Feest wordt aangedrongen.

bl. 360. Dat de Nationale Feestviering van 19 Dec. 1799 ook elders plaats had, blijkt uit: *Red. ter gel. van het plegtig Nat. Feest, geh. 19 Dec. 1799, het 5e jaar der Bat. Vrijheid, op verzoek van den Raad der stad Gouda, door F. v. Teutem, Christen-Leeraar bij de Rem. Gemeente.* Gouda 1800. 8vo.

bl. 366 r. 21 v. o. 1813 l. 1810. Op het Leidsche kerkbriefje van 1809 staat de 12 Jan. nog als *Dank- en Bededag*, met Godsdienstoefeningen, des voormidd., namidd., en 's avonds in alle kerken. Op dat van 1810 staat op den 12 Jan. een *Dank- en Bedestond* 's avonds ten 6 uur.

bl. 370 r. 13 v. b. van een l. van ons

bl. 390 bij aant. (1) verg. *Arnhemsche Courant* 25 Mei, 6 en 21 Julij 1830.

bl. 417 bij aant. (2): *Waartoe heeft ons de Heer gezegend? Leerrede over Deut. III: 16, uitgeschr. op den Algem. Dankdag 26 Sept. door C. W. v. d. Pot, Pred. te Leyden*, Haarl. 1847, en: *Leerrede over Ps. CXLV: 9. ter gelegenh. van den Algem. Dankdag; door J. Waterman* (Israëlitisch) *Godsdienstleeraar te Kampen.* Zwolle 1847.

bl. 431 r. 9 v. o. mededeelen l. mede te deelen

bl. 455 r. 1 v. o. Verg. hiermede het schoone Biddagslied in groote droogte, *Jerem. XIV.*

bl. 475 r. 5 v. o. naar l. door

bl. 478 r. 15 v. b. »lieve" *vaderland* l. » *lieve vaderland*"

bl. 479 r. 4 v. o. denkzegging l. dankzegging

bl. 479 r. 3 v. o. aangespoord l. aangevuurd

